

*ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ*

**Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»**

**Сучасна політична нація:
духовно-моральні, культурно-етичні
та соціально-економічні засади розвитку**

XIV НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2014

УДК 082+2+3
ББК 60+86
С - 89

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
ВНЗ «Національна академія
управління» заборонено

Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV науково-практичної конференції. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – 332 с.

ISBN 978-966-8406-76-8

У збірці представлені матеріали учасників XIV науково-практичної конференції «Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку», проведеної 15 травня 2014 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Редакційна колегія: Чугаєнко Ю. О., д.і.н., професор
Єрохін С. А., д.е.н., професор
Єрмошенко М. М., д.е.н., професор
Матвійчук В. К., д.ю.н., професор
Ільчук Л. І., к.політ.н, доцент
Привалко Т. В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 9 від 15.10.2014 р.) і вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України (протокол № 6 від 30.10.2014 р.).

Упорядник: Привалко Т. В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
С - 89

© ВНЗ «Національна академія управління», 2014

ISBN 978-966-8406-76-8

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Гриневич Л. М. Вітання учасникам конференції.....	9
Кардинал Любомир Гузар. Людська гідність: значення для розвитку Української держави.....	10
Ільчук Л. І. Політична нація: процес становлення в Україні.....	12
Протоієрей Сергій Ющик. Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я.....	17
Смолянук В. Ф. Ситуативність як риса російської політики.....	20
Протоієрей Павло Мельник. Духовність як відхід від тоталітаризму.....	22
Абрамович С. Д. Релігія та нація в ментальності сучасної України.....	24
Михайло Паночко. Духовність і політика: алгоритм віднаходження сумісності.....	32
Яков дов Блайх. Принципы свободы при построении современной политической нации в Украине.....	34

Політична нація у внутрішньо- та зовнішньополітичному вимірах

Голозубов О. В. Культурні та медійні чинники мобілізації національної свідомості.....	38
Дубров Я. О. Націологія, соціоніка та історичний простір.....	40
Гайдукевич Г. А. Актуальність проблеми подвійного громадянства в Україні.....	44
Боброва Т. Вплив ісламського екстремізму на міжнародну безпеку.....	46
Коваленко П. Україна в сучасних глобалізаційних процесах.....	48
Самбурська Т. Конструювання інформаційного простору: приклад регіональних і муніципальних ЗМІ.....	49
Нікітенко Л. Інформаційна війна як ефективний чинник реалізації зовнішньої політики.....	51
Тимошенко А. Інформаційний простір як фактор формування суспільної політичної свідомості.....	53
Политанская В. Электронное правительство: проблемы функционирования в Украине.....	55
Астахова Т. Г. Формирование политических и правовых основ современного итальянского государства.....	56
Білак П. П. Геополітичні фактори розвитку тайванського націоналізму.....	58
Чугаєнко Ю. О. Передумови виникнення і розвитку етнічного сепаратизму (на прикладі Грузії і Південної Осетії).....	60

Іванов О. В. Зовнішньополітичні орієнтації щодо Заходу: україно-російські відмінності.....	63
Білошицький С. В. Демографічні та міграційні процеси як фактори соціокультурної трансформації сучасних західних суспільств.....	65
Лозниця С. А. Націєтворення та політика національної єдності.....	67
Слинько А. А. Усиление роли гражданского общества в процессах становления национального государства.....	70
Саракун Л. П. Громадянське суспільство як поле соціальної самоорганізації.....	72
Фреїк Н. Соціальна ентропія і громадське суспільство.....	74
Слинько Е. А. Формирование гражданского общества и реформа местного самоуправления в Украине.....	76
Полтавская Т. Н. Этапы реформирования местного самоуправления в постсоветской России.....	78
Держановська С. Л. Популізм у сучасному політичному лідерстві: моральний аспект.....	80
Поддубна Я. Проблема відповідальності влади перед суспільством.....	83
Левченко Д. Особливості президентських виборів 2014 року в Україні.....	85
Потеряйко І. Україна: шлях до парламентаризму.....	87
Иванова В. Партия Зеленых: специфика деятельности в Украине и международное сотрудничество.....	89
Білошицький В. І. Сучасна політична нація як джерело розвитку цивільно-військових відносин.....	91
Письменний О. О. Участь громадянського суспільства у контролі над діяльністю розвідувальних органів України.....	93
Слободян О. Ф. Мілітократія як політична реальність.....	94
Деточка О. Д. Рівень соціального оптимізму військовослужбовців на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України.....	96
Первак І. О. Основи психологічної підготовки особового складу Збройних Сил України до бойових дій.....	98
Єфімова В. В. Престиж військової служби у суспільстві як один із показників соціально-економічного становища військовослужбовців.....	100
Закревський А. В. Застосування збройної сили у критичній ситуації стосунків між державами.....	102

Філософія і релігія про засади розвитку політичної нації

Горбань Р. А. Культурно-етнічні засади комюнаторного персоналізму Миколи Бердяєва.....	105
Павлишин О. В. Світоглядні загрози процесу творення політичної нації та передумови їх подолання.....	107
Колесникова Л. В. Деміфологізація свідомості у процесах консолідації нації.....	108
Заветный С. А., Домнич С. П. Возможности науки как духовно-рационального фактора развития общества.....	110

Титаренко А. Л., Кітов М. Г. Людина у світі науково-технічної раціональності.....	112
Верещинська І. А., Кітов М. Г. Суперечливість вчення Бенедикта Спінози.....	114
Смольська Л. М. Синдром нарцисів та задачі українського соціального інтелекту.....	117
Маренець А. Патерналізм у моральних відносинах людей Київської Русі.....	119
Семенова В. Природа влади за буллою папи римського Боніфація VIII «Unam Sanctam».....	121
Присухін С. І. Проблема миру в соціальному вченні Папи Римського.....	124
Кожолянко Г. К. Володимир Шаян про роль для української нації національної релігії.....	128
Белаш М. Язичницькі обряди у сучасному духовному світі.....	132
Кожолянко О. Г. Народна сімейна і календарна обрядовість українців у національно-патріотичному вихованні другого десятиліття XXI століття.....	135
Воецкая Т. В., Яций А. М. Влияние религиозного туризма на смягчение социально-психологической напряженности в украинском обществе.....	141

Культурно-освітній простір: залученість у процес націєтворення

Бернацька С. М., Рудкевич О. Становлення нових вимірів моральності в контексті викликів глобалізації.....	143
Сімонян К. О. Загострення культурно-цивілізаційного конфлікту в глобалізованому світі.....	145
Железняк Н. М. Врахування особливостей соціокультурного простору в контексті глобалізаційних процесів.....	147
Вауліна Ф. В. Символічне значення лінгвістичних конструкцій як основа консолідації країни.....	149
Бойко С. М. Виховання духовності підростаючого покоління через вивчення творчості Тараса Шевченка.....	150
Дворніцька Л. В. Виховне значення постаті Тараса Шевченка (на прикладі аналізу конкурсів, присвячених Великому Кобзареві).....	153
Кононенко А. М. Музеї про Тараса Шевченка як один із шляхів збереження пам'яті про нього.....	155
Привалко Т. В. Образ Тараса Шевченка у пам'яттєвому дискурсі Наукового товариства ім. Шевченка.....	157
Беззуб Ю. В. Постать Тараса Шевченка в житті та творчості Бориса Грінченка.....	164
Бугрій С. Self-made особистості в історії.....	166
Нікітіна І. В. Інтернальний локус-контролю як детермінанта розвитку соціально-відповідальної особистості.....	167
Дерев'янка А. С. Сучасні цінності: проблеми становлення особистості.....	170
Машкова І. М. Роль церкви у розвитку україномовної освіти в Канаді.....	172
Курило Л. Ф. Дидактичні засади вивчення юридичних дисциплін у вищих навчальних закладах.....	174
Кітов М. Г. Чи є проблема походження руських науковою?.....	175

Шейко Ю. О. Особливості націєтворення в епоху рефлексивного Модерну.....	178
Петрошук Н. Р. Діяльність просвітницьких товариств з метою підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл в Україні кінця XIX – початку XX століття.....	180
Бабушка Л. Д. Мовна ідентичність суб'єкта як фактор ризику в сучасному міжкультурному просторі.....	181
Гордієнко М. Г. Динаміка культурної амнезії постмодерної нації.....	183
Кармадонова Т. М. Формування сучасної нації в умовах медіа-цивілізації... ..	186
Павко А. І. Від політично заангажованого до об'єктивного, неупередженого аналізу драматичних сторінок вітчизняної історії.....	188
Корнійчук О. П. Національні інтереси України у сфері етнополітики.....	191

Українське суспільство у пошуках соціальної справедливості

Ільчук Л. І. Соціальна справедливість в Україні: механізми досягнення.....	198
Плечко С. П. Сучасне українське суспільство у пошуках соціальної справедливості.....	202
Логущенко І. М. Соціально-відповідальна влада як чинник реалізації політики соціальної справедливості.....	205
Смакота В. В. Социологическое измерение социальной справедливости в украинском обществе.....	206
Поплавська О. М. Соціальна справедливість: економічна ідентифікація.....	209
Смолянчук О. В. Інтерактивність у маркетингових комунікаціях: сучасне розуміння.....	211
Слюсарчук Я. Д. Державне регулювання непрямих податків – чинник рівноважного механізму соціальної справедливості суспільства.....	213
Петришин А. Актуальні проблеми та перспективи впровадження медичного страхування в Україні.....	215
Александрова Ю. Ю. Аналіз вакансій та заробітної плати на ринку праці в Україні.....	216
Баранова Н. П. Пріоритети вдосконалення системи соціального захисту населення.....	219
Болюбах В. В. Реформування системи соціальних послуг в Україні.....	222
Новікова Т. В. Система надання соціальних послуг в Україні та напрями її вдосконалення.....	225
Петренко Ю. М. Первинна профілактика бездомності – пріоритетний напрям соціальної політики держави.....	227
Кривобок Ю. В. Основні заходи підтримки бездомних осіб, які страждають від згубних звичок та соціальних хвороб.....	230
Сивак А. В. Особливості реінтеграції бездомних сімей із дітьми в Україні.....	233
Давидюк О. О. Основні виклики соціальної безпеці на сучасному етапі.....	237
Поляк Н. О. Соціальний захист населення в системі оцінки стану соціальної безпеки.....	239
Тарасюк О. П. Ризики в системі соціальної підтримки.....	241
Каміннік І. С. Популізм як інструмент соціального управління.....	243

Федірко Н. В. Суспільний добробут: сучасні світові виміри та їх ідентифікація в Україні.....	247
Демешок О. О. Імплементация в Україні положень директив Європейського Союзу: уточнення масштабів та обсягів зусиль.....	249
Чуруксаєва Т. С. Ратифікація Європейської соціальної хартії (переглянутої) як можливість підтвердити європейський вибір України.....	251
Рапаєва М. В. Соціальна справедливість і глобалізація.....	253
Стукалов А. В. Соціальний захист населення як чинник творення політичної нації.....	255
Самерханова З. В. Правове забезпечення функціонування системи соціальних послуг в Україні.....	257
Гашімова Е., Мураховська Г. Проблеми реалізації прав і свобод осіб, що відбувають покарання у пенітенціарних установах та їх подальша соціальна адаптація: досвід діяльності громадських організацій.....	259
Зелениця В. Новелізація кримінального закону України.....	261
Dorokhina Y. The object of crimes against property.....	263
Звоненко О. О. Історія розвитку законодавства про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	265
Дутов А. Н. Взаимодействие государства и гражданского общества в сфере защиты населения от чрезвычайных ситуаций.....	269
Гнатенко І. Проблеми врегулювання індивідуальних трудових спорів.....	271
Куц О. І. Оцінка запасу фінансової стійкості підприємства в умовах соціально-економічної кризи.....	272
Дараганова Н. В. Поняття «охорона праці» у правовій науці.....	274
Затишна К. Роботодавець – гарант безпеки праці на підприємстві.....	276
Підгорецька Є. Благодійність в Україні (правовий аспект).....	278

Инновационное развитие национальных экономик стран мира в условиях глобализации

Надрага В. І. Соціальні стратегії України в контексті євроінтеграції: проблеми та перспективи.....	280
Муханова Г. К. Самоорганизация – стратегический инструмент форсированного развития экономики Казахстана.....	283
Омирханова У. Анализ динамики уровня бедности населения Республики Казахстан.....	288
Мухамедалиева Л. З., Конырбеков М. Энергосбережение в жилищно-коммунальном хозяйстве – основа «зеленой» экономики Казахстана.....	293
Janizakova K. Eurasian economic community: threats and opportunities in the monetary sphere.....	297
Станкевич М. Инновационные технологии рекламы в развитии стран Таможенного союза.....	300
Труш К. Перспективы инвестиционной деятельности Донецкого региона.....	304
Opielak K., Zubrzycki J. Innovative development of the national economies of the world in the context of globalization.....	307

Билак Д. Инновационная деятельность банков и риски внедрения банковских инноваций.....	311
Голубцова Д. Формирование инвестиционного климата в условиях современных трансформационных процессов.....	315
Рябоконе Е. Инновационная модель развития экономики Китая.....	318
Сухомлинова Ю. Инновационная модель развития Нидерландов в условиях кризиса.....	324
Денисова Ю. Инновационная программа развития Канады.....	328

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Учасникам конференції «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»

Шановні організатори та учасники конференції!

Щирозердно вітаю вас з початком роботи вашого форуму, присвяченого обговоренню широкого кола актуальних питань націєтворення, духовного піднесення українського суспільства, інституалізації богослов'я в світських та духовних навчальних закладах.

Освіта – це фундамент майбутнього. Освіта повинна сприяти націленості людини на певні цінності і здоровий спосіб життя, формувати її як громадянина, який може критично мислити і відстоювати свої позиції.

Освіта є стратегічним ресурсом країни та її громадян. Місія освіти – розширювати можливості особистості. Освіта повинна гарантувати кожному шанс на успіх, забезпечити кожному три основні можливості: бути успішним у житті, бути конкурентоздатним на ринку праці і бути здатним до свідомого громадянського вибору. Якщо людині буде забезпечено ці три можливості, то таку освіту можна назвати якісною.

Освіта несе в собі націєутворюючі чинники. Саме ідеологія, покладена в основу навчального процесу, формує націю. У цьому сенсі освіта працює на формування свідомості громадян і народу в цілому, а відтак і на якість життя в країні. Це має бути відображено в сучасному змісті освіти, зокрема утвердженні у ній споконвічних духовно-моральних цінностей.

Шановні друзі! Нині на порядку денному стоїть питання ухвалення кількох базових законів у галузі освіти, зокрема у сфері вищої освіти. Ми хочемо побудувати сучасну динамічну систему вищої освіти, яка даватиме кожному шанс на успіх у сучасному світі. Без змін ми не зможемо зробити Україну конкурентоспроможною серед інших країн.

Законопроект, який нині готується до другого читання, спрямований на системну реформу вищої освіти, на те, щоб дати новий імпульс для її розвитку. Зазначу, що законопроект пройшов величезне громадське обговорення і узгодження. До нього було надіслано понад п'ять тисяч пропозицій, розглянуті робочою групою за головування академіка Михайла Згуровського.

Цей законопроект спрямований передусім на підготовку якісного людського капіталу, який забезпечить інноваційний розвиток економіки і суспільства в Україні. Механізм реалізації цієї мети полягає насамперед у взаємодії між освітою, наукою, бізнесом і суспільством.

Важливою новацією є децентралізація системи управління освітою для забезпечення реальної автономії вищих навчальних закладів. Ми демонополізуємо управління освітою і пропонуємо передати значний обсяг відповідних функцій незалежним громадсько-державним органам, за зразком

подібних інституцій, що працюють у багатьох країнах світу, зокрема європейських.

Законопроект передбачає розвиток студентського самоврядування, а також збільшує соціальний захист студентів. Також надзвичайно важливим є забезпечення академічної свободи для викладачів, надання їм додаткових можливостей для наукової роботи. Ми повинні повернути університетам функцію творення новітньої суспільної і наукової думки.

Шановні учасники конференції! Бажаю вам плідних дискусій, нових інтелектуальних напрацювань, важливих для подальшого розвитку української політичної нації, утвердження духовних цінностей у суспільному житті, реформування системи освіти в Україні.

З повагою, Голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України
Лілія Гриневич.

Кардинал Любомир Гузар*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Високоповажний пане ректоре, шановна громадо!

Цією доповіддю дозвольте звернутися до молоді у тому значінні, яке виходить із питання «Хто творить нарід?». Є три явища, які ми пережили в нашому часі, нашій пам'яті, живій ще пам'яті – йдеться про італійський фашизм, німецький нацизм і большевицький комунізм, власне большевизм радше як комунізм. Перші два – лише для порівняння можемо згадати, але хочу звернути увагу, що всі ці три явища були типовими диктатурами. А що значить диктатура? «Диктатура» значить, що хтось: чи одна особа, чи одна група, чи партія хоче сформувати якусь суспільну одиницю, скажімо, нарід чи державу, згідно зі своїми баченнями.

Я думаю, що ви краще, ніж я, бо я довший час жив поза Україною, і значить також поза Радянським Союзом, тільки два роки був в Радянському Союзі, у 1939–1941 роках, тому ви краще знаєте, як виглядала ситуація виховання за часів большевицького режиму. Народжувалася дитина. Яка це була дитина? Це було єство, яке треба було виховати належно. А тим вихованням мала займатися держава чи партія, власне якась керівна структура. І вона старалася людину виховати на свої потреби. І починаючи з дитячого садка, далі – народна школа чи десятирічка, пізніше вища школа, ще також організації жовтенят, піонерів, комсомольців – все це мало за ціль виховати певний тип людини чи громадянина, назвімо так. Бо, власне, ці поняття розходилися. Чи большевицька держава старалася виховати людину? Мені здається, що, власне, ні. Вона виховувала громадянина, виховувала раба, який мав бути абсолютно послухним до того, що наказувало керівництво: що мали

* емеритований Верховний архієпископ Української Греко-Католицької Церкви.

думати, що мали говорити, що мали робити. Щоб це досягнути – і це ключове поняття, яке я хочу передати сьогодні, це – як ставилися до людини?

Людина була як ніщо, практично. Людині все давали. Я був малим хлопцем у 1939 році, починав перші два роки народної школи. Така дрібничка: після того, як прокотилася воєнна акція (я народжений у Львові) життя було бідним. Натомість у школі ми одержували гарячий шоколад, смачну булочку. Одним словом, ми в школі мали почуватися краще, ніж вдома. І це є лише невеликим приміром. Розуміється, що цей примір можна навести й з інших випадків, зокрема – дім піонера, де дитина могла всі свої бажання нормальної дитини, дитячі чи юнацькі, здійснювати. Вона виростала в тому дусі, що їй усе давали, держава дбала за все, їй не треба було нічого думати, не журитися, про все держава подбала.

Пізніше я спостерігав такий, на мою думку, цікавий феномен, коли розглядали людину як таку, що не є, одним словом «ніхто». Коли я перший раз повернувся в Україну в 1990 році, мене дуже здивувало, як люди дуже прагнули різних відзначень, орденів, як то «заслужений», «народний» та інші особливі титули. Я до цього не був призвичаєний, бо, скажімо, у світовій практиці є лауреати, номінанти Нобелівської премії, але це явище рідкісне. Відзначених дуже мало, і коли їх відзначають, вони знані у всьому світі. А тут дуже прагнули медалей, титулів. Я запитав: «Чому то так, на мою думку, люди дивно поведуться?». А мені пояснили: «Ми є ніхто, ми починаємо бути кимось, коли держава нас відзначила, коли я можу похвалитись титулом чи медаллю. Тоді держава з мене зробила щось. Я є вже хтось».

Є ще такий цікавий феномен, який і сьогодні у нас поширений. Це був ще один спосіб бути кимось – коли людина мала гроші. І тому така страшна гонитва за грошима, бо гроші давали певний рівень забезпечення, а з іншого боку, також можливість діяти. Так воно було.

Але тепер перед нами майбутність. Якою вона повинна бути. Багато говориться про те, якою ми хотіли би бачити нашу державу, нашу спільноту, розвиток нашого народу. Я хотів Вашу увагу звернути, що ми сьогодні є в стадії переходу, переходу від того часу, коли людина була нічим, можна сказати, не Божим сотворінням, а сотворінням держави. Що ми хочемо бачити, якою має бути наша майбутність? Начебто говориться про багато різних політичних, соціологічних, економічних й інших елементів, але мені здається, що найважливішим для нашої майбутності, і, головню, я звертаю увагу на це молодих людей, бо вони на початку свого життя, діяльного життя. Ми, перш за все, на мою думку, повинні звернути увагу на те, яких людей будемо мати, бо люди творять нарід, люди творять державу. Яким є розуміння людини себе самої, своєї гідності, своєї природи, така буде держава, такий буде нарід.

Виходячи з того, що ми є Божі сотворіння, ми не є припадок, якесь таке ество, яке бозна звідки прийшло. Ні, ми є Боже сотворіння, яке має людську гідність. Дитина, навіть те немовлятко, яке щойно пролупило очі, перший раз глянуло на світло – то є вже людина. Навіть ще в лоні матері це є вже людина, людина, яка обдарована гідністю, людина, яка вже має свою особистість. І тепер цю людину треба виховати, але треба виховувати, розуміючи її гідність. Дозвольте я дам таке дуже примітивне порівняння. Візьміть квітку, посадить її.

Ви не можете квітці наказати, якою вона має бути: якого кольору, якої величини. Квітка росте за своїми внутрішніми, так би сказати, природними законами. Єдине, що ми можемо зробити, так це забезпечити достатнє світло, достатню вологість, щоб та квітка розвивалась. То саме має бути з процесом виховання.

Тут згадувалося, що тепер працюють над справою освіти. Що то значить освіта? Як мають ставитися, в першу чергу, батьки, як мають ставитися вчителі, професори вищих навчальних закладів, а також духовенство, як має ставитися суспільство до людини? Мусить її пошанувати як Боже сотворіння, яке має свою особистість, тим самим свою особливість, свої права.

Право свободи – то не є, що нам дає держава, право свободи є з нашої природи людської від Бога. І на це, мені здається, треба дуже звернути увагу, коли ми хочемо будувати нормальну Українську державу. Ми мусимо пам'ятати про те, в першу чергу, що кожен з нас є людина з правами, гідністю, свободою. Мусимо в тому дусі виховувати молодь, мусимо в тому дусі також забезпечити виховання навіть тих, що тепер народжуються. Якщо ми пошануємо людину, її права, гідність, якщо будемо її трактувати на рівні зі всіма, тоді ми можемо говорити про майбутність. Завершуючи, хочу побажати, щоб ми завжди відчували оцей людський елемент в існуванні і розвитку нашої держави.

Л. І. Ільчук*

ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ: ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Сучасні події в Україні актуалізували питання формування політичної нації. Непоступливість влади в сукупності багатьох факторів стала причиною величезної напруженості у країні, яка дестабілізує обстановку, особливо у східних регіонах. Серед цих факторів варто зупинитися на проблемі формування політичної нації, точніше кажучи, на її спробах стати дійсно політичною. Для цього слід розглянути деякі історичні аспекти формування політичної нації.

Одним із найскладніших і найдискусійніших питань теорії нації є визначення суті цієї спільноти і шляхів її формування. Серед значного розмаїття теоретичних підходів можна віднайти спільне, що об'єднує сучасних дослідників (на відміну від публіцистів і письменників). Більшість науковців погоджуються, що нації належать до сучасних (модерних) утворень, які виникли з настанням нових часів. Їм передували (а до деякої міри і сьогодні співіснують з націями) інші види спільнот: племена і племінні об'єднання та сформовані на їхній базі етноси. Зрештою, і сама нація, згідно з етнічним і етнополітичним підходом, є етносом на певній стадії його розвитку та зрілості. Процес націоґенези (виникнення націй), згідно з етнічним підходом, полягає в тому, що етноси як попередники націй проходять певні стадії розвитку, культурного і політичного дозрівання: від згуртування споріднених племен у ширші етнокультурні об'єднання аж до перетворення цих об'єднань на

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

самосвідомі спільноти, що творять або прагнуть утворити держави. Їх суспільна свідомість поступово «політизується», вони стають учасником політичного процесу і трансформуються в нації.

За висловом українського націолога О. Бочковського, модерна нація є кінцевим виявом новітнього культурно-історичного процесу. Нарід – це старий витвір не лише історичного, але й природного процесу, вихідними точками якого були розпорошені племена, злучені кров'ю, цебто спільним походженням. Територія, як спільна батьківщина, об'єднувала народи. Історія моделювала їхню душу, цебто свідомість власної відрубності та самотності. Модерна нація є витвором цієї національної свідомості та волі до незалежного існування. «Нарід – це етнографічна, національно не викристалізована ще маса. Нація ж – масово усвідомлений і організований колектив». На початкових етапах існування нація може мати свою державність, а може й не мати її. В політичному житті вона може бути репрезентована політичними партіями, суспільно-політичними рухами та іншими недержавними інституціями [1, с. 14–15]. Але на відміну від етносу, явища *культурологічного*, нація завжди є спільнотою *політичною*, формування якої, як зазначає Б. Кравченко, є водночас процесом зростання її внутрішньої солідарності, встановлення чимраз ефективнішого контролю спільноти за поведінкою її членів. І якщо члени спільноти підкоряються вимогам згуртованості та поділяють прихильність до групових символів, то група досягає статусу нації.

Іншими словами, *нація* – це етнополітична спільнота, якій притаманний високий рівень консолідації та самоусвідомлення, включеність до політичного життя, творення або прагнення до творення власної держави.

Національні спільноти, що формуються через «дозрівання», «політизацію» певних етносів, які протягом певного часу можуть не мати власної державності (а це стосується багатьох європейських націй), іноді називають етнічними націями. Цей шлях націогенези є поширеним, але не єдиним із можливих. Історія знає приклади виникнення націй на базі попередньо створеної державної єдності людей – «загальнодержавного громадянства», на ґрунті якого формуються загальні традиції, мова, спільна культура (зокрема і політична). Такі спільноти прийнято називати **політичними націями**. Такою була ґенеза північноамериканської, канадської, сучасної єврейської та деяких інших націй. Всі вони створювались емігрантами, представниками різних культур і навіть рас. Вирішальну роль у перемішуванні етносів, створенні нації за принципом «плавильного казана» відігравала звичайно ж держава зі своїми об'єднавчими зусиллями. Тому ці нації ще називають **націями-державами**.

Хоча назви «етнічні нації» і «політичні нації» є дещо умовними, вони добре віддзеркалюють два основні шляхи націогенези, властиві народам більшості західних країн (політичний підхід) та країнам колишнього СРСР (етнічний підхід).

Етнічні нації – це ті народи, які вбачають у своїй етнокультурній окремішності головне джерело національної самоідентифікації і підставу для утворення власної держави. Вони виникли в умовах бездержавності, там, де рух за духовне відродження і політичну консолідацію передував утворенню

національної держави і здійснювався під керівництвом духовно-інтелектуальних еліт, оскільки політична провідна верства в умовах чужоземного панування не могла розвинути.

Політичні нації – це ті державні народи, представники яких вирішують питання своєї національності на підставі громадянства, належності до певної держави, схвалення її найголовніших політичних цінностей. Вони сформувалися там, де сильна держава виникла раніше ніж відбулася культурна консолідація народу, а, отже, владні інституції мали змогу сприяти національній консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи для цього навіть методи примусу.

Зрештою «політична теорія визнає націю як політичну спільноту, яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їхніх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Спільна державна мова, спільні символи, спільна лояльність до держави та її законів, спільні інтереси і надії на майбутнє стають новітніми сутнісними характеристиками нації, створюють її синонімічні доповнення – «політична нація», «нація-держава» [2, с. 396]. Проте і в таких державах, як США, Австралія, країни Латинської Америки, де нації виникали на поліетнічній основі за сприяння держави і були передусім політичними спільнотами, не можна заперечити існування певного культурно-етнічного стрижня, навколо якого відбувалося «переплавлення» інших етнічних груп. Наприклад, у Північній Америці та Австралії провідну роль у націотворенні відігравав англосаксонський елемент, що переважав чисельно і мав до того ж досить розвинену загальну, правову і політичну культуру. Інші етнічні групи піддавалися «переплавленню» на одну політичну цілісність завдяки відірваності від основного масиву своєї етнічної спільноти, а також завдяки їх порівняно дисперсному розселенню в умовах кількісного і культурного домінування англосаксонського етносу. В Канаді, де з ним конкурував компактно розселений і політично зрілий французький етнічний елемент, результати консолідації не були такими вражаючими.

Роль держави в консолідації деяких націй була дуже значною, проте її не слід переоцінювати. Зусилля держави виявлялися марними кожного разу, коли вона хотіла асимілювати етноси, що вже політизувалися, усвідомивши свою самобутність, хоч ще й не створили незалежної держави. Який би приклад ми не взяли з історії: з чехами, українцями чи алжирцями, всюди бачимо, що на певному етапі своєї зрілості «недержавні» (або так звані «неісторичні», чи «малі») народи можуть стійко протистояти асиміляторському тиску з боку державних націй, прагнучи до збереження своєї культурно-мовної специфіки та перетворення на самостійних політичних суб'єктів, рівноправних дійових осіб історичного процесу. Крім того, говорячи про роль держави в процесах націоґенези, слід зауважити, що не кожний етнос, що має свою державу, може вважатися нацією. Адже, як зазначалося вище, важливим є рівень його єдності, солідарності, політичної самосвідомості.

Феодальні держави створювалися за династичним принципом, саме династії мали право об'єднувати та роз'єднувати етноси і це їхнє право вкрай рідко ставилося під сумнів суспільною свідомістю. Лише з настанням нових часів, зокрема в період Французької та Американської революцій кінця XVIII ст.

прийшло усвідомлення, що справжнім сувереном у державі є не монарх, що належить до тієї чи іншої династії, а народ (нація): сукупність усіх станів, між якими усунуто правові бар'єри, скасовано привілеї та обмеження прав. Усіх людей визнано вільними і рівними у правах, такими, що мають свої інтереси і здатні їх захищати незалежно від держави. Внаслідок цих змін народи стали інакше дивитися на самих себе.

Якщо раніше їхня самоідентифікація здійснювалася через відповідь на запитання «Чиї ми?», то тепер – «Хто ми»? Яке наше коріння, що нас єднає, чим ми відрізняємося від інших народів? Де мають пролягати «кордони нашого суспільства?» тощо [3, с. 316].

У часи свого утвердження поняття української нації мало два виміри:

– внутрішній (соціально-політичний), що виник внаслідок усвідомлення антитези «народ – правителі» і втілювався в ідеях народного суверенітету і рівноправності всіх людей, що складають націю;

– зовнішній (етно- або культурно-політичний), пов'язаний із розумінням окремішності та культурної гомогенності українського народу і його права творити власну державу, визначати її кордони і налагоджувати відносини з іншими народами [3, с. 317].

Після розпаду Радянського Союзу Україна отримала у спадок усі свої етнічні землі і велику частку російськомовного населення, але не змогла створити української політичної нації за його участю. Це результат непродуманої мовної і культурної політики, випадків насильницької українізації [4, с. 132].

Як відомо, громадянське суспільство ґрунтується на принципі ідеологічного плюралізму, реальному праві всіх суб'єктів дотримуватися різноманітних теорій, що відображають різні аспекти життя суспільства, і відстоювати їх. Цей принцип не виключає, а передбачає наявність ідеологічного консенсусу щодо найбільш важливих і значущих для розвитку громадянського суспільства цінностей. Як підтверджує досвід, такі цінності можуть бути визначені в рамках політичної нації, здатної об'єднати Україну, яка після попередніх і майбутніх президентських виборів особливо відчутно ідеологічно розкололася практично на дві – Схід і Захід – рівні половини.

Зміцнення державної єдності України має здійснюватися шляхом піднесення загальної, зокрема політичної культури громадян, суспільства, прилучення їх до вимірів демократичного світу, модернізації їхнього мислення і життя. Більш високою фазою розвитку української нації є нація політична, тобто згуртування у спільних інтересах в одній державі різнокультурних громад на основі рівності громадянських прав та взаємоповаги. До політичної нації в Україні належать українці, росіяни, білоруси, румуни, угорці, євреї, кримські татари та інші етнічні групи.

Але особливо підкреслимо, що українці як етнічна нація дають назву країні. Українська мова є державною. Становлення української політичної нації можливе лише на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства, тоді, коли будуть створені економічні, соціальні, духовні умови, які працюють на націю. Лише їй під силу вивести з кризи економіку, науку, освіту, культуру, підняти на рівень державну українську мову, гарантувати вільний розвиток російської мови як мови міжнаціонального спілкування, мов

національних меншин, стимулювати прагнення вивчати іноземні мови, передусім європейських країн.

На нинішньому етапі розвитку суспільства вирішальним чинником об'єднання України є утвердження сильної демократичної влади. Політична система сьогодні – це система транспартійної корупції, в якій різні партії на публіці сваряться, а всередині зв'язані бізнес-інтересами, що є для них головними. При цьому культивується всемогутність грошей. Це прямий шлях до корупції.

На сучасному етапі зростає роль Української держави, її політичного класу в розвитку інститутів громадянського суспільства. Простежується тенденція взаємозближення і взаємопроникнення громадянського суспільства і владних структур: держава безперервно прагне розширювати свої повноваження в соціальній сфері, а громадянське суспільство – активно впливати на функціонування політичної системи. Відбувається соціалізація держави і політизація громадянського суспільства.

Врахування інтересів усіх регіонів, зміцнення економіки, перемога над безробіттям сприятиме тому, що на тлі поліпшення добробуту всі суперечності, які роз'єднують громадян країни на Схід і Захід, будуть забуті або втратять свою гостроту.

Щодо мовного питання зазвичай висловлюють дві точки зору: перша – російській мові слід надати статус державної нарівні з українською; друга – слід обмежити сферу впливу російської мови, інакше потерпатиме українська. Міністерство освіти і науки України до останнього часу вимагало протягом півтора-двох років цілком перевести викладання у всіх вищих навчальних закладах на державну мову, а шкільним учителям наказувало навіть на перервах спілкуватися лише державною мовою. Однак слід погодитися з твердженням про те, що розв'язати мовну проблему «кавалерійським наскоком» не вдалося. Якщо йдеться про українську, то більш продуктивним уявляється поступовий перехід на неї всіх сфер діяльності нашого суспільства. Особливу увагу слід приділити навчанню української мови (починаючи з дитячого садка) нового покоління наших співгромадян в україномовних і російськомовних навчальних закладах, заохоченню книговидання, формуванню культурних центрів, проведенню конкурсів, фестивалів.

Важливим завданням політичної нації є створення справді демократичної правової держави – сильного гравця на світовій «шахівниці». Подальше будівництво незалежної держави, збереження суспільної стабільності та міжнародної злагоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними і національними ознаками можливе за збереження сприятливих зовнішніх умов.

Водночас Україна має розглядати себе як важливу європейську державу з регіональними інтересами, які безпосередньо стосуються нашої безпеки. Формування і послідовне здійснення орієнтованої на власні інтереси зовнішньої політики, що передбачає стратегічні відносини з РФ, перспективні – з Європейським Союзом і рівні, ділові – з США. Йдеться також про активізацію політичних контактів і торговельно-економічних відносин з країнами, що розвиваються, передусім із країнами СНД, а також Китаєм, Індією, Бразилією,

країнами Близького Сходу. Шлях до цього – досягнення самодостатності внутрішнього становища, стабільного політичного, економічного й соціального розвитку, зміцнення оборонного потенціалу, дотримання канонів права, демократії і гуманізму. Все це, зрештою, сприятиме тому, що Україна зможе стати впливовим чинником механізму безпеки Європи ХХІ сторіччя. Завдання, що стоять перед країною, їх успішне розв'язання потребують наполегливої праці, зокрема у створенні української політичної нації.

Таким чином, розвиток та вдосконалення політичної нації в Україні є вкрай важливою функцією держави. На превеликий жаль, на час написання матеріалу формування української політичної нації проводиться у складній внутрішній воєнно-політичній обстановці, що особливо виражено на сході України, в Луганській та Донецьких областях.

Нації є етнополітичними або політичними спільнотами, що утворилися в нові та новітні часи як передумова або наслідок процесу суспільної модернізації одного або кількох етносів. До головних інтересів, що перетворюють народ на націю, суб'єкта політичного процесу належать: збереження своєї ідентичності і культурно-мовної самобутності, свобода самовияву, подальша консолідація, утвердження і захист власного суверенітету, створення і захист своєї державності, налагодження стосунків з іншими націями і державами.

Перетворення етносу на націю, вихід його на арену політичного життя має назву національного відродження. Цей термін означає також відновлення нацією втрачених позицій в економічній, духовній і політичній сфері.

1. Бочковський О. І. Вступ до націоналістики / О. І. Бочковський. – Мюнхен : Український технічно-господарський інститут, 1991–1992. – 338 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник / В. Б. Авер'янов [та ін.]; упоряд. В. П. Горбатенко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Українська асоціація політологів. – К. : Генеза, 2004. – 735 с.
3. Політологія : підруч. для вищ. навч. закл. / наук. ред. А. Колодій. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
4. Заруба О. Нація чи інтеграція? Про пошук національної ідеї в контексті євроатлантичної інтеграції / О. Заруба // Украина: гражданское общество в контексте европейской интеграции / Отв. ред. Л. Ф. Компанцева, Г. А. Петровская. – Луганск : Знание, 2004. – С. 128–132.

Протоіерей Сергій Ющик*

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СВІТЛІ СПІВПРАЦІ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА І БОГОСЛОВ'Я

Шановні організатори та учасники високодостойного наукового форуму,
дорогі браття та сестри, Христос Воскрес!

Стрімкий розвиток сучасних подій, що змінюються швидше, аніж новинна стрічка, спонукає до роздумів навіть тих, хто ніколи й не задумувався над глобальними питаннями буття суспільства. Сьогодні воістину нагадує собою морський коловорот з усіма його небезпеками. І саме сучасність вимагає пошуку суспільством того непорушного порятунку, що здатен оберегти від небезпеки,

* кандидат богослов'я, перший проректор Київської духовної академії і семінарії Української Православної Церкви.

або, як сказав у першій половині III ст. святий Іполит Римський, «пошук корабля, що по бурхливому морі спроможний доправити нас до тихої пристані».

Звичайно, кожному поколінню властивий саме власний пошук виходу з різних життєвих обставин. Проте в цих намаганнях, попри постійне твердження, що хто не знає минулого – не гідний майбутнього, ми помічаємо один глобальний парадокс. Маленьке класичне сімейне протистояння «батьки–діти» реалізується у великих масштабах цілих поколінь, націй, цивілізаційних моделей розвитку суспільства. Іншими словами, ми вперто не хочемо вчитись на попередніх помилках. Мало того, життєвий досвід дідів-прадінів інколи ми переводимо до рангу ідеологічного механізму, ледве не щорічно вводячи нові трактування історичних подій і фактів, переписуючи і правлячи підручники історії.

Дозвольте цю промову побудувати саме в цьому контексті, адже Церкві дві тисячі років, і за ці тисячоліття ми стали свідками народження і падіння не тільки держав, а й цілих імперій, зародження і занепаду цілих націй, зростання від простих форм побуту до високих злетів культурного розвитку. Церковна історична свідомість бачила все і пережила багато чого, бо над усім цим стояло і стоїть незмінне Божественне Одкровення, Слово і Правда Божі.

Ми сьогодні говоримо про сучасну політичну націю, про її духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку. Цікаво те, що традиційно в цьому переліку словосполучень Церкві зазвичай відводиться тільки духовно-моральна складова, з огляду на історичні заслуги в культурно-етичній сфері в контексті соціально-економічних засад розвитку політичної нації. Всього-на-всього одна складова в контексті чогось... ніби історія нас нічому не навчила, ніби ХХ ст. мало випило крові в пориві побудувати суспільство, в якому Слово Божому відводилося лише нагадування про те, що «давайте жити дружно».

Вважаю, що історичного досвіду в розбудові політичної нації більш ніж достатньо, тому говорити варто тільки про перспективи, тільки про те, що ми маємо, з Божою поміччю зробити завтра, і яких помилок маємо уникнути.

У Священному Писанні описано момент гріхопадіння, який в інтерпретації сучасного розуміння являється водночас і архетипом особистої відмови від духовного (розумного) буття, і хворобою, що при дверях серця лежить і кличе до себе (Бут. 4, 7), так що добре, чого хочемо, не робимо, а зле, чого не хочемо, робимо (Рим. 7, 18-20). Цей момент гріхопадіння чітко зафіксував зміну людини з духовної, а згідно термінології святих отців IV ст., розумної – на пристрасну, в котрій життєві, подекуди тваринні інстинкти, переважають над розумом, на духом. Книга Буття повістує, що людина в момент гріхопадіння змінила свою, Богом дану шкалу цінностей: «І побачила жінка, що дерево для їжі, і приємне для очей, і жадане, тому що дає знання» (Бут. 3, 6). Спочатку інтереси шлунку, потім чуттєве задоволення, замасковане під естетику, і тільки потім суть і наслідки. Ось у чому полягає головна проблема як кожної людини, так і суспільства в цілому – вибір пріоритетів.

Звернімо увагу на назву сьогоднішньої зустрічі: «Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально- економічні засади розвитку». Її назва цілком відповідає цінностям, що проповідуються Божественним

Одкровенням. Кожна людина, кожне об'єднання людей в основі свого розвитку має правильно плекати в собі ціннісну шкалу:

1) духовно-моральна основа (суть, ціль і мета буття в контексті усвідомлення себе як творіння Божого, наділеного безсмертною душею і обдарованого вічністю);

2) культурно-етична основа (наповнення буття всім тим, що спрямовує до досягнення мети в контексті слів апостола Павла, щоб наш дух і душа, і тіло у всій цілості збереглись непорочно (1 Сол. 5, 23));

3) соціально-економічна основа (підкорення духу плотських інстинктів самозбереження з огляду на слова Священного Писання, що не хлібом єдиним буде жити людина (Мф. 5, 3-10), і що яка користь людині, якщо вона весь світ придбає, а душу свою загубить (Мф. 16, 26)

Тільки в такій послідовності ціннісних основ людина зокрема і будь-яке суспільство загалом здатні зберегти в собі образ Божий (Бут. 1, 27), здатні зберегти в собі творчий потенціал, закладений Богом Творцем. Новітня історія і сьогоднішнє яскраво показало вишкір гріховної людської природи, породивши споживацький спосіб буття, перетворивши людину на паразита, що з'їдає все навколо себе. І при всьому цьому лишається присмак тліні та смертності на губах.

Водночас ми маємо усвідомлювати, що Церква не будує і не формує політичні нації, Церква не може бути «міністерством поліції моралі і благонадійності», як це було в історіях попередніх імперій. Церква як живий боголюдський організм є стовпом і утвердженням істини (1 Тим. 3, 15), вона є його душею, життєвим стрижнем, основою ціннісних пріоритетів, вона є голосом совісті народу. В контексті політичних кон'юктур вона є гарантом того, щоб слово наше по заповіді Христа було «так, так; ні, ні; а що поперек цього, те від лукавого» (Мф. 5, 37). Відомо, що совість може формувати характер та визначати поведінку людини, вона спроможна зупинити, стримати, усовістити, направити. Проте поведінка і характер також можуть впливати на совість: пригнічувати, засліплювати, заглушувати, присипляти. Зрештою, потреби шлунку здатні заглушити голос совісті. Чи варто піднімати питання про те, кого ми отримуємо в такому випадку? Циніка, перевертня, лицеміра... Ця аналогія стосується і життя суспільства, життя нації, життя цілої держави. Від зрілості нації залежить її спроможність бути совісною, чутливою.

Сучасна людина вправі вибрати економічні моделі розвитку суспільства, вправі дискутувати і шукати альтернативні шляхи подолання фінансових та побутових проблем. Тим паче Сам Христос вказував, що сини віку цього догадливіші за синів світла (Лк. 16, 8), і що не поставлений Він судити про майнові справи (Лк. 12, 14). Проте Спаситель чітко вказав, що необхідно розрізняти кесарево (світсько-економічне) і Боже (Мф. 22, 21). Тому для плекання душі нашого суспільства в сучасних умовах необхідно зберігати озвучений вже баланс пріоритетів, необхідно знову повернути віру та довір'я Богу та ближньому. Фінансові, економічні, політичні, суспільні кризи будуть в суспільстві доти, доки є криза стосунків людини з Богом і людини з людиною. Подолаймо кризу довіри один одному, подолаймо кризу нищення моральних авторитетів.

На ще один аспект дозвольте звернути увагу. Це те, на що в історичній перспективі не зважали, але насправді покладене в основу життя спільноти – громадянське суспільство. Історія яскраво свідчить про те, що в моделях державних утворень завжди покладалась ідея співіснування держави і релігії. І теорія симфонії Юстиніана новою була тільки за внутрішнім наповненням, стверджуючи досягнення мети при наявності благочестивих представників держави і релігії. Проте Священним Писанням державна влада наділяється повноваженнями влади та сили тільки для покарання злочинців і заохочення тих, хто робить добро (1 Пет. 2, 14), держава має право сили тільки в контексті можливості покарання за злі вчинки (Рим. 13, 4). Зауважмо, держава не є носієм ні істини, ні повнотою безмежної влади, навіть не носієм законодавства. Це повноваження народу Божого. Бо ж Христос вказує при вирішенні питань звертатись до громади (Мф. 18, 17), яка має розсудити, напоумити, зупинити, виправити, або й оцінити певну дію. Бо громада, яка за своїм принципом буття є нічим іншим як Домом Божим, хранителем благочестя і віри є стовпом і утвердженням істини (1 Тим. 3, 15).

Тому сьогодні, коли в нас народжується по справжньому громадянське суспільство, ми зобов'язані бути пильними і трудитися, щоб у пориві емоцій не пропустити той момент можливості одухотворення цього суспільства, на противагу спекулятивному об'єднанню людей з фінансових інтересів. Щоб суспільство стало народом Божим, носієм і хранителем істини, а не спільнотою фінансово вмотивованих осіб, здатних терпіти навіть спотворені моделі держави заради шматка м'яса.

Тільки суспільство, радше братерство народу, яке здатне усвідомлювати свою унікальність і безсмертя перед Богом, заслуговує на Боже благословення.

В. Ф. Смолянюк*

СИТУАТИВНІСТЬ ЯК РИСА РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

XX ст. для Росії було катастрофічним. На початку століття від неї відійшли Польща та Фінляндія. Розпад Союзної держави у 1991 р. означав втрату Прибалтики, Білорусі, України, Молдови, Закавказзя, Середньої Азії та повернення напівзруйнованої імперії до кордонів початку XVII століття.

Чинним Президентом РФ В. Путіним розпочато процес неоімперського відновлення держави, яку він очолює. Про це заявлено на увесь світ. Це відчули всі без винятку пострадянські республіки. За це кров'ю заплатили Молдова, Грузія, Україна, над якими прокотився (котиться) молох громадянської війни, інспірованої Кремлем. Драматичні перспективи відчуває Казахстан, північні області якого окремими російськими політиками вже названі «випадково казахськими».

Проте імперські креслення цілком можуть стати такою собі макулатурою. Якщо відкинути кремлівську пропаганду, то російський народ поступово, але неухильно втрачає волю до життя. Жінки у своїй більшості не бажають

* д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

народжувати дітей. Значна кількість чоловіків не хоче служити в армії та інших силових структурах. Політична система країни сформована «під першу людину» та не відбиває інтересів більшості населення. Економіка РФ залишається надто залежною від нафтових та газових ресурсів, а відтак не реформованою. Патріотизм у його кремлівській версії носить декоративно-лицемірний характер та практично не впливає на тюркські, фінно-угорські та ін. народи сучасної Росії, частка яких з кожним роком збільшується.

До цього слід додати, що державний устрій РФ побудований не на користь етнічних росіян. Практично всі малі народи, що проживають на російських просторах, мають територіальну цілісність, власну столицю, президента, уряд, законодавчий орган, мову, атрибутику. В етнічних росіян власної території – так званої «Русской республіки» – немає. Ідея її створення тривалий час таврувалась як реакційно-шовіністична. У випадку розпаду Росії етнічні росіяни в Башкортостані чи Калмикії будуть утиснені в правах, як зараз це відбувається в республіках Прибалтики, Казахстані, Таджикистані тощо. Їхня доля на Північному Кавказі (насамперед у Чечні) буде особливо трагічною.

Головним фактором, що створює тимчасову стабільність соціально-економічної та політичної конструкції «нової Росії», є особистість Володимира Путіна. Цей фактор забезпечує здатність країни до короткочасної мобілізації з метою досягнення досить амбіційних геополітичних та геоекономічних завдань. Більшість населення підтримала В. Путіна в його конфліктах з олігархами, у відновленні державного контролю над використанням природних багатств країни, спробах розширити й закріпити зону міжнародного впливу Росії. Зараз підтримує в антиукраїнських провокаціях.

Разом із тим президентство В. Путіна – це випадковий фактор, який періодично трапляється в російській історії. Іншими словами, терміну «Путін» немає в Конституції РФ. «Путіна-2» не буде, навіть якщо «Путін-1» спробує організувати операцію «Преємник» («Спадкоємець»). «Що буде після Путіна?» – відповідь на це питання сучасні росіяни, одурманені українофобією та великодержавною істерикою, воліють не шукати.

Погляд на руїни колишніх кремлівських геополітичних володінь засвідчує чітко сформовану психологічну конструкцію. Росію не поважають фіни, ненавидять поляки, презирливо не помічають чехи й словаки, ухиляються від нормального спілкування з росіянами угорці, воліють не згадувати зайвий раз про РФ естонці, латиші, латвійці, Росію ігнорують грузини, від неї віддаляються болгари, її побоюються казахи й т. д. Віднині цей перелік поповнено й українцями.

Починаючи з подій минулої зими, в Україні немає жодних підстав називати РФ братньою країною. Військове вторгнення Росії в Україну, окупація Криму, антиукраїнська інформаційно-психологічна вакханалія, підігрівання сепаратистських настроїв у Донецькому регіоні, оприлюднені плани створення так званої «Новоросії» на території 8 південно-східних областей України, розгортання російських військ поблизу українських кордонів, постачання зброї сепаратистам та інші недружні дії назавжди поховала міф про духовну близькість найбільших слов'янських народів, спільною колискою яких начебто була Київська Русь.

Західні держави не межують із Росією. Їхня позиція стосовно РФ краще описується словами «і дратує, й вабить». Росія дратує амбіціями, лицемірством, великодержавним хамством, ігноруванням норм міжнародного права. Вабить нереалізованим потенціалом демократичного розвитку, заснованому на повазі до прав і свобод людини, вищим із яких є право на гідне життя. Вабить своїми ресурсами, про які західний капітал ніколи не забуде.

Наявність побудованої В. Путіним владно-силової страхової системи навряд чи зупинить ті сили, що марять планами використання російських надр без врахування інтересів РФ, яка має бути радикально послабленою або знищеною взагалі.

Захід поки що вичікує. Протистояння «Нью-Йорк – Москва» з його лондонським, берлінським, паризьким, варшавським, тбіліським та ін. відгалуженнями продовжується. Ймовірно, сценарій активного впливу на Росію західні сили спробують реалізувати вже після відставки чинного Президента РФ, який з високою вірогідністю забажає утриматись на посаді до 2024 р. (з перевиборами у 2018 році).

А в Україні попереду важке десятиріччя протистояння з державним керманічем, що є переконаним українофобом. З політиком, готовим на кровопролиття задля досягнення ілюзорних прагнень особистої і державної величі. Який у приступі геополітичної ненависті до Києва у 2008 р. пояснив Президентіві США: *«Джордж! Україна – это даже не государство...»*.

Протоіерей Павло Мельник*

ДУХОВНІСТЬ ЯК ВІДХІД ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ

Немає сьогодні теми більш насущної та більш актуальної, немає чогось більш значущого, в чому б мала потребу сучасна людина, як саме в духовності. Зазвичай ми говоримо про людину, що вона розумна чи не розумна, добра чи зла, проте ми зовсім розучилися бачити і розпізнавати в людині ту якість, яка перевершує всі інші – її відкритість чи закритість до духовного світу, до сприйняття нею благодаті Святого Духа. Ми перестали бачити в людині головне – образ Божий.

Багато сьогодні говорять про духовність, проте, її справжньої суті ніхто не розуміє. Духовність підміняється сурогатом, а ознаки цього сурогату очевидні: смуток замість радості, гордість замість смирення. Результат – самознищення. Все церковне життя в наші дні сприймається у ключі психологічного егоцентризму і є основною тональністю нашої епохи. Парадокс, але сьогодні ми говоримо про «духовність» яка легко обходиться без Бога та іншого (ближнього), бо богом стає сама людина. У своєму щоденнику протопресвітер Олександр Шмеман написав: «Люди, що цікавляться духовним життям, – не люблять Христа і Євангеліє. І зрозуміло чому: там нічого не сказано про «духовне життя», як вони його розуміють і люблять... Грішник кається і

* кандидат богослов'я, викладач Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату.

навертається. Лжедуховний засуджений на загибель: це і є хула на Духа Святого. Як все це страшно! Я з усією силою відчуваю, що одна з головних небезпек завжди і всюди – псевдорелігія, псевдодуховність...» [6, с. 35]. Це своєрідна демонічна таємниця сучасної цивілізації. Все пронизано жадобою конфлікту та пристрастю до руйнування. Сучасна «духовна» людина – це біблійний Каїн, будівничий цивілізації та першого міста, але це самотній індивід, який блукає і перебуває у вічній скорботі [4, с. 261]. Треба сказати, що така «духовна» особа надзвичайно небезпечна, оскільки вона зводить Церкву до релігії, а релігію до себе, залишаючи при цьому певні обрядові, етнічні, національні ознаки. Нарцисична духовність несе в собі малий творчий ресурс, проте володіє неабияким руйнівним потенціалом. Все це можна означити словом «тоталітаризм». Тоталітаризм – органічний симптом, продукт цивілізації як такої, її сутнісна характеристика. Наше спільне життя зведене до співіснування анонімних індивідів, які живуть паралельно і без контакту; і всі ці індивіди – в'язні, розкидані по клітках, що створені сучасним ефективним будівництвом, масово мобілізовані у партії чи класи, що плекають права індивідів на добробут (точніше, тотальну самотність) [5, с. 183]. З точки зору православного богослів'я, релікти тоталітаризму живі у людській свідомості до тих пір, допоки людина добровільно відмовляється від можливості брати участь в істинному житті, в особистісних взаєминах і любовному спілкуванні – єдиній можливості, що дозволяє їй бути іпостассю особистої неповторності [5, с. 22]. Егоцентрична фобія приниження особистої людської гідності є наслідком законницького, юридичного тлумачення взаємин людини з Богом.

Духовність у православному розумінні – це стан духовної людини. У такої людини певна поведінка, хід думок: мотиви, якими керується духовна людина інші, аніж в людини не духовної. Духовність не є абстрактним релігійним життям, тому що Церква – це Тіло Христове, а не просто релігія. Бути духовною і церковною людиною не означає володіти певними теоретичними знаннями, наприклад про Трійцю, а жити життям Троїчного Бога: Отця, Сина і Святого Духа. Духовність – не емоції та прояв природніх почуттів, хоча у світському розумінні до духовності зараховуються розумові, волеві, чуттєві здібності людини. Тобто, виходячи з православного досвіду, духовною людиною є та людина, яка, навпаки, позбулася природного детермінізму, а набула досвіду особистісного існування. Митрополит Георгій (Хандр) пише: «Злочинець – самотній. Зміст нашого буття – це, навпаки, життя котре циркулює між нами та іншими. Людина перебуває в середині цієї циркуляції, цього обміну. Життя – взаємовиручка. Любов – невсипущість, її знаходять при увазі до іншого... Потрібно, щоб людина дала згоду не бути самотньою на цій землі, погодилася розмовляти з іншими – такими, якими вони є, якими вони зустрічаються на дорогах життя. Ось перша і найбільша турбота у світі, який з'їхав з глузду... Зректися себе – означає визнати існування інших, відкинути те ненависне «я», яке спить у нас і яке пробуджує гординя та змушує кидатися на іншого і рвати його» [4, с. 261–262].

Святитель Григорій Палама в тлумаченні на притчу про блудного сина зауважує, що допоки ум людини перебуває в Бозі, то і в суспільному значенні вона буде корисною, але як тільки відкриваються двері для пристрастей, то це

приводить до людиноненависництва, людина стає антисоціальною: «Якщо розум не тримається божественних заповідей його Владики, тоді він воює проти ближніх, шаленіє на одноплемінних, лютує на тих, що не схвалюють його божевільних прагнень, і людиновбивцею, нажаль, стає людина, уподібнившись не тільки нерозумним тваринам, але й – плазуючим і отруйним зміям, – стає скорпіоном, змією, породженням єхидни той, який поставлений, щоб бути серед синів Божих» [2, с. 28].

Таке спотворення передбачає втрату природної цілісності, гниття і смерть. Єдиним щепленням, що дає імунітет проти тоталітаризму, залишається почуття особистої відповідальності за кожне своє слово: «Кажу ж вам, що за всяке пусте слово, яке скажуть люди, вони дадуть відповідь у день судний: бо за словами своїми будеш виправданий і за словами своїми будеш осуджений» (Мф. 12, 36–37). Таким чином, людина, яка є носієм православної духовності, духовно цілісна і непідвладна тиранії помислів. Церква «ставить перед нами завдання випростатися і перейти до природного прямоходіння, тобто бути особистістю» [3, с. 474].

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що поняття «духовність» та «тоталітаризм» є несумісними. Це означає, що в християнина, носія духовності, не може бути того, що визначається ознаками тоталітаризму, тобто: смутку, відчаю, розпачу, проблем, в нього не може бути ворогів, неприятелів, чужих. Позбутися зверхності стосовно ближнього, подивитися на нього знизу, зректися себе (Лк. 9, 23), – ось головні засоби подолання і відходу від традиції смерті та набуття традиції безсмертя.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К. : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1416 с.
2. Григорій Палама, свт. Творіння. Омилії (бесіди) / свт. Григорій Палама. – Т. 2. – К. : Видавничий відділ УПЦ КП, 2012. – 688 с.
3. Сміх В., прот. Християнська свобода або подолання наслідків тоталітаризму / прот. В. Сміх // Православ'я в Україні : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. – К., 2011. – С. 472–477.
4. Ходр Георгій, митрополит Гор Ливанских. Призыв Духа. Церковь и общество / митрополит Георгий Ходр. – К. : Дух і літера, 2006. – 284 с.
5. Яннарас Х. Ч. Свобода етосу / Х. Ч. Яннарас. – К. : Дух і літера, 2003. – 268 с.
6. Шмеман А., прот. Дневники. 1973–1983 / прот. А. Шмеман. – М. : Русский путь, 2009. – 720 с.

С. Д. Абрамович*

РЕЛІГІЯ ТА НАЦІЯ В МЕНТАЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Хочу розпочати з «життєвого» факту. Якось я бачив біля входу до шинка вщент п'яного хлопця, який, хитаючись, вигукував сам до себе: «Я – українець! Я – українець!!» Неймовірне щастя бриніло в його голосі. Подумалося: таки патріотичне виховання наше не до лісу ходить – є наочний результат. Але потім почало думатися й по-іншому. Прекрасно народитися українцем, прекрасно – румуном, прекрасно – гагаузом. Англієць та ефіоп, мабуть, з рівною мірою

* д.філол.н., професор, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри слов'янської філології Камінець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

національної гідності почуваються англійцем та ефіопом. Люди – різні, різнокольорові навіть, деякі, скажімо, фіолетові, як баклажан. Але ж усі ми – брати й сестри.

«Радянська риторика!» – скаже хтось презирливо. «Вплив біблійної казочки про Єву!», – скаже інший. Якби ж то. Точна наука генетика невідворотно показує, що всі ми – реально, фізично – діти однієї матері. І вирахували це зовсім не європейські генетики, безпосередні духовні нащадки основоположника цієї науки католицького ченця Григора Менделя, а генетики японські, де про біблійну Єву або про радянський інтернаціоналізм мало хто думає. У московському журналі *«Наука и жизнь»* колись навіть було опубліковано гіпотетичну реконструкцію нашої спільної праматері, зроблену комп'ютером: трохи брунаста, трохи вирячкувата, але людина як людина. Дуже подібне обличчя мала одна моя знайома. Отож, ми всі таки брати й сестри – не фігурально, не риторично, а фізично й буквально. Бачте, «біблійні міфи» варті на увагу.

Тож згадаємо ще один з них. Поривання будівників Вавилонської вежі, цього найдавнішого «штурму космосу», закінчуються розділом об'єданого до певного часу людства на окремі народи, кожен з яких говорить рідною мовою. Реальна історія людей на це відповідає: здається, що колись єдина орда пралюдей заселила землю, тьмяніючи чи біліючи залежно від кліматичних умов, розтікаючись на раси, народи та нації, мовні сім'ї, мови та діалекти. Та, треба думати, людство, об'єдане дитячим пориванням «схопити Бога за бороду» і «перебудувати світ», якимось не вписується у світ.

У спробах сконденсувати увесь потенціал світової науково-інженерної думки й переробити геть усе, включаючи генетику людини, немає нестачі. Ось з'явилися вже і клони живих істот, немичні, кволі, нежиттєздатні – але ентузіазм не вщухає. Окулътна секта релітів проголосила, що вже клонувала й людину, але доказів уже кілька років немає. Немає й, видимо, бути не може, і марно середньовічні богослови називала Бога Креатором, а диявола – просто Майстром, що конструює недолугі подоби Божого творіння, – або ж «мавпою Бога». Подібно, що саме роз'єднаність людства, розпорошеність його амбіційних ініціатив, рятує від більших бід, аніж безупинна гризня дипломатів або навіть і війна. Бо при нинішньому стані свідомості високочолитих прихильників інженерної утопії недовго стерти планету на порох, якщо з'єднати в один удар усі прагнення «виправити помилки Бога».

Людство, попри масований пресинг доцентрових політичних тенденцій, що закорінені в античності (давньосхідні імперії, елінізація ойкумени Александром Македонським, римське володарювання у світі), існує роз'єднаним на окремі нації, і розпад Західної Римської імперії у V ст. на молоді національні держави продемонстрував, що це єдиний історично вірний шлях. Юні Іспанія, Франція чи Британія на тлі вчорашнього римського блиску були темні та недолугі, та чи сьогодні в когось, окрім людей сектантського типу мислення, повернеться язик ганити західноєвропейську цивілізацію я таку? Марно багато хто прагне потрапити туди хоча б туристом або, принаймні, гастарбайтером. Але при цьому західне людство, попри нинішнє зняття кордонів у Європі та невідворотну глобалізацію, лишається національно диференційованим. При цьому

національна самоідентифікація відбувалася невід'ємно від релігійної самоідентифікації, причому не в середньовічному аспекті «всі поляки – католики» або «всі українці – православні», а в атмосфері активного й драматичного ускладнення духовного життя, перманентної кризи західного християнства, зростання кількості єретичних та реформаційних вчень та формування вільнодумства.

У цей ренесансний по своїй суті процес лише сьогодні входить – болісно й невпевнено – Україна, якій виклики історії вперто пропонували визнати власну «малість» та неспроможність мати власну державу. Чи не вперше в історії України на Майдані виступили єдиним загоном усі українські церкви, світський політикум та народна маса, яка переконливо набула права голосу, й усі вони, всупереч планам розколоти цю спільність, об'єдналися гаслом «Слава Україні!». Ця ситуація потребує серйозного аналізу, оскільки проблема етнічного та релігійного занадто часто трактувалася на профанному рівні, в дусі архаїчної ідеї «українець має бути православним» (модифікація радянського часу: атеїстом). Та незаперечний факт, що нинішня Україна доволі чітко (попри місіонерські зусилля східної й західної церков) ділиться на «православну» та «греко-католицьку» спільноти, до того ж нашпиговані протестантськими деномінаціями та силою індиферентних і навіть атеїстично налаштованих людей, рідновірів та інших неопоган типу кришнаїтів тощо. Спроби деяких політиків вбити клин саме в ці традиційні тріщини зовсім не випадкові. Але український феномен у принципі не відрізняється від феномену, скажімо, німецького: цей край пережив низку жорстоких релігійних війн, лишаючись політично розпорошеним аж до Бісмарка.

Не можна сказати, що наші науковці у спробах витлумачити український феномен не спиралися на класичні й методологічно ґрунтовні дослідження. У нас знають і класичну працю Е. Геллнера «Нації і націоналізм» [5], широко цитуються «Священе та мирське» М. Еліаде [11], доволі популярна думка з С. Хантінгтона про те, що нинішні геополітичні силові лінії пролягають якраз по кордонах традиційних релігійних ареалів, і, отже, ментальність народу в глибинних свої основах визначена релігією предків [15] тощо. Ще на зорі незалежності було зроблено досить впевнені спроби вийти за межі тих стереотипів, що нав'язувалися радянською ідеологією (на зразок характерної книги С. А. Арутюнова «Народи и культуры: развитие и взаимодействие» [1]. Зокрема було осмислено філософсько-антропологічний і релігієзнавчий аспекти проблеми свободи совісті [2], відразу ж робилися спроби дослідження з нових позицій проблеми національного та міжнаціонального [6]. Реалії релігійних процесів в новій Україні було детально досліджено А. Колодним [12]. Діахронія питання добре висвітлена у праці С. Ярмуса [17]. С. Здіоруком було глибоко вивчено проблему етноконфесійності [9; 10]. Зроблено (переважно в політологічному ракурсі) дослідження ролі релігії в етнонаціональному розвитку [16]. Прокинулася цікавість до резонансу Берестейської унії [3]. Чимало важливого можна знайти у колективній монографії «Етнос і соціум» [8]. Особлива увага приділялася небезпеці поглиблення України «Русским миром» у форматі міфу про «єдиную православную Русь»; тут варто вказати на книги та статті І. Дзюби, зокрема на публікацію «Україна – Росія: протистояння чи діалог

культур?» [7]. Робилися спроби окреслити перспективи даного процесу [4]. Проводилися солідні наукові конференції на тему «Релігія і сучасне українське суспільство». Можна сказати, що і в наступні роки було написано на цю тему багато, але матеріали ці не завжди рівнозначні.

Зокрема проблема співвідношення християнського та етнічно-національного первенів, вагомості християнського початку в нашій культурі в сьогоденному українському самовизначенні все ж таки лишається не до кінця усвідомленою. З одного боку, лунають голоси про «Україну понад усе», гасло «Україна для українців!», що насторожує або й відлякує представників інших національностей. З іншого боку, у пересічній свідомості часто фактично ототожнюються нація та церква: бути українцем – це те ж само, що бути християнином (донедавна, до того ж, виключно православним; сьогодні, здається, утверджується, нарешті, й думка про те, що українські католики та протестанти – теж добрі християни й загалом «наші люди»). Є й третій ракурс: українські неоязичники та вільнодумці теж щиро почуваються українцями (особливо ж перші), але християнства не сприймають, ігноруючи той незаперечний факт, що українська ментальність як така формувалася в лоні християнської свідомості протягом тисячі років. Усе це не мало до останнього часу виходу на широку дискусію, суспільство задихалося в тенетах апофеозу пострадянського буття – щойно поваленому антидуховному режимі, який усе примірявся, як би ото усі церкви та угруповання, окрім однієї відомої конфесії, притиснути або заборонити. Це брутальне насильство було зметено революцією фактично миттєво. І не в останню чергу потужне пробудження українського народу відбулося через те, що в нас не пересохли ще ті релігійні, найперше – християнські джерела (знову згадаймо наше священство різних конфесій на Майдані!), завдяки яким світ колись усвідомив, що людина народжена для свободи, а особистість людська є найвищою цінністю, що ми відповідаємо перед внутрішнім голосом і за себе, і за свого ближнього.

По суті, ми маємо справу з вибухом ренесансного процесу, який, принаймні у східній Україні, зо три сторіччя гальмувався монархічною тиранією, а потім неофеодальним авторитаризмом, цими «братерськими» дарами північного сусіда. Але ж в Україні ще з XIV ст. запанував плюралізм, породжений в річищі загальноєвропейської Реформації, і Україна як частина Європи, усвідомила, разом з появою унії та протестантизму, і внутрішню неоднорідність християнства, й можливості вільнодумства, і ще багато чого. І тут християнство знову виступило тими дріжджами, що дали можливість збудити оновлення суспільства. Не слід втрачати з поля зору ту обставину, що ренесансне повернення до античності було не лише відродженням язичницької греко-римської спадщини, а й спробою відродити античні первені християнства, повернутися до його першоджерел. Це стало переламним моментом в духовній історії Європи, й подальша її переорієнтація на суто політичну сторону ситуації стала витоком не лише справді прогресивних запроваджень, а й спокусою реалізації численних утопій та величезних марних жертв. Однак саме боротьба за правду й свободу совісті проти насильства формувала з ренесансних часів ментальність Заходу. Сьогоднішнє секуляризоване західне суспільство, втративши пафос пошуку істини і тішачись постмодерністським релятивізмом,

тримається цих основ радше за інерцією, вважаючи, що так завжди було, що це – речі загальнолюдські. Є навіть версія, сформульована у Бьйорнхоффера, що «Бог помер», і бути християнином – це просто по-християнськи ставитися до людини. Але все не так просто.

Недавно британські вчені знайшли, здається, матеріальне, анатомо-фізіологічне вмістилище совісті в мозкові людини. Проте не завжди та чи інша культура сприяє функціонуванню цього фізіологічного механізму: відомі спільноти, які дійсно не мали уявлення про совість; скажімо, античне суспільство цього поняття не знало [18]; перше усвідомлення її наявності – спроба Сократа прислухатися до свого «демона», який радив йому ухилитися від поганого. Але увійшло це поняття в античну свідомість фактично завдяки Новому Завіту, де слово *совість* згадується зо два десятки разів. До того робили злочини не тому, що це бачило Всевидяче Око, а просто коли не бачили люди. Саме від «химери совісті» прагнув звільнити своїх солдат Гітлер. Можна, звичайно, повернутися до язичницького світу, де комусь зручно і без совісті, й ми тому маємо силу страшних прикладів з нашого сьогодення. Але чомусь наше суспільство із розгнudzаним насильством і безглуздо-безсмаковою розкішшю життя своїх недавніх очільників миритися не схотіло. Тому попри усі спокуси постмодерністського морального релятивізму не втрачає практичного сенсу думка, сформульована колись О. Менем: культура – це духовні сходинок, і не вниз, а догори [14].

Якщо повернутися до теми України, то вона від початку належить Європі, як географічно, так і культурно. Щоправда, корені української духовності сягають не лише європейських, а й азійських глибин (спорідненість з культурами іранців та індо-аріїв). Україна, як і все східне слов'янство, прилучилася до християнської спільноти пізніше, ніж інші народи (в основному через труднощі розвитку культури в суворому за кліматом північному ареалі). Але запровадження християнства сприяло зближенню Русі не тільки з Візантією, але й з іншими європейськими державами – Церква ще не була тоді роз'єднаною на Православну та Католицьку. Європейському статусу України завадила монгольська навала, яка спричинила утворення як окремої від Київської Русі Московії, довго підлеглої монголам, що ґрунтовно вплинуло на характер її культури. А оскільки саме до цієї держави мусила приєднатися Україна після війн Богдана Хмельницького, то її історична доля значно ускладнилася. Візьмемо для прикладу те насильницьке обмирщення культури за Петра I в імперському масштабі, яке обернулося антихристиянською пожежею у ХХ столітті. Слава Богові, не цим вичерпуються наші відносини з великим братерським народом з Півночі, але спільною була і є проблема подолання спадщини отого зухвалого богоборства, яке, мов пожежа, охопило й Росію, і пов'язану з нею Україну. Спадщина тих років ще ой як жива.

Сьогодні біблійне смирення не в повазі, в культурі панують не релігія, а політика й позитивна, інженерно-самовпевнено налаштована наука. Пам'ять про «сталінський план переробки природи» не згасла, як не згасне пам'ять про Чорнобиль. Не згасли й спогади про вимоги деяких не надто обтяжених культурою радянських поводитирів різного рангу *«говорить человеческим языком»*, про глорифікацію російського первня та преференції для тих, хто його

репрезентував. Українцєві наполегливо прагнули прищепити комплекс меншовартості. Як реакція на це брутальне насильство, виникають гострі гасла на зразок «Україна для українців!» Що ж, навіть позбавлений сентиментальності, наскрізь прагматичний Ленін визнавав, що оборона свого приниженого народу – річ закономірна. Та де грань, за якою оборона рідного народу переростає в агресію щодо інших народів, а націоналізм – у нацизм?

У Німеччині ХІХ ст., роз'єднаній політично і принижєній історією, народилася ідея шукати корені культури не в греко-римській чи біблійній спадщині, а в рідному фольклорі. Почалося з милих збірок народних казок братів Гримм, а розгорнулося у ХХ ст. у гасло «Німеччина понад усе!» Німецький нацизм заповонив свідомість 90% німців, але проіснував лише 12 років: світова спільнота не змогла з ним змиритися. Нацистські вчені мобілізували весь інтелектуальний потенціал, аби довести вищість арійської раси й німецької нації. Зокрема як ознака вищості трактувалися біла шкіра, світлі волосся й очі. Але, за генетикою, це визначається просто близькістю до сніжної Півночі, де й ведмеді білі. Характерно, що серед тих африканців, які твердять про вищість вже чорної раси («негритюд») ознакою обраності й життєвої сили є вже чорний колір. Псевдонаукова думка виразно служить політичному блуканню.

Тому варто замислитися: що ж таке «український народ» – тільки громада, споріднена «кров'ю»? Тоді, виходить, слід послухатися того знаменитого київського актора, що агітував по областях людей братися за сокири, бо забагато, мовляв, нині в Україні різних націй. Що ж, в Африці й сьогодні одні племена винищують інші, рахунок йде на сотні тисяч життів... Пригадується, чи не вперше таке вчинив біблійний Каїн, що вбив із заздрощів власного брата Авеля.

Історія свідчить, що людство формує різноманітні культури залежно від природних умов існування, релігійних, політичних і митецьких традицій, які склалися століттями, і будь-яке зіткнення різних за типами культур обов'язково веде до кризової ситуації. Так, коли європейці почали колонізувати світ, вони зіткнулися не лише з «відсталими» народами, що жили у кам'яному віці, а й з високорозвиненими культурними системами, які були для них закриті й незрозумілі. Першою і примітивною реакцією на це розмаїття було зневажливе ставлення, яке часто набувало й присмаку расизму. Характерне гасло відомого англійського поета Кіплінга, який оспівував колонізацію британцями Індії: «Захід є Захід, Схід є Схід, їм ніколи не зійтись». Проте з часом стало очевидно, що «залізного» кордону тут не існує – досить пригадати, як багато прихильників індійської культури в сьогоднішньому західному світі. Однак характерно, що популярні концепції глобалізації не є дуже переконливими, бо різні національні співтовариства адаптують різні аспекти західної культури й видозмінюють їх відповідно до свого менталітету [19].

Якщо раніше спостерігалася довготривала взаємоізолюваність культур або боротьба між ними за панування, то в сьогоднішньому світі все міцніше утверджується ідея рівноправності культур: роблять свою справу освіта, телебачення, Інтернет. Кожна з них сприймається як неповторний національний досвід окремого народу або своєрідне переживання ним загальнолюдських

культурних парадигм. Сучасне суспільство є поліетнічним, як, скажімо, Америка, і ніде від цього не дінешся. Слід вчитися жити у злагоді. Гасла на зразок «Україна для українців» повисають у повітрі, бо територію України з доісторичних часів населяють найрізноманітніші народи – румуни, євреї, поляки тощо, які так само є автохтонами (споконвічними жителями) цієї землі.

Якщо лише кохатися у власних, ще й давніх здобутках, то чи не утвориться тут якась резервація? Індіанці Америки воліють мати такі резервації, але ритуали, які тут виконуються, вже ніхто не розуміє – панує інерція. Наш прекрасний орнамент колись виконував функцію письма: одна вишивка – в заміжньої, інша – у дівчини тощо. Перетворився орнамент на декоративну прикрасу лише в добу Відродження, коли стародавній сенс візерунку було втрачено. І сьогодні вишиванки – усього лише атрибут свята, а не утилітарна частина повсякденності. Аж ніяк не слід втрачати розуміння своїх корінних духовних архетипів, це протиприродно й навіть огидно.

Але й тупо замикатися в їх колі не варто. Юрієві Дрогобичу ніколи б не стати ректором Болонського університету і вчителем Коперника в Ягеллонському університеті, якби він вперто тримався визначених йому народженням рамок. Окрім того, бували, є й будуть мішані сім'ї, в лоні яких розцвітали і взаємозбагачувалися пліч-о-пліч різні культурні традиції. Також бували, є й будуть неетнічні українці, які інколи важать для України більше, ніж деякі етнічні. Святитель Петро Могила був етнічним молдованином; піднесений ним «український Аристотель» Іннокентій Гізель, архимандрит Києво-Печерської Лаври, – етнічним німцем. Марко Вовчок була етнічною росіяною, і мати Лесі Українки, письменниця Олена Пчілка, роздратовано іменувала її «нахальною кацапкою». Що ж, заздрість – зла штука. Але і Марко Вовчок, і Леся Українка, – поруч у ряду класиків українського слова, в той час, коли Олену Пчілку знають лише фахівці. Проте це не означає, що слід прагнути до якоїсь там радянської за духом «безконфліктності». Якраз навпаки. Як виявляється, навіть між «братерськими» народами накопичилося чимало непорозумінь, пред'явлених і неперед'явлених рахунків, які давно слід радикально вирішувати. Але нетолерантне ставлення до чужої культури ніколи ще не вело до виграшу.

Варто згадати прекрасні слова одного з батьків української національної ідеї М. Драгоманова, який казав, що в Петербурзі він воліє бути «росіянином», у Парижі – «французом», але водночас вважає, що його рідний народ має повне право на розвиток власної мови та культури. Як писав ще один класик: «і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь». Але поважати країну, в якій ти живеш, її багатостраждальний корінний етнос, її мову, її право бути собою – це не обирається за примхою. Це – моральний обов'язок.

І хоча слід, за прикладом цивілізованих країн, розуміти українців не лише як етнічне угруповання, а й як політичну націю, утворену з різних народів, що тут проживають, не можна й забути про те, що саме українство є фактично тим магнітом, що консолідує інші народи краю в їхній боротьбі за соціальну справедливість і людську гідність. І саме завдяки цій консолідації навколо українського етнічного родоvodu наша країна нині стала батьківщиною потужної духовної та політичної революції, якої не було в Європі від часів Реформації і яка піднесла ім'я українця на незвичний ще донедавна рівень. Лише вчора Ліна

Костенко гірко дорікала своїм землякам, що вони фактично перетворилися на «опудало власних городів», і ось...

Кидається в очі при цьому, що українців єднає міцніше, ніж економіка, міцніше, ніж спільна політична дія, міцніше, ніж участь у спільних наукових проектах чи спільне навчання, християнська релігія, яка з усією гостротою ставить питання про совість та відповідальність – хіба ж не брак останніх у владних верствах і в цілому суспільстві, що руйнував і економіку, й політику країни, став основною, глибинною причиною революції? І симптоматично, що християнство, яке в Україні до нинішнього Майдану нагадувало фронт воєнних дій, відтак єднається у спільному пориванні.

Перетворити релігію на знаряддя політики, на засіб національної самоідентифікації – як це було в середні віки – можна. Але це – як мікроскопом позабивати цвяхи: після цього мікроскоп можна використовувати вже виключно лише як молоток. На жаль, саме це виведення релігії за поле екзистенціального самовизначення індивіда, перетворення її на інструмент політичної маніпуляції, змішування релігійного та етнічного у нас спостерігається досить часто. І досліджувати цю ситуацію треба більш розгорнуто.

1. Арутюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
2. Бабій М. Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення / М. Ю. Бабій. – К. : Вища школа, 1994. – 84 с.
3. Берестейська унія (1596–1996) : статті й матеріали / Редкол.: М. Гайковський та ін. – Л. : Логос, 1996. – 276 с.
4. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин. – К. : Пульсари, 2009. – 248 с.
5. Геллнер Э. Нации и национализм: [пер. с англ. Т. В. Бердниковой, М. К. Тюнькиной] / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – 320 с.
6. Горбач Н. Я. Культура міжнародного спілкування / Н. Я. Горбач. – Л. : Каменярь, 1990. – 95 с.
7. Дзюба І. Україна – Росія: протистояння чи діалог культур? / І. Дзюба // Україна – Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин. – К. : СтилоС, 2001. – С. 265–333.
8. Етнос і соціум. – К. : Наукова думка, 1993. – 172 с.
9. Здіорук С. І. Етноконфесійна спільнота (група) / С. І. Здіорук // Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – С. 110–111.
10. Здіорук С. І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / С. І. Здіорук. – К. : НІСД, 1993. – 60 с.
11. Элиаде М. Священное и мирское: [пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Габровского] / М. Элиаде. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
12. Колодний А. М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки, прогнози (тематична збірка статей і тез) / А. М. Колодний. – К. : НАН України, 2009. – 450 с.
13. Конфесіологія релігії : колективна монографія; за ред. А. Колодного, Л. Филипович. – К., 2009. – 240 с.
14. Мень А. Культура и духовное восхождение / А. Мень. – М. : Искусство, 1992. – 495 с.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33–48.
16. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) / О. В. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.
17. Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори / С. Ярмусь. Упоряд. і післяслова А. Колодний. – К. : Світ знань, 2007. – 488 с.
18. Ярхо В. Н. Была ли у древних греков совесть? / В. Н. Ярхо // Античность и современность. – М. : Изд-во АН СССР, 1972. – С. 251–263.
19. Spybey T. Modernity and globalization in the structuring of civil society / T. Spybey // Международный семинар «Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе». – Луганск; Цюрих; Женева : [Изд-во Луганского ун-та], 2001. – С. 105–120.

ДУХОВНІСТЬ І ПОЛІТИКА: АЛГОРИТМ ВІДНАХОДЖЕННЯ СУМІСНОСТІ

Події, які потрясають нашу країну від сходу до заходу змушують нас уважно дослідити ці складні процеси, щоб зрозуміти чому «маємо те, що маємо».

На моє глибоке переконання, все що відбувається навколо нас і в нас особисто, має духовне підґрунтя, духовну основу. На жаль цю істину відкидали, а ще краще висміювали творці «світлого майбутнього». Ціла армія філософів і науковців вкладали простим людям оманливі ідеї братерства, рівності, справедливості, миру, у яких були відсутні дух і суть цих понять.

Вся безбожна система більше 70 років активно і агресивно воювала, і більше того безжально знищувала будь-які паростки духовності, що не раз проростали в душах людей, які прагнули чогось більшого, ніж «хліба і видовищ». Виросло кілька поколінь zdeформованих душевно і духовно під гнітом ярма комуністичної ідеології, але життя і час вносять свої корективи. Неначе після холодної зими прийшла весна – весна духовного воскресіння народу України. Багато людей зрозуміли, що *«не хлібом єдиним буде жити людина, а всяким Словом, що від Бога походить»*. Нема потреби доказувати, що для відновлення духовної суті нації потрібен час і кропітка праця, а також усвідомлення, що тепло весняне дає можливість проростати не тільки культурним рослинам, але й бур'янам. І роки незалежності стали тією весною, тим періодом, коли все пробуджується до життя.

Тепер дозвольте викласти свій і біблійний погляд на таке поняття, як духовність. Найперша істина є в тім, що природа людини має три виміри – духовний, душевний і фізичний. У більшості люди живуть і турбуються про фізичне і душевне начало, а духовне залишається на узбіччі, а то і зовсім проігнороване. Хочу підкреслити з власного досвіду (а він у мене 45-річний), що основна сутність людини визначена в духовній іпостасі. Власне там центр і зміст нашого буття. Цією архіважливою сферою покликана займатися Церква, як єдина духовна інституція, це має бути її пріоритетним напрямом.

Під поняттям «Церква» ми розуміємо спільноту людей, які ожили духовно під впливом живого Божественного Слова, яке одне має силу воскресити наше духовне начало, що було нейтралізоване силою гріха. Один християнський поет сказав: *«Христова Церковь – мир воскресший и обновленный род людской, Ее наделит крест Понесший и новым небом и землей»*.

Духовність сама по собі не прийде до нас, нам потрібно прагнути духовного відродження, а воно чітко і ясно описане в Біблії, в Новому Заповіті. Якщо ми проігноруємо цю Конституцію духовності як основу для розвитку здорового суспільства, то ще довго будемо боротися в обіймах тих проблем, які вчора і сьогодні потрясають нас. І так, духовність починається з глибоким усвідомленням своєї гріховності та зіпсутості (згадаймо митника Закхея (Єв. Луки роз. 19) та блудницю, що сльозами обмивала ноги Христу (Єв. Луки

* Старший єпископ Церкви християн віри євангельської України.

7:38) і багато інших), а воно приводить до щирого покаяння. Без покаяння немає перемін, немає начала духовності.

Другий крок, що зміцнює дух людини – це щира віра в Бога, в Ісуса Христа (Єв. Ів. 14:1) як власного Спасителя та в Його Святе Слово.

Третій етап – це будувати своє життя по Його Слово – Біблії, як основу джерела здорової духовності.

Дозвольте відкрити Вам секрет, я, особисто на собі, і на своїй сім'ї бачу величезний ефект від життя з Богом і Його Словом. Це неможливо описати словами, бо невимовна радість та спокій наповнює душу, коли довіряєш Богу. Справжня духовність приносить плоди: любов до всіх людей, бажання допомогти нужденним, підтримати добрим словом, творити милосердя, проявляти доброту, співчутливість, скромність, мати простоту, яка не причиняє болю іншим, не агресивна, не пихата, не захланна, бо плаче з тими, хто плаче, і тішиться з тими, хто радіє, не стоїть на боці неправди, а тішиться правдою.

Звернімо погляд на іншу сторону медалі – політика, і чи має вона хоч якийсь алгоритм сумісності. Все залежить від самої людини, яка займається таким видом діяльності. Всі чули вислів, що «політика – це брудна справа», «політика чистою не буває» тощо. Причин так казати є чимало. Ось деякі з них:

– коли до влади приходять люди з нечистим серцем і руками, як вона може вести «чисту» політику?

– люди, які прийшли до влади після жовтневого перевороту, найперше відкинули Бога, зневажили Церкву як духовну інституцію і відокремили її від держави. Наслідки є жахливими від такої політики. Звичайно, треба визнати факт, що духовність Церкви на той час була далекою від біблійного рівня, вона втратила силу «солі» (Єв. Мт. 5 роз.). Так звані «професійні політики» тих часів відійшли у небуття залишивши кроваві сліди після себе. Нам, що сьогодні живемо, необхідно взяти уроки з минулих трагічних подій, щоб не повторити тяжких гріхів нечистих політиків, і в цьому має відіграти величезну роль Церква Христова, як духовний і моральний авторитет суспільства.

Ми маємо знати, що процес відродження в Україні взяв свій старт. Здається, що Україна почула Божий голос через пророка Єремію (6:16) *«...зупиніться на дорогах Ваших і розпитайте про давні стежки, де та добра дорога і нею ідіть і знайдете мир для своєї душі»*. Дійсно, голос Майдану співзвучний голосу пророка – «ми не хочемо бачити злодійства, корупції, насильства, цинічної брехні, зневаги до простої людини, прогнившої системи правосуддя та силових структур – ми хочемо інший вектор розвитку, хочемо виростати та виховувати нових людей з чистою душею та помислами, людей з великої літери, у яких внутрішній стрижень здорового духу, який не прогнеться під владою грошей та повноважень». Глибоко переконаний, що духовність необхідно культивувати, як основу основ, докладаючи всі зусилля духа, душі та тіла. Це невпинна і нелегка праця дасть свої плоди, і це основна функція Церкви. А чим більше буде духовно здорових людей, то із цієї спільноти повстануть нові політики, для яких чесність і справедливість, повага до людей і любов до своєї країни стануть невід'ємними атрибутами їхньої поважної діяльності. Церква і держава повинні активно співпрацювати, кожен у своїй сфері – на благо нашої прекрасної України.

ПРИНЦИПЫ СВОБОДЫ ПРИ ПОСТРОЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАЦИИ В УКРАИНЕ

В Украине сейчас наблюдается очень интересный период, и мне кажется, что Украина сегодня находится впереди Европы, поскольку именно здесь происходит борьба Европы за свободу, за право на выбор самоидентификации. К сожалению, Украина сейчас стала полем противостояния, которое еще вчера казалось невозможным. Совсем недавно считалось, что в Европе невозможна война, но сегодня все признают, что, к сожалению, мы находимся в такой ситуации. Поэтому для Украины очень актуальным стал вопрос политической нации, духовно-моральных, культурно-этических и социально-экономических основ ее развития.

В последнее время информационное пространство заполнила пропаганда о том, что в Украине все фашисты и националисты. На самом деле, это конечно совсем не так, потому что в действительности здесь развивается демократия, в процессе которой может формироваться и политическая нация, и национализм, но ни в коей мере не нацизм. Создается политическая нация с лозунгом «Украина для украинцев», который означает, что в этот процесс вовлекаются все граждане, которые живут в Украине, а не только этнические украинцы. Примером создания политической нации могут быть США, где гражданами страны являются люди вне зависимости от этнического происхождения, расовой принадлежности или вероисповедания.

Украинские политические лидеры при встрече с религиозными деятелями предлагают им выработать единую позицию, чтобы она укладывалась в единое мнение. Но ведь политики всегда имеют разные точки зрения, политика – это компромисс: при демократии всегда много партий и они договариваются между собой. Религия не может быть компромиссом, потому что ее сущность состоит в безусловной вере, которая отрицает остальные религии, но, тем не менее, мы, религиозные деятели проводим встречи, поскольку у нас есть общие интересы, касающиеся морально-этических аспектов нашей жизни. Мы все хотим, чтобы в Украине все люди, независимо от религиозной принадлежности, имели лучшие жизненные перспективы. Во время встреч, когда задаются вопросы о жизни евреев в Украине, я отвечаю: то, что хорошо для Украины, хорошо для евреев, потому что евреи в Украине составляют неотъемлемую часть украинского общества.

Встречи, круглые столы с участием представителей различных религиозных конфессий, которые проводятся в Украине, невозможны в Российской Федерации. Там невозможно собрать за одним столом ни представителей разных религий, ни политических партий. Еврейские деятели из Российской Федерации удивляются, почему мы в Украине обсуждаем политические вопросы, ведь они лишены такой возможности и не могут открыто, без санкций свыше, высказать свое мнение по поводу политических событий. Я отвечаю, что евреи являются частью украинского общества и живут

* Главный раввин г. Киева и Украины.

здесь наравне с представителями других конфессий. Преимущество демократического развития Украины состоит в том, что все могут высказать свое мнение и выслушать мнение других.

Общенациональный диалог в Украине невозможен без голоса Донбасса, но голоса не тех, кто стреляет, а тех, кто разговаривает. И те, кто без оружия в руках высказывают свое мнение, имеют возможность принимать участие в общенациональном разговоре. Демократия развивается тогда, когда люди слушают друг друга. В развитии демократии существует эволюция, в процессе которой появляются деятели, вызывающие наибольшее доверие людей. В демократических условиях происходит соревнование идей и программ, и граждане имеют возможность выбрать те, которые вызывают наибольшее доверие. Такое возможно, когда есть право выбора, тогда одержат победу самые лучшие, в противном случае – самые сильные.

Что является духовно-моральными основами общества? Что такое духовность вообще? Духовность – это связь с Богом, которая осуществляется через самого человека, поскольку душа человека является частью Бога. В переводе с иврита вопрос: «Как твои дела?» буквально так звучит: «Как твой мир?», то есть, как ты сам с собой живешь, ты сам с собой живешь хорошо? Ответ на этот вопрос значит то, как развивается твоя духовность, твое отношение с Богом. Когда маленький ребенок воспитывается, он не понимает, что такое дом, что такое родина, он понимает, что надо делать правильно, иначе будет наказан. Когда он становится взрослым, он развивает свое отношение с Богом по принципу, записанному в нашей книге «Шулхан Арух», книге еврейских законов. В ней говорится, что я всегда ставлю перед собой имя Бога – это означает, что куда бы я ни шел, чтобы ни делал, я отвечаю за свои поступки перед Богом. Духовность состоит не только в посещении синагоги, церкви или мечети, духовностью наполнена каждая секунда жизни человека. Даже во время принятия пищи проявляется духовность или отсутствие таковой. Если человек не забывает, что пища ему дана Богом и является его благословением и возносит благодарность за это, в таком случае еда тоже способствует духовному развитию.

Есть ли место духовности в политической жизни? Мы привыкли к восприятию политики как такой, в которой присутствует обман и коррупция. Но политика может быть честной. Есть политики, которые могут быть ответственными перед народом и действуют в соответствии с духовными принципами. В современной Украине можно встретить политиков, которые говорят, что у них есть цель, ради которой они живут, ради которой готовы чем-то пожертвовать, пожертвовать ради своей веры, ради своего идеала.

Сейчас большой проблемой в Украине является то, что армия очень слаба, несколько месяцев назад ее практически не существовало. При разговоре с украинскими политиками, государственными руководителями часто слышно, что самой большой опасностью для страны является отсутствие патриотизма. Чувство патриотизма не воспитывается. Чувствует ли себя ребенок в детском саду украинцем, знает ли он, чем готов пожертвовать ради этой страны, страны, в которой он живет? Например, в США в каждой школе учебный день начинается с произнесения слов верности американской нации, почтения

американского флага и тому подобное. А в Украине воспитываются ли дети на патриотизме, или, может быть, на национализме? Я всегда отстаиваю мнение, что национализм – это здоровое чувство гордости за нацию. Известно, что национализм может быть и негативным явлением, когда он основывается на чувстве исключительности. Но, например, если мы хотим, чтобы Украина была самой лучшей страной в Европе, чтобы она развивалась, мы считаем, что это возможно, ведь в нашей стране живут люди умные, честные, работающие, преданные – это можно назвать чувством патриотизма. Возникает вопрос, готов ли я ради этого идти воевать и подвергать свою жизнь опасности? Можно сказать: пусть Украина будет под Россией, Польшей, Венгрией – без разницы. Если не будет чувства патриотизма, когда гражданин понимает, что ему надо что-то давать для того, чтобы получать, чем-то жертвовать ради достижения цели, если это чувство не будет развиваться, начиная с детского сада, то будущее Украины будет под вопросом. На чем будет строиться будущее Украины, ведь армия – это не только профессиональные люди, зарабатывающие деньги военным делом, армия – это люди, которые готовы отдать свою жизнь ради своей родины, ради идеалов своей страны.

Для того чтобы развивалась нация, которая основана на духовной, моральной, этической, культурной и социально-экономической основах, надо в первую очередь строить демократию. Есть распространенное высказывание, что демократия – это плохо, но это пока самая лучшая форма управления, которую смогло изобрести человечество. Слава Богу, что она в Украине развивается, и очень важно, чтобы и в дальнейшем она здесь развивалась.

Во время Майдана высказывались суждения об особенностях украинского менталитета. Когда в Москве происходили аресты и избиения протестующих, то большинство разбежалось по домам. А в Украине, когда начали бить граждан, все вышли на улицы. Это важный показатель, что у людей есть понимание, что ради своей свободы они готовы чем-то жертвовать, они готовы выйти на улицы, высказать свое мнение, организовать акции. Понимание украинского менталитета очень важно для дальнейшего развития страны.

Изменения, в которых сейчас нуждается Украина, касаются Конституции, чтобы в ней было зафиксировано право создания религиозных общеобразовательных школ. По действующему законодательству без проблем можно открыть частную школу, но религиозные организации лишены такой возможности. В Украине провозглашено отделение религии от государства, религии от школы – это наследство, полученное от Советского Союза. Но в большинстве демократических стран наличие общеобразовательных религиозных школ считается нормальным.

Мы пережили 70-летний период атеизма, когда люди были вынуждены говорить, что Бога нет. В течение 70 лет коммунизм учил людей наживать имущество нечестным путем, распространенной была практика брать все, «что плохо лежит». Все это разрушало духовные и моральные основы человека. Каким образом можно преодолеть эти последствия? Действенным способом могут быть занятия в воскресных школах.

В одном из предыдущих выступлений на конференциях в Национальной академии управления я приводил пример об исходе евреев из египетского

плена. Когда евреи вышли из Египта, они не стали свободными до тех пор, пока не разработали свои законы и приняли свою конституцию. Это очень важный момент: Бог нас освободил от рабства, но пока у народа не появились законы, это нельзя было назвать свободой. Свобода – это не цель, а средство, с помощью которого можно построить нормальное общество, свобода – это средство построения своей жизни и своих детей. Свобода – это не произвол, при котором можно что-то уничтожить и никто не смеет возражать. Свобода – это только средство, если правильно ее использовать, можно достичь очень-очень многого. Если бы дети могли посещать общеобразовательные религиозные школы, в которых сама атмосфера способствовала бы формированию духовных и моральных основ, где детей бы обучали, что есть связь с Богом, что надо отвечать за свои поступки, то украинское общество изменилось бы к лучшему в течение одного поколения. Пока запреты на открытие таких школ существуют, изменения могут растянуться на продолжительное время.

ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ У ВНУТРІШНЬО- ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРАХ

О. В. Голозубов*

КУЛЬТУРНІ ТА МЕДІЙНІ ЧИННИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

У сучасному світі політичні персони, партії і загалом держави здійснюють маніпуляції мас-медійними засобами поширення інформації, впливаючи таким чином на формування громадської думки щодо власного статусу та діяльності.

Серйозним обмеженням піддається функціонування Інтернету на території Білорусі. Влада країни з січня 2012 р. ввела адміністративну відповідальність за здійснення діяльності з використанням інформаційних мереж, систем і ресурсів, розміщених не на території Білорусі і (або) не зареєстрованих у встановленому порядку. Слід нагадати, що з 1 січня 2011 р. через створений «Національний центр обміну трафіком» проходить весь міжнародний і внутрішній потік користувачів національного сегменту Інтернету («Байнет»). Фактично переслідується мета, щоб для надання Інтернет-послуг, у тому числі інформаційних, використовувалися лише ресурси, розташовані на території країни. В умовах авторитарного режиму відбувається рух у напрямі згуртованості перед обличчям загрози (що безперервно підігрівається) зовнішньої небезпеки і явного або уявного внутрішнього ворога, і безумовно це веде до обмеження права на інформацію та посилення власне політичної складової національної самосвідомості та національної ідентичності.

Якщо протягом десятиліть певний соціальний простір постійно є своєрідним «полігоном» для застосування різних технологій з «обробки мізків», то об'єкти цього застосування і одночасно суб'єкти «законослухняної» у тоталітарному відношенні свідомості і поведінки легко піддаються маніпуляції, переймаються щирою і глибокою вірою у пропаговані ідеали. Цей процес стає майже незворотним там, де інтелектуальним та емоційним ґрунтом для вкидання «насіння» маніпуляції та пропаганди є не ліберальна демократична свідомість, а традиційна культура, заснована на шануванні предків і вождів, кореспондована з відповідними релігійно-філософськими традиціями, як у багатьох країнах Східної і Південно-Східної Азії, або багатівіковим патріархальним устроєм, помноженим на трагічний досвід тотального примусу і репресій, як у радянській Росії.

Традиції розглядати людину як насамперед частку більшого природнього та соціального цілого вкорінені в багатьох країнах Сходу, використовуються певними авторитарними чи тоталітарними режимами як додаткові світоглядні підстави для сакралізації політичного чинника національної ідентичності,

* д.філос.н., професор Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

втіленого в шануванні керманіча країни. Так, після смерті попереднього лідера Північної Кореї Кім Чен Іра тисячі людей сумували організовано, вишикувавшись у шеренги. Засоби масової інформації висвітлювали смерть вождя таким чином, щоб ще більше згуртувати народ навколо його імені, його пам'яті і навколо його сина – нового великого керманіча північнокорейського державного корабля. У дні жалоби по національному телебаченню і радіо передавали сумну музику, військові марші та патріотичні пісні. Кім Чен Ір був названий «великою людиною», «видатним мислителем і теоретиком», який «вів країну звитяжним шляхом розвитку і революції» і перетворив КНДР «на непереможну політичну та ідеологічну державу, що володіє ядерною зброєю». Більш того, північнокорейські ЗМІ передавали звістки про те, що навіть природа тужить про смерть вождя. При цьому будь-яка присутність міжнародних демократичних інститутів сприймається тут як загроза, яка лише ускладнює формування подібної «закритої» національної ідентичності. Навіть на похорон Кім Чен Іра іноземні делегації вирішили не запрошувати.

Не менш побоюється обвалення інформаційної завіси влада соціалістичного Китаю. Невипадково поява офіційної інформації про смерть Кім Чен Іра збіглася з посиленням контролю над соціальними мережами в КНР. Користувачам семи найбільших Інтернет-порталів, популярних на півдні країни, було наказано публікувати записи виключно під справжніми іменами. Доречно нагадати, що соціальні мережі *Twitter* і *Facebook* у Китаї і зовсім заборонені. У 2008 р. на хвилі сплеску націоналістичних настроїв по Китаю прокотилися протести проти західних медіа, з'явилися плакати такого змісту: «Ми більше не довіряємо їм» [західним медіа]. Ми самі медіа».

Обмеження сфери функціонування медіа проводиться під приводом захисту національного культурного простору, хоча насправді таким чином від зовнішніх і внутрішніх загроз захищається простір владних політичних інститутів і підпорядкованої їм карально-репресивної машини, адже саме політичний простір розуміється і вибудовується в редукованому вигляді, що виключає або мінімізує комунікативність, дискусію, вибір позиції і моделі поведінки.

На демократичному Заході споживацький Інтернет поки що залишається приватною сферою, але все частішими стають спроби обмежити цю «приватність», відкрити доступ до неї державним органам і спецслужбам, особливо після трагічних подій 11 вересня 2001 року. Вже протягом кількох років надбанням громадськості, предметом обурення і критики стають різні засекречені матеріали, оприлюднені спочатку медіаресурсом *WikiLeaks*, а потім американцем Е. Сноуденом.

Ще до цього проблеми маніпуляції свідомістю за допомогою медіа в суспільстві споживання піднімалися західними інтелектуалами і викликали інтерес діячів літератури і мистецтва, особливо наукової фантастики і кінематографу («Особлива думка» і «Помутніння» Ф. Діка, «Бразилія» Т. Гільяма та ін.). Але саме потужний культурний фундамент і вкоріненість ліберальних демократичних цінностей (перший фактор більшою мірою в Європі, другий – у США, класичному прикладі політичної нації), ми вважаємо, є запорукою неможливості реалізації найгірших сценаріїв медіанасильства.

НАЦІОЛОГІЯ, СОЦІОНІКА ТА ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР

Оскільки центральним поняттям духовно-моральних, культурно-етичних та соціально-економічних засад розвитку політичної нації є глобальне поняття нації, частинним випадком якого є політична нація, надзвичайно актуальним стає саме науково розроблене поняття нації. Проте, як зазначається багатьма експертами, такого наукового поняття нації поки що не існує [1]. Тому в основу наступного аналізу буде покладено наше трисутнє поняття нації та різноманітні його моделі.

1. Націологія як наука про націю: об'єкти, предмети та методи дослідження. Очевидно, що об'єктами дослідження націології є реальні нації, етноси, національні та імперські держави, а також їх реальна та історична взаємодія. Що ж до предмету дослідження націології, то тут важливим є моделювання як нації, національної ідеї, так і стосунки між націями, етносами та державами. До методів дослідження можна віднести методи політології (особливо, математичної), теоретичної історії, теорії війн, історіософії, соціоніки (особливо, дедуктивної) та психоінформатики.

2. Моделі нації, національної ідеї та національної держави. Основним поняттям націології є нація, яка як цілісність інтегрує в собі за допомогою національного егрегору екос як матеріальну компоненту нації, етнос як її суб'єктну компоненту та етос як її духовну компоненту [2]. Сам же егрегор є функцією (як в математиці), яка поєднує три змінні (екос, етнос, етос) в значення цієї функції – націю, тобто нація = національний егрегор (екос, етнос, етос) або скорочено *на = н.е. (ек., етн., ет.)*. Залежно від того, які значення набуватимуть змінні *ек., етн., ет.*, одержується те чи інше значення змінної *на*. Національний егрегор відіграє особливу роль, оскільки він формується величезними масами людей протягом багатьох поколінь. Тому його можна розглядати як деякий енергопсихоментальний банк, який живиться зусиллями всієї нації й сам живить її представників. Існуванням національних егрегорів можна пояснити феномен національної самосвідомості (самоідентифікації). Найлегше до національного егрегора «підключаються» представники корінного етносу, які люблять свою національну культуру, люблять і знають свою мову, спільну історичну долю, спільне походження, спільну територію проживання, спільні расові ознаки. Якщо порівняти екос із тілом нації, етнос з її психікою (душею), а етос – з її ментальністю або духом, то національний егрегор можна розглядати як своєрідну «нервову систему», що поєднує екос, етнос та етос в єдине ціле – націю. Таким чином, сукупність свідомостей людей однієї нації являє собою національний егрегор, який є головним чинником існування нації як цілісної «живої істоти». Доки існує національний егрегор, нація незнищенна, руйнування національного егрегора автоматично веде до руйнування нації.

Українська нація протягом віків зазнавала від своїх сусідів (поляків, турків та інших) й зазнає донині руйнування свого національного егрегора (особливо,

* к.ф.-м.н., доктор філософії в галузі соціоніки, завідувач лабораторією Центру інформаційних проблем територій НАН України.

з боку росіян – як громадян України, так і Російської Федерації). Зазначимо, що часто внаслідок етнічного контакту можуть виникати химери (Л. Гумільов) як форма співіснування двох або більше суперетнічно чужих етносів в одній екологічній ніші. Химера – це джерело протиприродного та антинатурального. З іншого боку, сама по собі химера – це просто мультиетнічно нестійка система чи конструкція, яка руйнується при найменшому поштовху, а досить часто від власної нестійкості (різні імперії, Золота Орда, Советський Союз, Російська Федерація тощо).

Поняття нації у вигляді функції (як національного егрегору) від трьох змінних (екосу, етносу, етосу) аргументовано доводить повну беззмістовність широко поширених в політології термінів «етнічна нація» та «політична нація», які запозичені в німецького історика Ф. Мейнека, оскільки, наприклад, термін «етнічна нація» нагадує термін «масло масляне», бо без етносу не існує нації. В цьому ж контексті втрачає свій сенс і термін «політична нація», оскільки нація в своїй повноті включає себе крім етносу й територію (топос є компонентою екосу) та духовні цінності (етос). Крім того, термін політична нація несумісний з національною державою, оскільки в імперських та федеративних державах політичною є лише панівна нація, яка всіляким чином заперечує право кожної нації, які перебувають в складі імперії чи федерації, створити власну державу на базі свого екосу, етносу та етосу. Особливо це яскраво видно в понятті національної ідеї. Оскільки нація та етнос – це різні категорії в тому розумінні, що етнос є частиною, компонентою нації, то національна ідея суттєво відрізняється від етнічної ідеї.

Очевидно, що етнічна ідея полягає в трансформації (перетворенні) етносу в націю (націогенез, націотворення). Етнічній ідеї передують етногенез як сукупність історичних явищ і процесів, пов'язаних з формуванням людських спільнот (етносів), що володіють сталими ознаками, які проявляються в особливостях мови, культури, господарювання та психології [3]. Національна ідея є продовженням етнічної ідеї, а отже, в цілому національна ідея фактично є етно-національною ідеєю, оскільки вона включає в себе перетворення етносу на націю та побудову нацією національної держави. Більше того, національна ідея збігається з національно-державницькою ідеєю.

Отже, побудова української національної держави через процес формування української нації є стрижневою компонентою української національної ідеї (УНІ), сформульованої у вигляді наступної тричленної послідовності (вектора): етнос → нація → етат (державна), яка описує процес (еволюційний) трансформації етносу на націю й побудови сформованою нацією своєї національної (в нашому випадку, української) держави, й тим самим фіксується процес перетворення етносу (або, як часто й беззмістовно говорять – «етнічної нації») в націю етатичну (державну) (державну націю часто й також беззмістовно називають «нацією політичною»).

Тричленне структурування УНІ може стати основою детальнішого її структурування. Використовується при цьому детальне структурування деяких компонент УНІ. Так, держава структурується на державну владу, державне керування та об'єкт держави, які відповідно структуруються: державна влада – на законодавчу, судову та виконавчу; державне керування – на моноархію,

анархію-демократію, синархію; об'єкт держави – на світогляд, народ-націю, суспільний лад. Надалі проводиться детальне структурування одержаних компонент [4]. В результаті замість вектора УНІ одержується орієнтоване дерево УНІ, де гілки дерева символізують причинно-наслідкові зв'язки між компонентами УНІ. Внаслідок цього виділено чотири компоненти-підідеї УНІ: вітальну (конкордистську), вербальну (мовно-державну), інтелектуальну (харизматичну) та сакральну (есхатологічну) [5].

Розгорнуту модель УНІ у вигляді дерева можна розглядати як динамічну (часову) програму побудови національної держави в часі. Фактично це дерево можна ототожнювати з моделлю націєрозвитку як процесу перетворення етносу на націю й побудови національної держави. Очевидно, що національна держава твориться автохтонною нацією, тобто корінною нацією, яка виникла й розвивалася на певній території, а точніше, в певному екосі. Протилежними до автохтонної нації є алохтонні нації, які сформувалися з етносів-емігрантів, що витіснили з певного екосу корінних етносів [6].

Національна держава потребує національного правління, тобто націократії, яка передбачає, що вся політична, економічна та ідеологічна еліта є національною українською елітою [6]. Що ж до ролі українського націоналізму в націократії, то він відстоює ідеологію та політику, яка надає пріоритет національним інтересам над «загальнолюдськими», встановлює панування своєї нації в своїй національній державі. І тут виникають проблеми, які може розв'язувати етнополітологія, головним завданням якої є дослідження взаємовідносин етносу, етнічних груп та нації з державою, збереження та зміцнення етнополітичної стабільності суспільства тощо.

Очевидно, що суттєвим доповненням і складовою частиною націології є як етнологія – вчення про походження й розвиток етносів, їх взаємодію, закономірності історичного та культурного поступу, так і етнополітологія. Щодо громадянського суспільства, то воно можливе, на нашу думку, лише в стабільній національній державі, в якій реалізоване націократичне суспільство відповідно до національної ідеї, що впливає з ідеології націоналізму [6].

В одній з авторських праць [7] була запропонована спіральна інтерпретація цивілізаційної доктрини С. Гантінгтона [8] та історичного простору Г. Кваші [9], на базі якої аналізується феномен протистояння й зіткнення Західної та Православної цивілізацій на перехресті розлому цих цивілізацій (Майдан Незалежності), а також пропонуються можливі заходи та цілі для усунення ліній розлому та міжцивілізаційних зіткнень. В доктрині С. Гантінгтона найважливішим для нас є поняття лінії розлому між цивілізаціями та стрижневі держави цивілізацій.

Лінія розлому розділяє Західну цивілізацію від Православної, стрижневою державою якої є РФ, і, зокрема, відділяє від РФ країни Балтії, проходить через західну Білорусь, через Україну, відокремлюючи її переважно греко-католицький Захід від православного Сходу. Очевидно, що лінія розлому особливо рельєфно проявляється в певних точках концентрації населення (наприклад, Майдан Незалежності в центрі Києва, який породив Небесну Сотню) або географічних районах (наприклад, в Криму, де відбулося зіткнення кримської переважаної православної цивілізації при підтримці військових формувань РФ із Західною

цивілізацією в особі церкви Київського патріархату, греко-католиків та європеїзованого мусульманського народу кримських татар). Відбулися також інтенсивні зіткнення в таких містах як Донецьк, Харків, Луганськ, Одеса тощо, де також переважає православна цивілізація та яку підтримують як провокатори, так і спеціально підготовлені в РФ терористичні групи під російським прапорами (триколорами). Очевидно, при розумній політиці української влади, яка перебувала в перехідному й трагічному періоді від тоталітаризму В. Януковича та його партії до оновленої України, і при відсутності жорсткої російської військової агресії всупереч міжнародним меморандумам й стратегічному партнерству, Україна не втратила б Крим без єдиного пострілу внаслідок «путінського бліцкригу». І тут виникає питання, чому відбулася здача Криму без єдиного пострілу?

3. Етнічний та інтегральний соціонічний тип. Найпоширеніша відповідь на поставлене питання полягає в тому, що командувачі збройних сил України (Президент, Міністр оборони, Начальник штабу) чи то запізнювалися з поданням наказів, чи то подавали накази про незастосування зброї. Проте зброя у військових була, та згідно зі статутом вона могла бути застосована. Але чому ж вона не застосовувалася? Відповідь на це питання лежить у колективній підсвідомості, а точніше, колективній психіці. Ось тут в нагоді може стати поняття інтегрального соціонічного типу, згідно з яким кожний етнос (нація) має певний психологічний тип із 16. А тип своєю чергою індукує міжтипні стосунки з іншими етносами зі всіх 256, починаючи від дуальних (найкращих) і закінчуючи конфліктними. Міжтипні стосунки між українським та російським етносами (націями) називаються квазітотожністю. Українці – етико-інтуїтивний інтроверт, а росіяни – інтуїтивно-етичний інтроверт. Це означає, що перша функція (етика) українця – це стримуваність, а перша функція росіян (інтуїція) – це підсвідоме розуміння, що зброя українців не буде застосована. До речі, про індивідуальний психотип писав П. Кралюк, який побіжно зазначив, що принаймні психотипи Бандери і Путіна багато в чому схожі [10].

4. Висновки та прогнози: оновлена чи «перезавантажена» Україна. Перший висновок полягає не в «перезавантаженні» України, коли залишається стара державна машина та лише замінюються урядовці, а в оновленні України, коли перебудовується вся державна система (ресистемізація). Другий висновок, а точніше прогноз пов'язаний із поняттям історичного простору Г. Кваші [9], під яким розуміється простір із трьох світів, кожен з яких розвивається згідно зі своїм автономним ритмом. При цьому триєдність історичного простору подана в чергуванні економічних, політичних та ідеологічних періодів (12-літь) та в існуванні трьох світів, що дотримуються трьох різних ритмів. Що ж до ритміки РФ у XXI ст., які впливають з історичного календаря Г. Кваші, то в рік Ідеологічних рішень (2009 р.) в РФ була остаточно сформульована імперська ідея «Русского мира», в рік Політичних рішень (2013 р.) було прийнято рішення про анексію всієї України внаслідок «Русской весны», яка завершилася в березні 2014 р. всього-навсього «путінським бліцкригом» та тимчасовою окупацією Криму (АРК) (перший провал), і далі в рік Економічних рішень (2017 р.) настане руйнування економіки РФ (другий провал), що призведе в рік Ідеологічних рішень (2021 р.) до руйнування

російської імперської ідеології «Русского мира» (третьої провал), який нарешті індукує остаточний розпад РФ в 2025 р. (четвертий провал).

1. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К. : Генеза, 1998. – 144 с.
2. Дубров Я. Основи теорії нації та психоінформаційні проблеми тестування інтегральних етнічних типів : доповідь на ХХІХ Міжнародній конференції із соціоніки (Київ, 2013).
3. Лозко Г. Етнологія України : навч. посібник / Г. Лозко. – К. : АртЕК, 2001. – 304 с.
4. Дубров Я. Вектор української національної ідеї та український націоналізм (політологічний есеї з додатками) / Я. Дубров // Форум. – 2002. – № 2. – С. 52–90.
5. Дубров Я. Концептуальна модель української мови Володимира Перхача, лінгвопсихоінформатика та українська національна ідея / Я. Дубров // Форум. – 2005. – № 1. – С. 46–56.
6. Дубров Я. Українська національна ідея та націоналізоване громадянське суспільство / Я. Дубров // Форум. – 2013. – № 1. – С. 25–29.
7. Дубров Я., Гаюк В. Матрична доктрина світового порядку, протистояння цивілізацій на релігійному ґрунті та український геополітичний шлях / Я. Дубров, В. Гаюк // Історія релігій в Україні. – 2012. – Кн. ІІ. – С. 274–287.
8. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку; пер. з англ. Н. Климчук / С. Гантінгтон. – Л. : Кальварія, 2006. – 474 с.
9. Кваша Г. Теорія війн / Г. Кваша. – М. : Центрполиграф, 2011. – 383 с.
10. Кралюк П. Бандера і Путін. Чому в Росії й досі бояться лідера українських націоналістів? / П. Кралюк // День. – 2014. – № 54. – С. 5.

Г. А. Гайдукевич*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

На певному етапі розвитку українського суспільства проблема подвійного громадянства вже дискутувалася, але об'єктивна потреба у рельєфному визначенні її актуальності визначилась лише останніми роками, а також у зв'язку із втратою Україною частини своєї території: півострова Крим. На сьогоднішній день реалізація ідеї подвійного громадянства може бути пов'язана з низкою факторів.

Перший фактор: полярно протилежні інтеграції, що майже роздирають державу. В такій ситуації подвійне громадянство може припинити загальноінтеграційні процеси шляхом переведення проблеми у сферу індивідуальних потреб громадян щодо реалізації їх прагнень, а в цілому українське суспільство зможе сконцентрувати свою увагу на найбільш повній і послідовній реалізації ідеї суверенітету. У цьому випадку почнуть спрацьовувати центроспрямовані сили, які стануть результатом розширення свободи для громадян України внаслідок реалізації культурних потреб та необхідного спілкування з іншими державами (підкреслимо на рівні індивідуальних потреб).

Другий фактор: розвиток приватного бізнесу. Вочевидь, що при введенні в Україні права на подвійне громадянство можливості, внаслідок громадянсько-правової захищеності, для підприємницької діяльності різко зростуть. У цьому випадку може виникнути лише питання про економічну безпеку України у зв'язку з можливим перетіканням грошових потоків за кордон. Це питання має своє перспективне вирішення. Зміст його полягає в тому, що економічна

* к.психол.н., завідувач кафедри психології Житомирського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

самодостатність України можлива тільки за умов упровадження економіки змішаного типу. Згідно з такою моделлю економіки в майбутньому отримає розвиток у ринковій системі нашої держави лише дрібний та середній бізнес (який до речі і потребує додаткової захищеності), а основні промислові та сільськогосподарські потужності будуть сконцентровані у власності держави. У такому випадку грошовий обіг, який буде мати тенденцію до вільного використання у ринковій економіці, тобто у дрібному та середньому бізнесі, навіть, якщо він миттєво зникне (тобто перекочує на закордонні рахунки без певної роботи на внутрішньому ринку) то така ситуація не спричинить загрозу економічному суверенітету держави.

Третій фактор: проблема повернення анексованого Росією півострова Крим. Тут потреба у подвійному громадянстві більш, ніж очевидна. Тим більше, що кожен розсудливий політик розуміє, що без Криму Україна взагалі може не відбутися, оскільки західноукраїнські культурні традиції, водночас возведені до рангу абсолютної української культури, як стало зрозумілим, мало кого цікавлять на більшості території нашої держави. Україна є значно більш багатоплановим і різноманітним явищем, ніж те, що можуть уявити собі або запропонувати ортодоксальні націоналістичні кола і в державному, і політичному, і культурному, і міжнародному аспектах.

Крім того, введення подвійного громадянства безпосередньо формує умови для реалізації резолюції ООН від 27 березня 2014 р., яка створює міжнародний правовий простір для відновлення територіальної цілісності України. Тут необхідно підкреслити, що у вирішенні цієї проблеми українському керівництву буде необхідно вибачитись перед народом Криму за нездібність на певному етапі сучасної української історії до побудови цивілізованої суверенної держави. Крім того, у найближчі роки в Україні мають бути здійснені реформи, які складуть основу, фундамент українського нейтралітету, що фактично передбачає перебудову держави (для українського суверенітету іншого шляху немає) з урахуванням створення Чорноморського регіону миру, який має системоутворююче значення у Євразії [1, с. 11–18]. Лише після цього кримчани знову повірять в Україну і виявлять бажання повернутися до її складу. Дуже добре, що вже сьогодні Україною ініціюється питання щодо організації соціальних виплат нашим громадянам, які залишаються у Криму (незалежно від працевлаштування та призначення пенсій від Росії). Це повинно стосуватися військовослужбовців, співробітників МВС, СБУ, інших держслужбовців, ветеранів Великої Вітчизняної війни, ветеранів Афганістану та інших. Встановлення фіксованих соціальних виплат повинно бути здійснено для кримськотатарського народу, чие право жити у складі України не змогли реалізувати українські політики. У зв'язку з цим треба припинити безглузду істерію щодо міграцій та переселення людей з Криму і поділ кримчан на наших і не наших, оскільки всі вони наші і, до речі, страждають більш, ніж політики.

Четвертий фактор: самореалізація та особистісні життєві перспективи. Україну у зв'язку з побудовою нейтрального суспільства очікує багатопланова міжнародна робота у якості постійного інструмента міжнародної діяльності ООН. За таких умов подвійне громадянство є більш, ніж об'єктивною потребою не лише успішної міжнародної діяльності, але й варіативності облаштування

особистого життя (що також включає юридично гарантоване право працевлаштування за кордоном за другим громадянством). Можливість самореалізації особистості у будь-якій державі світу повинна стати невід'ємним правом громадянина України, причому завдяки подвійному громадянству, тобто без втрати зв'язків із Батьківщиною. Тим більше, що українською наукою вже обґрунтована ідея права особистості на самореалізацію у якості конституційної норми (ця проблема була розглянута на науково-практичній конференції МАУП у м. Києві, яка відбулася 14 листопада 2013 року).

1. Гайдукевич Г. А. Нейтральная Украина и Черноморский регион. Актуальні проблеми українознавства : [звед. зб. матер. наук.-практ. конф.] / Г. А. Гайдукевич. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2013. – 188 с.

Т. Боброва*

ВПЛИВ ІСЛАМСЬКОГО ЕКСТРЕМІЗМУ НА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ

Після трагічних подій 11 вересня 2001 р. у США проблема ісламського екстремізму отримала зовсім нове звучання, залишивши географічні рамки Близького Сходу і ставши основним ускладнюючим аспектом у відносинах між мусульманськими країнами та західним світом, отримавши статус глобальної проблеми сучасної системи міжнародної безпеки. Вона відіграє все більш помітну роль у сучасному світі, активно впливаючи на міжнародні відносини, а також політику, економіку та геополітичні інтереси держав, в тому числі й України [3, с. 116].

Дослідженням цієї проблеми займалися такі вчені, як М. Гарфінкел, Б. Лоуренс, А. Журавський, Ф. Ацамба, С. Кирилін, О. Богомолів, С. Данилов, І. Семиволос, Г. Яворська та ін., які у своїх роботах висвітлювали аспекти ісламського радикалізму та його впливу на регіональні та світові процеси. Але зазначена проблема досліджена недостатньо. Так, практично відсутні спроби оцінити сучасний рівень поширення радикальних форм ісламу серед мусульманського населення України.

Основною метою прихильників ісламського екстремізму є досягнення не релігійних, а політичних цілей. Вони виступають під прапором загальної радикальної ідеології, стрижневою установкою якої є боротьба за розповсюдження ісламу у їхньому власному розумінні та інтерпретації. Вони вибудовують лінію насильницької ісламізації із застосуванням різноманітних проявів воєнничого ісламу – від політичного екстремізму до озброєного насильства. Найрадикальнішою формою ісламо-екстремізму є ісламістський тероризм [4, с. 44]. Сьогодні особливу увагу світової громадськості привертає низка екстремістських течій та організацій ісламістського спрямування – «Аль-Каїда», «Брати-мусульмани», «Хизбалла», «Ісламський джихад», «ХАМАС», «Хізб ут-Тахрір» та інші.

Слід зазначити, що вищезазначені угруповання являють собою реальну загрозу суспільно-політичній стабільності не лише Близького Сходу, але й інших

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

регіонів світу, адже щорічно, попри зусилля поліції, спецслужб та Інтерполу від терористичних актів ісламістських бойовиків гинуть тисячі людей у різних країнах. На сучасному етапі політична активність ісламістів переміщується у такі регіони планети, де мусульмани традиційно не склали більшості. Особливий інтерес у цьому відношенні представляє Європа.

Слід підкреслити, що найчастіше, мусульмани Західної Європи є куди більш радикальними й непримиренними, ніж ісламісти на їхній історичній батьківщині, адже, на відміну від своїх рідних країн, де вони знаходяться у підпіллі, в Європі ісламісти мають можливість діяти відкрито, відповідно до європейських демократичних процедур [3, с. 121], наприклад, вільно висловлювати свої політичні погляди, навіть якщо вони екстремістські чи ісламістські.

Для України, де нині проживає досить значна, порівняно з іншими релігійними меншинами, кількість мусульман, серед яких чітко виділяється провідна етнічна група – кримські татари, майже 57% загальної чисельності мусульман України, проблема запобігання зростанню ісламського екстремізму набуває особливого значення.

Поява на Кримському півострові швидко зростаючого кримськотатарського населення, що традиційно сповідує іслам, утворення релігійних організацій, відновлення і будівництво мечетей, активна діяльність ісламського духовництва, що супроводжуються невирішеністю соціально-економічних проблем кримських татар і зростанням їхньої політичної активності – усе це гостро ставить питання про перспективи проникнення до Криму «жорстких» форм ісламу, що несуть із собою загрозу ісламського екстремізму.

Так, у травні 2009 р. Служба безпеки України повідомила, що «запобігла спробі створення в Україні філії міжнародної релігійно-політичної організації з радикальною ісламською ідеологією «Хізб ут-Тахрір». За даними спецслужб, до складу угруповання входили 9 осіб, які в різний час пройшли спецпідготовку в таборах на території країн Близького Сходу. Для організації філії залучалися громадяни України, які прийняли іслам.

На жаль, у нашому суспільстві ще недостатньо усвідомлена небезпека екстремізму для самих принципів української державності. Звичайно, релігійні переконання – це особиста справа людини і громадянина, але вони перестають бути такими, коли створюються організації, які загрожують безпеці людей, серед яких такі організації і «працюють». Тут заради безпеки людини, суспільства і держави повинна діяти влада. Саме органи державної влади та суспільство в цілому мають протидіяти екстремізму та агресії з боку радикально налаштованих мас, в цьому – обов'язок держави, яка за своїм високим призначенням зобов'язана забезпечити захист народу.

Отже, Україна має наполягати на доцільності використання у боротьбі з ісламським екстремізмом та тероризмом усіх наявних методів, а також підкреслювати важливість боротьби не лише з проявами тероризму, але й з причинами появи та поширення терористичних тенденцій. Беручи активну участь у боротьбі з ісламським радикалізмом та його терористичними проявами як на регіональному, так і міжнародному рівнях, Україна зможе зміцнити не лише власну безпеку, але й підвищити роль нашої держави в міжнародному співтоваристві.

1. Аксьонов Г. О. Попередження, розкриття та ліквідація наслідків терористичних актів на території підрозділу ОВС : навч. посібник / Г. О. Аксьонов, М. В. Возник, О. О. Ловяк, Д. Й. Никифорчук, Е. В. Чеботарьов. – К. : КНТ, 2005. – 88 с.
2. Агапов П. В., Хлебушкин А. Г. Организация незаконного вооруженного формирования или участие в нем: политико-правовой, криминологический и уголовно-правовой анализ / П. В. Агапов, А. Г. Хлебушкин. – М. : АНО «Юридические программы», 2005. – 136 с.
3. Захарченко А. М. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України / А. М. Захарченко // Вісник Одеського державного економічного університету. – 2008. – № 1. – С. 115–127.
4. Нечитайло А. Д. Идеальный арсенал и методы исламистской пропаганды / А. Д. Нечитайло // Ближний Восток и современность. – 2003. – Вып. 17. – С. 43–51.

П. Коваленко*

УКРАЇНА В СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Феномен глобалізації, починаючи з ХХ ст., став предметом багатьох наукових досліджень, що пояснюється розширенням і поглибленням міжнародного співробітництва, зростанням світової економіки та стрімким розвитком новітніх технологій. Концепція глобалізації в сучасній політології є одним із найпопулярніших інструментів аналізу міжнародних процесів, в рамках якої глобалізація сприймається як комплексне геополітичне, геоекономічне і геокультурне явище, яке здійснює потужний вплив на всі сторони життєдіяльності суспільства.

Поняття «глобалізація» у політичній науці означає широкий спектр подій і тенденцій: розвиток світових ідеологій, інтенсивну боротьбу за встановлення світового порядку, зростання кількості та впливу міжнародних організацій, послаблення суверенітету національних держав, появу і розвиток транснаціональних корпорацій, інтенсивні масові міграції та формування багатокультурних спільнот, створення планетарних ЗМІ, експансію західної культури в усі регіони світу тощо [2]. Відповідно, на національний суверенітет сучасних держав негативно впливають процеси зростання транснаціональних корпорацій, неурядових організацій, сепаратизму певних регіональних спільнот, міжнародної злочинності. Розмивання державного суверенітету веде до хаосу, невпорядкованості міжнародних відносин.

Перед Україною як частиною глобалізованого світу постає великий спектр загальновідомих глобальних проблем. Тому для подолання цих проблем і ризиків людство об'єднує свої зусилля і ресурси.

Сьогодні політики різного спрямування пов'язують майбутнє України з її рухом у певному напрямі – до Європи або Євразії. Але Україна має повернутися передусім сама до себе і привести в дію величезні потенційні сили не лише і не стільки економічні, скільки соціокультурні, тобто духовні сили української нації, без активізації яких навіть значне зростання економіки не здатне автоматично забезпечити політичну стабільність та консолідацію в суспільстві, вихід України на міжнародну арену як стратегічно впливового гравця.

При цьому глобалізація несе для України як позитиви, так і певні негативи. До позитивів можна віднести поширення швидкими темпами інформаційних

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

технологій, більші можливості пошуку партнерів в усьому світі, а не лише серед найближчих сусідів, вільне пересування українських громадян у світі, можливості отримання освіти і роботи за кордоном. Серед негативів, які приносить Україні глобалізація, це – посилення економічної, політичної і культурної залежності від наддержав, поступова втрата національно-культурної ідентичності і самобутності і навіть національного суверенітету за рахунок добровільного делегування деяких державних функцій таким міжнародним об'єднанням, як ООН, Євросоюз [2].

Як зазначають дослідники, для активнішої участі України в сучасних глобалізаційних процесах варто здійснити такі кроки:

- сприяти вихованню високоінтелектуальної та національно свідомої бізнес-еліти;
- проводити структурну політику, впроваджувати інновації;
- виробити чітку стратегію боротьби з кризою та виведення країни з рецесії;
- критично оцінювати рекомендації міжнародних фінансових інституцій, зважаючи на реалії та особливості економічної ситуації в Україні;
- припинити розподіл-перерозподіл влади, об'єднатися для роботи щодо пом'якшення наслідків кризи;
- використати досвід країн з швидкозростаючою економікою для розвитку українських компаній, здатних конкурувати на світових ринках з іноземною продукцією.

Так чи інакше, спираючись на власні сили та досвід (а також досвід помилок та успіхів інших країн), нам необхідно реалізувати свій шанс і стати конкурентоспроможною європейською державою з високим рівнем економіки та добробуту нації.

1. Архипович Д. Глобалізація як явище: позитивні та негативні риси / Д. Архипович // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n19texts/arhypovych.htm
2. Бурдяк В. Україна в сучасних глобалізаційних процесах: загрози і виклики національній державі / В. Бурдяк // Політична наука в Україні: стан і перспективи : матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 р.) / укл. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. – Л. : ЦПД, 2008. – 308 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: postua.info/burdiak.htm
3. Волович О. О. Глобалізація: переваги і загрози для нашої країни / О. О. Волович // Одесские известия. – 2012. – 11 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: izvestiya.odessa.ua/node/236

Т. Самбурська*

КОНСТРУЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ: ПРИКЛАД РЕГІОНАЛЬНИХ І МУНІЦИПАЛЬНИХ ЗМІ

Сьогодні одне з чільних місць у політичних процесах займають засоби масової інформації. Їх взаємодія з політикою, її суб'єктами повсякденно проявляються у різних формах. Значимість ЗМІ стає очевидною, якщо врахувати, що інструменти масової комунікації як такі, є інструментами влади.

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Питання впливу засобів масової інформації на прийняття політичних рішень і вплив громадськості на політику через ЗМІ, залишаються нерозкритими, хоча проблемами дослідження та аналізу форм, механізмів та перспектив взаємодії політики та ЗМІ займалося чимало вчених. До них належать В. Бебик, С. Клімов, М. Вегеш, П. Шляхтун та інші.

Політичний вплив ЗМІ здійснюють через вплив на розум і почуття людини. У демократичних державах явно переважає раціональна модель масових комунікацій, розрахована на переконання людей за допомогою інформування та аргументації, побудованою згідно із законами логіки. Ця модель відповідає сформованому там типу менталітету і політичної культури людей. Вона пропонує змагальність різних ЗМІ в боротьбі за увагу і довіру аудиторії. У цих державах законом заборонено використання ЗМІ для розпалювання расової, національної, класової та релігійної ненависті і ворожнечі, проте в них різні політичні сили для пропаганди своїх ідей і цінностей широко застосовують методи переважно емоційного впливу, що особливо яскраво проявляється в періоди виборчих кампаній і нерідко може затьмарити раціональні доводи та аргументи. Роль ЗМІ в політиці не можна оцінювати однозначно. Вони є складним багатогранним інститутом, що складається з безлічі органів і елементів, які забезпечують інформування населення про те, що відбувається в кожній конкретній країні і в усьому світі.

Фактично завдяки ЗМІ формується «інформаційний простір (поле)», що сприймається як середовище, в якому і завдяки якому виробляється, існує, циркулює, обертається інформація. І це поняття є соціально-політичним, воно вбирає в себе територіальний, технічний, економічний фактори, а також і людський, оскільки суспільна інформація призначається для людини, людина – її споживач, без людини вона втрачає свій сенс.

Коли йдеться про інформаційне поле конкретної держави, його межі зазвичай ототожнюються з її кордонами, охоплюючи національну територію, акваторію, повітряний простір та економіку. Саме у цих сферах діють засоби інформації, які й інформують, тобто повідомляють, зображають, складають про щось уявлення. А от що саме повідомляють, як саме зображають і яке саме уявлення складають – це вже стосується сфери політики й залежить від інформатора.

При конструюванні інформаційного простору маніпулювання може стати головною функцією ЗМІ і звести нанівець офіційно проголошені державою демократичні принципи. В Україні можна виділити кілька особливостей політичного маніпулювання: обмеження електоральної конкуренції, здійснення контролю правлячою групою над основними інформаційними потоками й фінансуванням виборчої кампанії; систематичне використання державного апарату в проведенні виборчих кампаній, використання прийомів дезінформації. З одного боку, ЗМІ відіграють важливу роль у пізнанні навколишнього світу більшістю громадян, з іншого – ЗМІ є потужною руйнівною силою і основним інструментом здійснення маніпулювання взагалі і політичного зокрема.

Найяскравіше конструювання інформаційного простору можна проілюструвати на прикладі діяльності регіональних і муніципальних ЗМІ. Так,

місцеве телевізійне мовлення на Криворіжжі представляють програми двох мовників – державної ТРК «Криворіжжя» та муніципальної ТРК «Рудана».

«Криворізькі телерадіокомпанії оперативно та об'єктивно висвітлюють головні події з життя міста й регіону» – зазначено на офіційному сайті ТРК «Рудана». Так, поза увагою не залишається жодне питання, яке турбує мешканців міста, але яким чином подаються новини – це вже інше питання. Наразі пріоритетними залишаються теми соціального спрямування – проблеми малозахисених верств населення, підтримка людей з особливими потребами, екологія, захист прав дітей, молоді тощо. Однак на сьогоднішній день найважливіша тема дискусій – це вищезазначене політичне маніпулювання.

Яскравим прикладом подачі не зовсім достовірної інформації з боку ТРК «Рудана» був нещодавній випадок: під час трансляції новин 27 січня 2014 р. у випуску програми «Місто» йшлося про пікетування Криворізької міської ради, яке відбувалось 26 січня. В сюжеті прозвучала інформація про те, що серед пікетувальників були люди з прапорами ВО «Свобода». А вже 15 лютого на цьому ж телеканалі прозвучало твердження, що ця інформація не відповідає дійсності, оскільки Криворізька міська організація ВО «Свобода» не брала участі у пікетуванні. Після чого, 17 лютого об 11 годині на площі Горького зібралось декілька десятків активістів, які виражали своє невдоволення: «Не брешіть!», «Криворіжжю – чесні новини!», «Рудана» нам бреше за наші ж гроші!».

Інформаційний простір в Україні проходить стадію формування як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях відповідно до розгортання в країні демократичних процесів. Саме тому варто створювати громадське телебачення, працювати над екологією сучасних ЗМІ.

Л. Нікітенко*

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Засоби масової інформації вважають четвертою гілкою влади. Силу впливу ЗМІ на свідомість людей, формування громадської думки, установок і спонукання до певних дій ніщо не перевершить. Інформація є досить важливою і для успішного здійснення державами зовнішньої політики. В наш час економічні та інші відносини все більше набирають форми обміну знаннями, а не обміну товарами і завдячувати цим треба саме ЗМІ.

Існує чимало дискусій з приводу визначення поняття «інформаційна війна». Більшість учених під цим поняттям убачають використання глобального інформаційного простору держав з метою зміцнення власного інформаційного ресурсу, однак всі науковці погоджуються з тим, що така війна є досить небезпечною для державної політики і економіки в цілому.

Відомо, що великомасштабні інформаційні технології, які дістали назву «інформаційних воєн», мають тисячолітню історію. До першопочаткових джерел

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

технологій ведення боротьби належали розвідка та залякування суперника. Особливого значення інформаційні війни набули у ХХ ст., коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації, а поширювана через них інформація – справді масовою. Саме тоді з'явилося і набуло поширення поняття «інформаційний агресор».

Принцип ведення інформаційної війни досить простий. Державі-агресору варто лише змінити ідеологічні бачення людей на найбільш сприятливі для себе, а далі людський чинник зіграє вирішальну роль. Кінцевою метою здійснення такого протистояння двох держав є послаблення моральних та матеріальних сил супротивника та зміцнення власних. Для цього не потрібно військ та зброї, така війна не передбачає кровопролиття, руйнувань, під час її ведення немає жодних жертв, однак вона спрямована на формування соціального сприйняття політичних поглядів у контексті розуміння необхідно-значимих саме для держави-агресора, що за масштабами і значенням тотожне реальним військовим діям. Стратегія боротьби країн полягає у внесенні до суспільної та індивідуальної свідомості ворожих ідей та поглядів; дезорієнтації та дезінформації мас; послабленні певних переконань, устоїв; залякуванні свого народу образом ворога, а супротивника – своєю могутністю і забезпечення ринку збуту для своєї економіки, щоб підірвати механізм країни-суперника.

Таким чином, електронні комунікативні засоби створили якісно нові можливості та кардинально змінили життя людей у сучасних індустріально розвинених суспільствах, започаткувавши якісно новий етап соціального спілкування, на якому, певною мірою, втрачають своє значення географічні відстані та відмінності в культурній та світоглядній сферах, і полегшується доступ до різноманітної інформації, яка міститься в Інтернеті.

В наш час тема інформаційної війни стала особливо актуальною. На фоні загострення внутрішніх проблем цілком очікувано для українських науковців і політологів РФ досить ослабленою вступила в чергову війну. Ще півроку тому приховано від України РФ розпочала політику з налаштування російського населення проти діяльності української влади. Був це чітко розроблений план чи випадковість, поки що невідомо, однак аналізуючи нинішнє політичне становище України її втрати та переваги, слід визнати, що РФ успішно домоглася поставлених цілей, майже нічого при цьому не втративши. Аналіз воєнно-політичної ситуації, яка складалася упродовж останніх років навколо України, а також на її території, дає підстави вважати, що наша держава від самого проголошення своєї незалежності стала об'єктом пропагандистських операцій та довготривалого психологічного впливу насамперед з боку РФ, яка з тугою і болем не може позбутися свого імперського минулого. РФ доклала усіх зусиль, щоб у світової громадськості та і у неї вдома склалося переконання про дискримінацію російського населення та наявність мовного утиску в Україні.

РФ використовує будь-який привід в інформаційній війні проти України. Один із нацистських діячів Й. Геббельс говорив: «Чим огиднішою є брехня, тим швидше в неї повірять». Аналізуючи сучасні відносини РФ з Україною це твердження є істинним.

Опанування психологічною та емоційною складовою боротьби дозволило Україні отримати перемогу на своєму «полі битви». ЗМІ, не зважаючи на утиски

з боку тогочасної влади, зуміли донести до людей реальну політичну ситуацію держави і переконати їх, що найголовнішим для країни є єдність українського народу і саме завдяки українській ментальності, українському незламному духу і жаги до перемоги вони зможуть подолати всі політичні негаразди. Як наслідок, на фоні сучасних подій можна спостерігати високий рівень патріотизму серед населення України. Звідси висновок: інформація має дуже важливе значення для Української держави і української нації. Лише правильно володіючи і використовуючи інформацію, Україна зможе отримати перемогу і використати цю перевагу, будуючи тісні взаємовідносини з країнами світу.

Інформаційна війна України на своїй території частково програна і зараз дуже важливо, щоб цю боротьбу наша держава виграла на міжнародному полі битви, адже ця війна триває і ще невідомо, яких обертів вона може набрати в майбутньому. Недарма зараз стратегічним об'єктом є телевізійні вежі, які захоплюються сепаратистами. Для України на цьому етапі ведення інформаційної війни на першому місці має бути не формування антикорупційної влади і проведення люстрації, а саме посилення інформаційної безпеки. Адже чітке визначення стратегії ведення інформаційної війни забезпечить створення дієвого аналітико-пропагандистського центру в Україні.

А. Тимошенко*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СУПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Розвиток інформаційних технологій призвів до того, що їх використання стало можливим у домашньому побуті і дозволі. Для пересічного громадянина доступні величезні інформаційні й комунікаційні ресурси. Це змінило якість життя, знищивши межі між працею і відпочинком, перетворивши простір, стиснувши час, створивши віртуальну реальність.

Інформаційні технології упорядковують різноманітні потоки інформації і через ЗМІ (радіо, телебачення, газети, Інтернет) передають і розподіляють інформацію широкій, різнорідній і географічно розпорошеній аудиторії. У поєднанні з аудіовізуальними засобами це створює розмаїття поведінкових моделей (одночасна їх стандартизація та уніфікація), які постійно, щоденно на робочому місці та побуті оточують людину і програмують її діяльність дедалі більшою мірою.

Говорячи про політичний інформаційний простір, слід зазначити, що він трансформується в політичну ідеологію, тобто різновид суспільної свідомості, яка відбиває точку зору певної соціальної групи на хід політичного і соціального розвитку. Така ідеологія теоретично обґрунтовує претензії певної соціальної групи на владу і формує громадянську думку, згідно з політичною метою цієї соціальної групи. Завданням політичної ідеології є формування суспільної свідомості.

Заміна політико-економічної трансформації суспільства на невправне імітування реформ призвела до деградації суспільної свідомості. Народ у такому

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

стані можна легко зомбувати у потрібному напрямку, використовуючи для цього методи психологічної обробки. Зокрема, через контрольовані інформаційні канали (радіо, телебачення) можна застосовувати методи масової політичної пропаганди які здатні перетворити людину на віртуально і опосередковано керовану істоту, в якій немає ні можливості, ні засобів протидіяти цьому. Подібні методи цілком можуть бути придатними і для використання свідомого провокування соціально-політичних збурень, що дезорганізує або ж повністю змінює політичне і соціальне середовище народу.

В українських реаліях велика політика зрослася з великим бізнесом. Політична криза в Україні і відсутність чіткої ідеології проявилися у протестному русі грудня 2013 – лютого 2014 років. Події Майдану стали початком відкритої прямої інформаційної війни Російської Федерації проти України на українських теренах. РФ доклала усіх зусиль, щоб у світової і російської громадськості склалося враження про дискримінацію російськомовного населення в Україні. Ця інформаційна війна трансформувалася у збройний конфлікт на Сході України між прихильниками єдиної України і сепаратистськи налаштованими громадянами.

Як відносно розвинуту форму політичної свідомості можна кваліфікувати такий феномен, як громадська думка. ЗМІ виражають і формують громадську думку, яку прийнято розглядати як колективне судження людей, у якому ставлення до подій і явищ виявляється у формі схвалення, осуду або вимоги. З давніх часів інформація відігравала не останню роль у політичному та стратегічному житті кожної країни. Недарма існує такий вислів: «Попереджений – значить озброєний», що черговий раз підкреслює важливість інформації у житті кожного з нас. Каналами найшвидшого доступу до потрібної населенню і абсолютно різноманітної за змістом інформації є ЗМІ. Вони не лише інформують, повідомляють новини, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми і, тим самим, беруть участь в соціальному управлінні, забезпечують владі інформаційний супровід. Шляхом формування громадської думки, вироблення певних установок вони спонукають людину певних вчинків. ЗМІ як спосіб масового зв'язку між тими, хто управляє, і тими, хто є об'єктом управління, тобто громадянами, несуть не тільки оперативну, а й офіційну інформацію – відомості про закони, розпорядження, укази тощо. Тим самим вони передають волю влади, її вимоги. Разом і з тим ЗМІ є видом зворотного зв'язку. Вони акумулюють думки, прагнення, судження людей практично з усіх сфер життя громади – це своєрідний і ні з чим непорівнянний барометр громадської думки.

Якщо держава перестає цікавитися становищем своїх громадян, а громадяни, зі свого боку, не ідентифікують саму державу як виразника і захисника їхніх інтересів, то відокремлення держави від власного народу неминуче набуває форм взаємної загальної відчуженості. У такому випадку починають пробуксовувати не тільки механізми соціальної регуляції соціуму, а й відбувається політичне відчуження основної маси громадян від перебігу внутрішньополітичних процесів (що ми власне і спостерігаємо останнім часом на теренах України). Політична свідомість виступає найважливішим фактором, що стимулює політичну діяльність.

Уряд має чітко визначити державну інформаційну політику, яка б, не порушуючи демократичного принципу плюралізму, забезпечувала інформаційну безпеку держави. Опираючись на досвід зарубіжних країн, запровадити процес медіа-просвітництва, тобто починаючи зі школи навчати учнів працювати з інформацією, критично осмислювати її та аналізувати.

В. Политанская*

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО: ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Острая необходимость реформирования государственного управления в Украине обусловлена огромным количеством таких проблем, как недоверие общества к власти, низкое качество государственных услуг; оторванность общества от государственных решений; чрезмерный бюрократизм и коррупция. Опыт развитых стран мира свидетельствует, что одним из эффективных средств борьбы с перечисленными общественными явлениями является внедрение систем электронного управления и электронного правительства. В этом случае появляется реальная возможность обеспечить информационное, функциональное взаимодействие правительства с каждым гражданином, каждым субъектом управления.

Практической сутью электронной формы правительства является объединение с помощью информационно-телекоммуникационных технологий всех министерств и ведомств в единый комплекс с высокой степенью интеграции внутренних процессов и единственным интерфейсом с гражданином в виде веб-портала электронного правительства.

Начало развития электронного управления в нашей стране можно смело датировать далеким 1998 г., когда был принят Закон Украины «О Национальной программе информатизации». Несмотря на достаточно значительный промежуток времени, электронное управление в Украине на сегодня можно охарактеризовать как информирование общественности о деятельности государственных органов с первыми попытками государственных услуг онлайн. Сегодня более 30% органов власти имеют собственные сайты, однако уровень их наполнения, качество представления информации и интерактивность услуг остаются низкими. Сайты большинства отечественных правительственных органов имеют схожую структуру и функциональность, были созданы более 10 лет назад и с тех пор существенных изменений не претерпели. Информационное наполнение государственных сайтов не удовлетворяет требованиям понятности и легкости идентификации пользователем, да и сама форма представления информации на них уже не соответствует сегодняшним требованиям. Кроме того, отсутствуют средства аутентификации с целью двустороннего обмена деловой информацией, практически не работают средства обратной связи с гражданами. В целом, затруднительно говорить о

* студентка Криворожского факультета Национального университета «Одесская юридическая академия».

наличии единой точки доступа через веб-интерфейс ко всему многообразию государственных услуг независимо от того, какое конкретно министерство или ведомство их оказывает. По оценке международных организаций на сегодняшний день Украина находится лишь на пороге интерактивного присутствия государства в сети: начинает осуществляться формальный обмен информацией между пользователями и правительственными органами (заполнение форм, отправка заявлений онлайн).

Развитию системы электронного правительства препятствуют такие причины:

- низкий уровень интернетизации страны;
- несовершенство законодательной базы;
- недостаточное финансирование процесса информатизации;
- консерватизм и бюрократизм чиновников.

Вследствие этого власть не может ни распространять информацию о своей деятельности в необходимых объемах, ни эффективно координировать работу подчиненных ей ведомств.

Правительственный портал уже начал вводить некоторые сервисы и стремится объединить все государственные сайты в одну сеть, однако он еще далек от западных стандартов.

Усовершенствование электронного правительства приведет не только к более эффективному и менее затратному администрированию, но и к кардинальному изменению взаимоотношений между обществом и правительством. Электронное правительство обеспечит, прежде всего, прозрачность работы государственного аппарата, снизит, если не ликвидирует, зависимость гражданина или организации от произвола чиновника, и таким образом предупредит коррупцию. А, в конечном счете, качественная работа электронного правительства приведет к совершенствованию демократии и повышению ответственности власти перед народом.

Т. Г. Астахова*

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ ОСНОВ СОВРЕМЕННОГО ИТАЛЬЯНСКОГО ГОСУДАРСТВА

Конституционное становление и развитие является важнейшим показателем, характеризующим специфику и основные черты происходящего политического процесса на территории конкретного государства. В этой связи особый интерес представляет конституционное развитие Италии как первого европейского государства, в котором история конституционных институтов прошла через режим конституционной монархии, тоталитарную фашистскую диктатуру, а после того, как в 1946 г. по итогам всенародного референдума была отвергнута монархическая форма правления, в Италии была принята одна из самых демократичных конституций в послевоенной Европе.

* аспирантка Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации.

Таким образом, первым конституционным законом Италии следует считать «Альбертинский статут», представлявший собой «дарованную сверху конституцию». Несмотря на содержащиеся в нем правовые и сословные ограничения, он знаменовал собой начало демократической эволюции Италии в рамках конституционной монархии.

Первая мировая война прервала демократическое развитие Италии, представив новые политические реалии. Италия – первая страна, в которой в 1922 г. произошло установление фашистского политического режима во главе с Бенито Муссолини. В конституционном плане новый политический режим оформился с принятием 24 декабря 1925 г. «Закона № 2263», повлекшего за собой установление однопартийного режима, при котором глава партии – вождь (дуче) – одновременно держал в руках всю полноту исполнительной власти в стране. Следует отметить тот факт, что данный режим сосуществовал с институтом конституционной монархии, что в свою очередь облегчило его свержение в 1943 г. после поражения Италии во Второй мировой войне.

Первое послевоенное трехлетие сыграло особенно важную роль в истории Италии, представив собой сложный процесс ликвидации старых тоталитарных и создания новых демократических институтов государственной власти. Центральное место в послевоенной политической структуре заняли политические партии, внесшие вклад в борьбу с фашизмом. По итогам референдума 2 июня 1946 г. была упразднена монархия и 18 июня 1946 г. Италия была официально провозглашена республикой, с одновременным избранием первого представительного органа – Учредительного собрания.

Существовала широкая гамма политических позиций по фундаментальным проблемам общества и государства: от крайне левых и революционных по своим программам, осуществление которых должно было проходить постепенно и мирными способами, до правых, которые частично разделяя идею о необходимости изменений в обществе, одновременно выступали за сохранение старых либерально-демократических традиций.

Коммунисты и социалисты отождествляли борьбу против фашизма с борьбой против монополистической буржуазии. Экономическую реконструкцию, республиканский строй и новую конституцию они рассматривали как путь к глубоким структурным изменениям в обществе, созданию почвы для победы социализма в будущем.

Либералы и монархисты считали, что реконструкция государства должна произойти согласно традиционным схемам существовавшего до фашизма либерального буржуазно-демократического режима, под тенью конституционной монархии. Промежуточную позицию занимали Партия Действия и Христианско-демократическая партия [1].

Принятие Конституции Италии 1947 г. явилось практическим итогом соглашения или компромисса, достигнутого между политическими партиями, стремившимися включить в его содержание взаимоприемлемые нормы, и объективно отражало существующее соотношение политических сил.

Суть Конституции Италии достаточно полно выражена в ст. 3, согласно которой «задача Республики – устранять препятствия экономического и социального порядка, которые, фактически ограничивая свободу и равенство

граждан, мешают полному развитию человеческой личности и эффективному участию всех трудящихся в политической, экономической, социальной организации страны» [2].

Демократичність італійської Конституції підкріплюється детальним регулюванням правового статусу особи (вперше в Європі близько 40% конституційного тексту присвячено в ній правам і свободам людини), а також, провозглашенням в країні демократическої республіки, багатопартійності, парламентарної форми правління, світського характеру державства [3].

Політична система, нині існуюча в Італії, додала свою міцність, пережив зміну політичних парадигм і посилення «антиполітичних» рухів. Секрет виживаємості цієї системи складається в здатності «продвигати» на дві провідні позиції значущих і впливових політиків, а слабкість – в непрозорості внутріпарламентської життя. Новий прем'єр Італії прагне вивести з тупика італійську політику шляхом оновлення і «нового прочитання» парламентських процедур.

1. Назарбаєва Д. Н. Політична боротьба в Італії навколо прийняття республіканської Конституції 1947 року : автореф. ... канд. іст. наук / Д. Н. Назарбаєва. – М., 1990. – 18 с.
2. Конституція Італійської Республіки / пер. с італ. Л. П. Грінберга // Конституції державств Європейського Союзу / під общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : Видавнича група ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 423–450.
3. Авак'ян С. А. Конституційне право зарубіжних країн : лекції / С. А. Авак'ян. – Челябінськ : ЮУрГУ, 2008. – 175 с.

П. П. Білак*

ГЕОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТАЙВАНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Тайвань, або Китайська Республіка, – це частково визнана держава, яку Китайська народна республіка (КНР) вважає своєю провінцією. Населення Тайваню – це переважно етнічні китайці (ханьці), але попри етнічну, мовну та культурну спорідненість китайців та тайванців сьогодні на острові існує дуже сильний і впливовий рух тайванського націоналізму, який підкреслює окремішність тайванців, існування окремої від китайської тайванської нації.

Тайванський націоналізм є явищем відносно недавнім, але оскільки, за словами Б. Андерсона, кожен націоналізм дивиться у минуле в пошуках натхнення для «уявлення» [1] своєї спільноти, то саме особливості історичного розвитку Тайваню порівняно з рештою етнічно китайських територій, обумовлені географічною віддаленістю та певною ізольованістю острова від материкового Китаю, стали основою для конструювання тайванської ідентичності.

Острів, відомий китайцям здавна, тривалий час залишався для них нецікавою периферією. Масова китайська колонізація на острів почалася лише на початку XVII століття. Тоді ж на важливість географічного розташування

* к.політ.н., доцент кафедри міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Формози, як тоді називали Тайвань у Європі, звернули увагу європейці, яким на недовгий час вдалося оволодіти частинами острова (голландська Ост-Індська компанія 1624–1661 рр., Іспанія 1626–1642 рр.). У 1683 р. Тайвань було офіційно приєднано до володінь маньчжурської династії Цин. Проте для нової династії, що взяла курс на самоізоляцію від світу, нове володіння не мало великої цінності. Зате важливість острова прекрасно розуміли західні держави. Відкриття ними Китаю після «опіумних воєн» середини ХІХ ст. обумовило підвищення їхнього інтересу до острова, чіє географічне розташування надавало йому ключову роль у торгівлі у Східній та Південно-Східній Азії. Усвідомлюючи це, цинський уряд робив відчайдушні спроби утримати острів, але загниваюча імперія не змогла конкурувати з Японією – першою азійською державою, що стала на шлях модернізації. У 1895 р. за умовами Сімоносекського мирного договору Тайвань, який Японія вважала природним продовженням архіпелагу Рюкю, перейшов під владу Токіо, ставши таким чином першим каменем у будівлі японської колоніальної імперії.

Японське колоніальне панування (1895–1945 рр.) стало тим періодом, коли шляхи Тайваню та Китаю суттєво розійшлися. Поки на материк вирували війни та революції, Тайвань став однією з найбільш розвинутих територій Азії, поступаючись лише Японії. Поразка Японії у Другій світовій війні знову ненадовго об'єднала Китай та Тайвань в одній державі. Сам факт повернення Тайваню до складу китайської держави за підсумками війни був наслідком глобального геополітичного проекту, що його плекав президент США Ф. Рузвельт. У роки війни США розглядали кілька варіантів майбутнього статусу острова (незалежність, приєднання до Китаю або територія під міжнародною опікою), проте глибоке переконання Ф. Рузвельта, що Китай повинен увійти до складу так званих «чотирьох світових поліцейських», які мали б відповідати за підтримку порядку в світі, обумовило зрештою передачу Тайваню Китаю [2, с. 45].

Але невдовзі історичні шляхи Китаю та Тайваню знову розійшлися. В 1949 р., коли неминучість поразки військ Гоміньдану в континентальній частині Китаю була очевидна, Тайвань був обраний для відступу (як тоді гадали, тимчасового) сил генералісімуса Чан Кайші саме через його вигідне геополітичне та геостратегічне розташування, відносну віддаленість та ізолюваність від материка.

В кінці 1949 – на початку 1950 р. адміністрація Г. Трумена вже повністю розчарувалася в перспективах уряду Чана Кайші і відмовилася від надання йому будь-яких військових гарантій. Проте, коли пізніше в 1950 р. вибухнула Корейська війна і першочерговою задачею для США стало стримування комунізму в Азії, геополітичне та геостратегічне значення Тайваню, цього, за словами Д. Ейзенгауера, «непотоплюваного авіаносця» США, було знову взято до уваги. Ця зміна політики США дала режиму Чан Кайші можливість консолідувати ресурси і зміцнитися, і на довгі роки утворила ситуацію розділеності Китаю.

У середині 1960-х рр. США остаточно розчарувались у політиці «двох Китаїв» та вирішили шукати шляхів зближення з КНР. За цим стояв прагматичний геополітичний розрахунок. За умов радянсько-китайського

конфлікту нормалізація стосунків США з комуністичним Китаєм повністю змінювала геополітичну картину Східної Азії. В 1972 р. відбувається історичний візит Р. Ніксона до Пекіну, за 7 років США та КНР встановлюють дипломатичні стосунки. Цей геополітичний гамбіт мав серйозні наслідки для Тайваню зокрема і в тому, що втрата будь-яких надій на повернення материка під владу Гоміньдану прискорила процес формування окремої тайванської ідентичності.

Попри нормалізацію американо-китайських стосунків США і досі залишаються неформальним гарантом *de facto* незалежності Тайваню від посягань з боку Пекіну. Геополітичне значення острова як складової так званого «першого острівного ланцюга» стримування зростаючих амбіцій Китаю для тайванського націоналізму означає можливість формуватися і розвиватися в умовах демократичного плюралістичного суспільства під надійним, принаймні поки що, захистом з боку США.

Сьогодні ці історичні події є тією базою, на основі якої прихильниками тайванського націоналізму виводиться теза про окремий історичний шлях Тайваню та про існування на ньому окремої нації – «спільноти, об'єднаної долею». Видається, що принципово важливим для формування такої спільноти було геополітичне розташування острова, яке впродовж століть притягувало зовнішні сили та обумовлювало відносно вільний від впливу центральної влади Китаю шлях розвитку. Саме співіснування Китаю та Тайваню як «іншого Китаю» сформувало базис для руху за незалежність Тайваню і стало каталізатором трансформації тайванської локальної ідентичності у тайванський націоналізм, що тільки підтверджую класичну тезу Е. Геллнера та Е. Гобсбаума, що держава передеує нації [3; 4].

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування з приводу зародження і поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Cabestan J.-P. Specificities and Limits of Taiwanese Nationalism / J.-P. Cabestan // China Perspectives. – 2005. – № 62. – P. 28–46.
3. Gellner E. Nations and Nationalism / E. Gellner. – Ithaca : Cornell University Press, 1983. – 345 p.
4. Hobsbawm E. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality / E. Hobsbawm. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 287 p.

Ю. О. Чугаєнко*

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОГО СЕПАРАТИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ГРУЗІЇ І ПІВДЕННОЇ ОСЕТІЇ)

Однією з найбільш актуалізованих в наш час етнополітичних проблем стало зростання сепаратистських рухів у різних частинах світу. Це явище розвивалося і набирало силу в другій половині ХХ ст. одночасно з антиколоніальним і національно-визвольним рухом. Причому варто особливо відзначити, що рухи, які ставлять своєю основною метою відділення певної частини багатонаціональної держави і створення на її території самостійного національно-державного утворення, активізувалися не тільки в країнах третього світу, де колоніальна спадщина залишила велику кількість спірних кордонів, а й

* д.і.н., професор, завідувач кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

в найстаріших західних демократіях – Великій Британії, Іспанії, Франції та інших державах.

Проблема етнічного сепаратизму стала однією з найбільш гострих на пострадянському просторі. Соціально-економічні та політико-правові зміни в країнах СНД знаходять вираження в корінному зламі суспільних відносин, глибинних змінах в усіх сферах життя і діяльності людей.

У більшості національно-територіальних утворень на території колишнього Радянського Союзу швидкими темпами відбувався процес формування національних еліт титульних народів, оформлення ними своїх вимог до центральних органів влади про розділ владних повноважень. Частина новоутворених національних еліт, що взяли курс на вихід зі складу республік свого проживання, заохочувала на своїх етнічних територіях зростання націоналістичних і сепаратистських настроїв серед населення. Пробуджена національна самосвідомість представників етносів, що мають етнічну батьківщину, багато в чому зумовлює зростання соціальної, політичної активності людей і радикальний злам у масовій свідомості різних етнічних груп, що прагнуть опиратися на свої культурно-історичні коріння, затвердити свою національну ідентичність. Цей процес має багатоаспектний характер, однією з рис якого виступає прагнення титульних етнічних груп до набуття політичної переваги на території свого національно-державного утворення. Закладена таким чином основа конфронтації зміцнюється широким поширенням націоналістичного дискурсу в суспільній свідомості потенційно сепаратистського регіону. Поступово починає формуватися громадська думка про підтримку рішення щодо відокремлення. Відцентрові тенденції в національних республіках спостерігалися напередодні краху СРСР і після його розвалу. Загальна криза соціально-політичної системи, болючий перехідний період в економіці, занепад духовної культури, втрата моральних орієнтирів значною мірою сприяли розвитку таких явищ.

Характерною особливістю цього негативного процесу було те, що економічні передумови не були визначальними причинами у виникненні і розвитку етносепаратистського руху. У Південній Осетії, що знаходилася у складі Грузії в статусі автономної області, економіка динамічно розвивалася. Південна Осетія була регіоном, в який були закладені потенційні передумови створення нових галузей промисловості. У 70–80 рр. ХХ ст. питома вага машинобудування і металообробки в загальному обсязі промислової продукції Південної Осетії становила 24–25%. Поряд із галузями важкої промисловості в регіоні помітне становище займали харчова і легка промисловість, частка яких складала відповідно 27,0 і 24,4%. Харчова індустрія мала добру сировинну базу, отримала тут комплексний розвиток, охопивши переробку м'яса, молока, консервне виробництво, виноробство. Незважаючи на труднощі, стало розвивався аграрний сектор області. Негативні ж дії з боку Тбілісі не могли самі по собі сформувати конфліктогенну ситуацію в регіоні, бо він перебував під подвійним підпорядкуванням – республіканським і союзним. Останній фактор нівелював негатив, не даючи йому розростися до критичної маси. Отже, економічні процеси, що проходили в Південній Осетії, не могли самі по собі створити загрозу і привести до війни. Вони могли виступити конфліктним

фактором тільки в сукупності з ідеологічними, політичними, духовно-культурними факторами при наявності широкої пропагандистської роботи з використанням засобів комунікації.

Цей приклад свідчить про неможливість визначення того, які етнічні групи та регіони-економічно розвинені або відсталі – будуть більш схильні до сепаратизму.

Автор вважає, що однією з найбільш важливих передумов поглиблення етнополітичного конфлікту на основі вимоги відділення є формування конфлікту ідентичностей, який є одним із основних перешкод у пошуках шляхів урегулювання таких проблем. У нашому випадку серед безлічі причин грузино-південно-осетинського протистояння визначальними виявилися протилежні і взаємовиключні позиції грузинської та південно-осетинської сторін з питання етнотериторіального статусу Південної Осетії. Для грузинів це Цхинвальський район, тобто історична, невід'ємна частина Грузії, а осетини – це прибульці, що витісняють її споконвічних жителів з їх же споконвічної території. І щоб перешкодити цьому, націоналістичне крило, яке прийшло до влади в Тбілісі, висунуло гасло «Грузія – для грузин», спрямоване проти всіх негрузинських етносів і що став одночасно ідейною основою розв'язування кровопролитної війни проти південно-осетинського народу. Під даним гаслом йшла масована антиосетинська кампанія, що супроводжувалася грубими образами на адресу осетин, зневажливим ставленням до їхньої мови та культури, вимогою скасувати автономію. Цей фактор, як показав подальший період, значно збільшив масштаб насильства і запеклість сторін конфлікту, що привело до зростання кількості жертв серед населення. Перебіг процесів етносепаратизму в поліетнічних державах багато в чому залежить від ступеня розвитку демократичних інститутів і цінностей у суспільстві. Залежно від цього чинника рух за відділення від єдиної держави може набрати виду конституційного процесу та суспільного діалогу, прикладом чого є рух у франкомовній канадській провінції Квебек, або внутрішньодержавного конфлікту, що переходить у збройне протистояння, що стало характерним для відносин між Грузією і Південною Осетією.

Істотну роль у зниженні гостроти проблеми етнічного сепаратизму в світі здатна зіграти політика етнічних преференцій, що забезпечує гнучке реагування державної влади на проблеми етнічних груп. Варіації такої політики повинні створюватися лише виходячи з локального контексту і досвіду взаємин певної держави та етнічних груп, що входять до нього. Сприйняття преференційної політики безпосередньо залежить від пануючої в суспільстві культури конфлікту. У державі, що має стабільні демократичні традиції, заходи в рамках політики етнічних преференцій найімовірніше будуть сприйняті як прагнення до вирішення конфлікту, в той же час в інших державах, де демократичні інститути перебувають на етапі становлення, це може бути розцінено як прояв слабкості і сигнал до посилення вимог сепаратистів.

Для запобігання або врегулювання конфліктів на ґрунті етнічного сепаратизму особливе значення має розвиток відповідної системи освіти для населення потенційно сепаратистських регіонів. Пріоритетом має бути формування особистісних установок, відповідних громадянському суспільству з

поступовим зменшенням ролі етнічної ідентифікації в повсякденному житті, що забезпечується збалансованим поєднанням загальногромадянського і етнокультурного компонента в освітній політиці багатонаціональної держави. На жаль, такий підхід щодо етносів, які проживали на території Грузії, був відсутній, що в решті решт призвело до утворення незалежних, хоча і не визнаних, держав Південна Осетія та Абхазія.

О. В. Іванов*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЩОДО ЗАХОДУ: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДМІННОСТІ

Проведемо загальний порівняльний аналіз агрегованих даних опитувань, проведених «Левада-Центром» (Російська Федерація), Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) та Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (Україна). Метою є перевірка, чи виявлене співвіднесення орієнтацій народів України та РФ є особливістю внутрішньополітичних процесів, чи тенденції є більш тривалими і зумовленими радше соціально-історичними умовами. Для цього використаємо опитування, починаючи з 2004 р. (останній рік перед президентськими виборами, які спричинили т. зв. «Помаранчеву революцію») і закінчуючи 2010 р. (рік після приходу до президентської влади Януковича і відповідної зміни зовнішньополітичного курсу нашої держави).

У пріоритетності відносин із ЄС між РФ та Україною спостерігаємо суттєві відмінності. Західноєвропейський вектор зовнішньої політики в аналізованій період стабільно не є пріоритетним для українського суспільства. Лише на початку 2005 р. кількість тих, хто вважає співробітництво з ЄС найважливішим для України досягла співмірної з числом прихильників «російського» вектору кількості (37%), тобто виникла ситуація амбівалентності, зумовлена сподіваннями після «Помаранчевої революції». В РФ кількість прихильників європейського вектору стабільно більша: в середньорічному вимірі 35–37%, а на початку 2004 р. частка тих, хто підтримав тезу «Росія у своїй зовнішній політиці повинна насамперед орієнтуватися на ЄС», становила абсолютну більшість (54%). Крім того абсолютна більшість опитаних в РФ стабільно визнає необхідність «взаємовигідного співробітництва з країнами ЄС» (у середньому 70%) і навіть підтримує гіпотетичну перспективу вступу РФ до Європейського союзу (54%).

Вплив бачення геополітичної ролі РФ її мешканцями має подібний до ситуації з США вплив і на оцінку відносин з Європою. Подальше зближення із Заходом вважається недоцільним: 90% не підтримують подібну потенційну зміну президентського курсу та політики уряду. В середньому 60% вважають, що ЄС потенційно загрожує РФ. Тому дещо неочікуваною виглядає оцінка В. Путіна як в цілому західно-орієнтованого політика: відносна більшість

* к.соц.н., начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

позитивних оцінок діяльності президента припадає саме на покращення відносин із Заходом (у середньому 26%), домінують позитивні очікування щодо здатності В. Путіна вести конструктивний діалог з ЄС (у середньому 80%), відносна більшість (30%) вважає, що В. Путіна на Заході добре сприймають, що за його правління відносини із Заходом значно покращились (70%). Такі, певною мірою, парадоксальні результати російських опитувань, на нашу думку, можуть бути пояснені особливим розумінням «хороших відносин із Заходом» в російському соціумі. «Хороші відносини» означають вигоду від контактів з ЄС переважно в економічній сфері і при цьому збереження граничної автономії в політичних питаннях, навіть якщо для цього треба вдатися до конфронтації. За такого розуміння побудова нафтопроводу «Північний потік», укладання інших контрактів та одночасна висилка послів у випадку суперечностей з окремими країнами Євросоюзу є хорошими відносинами, а «покращення» означає більш жорстку, порівняно з часами Б. Єльцина, позицію.

Наше пояснення можна підкріпити розподілами відповідей на інші питання. Відносна більшість (у середньому 43%) вважає, що РФ має в майбутньому бути такою ж економічною розвиненою, як і країни Заходу, і дещо менша відносна більшість (35%) – що вона такою буде в осяжному майбутньому, 70% підтримують подальше нарощування економічного співробітництва, 40% (відносна більшість) вважає, що на Заході до РФ ставляться з повагою. Країни Євросоюзу є найбільш привабливими напрямками туризму (45%). При цьому абсолютна більшість (у середньому 52%) не вважає західну демократію придатною для РФ, не вважає загалом вірним європейський шлях для РФ (72%), вважають критику з боку громадськості та політиків західних країн щодо стану справ у РФ у сфері демократії та дотримання прав людини втручанням у внутрішні справи РФ (53%), не вважають себе європейцями (60%), підтримують антизахідну риторику політиків як вияв незалежної позиції РФ (40%), вважають конфлікт навколо Південної Осетії вигідним Заходу (35%), 57% не бачать нічого поганого в загостренні дипломатичних стосунків із Заходом. Таким чином, в російському суспільстві існує стабільне відчуття «інакшості», яка, не дивлячись на те, позитивний чи негативний її модус, залишається цінною самою по собі.

Ізоляціоністський патріотизм є значною мірою спільним для українського та російського соціумів. Абсолютна більшість мешканців України (в середньому 70%) не хотіли б жити в країнах Євросоюзу. Ще більша частка жителів РФ (у середньому 85%) не прагнуть жити так (або краще), як живе середня сім'я в Західній Європі. Для більшості українських респондентів (у середньому 60%) розширення ЄС, Шенгенської зони не стоять у переліку пріоритетних зацікавлень серед подій року. Домінує нейтральне ставлення до заборони усиновлення дітей із російських дитячих будинків прийомними батьками із країн Західної Європи (35%, відносна більшість). Так само нейтрально ставляться до рівня злочинності в РФ, порівняно з країнами Заходу (40%). Відносна більшість (39%) в кінці 2008 р. вважала, що РФ варто віддалятися від західних країн, оскільки причиною світової кризи є економічна політика керівництва країн Заходу.

Підсумовуючи, можна сказати, що для мешканців обох країн напрямок відносин із ЄС є привабливим, але для українського народу пріоритетним у цих

відносна є паралельне збереження тісного зв'язку із РФ, а для РФ – збереження власної автентичності та особливого місця в глобальному середовищі, переважно з жорстких позицій. Водночас відчуття «інакшості» та ізоляціоністський патріотизм є багато в чому типологічно подібним для обох соціумів.

С. В. Білошицький*

ДЕМОГРАФІЧНІ ТА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОРИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ ЗАХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ

До початку ХХ ст. західна цивілізація досягла вершини своєї могутності. Завдяки контролю над глобальною економікою вона, одержавши у своє розпорядження як ресурсну базу до 80% території планети, зуміла різко підвищити свою демографічну вагу порівняно з іншими цивілізаціями (расово-етнічними групами). У 1925 р. чисельність її мешканців складала дещо більше 1/3 усього світового населення (при цьому західні уряди управляли близько 48% населення світу) [1, с. 120].

Надалі кількість жителів Землі збільшувалася, а частка представників західної цивілізації – зменшувалася. У 1950 р. частка населення західного світу впала до 29% від усієї кількості мешканців планети. У 2010 р. вона становила близько 15%, що є меншим за чисельність окремо китайської, індійської або ісламської цивілізацій. З 1920 р. до 2000 р. площа прямого контролю західної цивілізації над земною поверхнею скоротилася з 48% до 23% [2, с. 459]. Представники західного світу, що раніше чисельно домінували відносно інших цивілізацій, повернулися приблизно до того взаємного співвідношення, яке існувало до ХV ст. – періоду, коли Захід займав положення середземноморської провінції. Більше того, західний світ почав демографічно зменшуватися на тлі зростання інших регіонів (насамперед Китаю, Індії, країн Латинської Америки, ісламського світу та Африки). Так, порівняно з 1950 р. на початку 2000 р. населення Африки збільшилося в 3,5 рази, Латинської Америки – майже в 3 рази, Азії – в 2,6, Океанії – в 2,3, Північної Америки – в 1,8, у той час як населення Європи – лише в 1,2 рази [3].

Згідно з прогнозом ООН, у першій половині ХХІ ст. зростання чисельності населення Земної кулі, як і раніше, залишатиметься високим і складатиме в 2050 р. уже 9 млрд. осіб. До цього часу список найбільш населених країн планети зміниться таким чином. Населення Африки збільшиться порівняно з теперішнім часом у 2,3 рази, залишивши позаду за темпами зростання Азію, Латинську Америку та Океанію (у цих регіонах зростання складе 1,5 рази). Частка Азії у 2050 р. залишиться фактично на сучасному рівні (60,7% у 1998 р. та 59,2% у 2050 р.) при найбільшому абсолютному зростанні населення (майже 2 млрд. осіб), і вона буде найбільш численним континентом. Європа суттєво

* д.політ.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

поступитися позиціями: за 100 років її частка в загальній чисельності населення світу скоротиться в 3 рази (з 21,7% у 1950 р., 12,4% у 1998 р. до 7% у 2050 р.). Згідно з експертними оцінками, частка західного населення знизиться до 2050 р. до однієї десятої світового населення [4].

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. означились потужні антропотоки у напрямках з Півдня на Північ та зі Сходу на Захід (Латинська Америка – США/Канада, Центральна Азія/Африка – Європа) [5, с. 269].

Оцінка реальних масштабів міграційних переміщень украй утруднена через значну криміналізацію та непрозорість цього процесу для статистичних органів. За оцінками ООН, лише легальних трудових мігрантів у світі на початку ХХ ст. налічувалося від 120 до 200 млн. (порівняно з 75 млн. у 1965 р.) [6, с. 282], однак обсяги реальної міграції можуть бути значно більшими.

У сучасному світі міграція, і особливо трудова, набула безпрецедентного соціально-економічного та політичного значення, перетворившись на глобальний феномен, що викликає неоднозначні оцінки в експертів. Однак фахівці дедалі більше уваги приділяють позаекономічним наслідкам міграції.

Зокрема надзвичайну стурбованість соціокультурними наслідками міграційної політики висловлює С. Хантінгтон. Він відзначає наступні негативні риси цього процесу:

- 1) міграція стає самонаростаючим процесом;
- 2) нові іммігранти приїждять в основному з незахідних суспільств;
- 3) серед мігрантів рівень народжуваності є значно вищим, ніж у представників титульних націй;
- 4) іммігранти створюють свої земляцькі громади, які не інтегруються до культури, що їх прийняла;
- 5) у жителів Заходу розвиваються фобії щодо мігрантів;
- 6) на Заході (і особливо в Європі) з'явилися праворадикальні антиімміграційні партії [1, с. 309–313].

Схожі побоювання виказує й Зб. Бжезинський. Його бачення ситуації можна висловити такими тезами:

- 1) міграція починає змінювати соціально-культурну структуру Заходу;
- 2) спочатку Євросоюз, а потім, можливо, й США будуть змушені відродити практику комплектування збройних сил із числа мігрантів-найманців;
- 3) найбільш потужні етнічні лобі – єврейське, кубинське, грецьке та вірменське – вже сьогодні реально впливають на зовнішню політику західних країн;
- 4) рано чи пізно в усіх західних країнах певна расова або етнічна меншість зможе зайняти домінуюче становище в системі влади [7, с. 219–220, 245–246].

Вищезгадані вчені виражають занепокоєння не стільки самими міграційними процесами, скільки їх наслідками в соціокультурній сфері, пов'язаними з небажанням мігрантів освоювати базові цінності приймаючих західних суспільств. Таке явище, якому раніше західні держави усіяло запобігали, починаючи з другої половини ХХ ст. стало домінуючою тенденцією у взаєминах суспільств-реципієнтів та прибуваючих мігрантів.

1. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантінгтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 603 с.

2. Валянский С. Понять Россию умом / С. Валянский, Д. Калюжный. – М. : Изд-во Эксмо, 2002. – 544 с.
3. Hir Pierre Le. Moins feconde, vivant plus longtemps, l'humanite vieillit / Pierre Le Hir // Le Monde. – 2005. – 22 juillet.
4. Ehrman R. Democracy's forces can't beat demography's power / R. Ehrman // The Times. – 2009. – 3 July.
5. Переслегин С. Новые карты будущего, или Анти-Рэнд / С. Переслегин. – М. : АСТ; АСТ МОСКВА; СПб. : Terra Fantastica, 2009. – 701 с.
6. Тюрюканова Е. В. Миграция и глобализация / Е. В. Тюрюканова // Население и глобализация / под. ред. Н. Римашевской. – М. : Наука, 2004. – С. 278–295.
7. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Зб. Бжезинский; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 288 с.

С. А. Лозниця*

НАЦІЄТВОРЕННЯ ТА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

Україна, ставши незалежною, цим самим здобула унікальну можливість державотворення, й відповідно націєтворення, і могло би здатися, що попереду кропітка праця, а всі так звані «політичні розбіжності» мали би бути позаду. Втім, як можна було побачити зокрема з передвиборчої реклами політичних перегонів 2004 р., ті чи інші розбіжності регіонів можуть стати сприятливим чинником для проведення так званої «політики роз'єднаності», тобто акцентування уваги на тих ознаках, які можуть слугувати фактором для роз'єднаності. Інформація, за таких настанов, постає певним засобом впливу, і хоча, що називається, вже не одне покоління зростало на казці Івана Франка «Фарбований лис», але, як з'ясувалося, чомусь не всім вдається побачити за зовнішніми ознаками справжнє єство.

Однією з таких ознак, за якими можна шукати розбіжності, постає питання національної ідентичності, адже часто зустрічається думка, що, зважаючи зокрема на історичні обставини, ми, жителі України, є різними; відповідно оскільки наше історичне минуле є різним, то нібито й творити спільну національну культуру й шукати єдності є неможливим; або, скажімо, й таке міркування, що оскільки в Україні можна спостерігати наявність так званих двох «культурних світів», то підтримання цієї «дуальності» є правильним. Зважаючи на ці та інші стереотипи, які можна не тільки чути довкола, але і які й почасти можуть стати предметом дебатів, а то і розбрату, важливим, на нашу думку, постає завдання прояснити поняття національної, а також етнічної ідентичностей, й простежити історичні факти стосовно того, як відбувалося формування національних держав у країнах у часі становлення нації, які вживалися заходи, і якої політики дотримувалися державотворці – підтримання політики розбіжностей чи єдності.

Досліджуючи це питання, а саме важливість єдності в країні, можна звернути увагу на те, що наявність єдності ще й також постає необхідною умовою для запровадження і функціонування демократичних процесів в країні. Цю думку зокрема підтверджує німецький соціолог та політичний діяч

* к.філос.н науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Р. Дарендорф, який пов'язує можливість демократизації в певній країні з національною однорідністю: «Чим країна більш однорідна, тим більші її шанси на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним – чи ще якимось – складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності та підтриманням законності й порядку» [1, с. 70]. Беручи за висхідне це положення, а саме – що для становлення демократії в країні потрібна єдність, – постає питання стосовно того, як можна досягти цієї єдності в полікультурних країнах.

Для прояснення питання розбіжності та можливості єдності суттєвим постає зокрема з'ясувати, що саме у західній культурі розуміється під поняттями етнічної та національної ідентичності, задля чого звернімося до праці британського дослідника Е. Сміта «Національна ідентичність». Як зазначає автор, за межами Заходу, зокрема у Східній Європі та Азії, сформувалася модель нації, визначальною рисою якої є акцентування уваги на спільності походження й рідної культури; цю незахідну модель можна назвати «етнічною» концепцією нації [див.: 3, с. 20]. Натомість за західною концепцією, нація постає як *сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів* (курсив – авт.) [3, с. 23].

Отже, як можемо довідатися з цієї праці, слід розрізняти поняття етнічної та національної ідентичності; відповідно можна зробити висновок стосовно того, що те, що може одних громадян лякати, а для деяких інших поставати предметом для спекуляцій, є насправді не національною, а етнічною ідентичністю, адже національна ідентичність за такого трактування передбачає не стільки наявність «етнічного» походження від «спільного предка», а певною мірою означає також і свідомий вибір людиною своєї «національної ідентичності» з якою вона би хотіла себе ототожнювати, інакше кажучи свідоме обрання людиною свого громадянства. Також можемо зазначити, що за такого підходу вибір національної ідентичності може передбачати не лише ідентифікацію себе з тією чи іншою культурою, з громадянством якої людина себе ототожнює, а також і можливість та бажання долучитися самому до творення тієї культури, незважаючи на етнічну приналежність. Отже, з подібного розрізнення можна побачити, що у полікультурних суспільствах немає перешкод до об'єднання за національною ознакою.

Ще один важливий історичний факт, який видається значущим для підтримання єдності в країні, полягає у тому, що у багатьох країнах у часі становлення нації існувала, можемо її так назвати, «політика національної єдності», тобто низка цілеспрямованих заходів – наявність так званого «свідомого націєтворення».

Так, зокрема, історик З. Когут зауважує, що більшість сучасних націй не лише стали наслідком природного розвитку, але також *свідомо формувалися інтелектуалами та політиками* (курсив – авт.). Пояснюючи своє міркування, він зазначає: якщо борці за політичне існування націй, що вже існували, могли ґрунтуватися на національно-політичних структурах, а також розвинених національних мовах і культурах, то завдання лідерів нових націй полягало у

розробці єдиного письма, створенні літератури і водночас переконуванні людей у тому, що вони належать до однієї нації [див.: 2, с. 82–83].

Цю думку на історичних фактах підтверджує також і французький соціолог та історик Д. Шнаппер, називаючи зокрема такі заходи, як виховання дітей ще зі шкільної лави, адже, як зазначає дослідниця, «у школі передусім виховують громадян. Тут пробуджують та плекають почуття належності до спільноти» [4, с. 137]. Також, вказує вона, одним із важливих заходів, до якого можна вдаватися у школі, є історія, вивченню якої надавалося важливого значення зокрема у тих країнах, де відбувалося становлення нації: «Навчання історії, – зазначає дослідниця, – повинно було створювати у громадян відчуття історичної спільноти» [4, с. 139].

Так, ілюструючи один із таких фактів, Д. Шнаппер звертається до історії Франції часів тріумфальної нації III Республіки й зауважує, що на той час історія була головним предметом у школі. Ще одним із прикладів, які згадує дослідниця, є «Історія Франції» у двадцяти семи томах, яку написав на межі століть (XIX–XX – авт.), французький історик Е. Лавісс, яка «мала показати, яким чином вікова доля країни врешті-решт віднайшла своє вираження у славетній республіканській нації: історія Франції є завершеною історією нації» [цит. за.: 4, с. 139–140]. А, приміром, політичний діяч і перший президент Туреччини Мустафа Кемаль Ататюрк, як зазначає автор, «у своєму бажанні збудувати нову турецьку націю за європейським зразком мав намір створити нове історичне суспільство, яке б написало нові програми й нові підручники для шкіл та університетів. Вони повинні були розповсюджувати ідею, що Османська імперія була для всіх тягарем, а Анатолія завжди була єдиною та справжньою батьківщиною турків, що заслуговувала на зусилля і пожертви турків» [цит. за.: 4, с. 140].

Окрім того, у своїй праці Д. Шнаппер звертає увагу на такий важливий компонент творення національної ідентичності, як наявність *єдиної* (курсив – авт.) мови в державі. Дослідниця зауважує, що школа не була єдиним джерелом процесу залучення до етносу, посилаючись на історичне минуле та спільну культуру. Держава вживала необхідних заходів, які мали бути винятково поєднані з національною цілісністю. Таким чином, зазначає автор, створюється або використовується єдина національна мова, що відрізняється від мови кожної етнічної групи.

Так, – продовжує науковець, – прагнучи зробити все, щоб відрізнити ФРН від НДР, керівникам НДР вдалося створити нову мову. Подібні заходи застосовувалися і в Греції. Після того, як у 1827 р. Греція отримала незалежність, засновники нової нації спробували нав'язати «чисту» мову, запозичивши її у класичній грецькій, позбувшись тюркського впливу, що символічно створювало з сучасної незалежної Греції прямих нащадків славнозвісної античної країни. Довгий час дві мови співіснували: мова будівництва нової нації та мова греків, або «народна мова» [див.: 4, с. 142–143].

Д. Шнаппер, осмислюючи ті чи інші заходи, що застосовуються у державному будівництві, звертає увагу на важливість існування єдності в країні та її пов'язаність із можливістю впровадження та утримання демократії: «Спільна культура, що активно підтримується державою, не є лише продуктом

технічних вимог індустріального суспільства. Це також засіб утримати політичне суспільство. Мова є етнічною ознакою, але це також основний інструмент, що дозволяє організувати та втримати демократичне життя» [4, с. 147].

Отже, можемо підсумувати, що у західній культурі існує розрізнення етнічної та національної ідентичностей, за якого національна ідентичність передбачає не стільки наявність спільних етнічних коренів, як громадянства, а й отже і певною мірою можливість свідомого вибору людиною, з якою національною ідентичністю себе ототожнювати. Провідні держави на шляху становлення нації здійснювали такі «свідомі» заходи націєтворення, стрижневою думкою яких було утвердження ідеї єдності нації. Це такі заходи, як патріотичне виховання у школі, написання провідними фахівцями спільної історії, важливим концептом якого, зокрема, поставало створення героїчної оповіді про свій народ, а також здійснення низки «свідомих дій» щодо наявності в державі спільної національної мови. Ці всі заходи є, зокрема, важливими ще й тому, що єдність в державі суттєвим чином пов'язана з успішністю демократичних змін.

1. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.

2. Когут З. Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України / З. Когут. – К. : Критика, 2004. – 352 с.

3. Сміт Е. Д. Національна ідентичність; пер. з англ. П. Таращука / Е. Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

4. Шнаппер Д. Спільнота громадян: про модерну концепцію нації; пер. з фр. Р. В. Мардера / Д. Шнаппер. – Х. : Фоліо, 2007. – 223 с.

А. А. Слинко*

УСИЛЕНИЕ РОЛИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПРОЦЕССАХ СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

В условиях глобализации обозначились тенденции экспансии неолиберальных и постмодернистских трендов, направленных на отказ от сильной государственности и национальных традиций в пользу глобального единого центра и мирового гегемона и «стабилизатора». При этом монополия на «слияние власти и народа» и достижение гармонии в управлении закреплялась за лидерами западного мира, в первую очередь за Соединенными Штатами.

Между тем, именно в России еще в эпоху великих потрясений в трудах Н. Бердяева, Г. Федотова, В. Ильина сложилась концепция гармонии и «симфонии» государства и народа. Поэтому в конкурентной борьбе эффективных организационных форм Россия не должна сдавать позиции, поскольку адекватная национальная политика в современном мире является критерием успешности государства и в этом смысле в международных отношениях стабильность политической системы требует существования

* д.полит.н., профессор, заведующий кафедрой международных отношений и мировой политики Воронежского государственного университета.

партий, опираючихся на национальные традиции и народную культуру. К примеру, правящая до сих пор в Германии партия ХДС/ХСС открыто опирается на местные организации, которые живут своей, достаточно автономной жизнью, которая в каждой немецкой земле отличается значительным своеобразием.

В Бельгии преобладают национальные валлонская и фламандская партии, при этом ни общенациональной идеологии, ни политики вне местных интересов практически не существует. В России 1990-х гг. в связи с освоением экономических стратегий неолиберализма была сделана уступка глобализации и постмодернизму в ущерб национально-государственной консолидации. Однако достаточно быстро выяснилось, что без опоры на гражданское общество самые прогрессивные реформы теряют содержание и смысл. В современных условиях, поэтому, особое значение приобретают региональные организации, которые учитывают местную специфику и культуру [1].

Глобальная политика ослабления государства в России столкнулась с центростремительными процессами консолидации государства после кризиса 1990-х гг., при этом укрепление государства опиралось на народные чаяния и стремления, часто не оформленные в организационные партийные и общественные структуры. Однако в России пришло время формировать партийно-политическую систему, опирающуюся и на левые, и на центристские, и на правые силы, но объединенную стержневым трендом национальной консолидации.

Россия не собирается отказываться от определенных аспектов неолиберализма, но при этом опора на автономные группы и гражданское общество, современная глобальная экономическая система не должны ослаблять государственноцентристские настроения народа. В консолидации России по-своему заинтересован и Запад. Российское государство как конкурентоспособная организационная форма весьма необходимо в современном мире. Особенно когда возрастает роль сырьевого фактора и значение освоения ресурсов Сибири и Северного Ледовитого океана.

Террористическая угроза консолидировала современный мир, но консолидировала временно и частично. К сожалению, сработал фактор «столкновения цивилизаций», ярко выявленный С. Хантингтоном [2]. Возникает вопрос: как приостановить сползание мира к всемирному хаосу, как остановить возвращение к Новому Средневековью. Как ни странно, в этом пункте мрачные теоретические модели и российских, и западных специалистов совпадают. Российский исследователь профессор А. Панарин в своих работах подчеркивал, что православное христианство несет в себе мощный заряд альтернативности хаосу постмодерна [3]. К сожалению, современный мир продемонстрировал, что в самих странах, опирающихся на православную традицию, не возникло полного осознания роли православия как цивилизационного стержня.

Европейский опыт распространения светского христианства может быть использован для реконструкции системы духовной безопасности в разных сферах. Государственная политика стирания границ между светским гуманитарным и духовным образованием может способствовать созданию реальной практики многоступенчатого взаимодействия православной церкви и

общества. Именно церковь и православная традиция могут стать базисом гражданского общества как в России, так и в Украине, быстро компенсировать духовный вакуум, временно возникший под влиянием тоталитарной идеологии и экспансии поверхностной низкопробной массовой культуры.

1. Слинько А. А. Политические особенности кризисного этапа мирового развития: проблемы и противоречия / А. А. Слинько // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: История. Политология. Социология. – 2013. – № 2. – С. 184–186.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2005. – 603 с.
3. Панарин А. С. Философия политики / А. С. Панарин. – М. : Новая школа, 1996. – 424 с.

Л. П. Саракун*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

Сьогодні завдяки синергетичному підходу змінюється традиційне уявлення про громадянське суспільство як сукупність створених на добровільній основі організацій, які виражають інтереси певних соціальних груп і організують своїх членів незалежно від державної влади. Громадянське суспільство є сферою взаємодії партикулярних інтересів і способів діяльності суспільних суб'єктів, а також процесом спонтанного виникнення і розвитку різних соціальних структур.

Крізь призму теорії самоорганізації яскраво видно, що означене суспільство не може бути повністю вільним від інституту держави: в процесі самоорганізації утворюються параметри порядку – але надалі вони фіксуються державною владою і відтоді регулюють громадянські взаємини. Так, на думку Дж. Кіна, категорія громадянського суспільства описує складний і рухливий комплекс захищених законом недержавних інституцій, які здебільшого є ненасильницькими, самоорганізованими, саморегульованими, що перебувають у постійному зв'язку одна з одною та з державними інституціями, які обмежують, звужують чи водночас уможливають їхню діяльність [1, с. 15]. Відтак, з позицій синергетики, саме вплив громадянського суспільства на державу (шляхом породження параметрів порядку) є прямим, а виробництво державою законів, їх функціонування та контроль за виконанням – зворотнім зв'язком.

Саме громадянське суспільство є полем активної та різноманітної соціальної самоорганізації. У його сфері (хоча й за допомогою держави, але за умови певної автономії від неї) здійснюється безпосереднє задоволення фізіологічних, матеріальних, духовних та інших потреб і пов'язаних із ними інтересів. Важливою характерною рисою громадянського суспільства є іманентно притаманна йому не тільки зовнішня (щодо держави), але й внутрішня конфліктність, обумовлена його власною сегментацією. Ця конфліктність опосередковується наявністю і конкуренцією різноманітних інтересів, цінностей, ідеалів тощо. Однак вона має не лише негативне, але й

* старший викладач кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

позитивне значення: різноманітність компонентів громадянського суспільства та їх конфліктність є необхідною умовою підтримання динамічної стійкості всієї соціальної системи.

Слід підкреслити, що значення самоорганізації громадянського суспільства особливо зростає в період трансформації – саме в цьому стихійному процесі визначається вектор подальшого соціального розвитку. Це пов'язано насамперед з існуванням у суспільстві угруповань, за допомогою яких люди намагаються незалежно від державної влади впливати на політичний режим, що означає в основному виконання функції соціального контролю. Самоврядні групи громадян в цій підсистемі формуються для задоволення спільних потреб на різноманітних засадах, за різними інтересами. Близькі приватні інтереси окремих громадян, об'єднуючи їх у групи, виступають для останніх основними параметрами порядку, а на них накладається дія, наприклад, таких керівних параметрів, як моральні та правові норми, економічні закони, культурні обмеження тощо.

Невід'ємними ознаками громадянського суспільства є соціальна структурованість, диференційованість, плюралістичність, розмаїття інтересів та пріоритетів індивідів і, відповідно, укладів життя. Сформоване громадянське суспільство передбачає відносну свободу угруповань особистостей, які виражають інтереси певних верств населення і діяльність яких законодавчо та морально обмежується виключно інтересами інших груп. У такому розумінні громадянське суспільство постає певним механізмом соціального партнерства.

Самоорганізація громадянського суспільства здійснюється за посередництвом утворення, функціонування та розвитку атрактивних елементів, якими виступають найрізноманітніші соціальні угруповання. У сфері громадянського суспільства містяться більш природні тенденції розвитку соціальної системи. Керівна підсистема не може «зверху» нав'язувати суспільству цілі та напрями його розвитку, бо розгортання процесів, що не відповідають закладеним усередині об'єктивним передумовам розвитку системи, не буде тривалим і результативним.

З іншого боку, і самоорганізація в царині громадянського суспільства не може розгортатися без певного доступу до державних елементів і впливу на ключові об'єкти соціальної системи.

Сучасний період розвитку українського соціуму характеризується як перехідний, сутність якого визначається необхідністю вибору альтернатив насамперед політичного та економічного розвитку. Але серед громадськості лишається поширеною невірна думка, що відповідальність за вибір оптимального шляху розвитку лежить на державних структурах. Дійсно, держава має найбільше можливостей для втілення в життя обраного напрямку, але не для формування й розробки всіх можливих альтернатив з метою виявлення оптимальної. Ця задача може і має бути вирішена за обов'язкової участі структур громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство надає соціуму таку поліваріантність, багатогранність шляхів потенційного буття. Структура громадянського суспільства як реальна альтернатива правлячій системі політичних партій має більше ступенів свободи та різноманітності, ніж державні інститути.

1. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення [пер. з англ. О. Гриценко; літ. ред. О. Гриценко] / Дж. Кін. – К. : К.І.С., 2000. – 192 с.
2. Нестеренко Г. Становлення української політичної нації: роль соціокультурних чинників / Г. Нестеренко. – К., 2007. – 443 с.

Н. Фреїк*

СОЦІАЛЬНА ЕНТРОПІЯ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Ентропія, як фізична величина, має специфічний зміст у різних явищах і процесах. У термодинаміці ентропія – функція стану термодинамічної системи, яка визначає напрям протікання самовільних процесів у ній і є мірою їх незворотності; у статистичній фізиці виражає невизначеність мікроскопічного стану системи, у математиці – міра невизначеності випадкової функції, кібернетиці – міра організованості системи, теорії інформації – міра нестатку інформації в системі [1].

У соціологічній енциклопедії [2] соціальна ентропія визначається за допомогою експертного аналізу, структурно-функціонального підходу тощо, пов'язана з невизначеністю у стані середовища, діяльності людей, управлінськими помилками, помилками планування, недоліком чи недостатнім використанням знань (інформації) у процесі організації підприємства, установи, галузі, виявляється в «розбуханні» управлінських структур, зростанні бюрократизму, великих документопотоках, громіздких узгодженнях, численних і малозмістовних зборах, засіданнях тощо. Отже, ентропія – це нагромадження якогось безладу, що гальмує розвиток системи, відхиляє її від оптимального розвитку, заводить систему у стан невизначеності. Ентропія у соціумі є мірою відхилення суспільства як системи чи окремих його сфер, ланок, компонентів від нормального стану. Порушення цього нормального стану може мати різні вираження, наприклад, зниження рівня організації, послаблення дисципліни, хабарництво, корупція, зниження темпів розвитку тощо. Ентропія в суспільному житті має змістовний характер, пов'язаний із невизначеністю, різними помилками (в управлінні, плануванні, стратегії, тактиці тощо), недостатнім використанням знань, інформації [3]. Управління забезпечує упорядкування системи, збереження цілісності, підтримання заданого режиму діяльності, тобто зменшення ентропії [4].

Зі зростанням ентропії у соціумі необхідно боротися свідомим регулюванням суспільних процесів і зростанням наукових знань. Знання звільняють людину від емоційно-психологічного тиску на поведінку, детермінують тип і спосіб соціальної поведінки, характер і межі дій. Це прямий шлях до зменшення ентропії, так як знання впорядковують дії індивідуума чи певного соціуму. Крок уперед суспільство зробить, коли сформується вільна індивідуальність, заснована на універсальному розвитку індивідів і перетворенні їх продуктивності на їх суспільне надбання [5]. Це робить індивідуума більш значущим, духовно і морально збагаченим, розкритим, що надає можливості до зменшення накопиченого

* студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ентропійного безладу. Суспільство є телеологічним, людина завжди ставить собі певні цілі, здійснює вольовий намір, проявляє свою духовність, живе душевним і духовним життям. Суспільні явища як і суспільство в цілому є проявом ідеологічного начала людського духу. В економічній системі, політичних явищах, соціальних інститутах ми повинні бачити не тільки матеріальні фактори, зовнішні, але й духовні, людський смисл, людські ідеї. Матеріальні явища, структури є кристалізацією людських знань, світоглядів, вірувань. Пізнаючи суспільство, людина пізнає саму себе, свій людський дух.

Суспільство постійно потребує соціальних змін, трансформації, пошуку соціальних механізмів як взаємодій усіх сфер суспільного життя, його компонентів, а точніше, як збалансованої системи соціальної структури і людського потенціалу, тобто об'єктивних компонентів (соціальний інститут, соціальна структура, які існують об'єктивно, у відносній незалежності від людини) і суб'єктивних, людських. Все, що поневолює людину, обмежує чи гальмує її гармонійний розвиток, є відхиленням від оптимального розвитку суспільства, веде до зростання соціальної ентропії. Значна ентропія в суспільстві – це дезорганізація, безпорядок, відхилення від оптимального стану. Оптимальний (нормальний) стан суспільства – це необхідне матеріальне життєзабезпечення людей, гармонійний розвиток людини.

К. Маркс, Ф. Енгельс, а потім В. Ленін передрікали капіталізму швидку і неминучу смерть: або світову соціалістичну революцію, або загнивання капіталізму. Ані першого, ані другого не сталося. У хибності марксистських прогнозів щодо капіталізму неабияку роль зіграла ненависть до капіталізму, неврахування мудрості буржуазії, яка покращила умови життя робітників (між іншим спираючись на дані соціології – науку, яку марксизм не прийняв, не зрозумів і не оцінив). Приватна власність, ринок, конкуренція, підприємство як фундаментальні ознаки капіталізму ще не завершили своєї цивілізаційної місії. Звичайно, капіталізм уже сходить із суспільної арени, його витісняє інформаційне, постіндустріальне суспільство. Але капіталізм не знищується (як цього бажали марксистки, комуністи), а змінюється, переходячи з необхідністю в новий суспільний лад [6].

Зростання соціальної ентропії в капіталістичних суспільствах не сталося, її загальмували розумні політики і економісти. Ентропія розросталася в комуністичних суспільствах, які і прийшли до свого природного кінця – зникнення. Зійшов з європейського життя соціалізм, розпався СРСР, зникла світова система соціалізму.

Щоб відродити Україну потрібна національна ідеологія як сукупність моральних, правових, політичних, філософсько-світоглядних, релігійних, етичних цінностей, які регулюють життєдіяльність людей, інтегрують їх у єдине ціле, самоідентифікують громадян, що призведе без сумніву до зменшення соціальної ентропії і розквіту держави відповідно.

1. Фреїк Н. Д., Ільків Н. Б. Ентропія у поглядах природничих наук / Н. Д. Фреїк, Н. Б. Ільків // Фізика і хімія твердого тіла. – 2011. – Т. 12. – № 3. – С. 809–814.

2. Ентропія соціальна // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 657 с.

3. Фреїк Н. Д., Цимбрикевич Й. С. Соціальна ентропія / Н. Д. Фреїк, Й. С. Цимбрикевич // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філософські і психологічні науки. – 2011. – Т. 15. – С. 41–48.
4. Костин В. А., Костина Н. Б. К вопросу об определении понятия «социальная организация» / В. А. Костин, Н. Б. Костина // Социологические исследования. – 2001. – № 10. – С. 64–69.
5. Заславская Т. И. Человеческий потенциал и современность / Т. И. Заславская // Социологические исследования. – 2005. – № 3. – С. 3–17.
6. Заславская Т. И. Социоструктурный аспект трансформации российского общества / Т. И. Заславская // Социологические исследования. – 2001. – № 8. – С. 3–14.

Е. А. Слинко*

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И РЕФОРМА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Местное самоуправление представляет собой вид прямой демократии, при котором органы управления не отделены от гражданского общества. Организация местного самоуправления является одним из наиболее достоверных показателей демократичности политического режима. Местное самоуправление вступает с центральной властью в дискуссию, проблематика которой зависит от состояния политической системы. При авторитарных режимах гражданское общество находится на низкой ступени развития. Следовательно, самоуправление не может быть реализовано в полном объеме, поскольку все сферы управления в государстве находятся под контролем центральной власти. Демократическое развитие общества предполагает плюрализм интересов и социальную активность на местах. Развитие третьего сектора, а так же его активное сотрудничество с властью является залогом успешности процессов демократической консолидации, так как одной из изначальных черт демократии является законодательное закрепление возможности граждан принимать участие в разработке и реализации государственной политики. Объективная необходимость власти обращаться за помощью к общественности обусловлена потребностью местных руководителей оперативно определять, какие сферы потребуют наиболее интенсивного и длительного вмешательства, и максимально эффективно использовать имеющиеся ресурсы [1].

В социуме гражданское общество занимает позицию между государством и индивидами, однако представляет интересы именно отдельных людей. В законодательстве демократических государств закреплён ряд нормативных оснований для утверждения системы взаимодействия между властью и обществом, как на общегосударственном, так и на местном уровнях. Отсутствие у государственной власти стремления сотрудничать с третьим сектором является проблемой стран с нестабильной политической системой, в частности ряда стран постсоветского пространства.

Институт местного самоуправления возлагает на себя системную функцию эффективного управления в локальном измерении, выступая амортизационным

* к.полит.н., преподаватель Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации.

и конструктивным элементом системы государственного управления. Однако для достижения данной цели необходимо, чтобы население воспринимало себя как общину, было готово к организации гражданского и политического участия на местном уровне.

Неадекватное развитие форм местного самоуправления приводит к накоплению неразрешённых проблем, что влечёт за собой возрастание социально-политической напряжённости и появление деструктивных тенденций. Причина обозначенного явления заключается в следующем: если институт местного самоуправления развивается недостаточно быстро, то он не способен воспринимать, интерпретировать и решать вопросы обеспечения жизнедеятельности людей на местах на должном уровне. Подобное несоответствие может превратиться в серьёзную проблему. Представители различных ветвей власти начинают стремиться к её разрешению, вновь приводя к подчинению местного самоуправления центральной власти. Местное самоуправление предполагает территориальную субъектность, то есть наличие территориальной общины – организованного коллектива, обладающего собственным мировосприятием.

Территориальная организация власти в Украине является одним из основополагающих вопросов в ситуации нестабильности, сохраняющейся на данный момент. Наряду с конституционной и административной реформой, реформа местного самоуправления является совершенно необходимой в самом ближайшем будущем. Украина ратифицировала Европейскую хартию местного самоуправления ещё в 1997 г., но так и не привела ситуацию в государстве в соответствие с положениями документа. Кроме того, существует ряд нерешённых проблем, препятствующих эффективному функционированию системы. Одним из наиболее серьёзных затруднений является назначение местных руководителей государственной администрации без учета или предварительных консультаций с местной общественностью. При этом ассоциации и коллективные органы представительства местных органов управления так и не стали полноценными партнерами центральной власти. Также среди проблем можно выделить отсутствие полномочий для решения проблем и удовлетворения нужд местной общественности, дублирование полномочий органов местного самоуправления и местных органов центральной исполнительной власти, недостаточная финансовая и материально-техническая база для исполнения законных полномочий и неопределённость территориальной основы функционирования местного самоуправления [2].

Разбалансированность административно-территориальной системы Украины и системы местного самоуправления неоднократно приводила украинских политиков и исследователей к мысли о смене территориальной организации власти. Следует отметить проект Р. Бессмертного, занимавшего до 2007 г. руководящие посты в партии «Наша Украина», а также пост вице-премьера Украины в 2005 году. Суть его проекта заключается в ликвидации районных государственных администраций, придании областным государственным администрациям функций префектуры и превращении исполнительных комитетов советов в носителей реальной власти на местах [3]. Политолог О. Соскин в своём проекте опирался на модель местного

самоуправления, принятую в Скандинавских государствах [4]. За первичную ячейку самоуправления берется община, которая является главным субъектом, имеющим полномочия, важные для жизнедеятельности территорий. В соответствии с данной концепцией, в отличие от законопроекта Р. Бессмертного, села и поселки на местных референдумах сами решают, необходимо ли им существовать отдельно, объединиться друг с другом или прикрепиться к какому-нибудь крупному городу.

Ни один из проектов на данный момент не получил достаточного внимания. Однако в апреле 2014 г. исполняющий обязанности президента Украины А. Турчинов подписал указ «О мерах по обеспечению консолидации граждан Украины и прекращения гражданского противостояния в Донецкой и Луганской областях» [5]. Согласно документу, Кабинету министров поручено подготовить, внести и организовать сопровождение в Верховной Раде законопроектов о проведении в Украине реформы местного самоуправления и организации власти в регионах.

Реформа позволит органам местного самоуправления располагать обширными финансовыми ресурсами и самостоятельно решать вопросы местного значения [6]. В настоящий момент всем представителям элит нужно проявить политическую волю к переменам и осторожность при их осуществлении, так как от принятых решений будет зависеть урегулирование кризиса в Украине и геополитическая стабилизация на постсоветском пространстве.

1. Ковриженко Д., Чебаненко О. Взаємодія громадянського суспільства та влади на місцевому рівні / Д. Ковриженко, О. Чебаненко // Часопис Парламент. – 2008. – № 2. – С. 26–40.
2. Ратувухери Т. Местное самоуправление в Украине: формула без содержания / Т. Ратувухери [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dialogs.org.ua/ru/project/page11685.html
3. Писаревский А. Административно-территориальная реформа / А. Писаревский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=3647
4. Соскін О. І. Місцеве самоврядування / О. І. Соскін // Економічний часопис – XXI. – 2008. – № 5–6.
5. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення консолідації громадян України та припинення громадянського протистояння в Донецькій та Луганській областях» № 399/2014 від 13 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/17310.html
6. Гройсман В. Б. Федерализация остановит развитие Украины / В. Б. Гройсман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ukrinform.ua/rus/news/federalizatsiya_ostanovit_razvitie_ukraini_groysman_1627403

Т. Н. Полтавская*

ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ПОСТСОВЕТСКОЙ РОССИИ

Практика организации и осуществления местного самоуправления в Российской Федерации и зарубежных странах убедительно доказывает, что каждый новый этап государственного строительства сопровождается реформированием системы местного самоуправления.

* аспирантка Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации.

Петровские реформы, переняв шведский опыт государственной организации, не смогли довести его до конца – до создания зачатков местного самоуправления. Лишь в середине XIX в. земская реформа начала трансформировать муниципальное управление в европейское демократическое русло. Советская система слияния властей не оставляла места для муниципальных институтов. С возобновлением демократического процесса Россия вернулась в русло присоединения к европейской муниципальной традиции.

Административно-правовая реформа всегда предшествует муниципально-правовой реформе, а изменения публично-властных отношений существенным образом сказываются на сфере местного самоуправления. Оба процесса взаимно дополняют друг друга, сложный процесс реформирования, его удачи и неудачи переплетаются на различных уровнях. Период «гласности и перестройки» (1985–1991) открыл путь к демократическим преобразованиям российского общества.

В марте 1990 г. на внеочередном третьем Съезде народных депутатов СССР отмечалось, что генеральной линией в процессе обновления страны является «повышение роли Советов народных депутатов, как фундамента самоуправления народа, как органов, осуществляющих его полномочия и суверенную волю» [1].

В принятом законе «Об общих принципах местного самоуправления и местного хозяйства в СССР» появилось понятие местного (территориального) самоуправления как части социалистического самоуправления народа, которое призвано обеспечить реализацию прав и свобод граждан, их самостоятельность в решении вопросов социального и экономического развития территории, охраны окружающей среды [2].

Принятый 10 октября 1990 г. Закон РСФСР «О дополнительных полномочиях местных Советов народных депутатов в условиях перехода к рыночным отношениям» расширил круг полномочий местных органов власти [4]. Особо отмечалось (ст. 16), что местные Советы народных депутатов, их органы и должностные лица несут ответственность за законность принимаемых решений.

6 июля 1991 г. был принят Закон РСФСР «О местном самоуправлении в РСФСР» [5]. К его достоинствам можно отнести большую практическую применимость и возможность использования напрямую, без дополнительных нормативных актов, что позволило более четко структурировать систему органов местного самоуправления.

С 1 сентября 1995 г. вступил в действие Федеральный закон «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации». Закон гарантировал право на самостоятельность населения в формировании органов местного самоуправления для решения своих повседневных проблем и самостоятельность этих органов от государственной структуры управления, способность органов местного самоуправления решать проблемы избравшего их населения, возможность населения и его органов местного самоуправления реально решать свои проблемы, – то есть наличие у местного самоуправления финансово-экономической базы и права самостоятельно ею распоряжаться.

Новый этап реформирования местного самоуправления в России начался в 2003 г. с принятием Федерального закона «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации». Данный закон еще более расширил дефиницию местного самоуправления: «местное самоуправление РФ – форма осуществления народом своей власти, обеспечивающая в пределах, установленных Конституцией РФ, федеральными законами, а в случаях, установленных федеральными законами, – законами субъектов РФ, самостоятельное и под свою ответственность решение населением непосредственно и (или) через органы местного самоуправления вопросов местного значения с учетом исторических и иных местных традиций» [6].

Проблемы на местном уровне возникли в традиционном для России месте – органы местного самоуправления быстро бюрократизировались, возникла угроза клановости и коррупции. Возникает потребность модернизировать и дебюрократизировать местное самоуправление, необходимо снять непосильную нагрузку с местных органов, убрать те функции, которые этот институт не должен выполнять.

Многочисленные нормативные документы, организующие деятельность местной власти, многолетняя практика реформирования местного самоуправления привели к весьма противоречивым итогам. Местное самоуправление, сложившиеся к настоящему времени, не всегда соответствуют нормам, закрепленным в Конституции Российской Федерации. В результате встраивания местного самоуправления в систему государственного управления с помощью совокупности инструментов институционального регулирования фактически изменилось его функциональное назначение. Необходимо принятие новых нормативных документов, которые будут способствовать развитию сильной, независимой, финансово состоятельной власти на местах.

1. Государственное и муниципальное управление в России. Теория и организация : учебное пособие / В. Г. Игнатов. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 384 с.
2. Об общих началах местного самоуправления и местного хозяйства в СССР: Закон СССР // Свод законов СССР. – 1990. – Т. 1. – Ст. 267.
3. Ведомости СНД и ВС РСФСР. – 1990. – № 30. – Ст. 416.
4. Ведомости СНД и ВС РСФСР. – 1990. – № 19. – Ст. 197.
5. Ведомости СНД и ВС РСФСР. – 1991. – № 29. – Ст. 1010.
6. Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации: Федеральный Закон № 131-ФЗ от 06.10.2003 г. // Российская газета. – 2003. – 8 октября.

С. Л. Держановська*

ПОПУЛІЗМ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ЛІДЕРСТВІ: МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Для країни, яка переживає переломні етапи своєї історії, популізм у політичному лідерстві набуває особливого значення та ступеню активізації, стає необхідним атрибутом кожного політика. Сьогодні український народ як ніколи розуміє необхідність кардинальних змін суспільно-політичного життя, підвищує

* аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.

свою політичну культуру, все більш вимогливо ставиться до діяльності політичних лідерів. посилюючи громадський контроль над владою та системою відповідальності останньої.

Отже, в таких умовах політичні лідери стикаються з моральною дилемою та певною небезпекою застосування у своїй діяльності популістської стратегії як сукупності форм і методів боротьби за вплив у народі.

За визначенням Енциклопедії державного управління, популізм (від лат. *populus* – народ) – тип політичної свідомості або політична діяльність, яка має за мету забезпечити широку популярність політика в масах ціною демагогії та необґрунтованих обіцянок [2, с. 441]. Популізм ототожнюється з політикою або риторикою, яка апелює до простих народних мас й експлуатує людські надії, довірливість, страхи, незадоволення життям та обіцяє «прості» та швидкі методи подолання проблем. При цьому діяльність політичного лідера зосереджена на маніпулюванні громадською думкою, популярними в народі цінностями, грі на дійсних або уявних очікуваннях та сподіваннях, а інколи – на мобілізації та узагальненні певних людських настроїв: гніву, образ, підвищеної тривоги, невдоволення існуючим станом суспільства. Поняття популізму як правило використовується з негативною конотацією і найчастіше вживається для означення політики загравання з народом (об'єктом політичного лідерства) для забезпечення політичному лідерові (суб'єкту політичного лідерства) високого положення в будь-якій управлінській структурі. І. Побочий зауважує, що при цьому природний владний інстинкт завжди підказує політичним лідерам, яким чином спокусити електорат, на яких стереотипах можна зіграти і які психологічні механізми використати. Як своєрідний «гачок» найчастіше вони обирають національну ідею, забезпечення національної та громадської безпеки, підвищення рівня життя тощо [4].

Так, наприклад, узагальнені програмні тези лідерів Президентських перегонів в Україні 2014 р. мають такий вигляд:

1. П. Порошенко: «Настав час дати чітку відповідь: що значить для нас «жити по-новому? « Жити вільно. Жити безбідно. Жити чесно. Жити безпечно»;

2. Ю. Тимошенко: « Справедливе суспільство. Ефективна та відповідальна влада. Інноваційна економіка та прогресивні реформи. Освічена нація. Здоровий народ. Перемога над бідністю та соціальною несправедливістю. Національні інтереси – основа міжнародної політики. Сучасна професійна армія – гарант незалежності»;

3. С. Тігіпко: «Відкрита і прозора влада. Відновимо порядок. Піднімемо економіку»;

4. О. Ляшко: «Визволення України від окупантів. Порядок на своїй землі»;

5. М. Добкін: «Єдина країна»;

6. П. Симоненко: «Від України для олігархів – до України для народу»;

7. А. Гриценко: «Гарантую безпеку. Ми маємо розправити крила!».

На думку М. Мінакова, популізм є особливою логікою політичної дії, яка заснована на своєрідній грі у піддавки між лідером і виборцями, на униканні розумних програм, планів, аргументів, побудована на обіцянках, невиконанні цих обіцянок, грі на емоціях, а не на розумі [3]. Фактично популістська діяльність виражається в тому, що політичні лідери обіцяють як можна більше, а

виконують лише те, що вигідно. Отже, спочатку спокуси, обман, налаштування на протистояння, зловживання довірою народних мас – і як результат, з одного боку, спостерігається відчуження народу від влади, зниження громадської активності, політичні потрясіння, соціальний безлад та заволодіння владою політичними лідерами, які в подальшій політичній діяльності схильні до авторитаризму – з іншого.

А. Романюк відмічає, що світ у доктрині популізму завжди виступає у дихотомному форматі, однозначно поділеному на «біле» й «чорне». У цьому контексті «добро» ототожнюють із суспільством загалом, народом, який є своєрідним еквівалентом суспільства і в середовищі якого збереглися правдиві цінності. «Зло» головним чином пов'язане з державою, правлячою елітою або елітами, які відірвалися від народу, протистоять йому і за його рахунок збагачуються [5].

Тобто за природою популізм далеко відхиляється від загальноприйнятих моральних стандартів – поваги до людей, щирості прагнень, відповідальності, честі, справедливості й, найголовніше, чесності. Саме на це сподівається кожен громадянин в Україні. У підтвердження цього факту наведемо дані загальнонаціонального та експертного опитування «Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба?», що було ініційовано у 2013 р. Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова (опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України). Результати опитування засвідчують, що трійку чеснот, які представники суспільства (що є дуже показовим) очікують від нових політичних лідерів очолює саме чесність (не брехати, не давати нереальних обіцянок) – 50,1%; далі йде готовність насправді захищати інтереси простих людей – 48%; некорумпованість – 48% [1].

Отже, можна зробити висновок, що при використанні популістської стратегії політичний лідер може залишитися заручником своїх гасел, зрадником в очах прихильників й взагалі згубити своє політичне майбутнє. Глибина розуміння політиками важливих аспектів – в ім'я чого ведеться ця боротьба, наскільки гасла є частиною їх щирих особистих прагнень, як буде використано вплив і що саме в результаті отримає народ перш за все лежить у моральній площині та може змінюватися залежно від рівня духовного розвитку особистості народних обранців.

1. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? (загальнонаціональне та експертне опитування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neutralitet-chi-borotba_---zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm

2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 8: Публічне врядування. – 709 с.

3. Мінаков М. Популізм в українській політиці / М. Мінаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.radiosvoboda.org/content/article/2126311.html

4. Побочий І. А. Популізм як метод політичної боротьби в сучасному політичному процесі / І. А. Побочий // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : «ІНТАС», 2007. – Вип. 23. – С. 182–192.

5. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. : навч. посіб. / А. С. Романюк. – К. : Знання, 2011. – 256 с.

Я. Поддубна*

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАДИ ПЕРЕД СУСПІЛЬСТВОМ

Вивчаючи зміст категорії «відповідальність», слід виходити з того, що соціальну відповідальність не можна зводити до одного з її різновидів: моральної, політичної, юридичної, професійної. При їх вивченні необхідно мати на увазі, що співвідношення соціальної відповідальності з її різновидами можна уявити як діалектичний зв'язок загального та особливого.

Світова політична і державно-управлінська наука вивчає проблему соціальної відповідальності вже понад 150 років, відтоді як Л. Штайн увів до наукового обігу поняття «соціальна держава», а слідом за тим А. Боен – категорію «соціальна відповідальність».

Під системою соціальної відповідальності розуміють сукупність законодавчо визначених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та установ, що забезпечують їх реалізацію.

Кінцевою метою соціальної відповідальності є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета запровадження соціальної відповідальності – підтримання стабільності в суспільстві.

Загалом відповідальність визначають як «відносини, що забезпечують інтереси і свободу взаємопов'язаних сторін і гарантовані суспільством та державою» [1, с. 302]. На нашу думку, в умовах демократично організованого суспільства значну роль у системі відповідальності за здійснення державної влади відіграє політична відповідальність.

Політичну відповідальність визначають як відносини «між суспільством в цілому чи його політичним утворенням та членом цього суспільства, які тягнуть несприятливі наслідки для особи, щодо якої вони застосовуються» [2, с. 65].

У президентських системах реальність політичної відповідальності дещо розмивається розривом між формальною персоніфікованістю цієї відповідальності і неминучим залученням до здобуття влади і її здійснення великих груп людей. Однак механізм політичної влади підсилено наданням права парламентам усувати з посади президентів за неналежне здійснення влади. Іншим важливим елементом механізму відповідальності є обмеження дискреційної влади всенародно обраних президентів.

Проблема політичної відповідальності актуальна в Україні у зв'язку з останніми політичними подіями. Політична криза вилася в Майдан. По сьогодні залишаються відкритими питання: Хто понесе відповідальність за розстріл на Майдані? Хто і коли буде відповідати за зміну зовнішньополітичного курсу України? Новостворений тимчасовий уряд працює під загрозою зовнішнього ризику вторгнення Російської Федерації до України і складних внутрішніх політико-економічних умовах. Оцінка діяльності уряду не завжди є позитивною, тому що рішення ним часто приймаються із запізненням, а діалог із

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

жителами Сходу є недостатнім. На кону політичної відповідальності сьогодні стоїть питання існування української державності. В зв'язку з цим великого політичного значення набувають вибори Президента України.

З юридичної точки зору, політична відповідальність є інститутом швидше звичаєвого права, що регулює відносини придбання, утримання і передачі влади. Одним із найважливіших засобів узгодження волі народу і планів адміністративного апарату є постійно функціонуюча політична відповідальність. Через те, що в Україні дотепер не склалися політичні традиції, становлення інституту політичної відповідальності супроводжується великими труднощами. Реалією сьогодення є те, що політичну відповідальність, яка має базуватися на політичних нормах, було зведено до закону.

Політична відповідальність, яка зазвичай існує поряд із юридичною відповідальністю, покликана забезпечувати внутрішні інтереси суспільних організацій і направлена переважно на їх членів. Розділяючи такий підхід, слід зазначити, що політична (або ж будь-яка інша соціальна) відповідальність жодним чином не може виключати можливість настання юридичної відповідальності за наявності умов, визначених нормативно-правовими актами. Єдиною очевидною підставою притягнення до політичної відповідальності є політичні мотиви, які можна охарактеризувати як суб'єктивне уявлення керівної верстви про хід політичних процесів у керованій нею організації. Причому, ініціатором політичної відповідальності може бути не тільки керівник, а й будь-який член організації, суб'єктивні уявлення якого про хід політичних процесів не збігаються з позицією керівництва.

Ситуація з притягненням до відповідальності керівників органів виконавчої влади, які мають статус державних політичних діячів є досить неоднозначною. Це викликано тим, що часто юридична відповідальність суб'єктів влади поєднується з відповідальністю політичною та моральною, продукуючи нові, змішані форми відповідальності.

Зважаючи на політичну ситуацію в Україні, першочерговими є вибори Президента, формування повноцінного уряду і восени – вибори нового парламенту як подальший крок перезавантаження політичної влади в країні.

Чинне законодавство про відповідальність керівників органів виконавчої влади потребує перетворення на відповідальність, ґрунтовану на засадах правової науки, яка б виключила практику притягнення до юридичної відповідальності осіб на основі суб'єктивізму та одномоментних політичних інтересів. Це слугуватиме універсалізації розуміння терміну «юридична відповідальність» та забезпечить уніфіковане використання цього поняття у правозастосовчій практиці.

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.

2. Плахотнюк Н. Г. Конституційна відповідальність органів державної влади в Україні як елемент громадянського суспільства / Н. Г. Плахотнюк // Економіко-правові проблеми становлення в Україні громадянського суспільства : зб. наук.-метод. праць. – Херсон, 2002. – С. 64–71.

3. Мельниченко В. І. Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення / В. І. Мельниченко // Український соціум. – 2003. – № 1. – С. 96–104.

Д. Левченко*

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2014 РОКУ В УКРАЇНІ

Згідно з Конституцією, главою держави з правом виступати від її імені є Президент України. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Посаду Президента України було запроваджено Законом України «Про створення посади Президента Української РСР і внесення змін і доповнень в Конституцію (Основний Закон) Української РСР» від 5 липня 1991 року. Обирається він громадянами держави на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на 5 років. Кандидат на президентський пост має бути громадянином України, жити в Україні до дня виборів не менше 10 років, мати право голосу, володіти державною мовою. Одна й та сама особа може обіймати посаду Президента України не більше двох термінів поспіль, а бути обраною на третій термін – тільки після того, як цю посаду обіймала інша особа. Президенту України забороняється мати інший представницький мандат, обіймати посади в державних або громадських органах, займатися підприємницькою діяльністю. Повноваження обраного Президента починаються з моменту прийняття ним присяги на вірність народу України, до якої його приводить на урочистому засіданні Верховної Ради Голова Конституційного Суду України.

Майдан задекларував політичну кризу в Україні, недовіру до діючої влади, її очільника, глави держави – президента Януковича та його уряду. Майдан підняв планку політичних вимог до Президента України. Результатом Майдану стало відсторонення діючого президента від його обов'язків та прийняття Верховною Радою рішення про дострокові президентські вибори в Україні.

Лише 13 березня, у період, коли вже виборчий процес тривав, було внесено низку змін до законів «Про вибори Президента України» та інших законів у тій їх частині, що стосується виборів. Тим самим прояснено, які процедури і як саме здатні вплинути на позиції й тактику політичних груп у виборчому процесі. За своїм характером вони покликані сприяти конкурентним виборам.

Депутати зняли неконституційну заборону балотуватися особам, які зазнали кримінального переслідування. Уточнено поняття «місце проживання»: особа вважається такою, що проживає в Україні, якщо місце її проживання зареєстроване відповідно до профільного закону. Відновлено можливість голосувати в місці перебування виборця за посвідченням про тимчасову зміну місця голосування. Посилено вимоги щодо дотримання таємниці голосування, заборонено відео- та фотофіксацію заповненого бюлетеня, в тому числі самим виборцем. Усунуто можливість голосування «проти всіх». Громадські організації отримують статус офіційних спостерігачів, як того досягнуто на парламентських виборах. Також прийнято постанову про забезпечення безперешкодної діяльності ЗМІ у виборчому процесі.

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

Водночас анексія Криму поставила питання про організацію голосування громадян України, які залишаються на окупованих територіях чи територіях із невизначеним, або невизнаним статусом, де місцева влада не сприяє чи навіть перешкоджає проведенню чесних і вільних виборів. Підготовкою пропозицій активно займаються неурядові організації, зокрема, ОПОРА, Комітет виборців України, а також експерти Міжнародної фундації виборчих систем (IFES).

В Україні офіційно триває президентська виборча кампанія. Згідно з Постановою Верховної Ради «Про самоусунення Президента України (Віктора Януковича) від виконання конституційних повноважень...», позачергові вибори глави держави мають відбутися 25 травня. Другий тур, якщо в ньому буде потреба, фінішує ще через три тижні – 15 червня. Хоча дострокові вибори, як і «звичайні», тривають 90 днів, у них є свої особливості: і нормативно-організаційні, і, звісно, політичні.

Висування кандидатів політичними партіями та шляхом самовисування громадян почалося 25 лютого й тривало до 30 березня. Зареєстровано 23 кандидати в президенти.

Найбільша особливість цих президентських виборів у тому, що вони проходять під впливом зовнішньополітичних чинників: анексія Російською Федерацією Криму, активізація сепаратистсько-терористичних дій на Сході та Півдні України.

З одного боку, саме ці події привертають першочергову увагу громадян і уряду, а президентські вибори переходять на другий план. З іншого – це ставить під загрозу вибори на окремих виборчих дільницях.

Загалом виборча кампанія в Україні проходить досить спокійно. Відмічається відсутність широкомасштабних традиційних форм впливу, в тому числі і заборонених методів підкупу виборців. Підкуп – це особливо загрозливе явище в теперішній виборчій кампанії, тому що може поставити під сумнів легітимність виборів президента. Така досить відносно спокійна передвиборча ситуація пояснюється експертами тим, що: 1) погляд, думки і увага громадян повернуті до Сходу і Півдня України, де існує загроза відкритого воєнного вторгнення з боку Російської Федерації; 2) терміни передвиборчої кампанії значно коротші, порівняно з попередніми виборами; 3) у жодного з кандидатів немає монопольного доступу до адміністративних ресурсів.

Що стосується форм проведення роботи з електоратом, то найбільш дієвими є чіткі і конкретні програмні положення та зустрічі з виборцями з метою їх роз'яснення. Таку активну роботу, зокрема, поїздки та зустрічі з людьми на Сході проводять О. Богомолець, Ю. Тимошенко, П. Порошенко, О. Ляшко. Зовнішня реклама підвищує пізнаваність кандидата, але не мотивацію голосування, та потребує великих фінансових затрат, яких у цій передвиборчій кампанії мало хто з кандидатів може собі дозволити.

Дані Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України», яка нещодавно презентувала в Києві результати загальноукраїнського соціологічного дослідження, проведеного силами чотирьох соціологічних служб (Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», Київським міжнародним інститутом соціології, Соціологічною групою «Рейтинг», Центром Разумкова), свідчать, що понад 70% виборців готові йти на вибори, хоча на

Сході цей відсоток значно менший. Майже чверть українців готові підтримати народного депутата України П. Порошенка на президентських виборах. Другу позицію посідає лідер партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко – 12%. Народного депутата С. Тігіпка підтримують 10% виборців, а П. Симоненка – 5%.

Актуальним для цих президентських виборів є питання безпеки: виборців (зокрема, анексованого Криму та східних районів країни), виборчих дільниць та їхніх документів, представників ЗМІ та спостерігачів у зв'язку з активною діяльністю сепаратистсько-терористичних угруповань. Тому активність виборців має політичне значення у визнанні легітимності обраного президента.

Вибори президента – це перший крок до політичного перебалансування влади. Наступним кроком мають бути парламентські вибори восени поточного року, тому що в.о. Президента не має права достроково припинити повноваження Верховної Ради та достроково призначити позачергові вибори народних депутатів. Вибори президента дадуть можливість вирішити кадрові питання, призначивши міністрів оборони, закордонних справ та Генерального Прокурора. Вибір президента дає надію на пришвидшення позитивного вирішення стосунків з Російською Федерацією.

І. Потеряйко*

УКРАЇНА: ШЛЯХ ДО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Споконвіку український народ боровся за свою незалежність. І нарешті ми маємо власну Українську державу, яка утворилася після розпаду СРСР 1991 року. Майдан – народ, який вийшов за звільнення своєї держави від «узурпаторів», зміна влади, внесення змін до Конституції і найголовніше – зміна Президента України – мало хто очікував такого перебігу подій.

Після Майдану Верховна Рада України повернула в дію Конституцію України редакції 2004 року. За таке рішення проголосували 386 депутатів. Прихильники повернення цієї редакції одним із позитивних результатів називають імунітет від узурпації влади президентом, противники ж згадують жорстке протистояння гілок влади і допускають, що узурпація президентом може змінитися узурпацією влади олігархічними кланами через парламентське лобі.

Актуальність реформування політичної системи в державі набула значної ваги і перехід до парламентсько-президентської форми правління є закономірним. Україна йшла до цього дуже давно – цей шлях був тяжким і не всіма сприймався позитивно.

Перші ознаки демократичної форми правління з'явилися ще задовго до виникнення Київської Русі. Тоді всі важливі питання громадського і політичного життя наші предки вирішували на народних зборах – віче. У XVI ст. в Україні був започаткований прототип парламентської форми правління – Запорізька Січ стала «козацькою республікою». Почесне місце в історії українського республіканізму посіла Конституція П. Орлика 5 квітня 1710 року. Вона мала

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

ознаки «парламентської» республіки, але втілення її в життя не сталося. Відродження України як республіки відбулося лише на початку ХХ століття. Після знищення самодержавства і розвалу Російської імперії для її суб'єктів з'явилася нагода побудувати власну державність. У цей час на політичну арену зійшов видатний український науковий діяч М. Грушевський, який стояв на принципах побудови федеративної республіки.

Конституція УРСР 1978 р. дещо наблизила Україну до парламентської республіки. Верховну Раду УРСР обирали на п'ять років. Вона формувала уряд, який називався Радою Міністрів. Проте в конституції закріплювалася керівна роль КПРС у житті суспільства. Здобуття Україною незалежності у серпні 1991 р. сприяло пошуку найбільш прийнятної форми державного правління.

Тривала активна робота з прийняття конституції, яка б закріпила оптимальну форму правління Української держави. Перший проект конституції був поданий до Верховної Ради у листопаді 1991 р., другий – 1 липня 1992 року. У Проекті Конституції від 27 травня 1993 р. пропонувалася модель змішаної республіки.

Прийняття Конституції України 1996 р. не забезпечило вироблення збалансованої політичної системи. Періодично відбувалися кризи, а в 2004 р. політичне протистояння досягло апогею. Новий імпульс політична реформа отримала після другого туру голосування на виборах Президента України. 8 грудня 2004 р. Верховною Радою був прийнятий Закон «Про внесення змін до Конституції України», за який проголосували 402 народних депутати. Відразу ж у сесійній залі його підписав Президент України. Ці зміни стосувалися, насамперед, переходу до такої форми державного правління, як парламентсько-президентська республіка. Багато змін запроваджувалися щодо повноважень Президента та Верховної Ради. Україна вступила до нового етапу розвитку.

Аналізуючи форми правління, слід зауважити, що парламентська форма вважається найдемократичнішою і досить гнучкою. Президент обирається парламентом або особливою колегією виборців (як, наприклад, у Німеччині) та формально призначає на посаду глави уряду кандидатуру, яка отримала більшість у парламенті.

Змішана форма державного правління (президентсько-парламентська чи парламентсько-президентська) є найзбалансованішою і досить затребуваною. Така модель функціонує у Фінляндії, Франції, Румунії, Чехії, Словаччині та Словенії. Вона характеризується тим, що главу держави обирають шляхом прямих загальних виборів на визначений термін. Особливістю змішаної форми правління є своєрідність взаємовідносин між законодавчою та виконавчою гілками влади, що визначається реальною ситуацією в країні. Більшість європейських країн обрали парламентську форму державного правління. Але це не означає, що вона є оптимальною для України на нинішньому етапі розвитку, хоча й характеризується ефективною взаємодією законодавчої та виконавчої влади.

Отже, після внесення змін до Основного закону України у лютому 2014 р. і повернення до Конституції зразка 2004 р. наша країна перебуває на шляху розвитку парламентсько-президентської республіки. Необхідно враховувати європейський досвід, а він демонструє переваги парламентсько-президентської

республіки. Історія вдосконалення державної форми правління України пройшла довгий шлях і, очевидно, ще не завершилася. Зміни тривають і залежатимуть від рівня розвитку суспільства.

В. Иванова*

ПАРТИЯ ЗЕЛЕНЫХ: СПЕЦИФИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

С провозглашением независимости Украины на повестку дня был вынесен вопрос сохранения окружающей среды и здоровья граждан, проживающих в государстве. Чернобыльская катастрофа 1986 г. стимулировала развитие Зеленого движения в Украине.

История политического Зеленого движения в Украине берет свое начало от неформальной гражданской инициативы второй половины 1980-х гг. Ассоциация «Зеленый мир» была создана в декабре 1987 г., ее появление было общественной реакцией на Чернобыльскую трагедию. 20 сентября 1990 г. в Украине была создана Партия Зеленых, идеология которой является одной из самых перспективных среди существующих сегодня в украинском политическом поле [3, с. 12]. «Зеленые» выступают за эффективную природоохранную политику, которая должна реализовываться в контексте социально-экономических преобразований в стране.

Одно из основных заданий Партии Зеленых Украины (ПЗУ) в первые годы независимости страны – закрытие Чернобыльской АЭС – было выполнено во время активной деятельности парламентской фракции ПЗУ в 2000 году.

Природоохранные мероприятия – приоритетные для «Зеленых». Каждый год областные и районные организации ПЗУ проводят массовые акции, посвященные Дню окружающей среды. «День птиц», «Зеленый патруль», «Папа, мама, я – счастливая семья», «Мелодия природы – мелодия души», «Зеленые за духовное возрождение» – это лишь небольшой перечень многочисленных и тематически разнообразных мероприятий, которые постоянно проводят организации ПЗУ разных уровней [2, с. 148].

Партия Зеленых Украины регулярно призывает всех украинцев к участию в акции «Час Земли», начатой Всемирным фондом природы, и выключению света и электроприборов на один час. Украина впервые присоединилась к акции «Час Земли» в 2009 г., а в 2013 г. в мероприятии приняли участие 7 тыс. городов со 152 стран мира, в том числе 40 украинских населенных пунктов [5].

ПЗУ много внимания уделяет детским благотворительным программам, пытается помочь детским учреждениям. Например, детскому дому в Березани выделила деньги на здоровое питание, для детского дома «Аист» привезли мягкие игрушки. «Зеленые» той же Киевской области осуществляют помощь вдовам и инвалидам. Например, в Яготине и Березани 19 декабря 2001 г. прошла акция «За здоровое будущее», в рамках которой инвалидам и больным

* студентка Криворожского факультета Национального университета «Одесская юридическая академия».

на туберкулез были выделены средства на лечение и наборы продуктов [2, с. 148–149].

В мире существует около 90 «зеленых» партий, которые активно взаимодействуют как на региональном, так и на глобальном уровнях. Одним из первых примеров интеграции украинских «зеленых» в мировое «зеленое» сообщество может считаться участие в июне 1992 г. Виталия Кононова во Всемирном форуме, который проводился в Рио-де-Жанейро параллельно с саммитом по проблемам окружающей среды и развития под эгидой ООН. ПЗУ активно выступала в «Диалоге зеленых Восток – Запад». Диалог представлял собой консультативную систему сотрудничества «зеленых» партий различных частей Европы [4, с. 51]. Партия Зеленых Украины является полноправным членом Европейской Партии Зеленых. ПЗУ имеет возможность отстаивать интересы Украины на уровне Европы через фракцию в Европарламенте – Европейский свободный альянс. Партия Зеленых Украины с помощью европейских институциональных механизмов пытается способствовать решению проблем украинского общества, которые игнорируются украинскими политиками. ПЗУ принимает активное участие в разнообразных конференциях, международных акциях протеста, диалогах, которые делают большой вклад в улучшение положения страны.

В феврале 2004 г. в Риме на IV съезде Европейской федерации зеленых партий было провозглашено создание Партии Зеленых Европы. ПЗУ стала полноправным основателем первой транснациональной политической силы [2, с. 53].

Особенно активные контакты сложились у украинских «зеленых» с коллегами из Австрии, Германии, Болгарии, Грузии, Нидерландов, Швеции. Лишь в последние годы украинские «зеленые» провели несколько образовательных и информационных проектов совместно со своими шведскими коллегами. Был проведен ряд семинаров, на которых состоялся обмен опытом по вопросам экологически сбалансированного развития городов, эффективной деятельности местной власти, решения молодежных проблем. Продолжалось обсуждение совместных проектов с голландскими, болгарскими, грузинскими коллегами. Налаживается сотрудничество с «зелеными» Турции и Мальты [4, с. 52].

ПЗУ выступает против строительства АЭС, за эффективную защиту окружающей среды, что соответствует общему контексту интегрированной экономической политики, которая органично соотносится со всеми сферами жизни общества, влияет на все виды его деятельности. «Зеленые» активно отстаивают свою позицию на международном уровне, участвуя в разнообразных конференциях, международных акциях, протестах, диалогах. Пройдя этап эволюции от Зеленого движения к политической партии, ПЗУ смогла сохранить присущие ей черты демократического движения.

1. Голобуцький О. Партія зелених України: спроба аналізу / О. Голобуцький. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 127 с.

2. Діти сонця : присвяч. 15-й річниці Партії Зелених України (1990–2005) / під ред. М. Бондаренко. – К. : Техніка, 2005. – 197 с.

3. Коваленко-Чукіна І. Г. Зелений рух в Україні: становлення, формування, особливості

функціонування : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Г. Коваленко-Чукіна; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 20 с.

4. Коваленко І. Г. Формування та функціонування Партії зелених України і взаємодія її з європейськими «Зеленими» організаціями / І. Г. Коваленко // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Серія Історичні науки. – 2008. – Т. 63. – Вип. 76. – С. 50–52.

5. Официальный сайт Партии Зеленых Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: greenparty.ua/ru/

В. І. Білошицький*

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВИХ ВІДНОСИН

«Нація» – багатозначне поняття. Воно зазвичай використовується для характеристики значних соціокультурних груп сучасної епохи. Політична сукупність громадян окремої держави, тобто, політична нація – це спільнота політичних суб'єктів (громадян), які реалізують свої колективні національні задачі завдяки функціонуванню власної політичної організації – національної держави. Основним елементом, що утворює державу, є нація, вона ж виступає джерелом державної влади, носієм суверенітету держави.

До поняття «нація» приводять три фундаментальних підходи: духовно-психологічний (розглядає націю поза системою зв'язків у суспільстві); історичний (для визначення нації використовуються великі масиви соціальних чинників); політичний (не враховує тонкощі суспільних відносин, розглядає націю виключно в державно-правовому аспекті).

Засновником політичної теорії нації, яка почала формуватися на початку XVII ст., вважають Г. Гроція. За його теорією, нація – це політична спільнота, яка або має власну державу, або має на меті реалізацію права на самовизначення [1].

Певна спільність людей може вважатися політичною нацією за певних умов, коли: 1) існує такий соціальний інститут, як держава, в якому об'єднана певна кількість населення, іншими словами – існує політична організація спільноти, яка реалізує її владні та регуляторні функції; 2) повне народовладдя або наявність хоча б його елементів, які є рупором волі та інтересів спільноти.

Не кожній державі властива політична нація. Але для політичної нації необхідною умовою є існування держави. Якщо населення позбавлене громадянських прав, воно не може вважатися суб'єктом політичної діяльності. Тобто, таке населення не є політичною нацією. У випадку, коли громадяни країни хоч якоюсь мірою беруть участь в управлінні, формуванні та контролі органів влади, вони можуть вважатися політичною нацією певного (вищого чи нижчого) рівня розвитку. Демократичні країни, в яких громадяни беруть активну участь у справах держави, де свобода поєднана із законом, характеризуються наявністю політичної нації [2]. Завдяки здобутій незалежності країни сталися значні зміни у самосвідомості громадян, політичній, соціальній,

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

законодавчій організації спільноти, гарантуванні прав і свобод громадян, що, своєю чергою, відкрило дорогу до перетворення України на державу зі зрілими демократичними ознаками.

Основою цих процесів є становлення політичної нації в Україні, що можна вважати ключовим моментом державотворення, невід'ємною частиною національної консолідації у цілому. З'являється необхідність чіткого визначення орієнтирів соціального розвитку, розробки механізму становлення нації. Тобто, на перший щабель виступає вивчення та застосування на практиці теоретико-методологічних аспектів формування політичної нації. В процесі становлення української політичної нації необхідно пам'ятати також про юридичний статус як українського етносу, так і національних меншин, які мали б бути органічно вплетені в європейський процес консолідації [3].

На сучасному етапі розвитку людства більшість країн не є моноетнічними. Проте воля «титального» етносу зазвичай спонукає до певних політичних змін. Досить часто в молодих незалежних державах виникають міжетнічні конфлікти, які у деяких випадках набувають збройно-політичного характеру із залученням як державних, так і недержавних збройних формувань. Тобто для формування сучасної політичної нації необхідною умовою стає розвиток цивільно-військових відносин (ЦВВ) та демократичного контролю над збройними силами. Це потрібно для посилення демократичних позицій перехідних держав, зокрема й України.

Для соціально-політичної системи, якою є політична нація, важливим є визначення певних меж відносин між військовими та цивільними співгромадянами. Такі межі встановлюються, з одного боку, типом цивільного контролю, з іншого – ступенем неформальних взаємовідносин військовиків з цивільними (соціальними, політичними, економічними) групами спільноти.

Як і в інших країнах, ЦВВ в Україні мають певні проблеми. Факторами погіршення ЦВВ в Україні є скорочення Збройних Сил та соціальна незахищеність звільнених у запас; часті зміни державної політики щодо армійських структур; поширення негативних проблем економіки, їх соціальних та політичних наслідків на військове середовище.

Зараз в Україні відбувається переосмислення ЦВВ. Враховуючи складну ситуацію на Сході та Півдні країни, необхідним вбачається невідкладне застосування світових здобутків у царині розвитку ЦВВ. Приклад – продуктивна діяльність структур CIMIC (Civil-Military Cooperation – цивільно-військового співробітництва) у збройних силах багатьох країн. В Україні також планується створення структур CIMIC. Багато українських фахівців працюють над втіленням міжнародних програм ЦВВ в українські реалії, а також українських – у міжнародні [4].

Для становлення якісних ЦВВ в Україні необхідні: внутрішня та міжнародна політична стабільність; міцна демократична політична організація (нація), яка в змозі тримати владу, контролювати державні структури, в тому числі військові; деполітизація військових; чітка визначеність ролі та завдань збройних сил тощо. Вирішення цих проблем без становлення політичної нації є неможливим.

1. Гетьманчук М. П. Політологія : навч. посібн. для студентів, викладачів ВНЗ / М. П. Гетьманчук. – К. : Знання, 2010. – 415 с.

2. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи : монографія / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. – К. : НІСД, 2003. – 631 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.niss.gov.ua/book/Krizachenko/GI%201-2_cnv.htm
3. Іванов І. Ю. Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / І. Ю. Іванов; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2005. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: disser.com.ua/contents/17998.html
4. Скворцов В. В. Цивільно-військові відносини і тенденції світового політичного процесу / В. В. Скворцов // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 97–104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ipiend.gov.ua/img/pm/file/PM_33_40.pdf

О. О. Письменний*

УЧАСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТРОЛІ НАД ДІЯЛЬНІСТЮ РОЗВІДУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Світовий досвід свідчить, що ефективна організація діяльності органів державної безпеки, зокрема й розвідувальних органів (РО), залежить від дієвого громадського контролю над ними, який виконує функцію механізму стримування й противаг. Тож громадянське суспільство, що є основою демократичної влади, має брати активну участь у контролі над діяльністю РО. Проте перешкодою дієвому контролю над РО з боку громадськості є законодавче обмеження доступу до інформації про їхню діяльність, що стосується державної таємниці. Враховуючи специфіку діяльності РО, такі обмеження практично усувають громадськість від контролю над РО.

Проблема участі громадськості в контролі над діяльністю спецслужб є типовою для більшості країн, у яких запроваджено механізми демократичного цивільного контролю (ДЦК) над діяльністю силових структур. Проте рівень активності громадянського суспільства в країнах з розвиненим демократичним управлінням є набагато вищим, що дозволяє активніше впливати на діяльність РО. При цьому, перебуваючи під постійним пильним наглядом з боку громадськості, РО змушені уникати протиправних дій та заходів, що суперечать загальнодемократичним принципам.

На нашу думку, вдосконалення контролю над діяльністю РО з боку громадськості можливе через врегулювання механізмів надання суб'єктам громадянського суспільства (недержавним громадським організаціям, засобам масової інформації та окремим громадянам) об'єктивної інформації про діяльність РО та стимулювання розвитку громадянського суспільства.

Визначений Законом України «Про розвідувальні органи України» порядок інформування громадськості про діяльність РО передбачає надання інформації через відповідні структурні підрозділи РО та їх посадових осіб. Звісно, що інформація, яка готується для оприлюднення самими РО, буде неповною і не відображатиме реального стану справ. Більш того, інформація про діяльність РО, що дійсно суперечить вимогам законності, буде прихованою від оприлюднення, оскільки у громадськості немає альтернативного джерела інформації, а оприлюднення інформації про зловживання в діяльності РО не дозволить його керівництво.

* здобувач Воєнно-дипломатичної академії.

Вважаємо, що вирішення проблеми браку об'єктивної інформації для суб'єктів громадянського суспільства про діяльність РО можливе через пошук альтернативних джерел інформації. У цьому відношенні доречно об'єднати зусилля всіх суб'єктів ДЦК над РО, що визначені Законами України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави» та «Про розвідувальні органи України» (Верховної Ради України з підпорядкованою їй Рахунковою палатою, органів юстиції, власне громадянському суспільству та Президенту України з підпорядкованою йому Радою національної безпеки і оборони України). Доцільно розробити механізм обміну інформацією про об'єктивний стан справ щодо діяльності РО між суб'єктами ДЦК. При цьому необхідно вживати заходів щодо захисту інформації, що становить державну таємницю. Необхідно також передбачити, що суб'єкти громадянського суспільства, які не мають допуску до державної таємниці не можуть бути усунені від інформування про виявлені порушення в діяльності РО. Суб'єкти громадянського суспільства як рушійна сила демократичних перетворень в Україні мають бути забезпечені інформацією про виявлені іншими суб'єктами ДЦК порушення і зловживання в діяльності РО в межах, що не розкривають інформації, що становить державну таємницю.

Сьогодні Україна перебуває на етапі розбудови демократичного суспільства, яке не може ефективно виконувати функцію активного учасника вироблення державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Тож вбачається необхідним розроблення і впровадження на державному рівні комплексу заходів, спрямованих на розвиток і становлення громадянського суспільства як джерела демократичної влади.

О. Ф. Слободян*

МІЛІТОКРАТІЯ ЯК ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

У широкому розумінні мілітократією (або казармократією) вважається влада професійних військових, військова диктатура, правління вихідців із воєнізованих структур (зазвичай генералітету). За мілітократичної організації державної влади ротація правлячої верстви проводиться переважно з військового середовища.

Мілітократія у своїх діях спирається насамперед на протизаконне використання можливостей збройних сил, підпорядкування армійським інших силових органів (поліції, прикордонної служби, карних установ). Суспільству пропонується режим військової диктатури, який у своїх визначальних характеристиках близький до тоталітаризму.

Як свідчить історичний досвід, мілітократія здебільшого постає у періоди гострих політичних криз, активної боротьби за владу різних соціальних сил, які задля досягнення політичної мети не гребують військовими засобами. Цьому сприяє неспроможність легітимних політичних структур ефективно здійснювати

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

управління суспільством, що призводить до політичної дестабілізації, втрати довіри населення до влади та виходу збройних сил з-під її контролю. Сукупність радикальних суспільно-політичних перетворень, ініційованих диктатором або вузькою групою осіб, які захопили владу, визначають сутність та дають назву певному різновиду диктаторського правління (цезаризм, бонапартизм, режим «чорних полковників», режим Піночета тощо).

Встановлення мілітократичного режиму є доволі поширеним сценарієм боротьби за владу в історії людства, починаючи з найдавніших часів. Причиною цього є організованість, керованість, професійний вишкіл армійських структур, які підтримуються навіть у кризових умовах, а також надмірна амбіційність військової еліти. Механізмом встановлення мілітократії у переважній більшості випадків є військовий переворот – збройний виступ військовослужбовців проти законної влади, який може бути як стихійним (бунт), так і організованим (путч).

До сутнісних характеристик мілітократії належать: повна концентрація влади в руках суб'єкта воєнної диктатури; наступ на демократичні права і свободи людини й суспільства; різке обмеження або повна ліквідація соціально-політичних об'єднань і асоціацій; заборона будь-яких форм громадянської непокори; правове закріплення основ нового соціально-політичного порядку, покликаною забезпечувати інтереси владної військової верхівки. Політичні рішення в умовах мілітократії мають агресивний, імпульсивний, невинуватий жорстокий характер, що базується на ідеології месіанства. Методи політичного і соціального контролю мають неправовий характер та базуються на страхові, жорсткій дисципліні, насильстві, деформації суспільної та індивідуальної свідомості. Відносна стабільність диктатури забезпечується терором та діючою в інтересах правлячого режиму пенітенціарною системою.

Прикладами мілітократії в умовах Нового та Новітнього часу є латиноамериканські режими XIX–XX ст., які стали класичною диктатурою армійської еліти, поширеної на більшість сфер суспільного життя. Ці ж диктатури як механізми радикальних державно-політичних трансформацій були поширені в постколоніальній Африці XX століття.

Переконливим прикладом сучасної мілітократії може слугувати Російська Федерація, де головні державні посади перебувають у руках силових відомств. Серед останніх явно домінують вихідці з КДБ-ФСБ, до яких належить чинний глава Російської держави. В РФ спостерігається нестандартна ситуація соціально-політичного, економічного, навіть духовно-культурного домінування представників служби безпеки, які в умовах попередньої держави урівноважувались армійською та міліцейською елітою.

Чи може сучасне суспільство протистояти загрозі мілітократії? Демократичні країни ствердно відповідають на це питання. Ефективними механізмами убезпечення суспільства від встановлення мілітократичної влади є насамперед авторитет демократично обраних легітимних органів державної влади. До нього слід додати ефективне нормативно-правове регулювання військових структур, прозорість військової життєдіяльності для громадянського суспільства та мас-медіа, а також розгалужену систему демократичного цивільного контролю над воєнною організацією та правоохоронними органами держави.

Україна принаймні фрагментарно втілює подібні механізми в житті. При цьому впадає в очі така обставина. Відновлюючи повагу до людей в погонах, Україна навіть гіпотетично не ставить питання про передачу державної влади очільникам силових структур. На протипагу цьому сучасна Російська Федерація як ніколи далека від обмеження мілітократичних імпульсів влади. Радше навпаки: внутрішню та міжнародну силу РФ черпає у владі силових структур. Подібний варіант влади, як свідчить досвід минулих імперій, аж ніяк не може бути довготривалим та гарантувати політичне майбутнє країні, у якій «зелені чоловічки» тимчасово користуються психічно аномальною повагою більшості населення.

О. Д. Дєточка*

РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ОПТИМІЗМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Формування сучасної політичної нації багато в чому залежить від позитивного внутрішнього настрою, так званого соціального оптимізму як населення країни в цілому, так і окремих його категорій. Соціальний оптимізм громадян може виступати потужним соціальним двигуном розвитку сучасної політичної нації. В цьому плані є актуальним вивчення соціального настрою саме тих соціальних груп, які традиційно вважаються носіями передових ідей. Вагоме місце серед таких груп займають військовослужбовці.

Згідно зі словником, соціальне означає «сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами в процесі спільної діяльності в конкретних умовах і яка виявляється в їх стосунках, у ставленні до свого місця в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя», а поняття оптимізму розглядається як «сприйняття навколишнього світу, яке проникнуте життєдайністю, вірою у майбутнє, в успіх; схильність в усьому вбачати хороше» [1, с. 198, 261]. Таким чином, соціальний оптимізм можна визначити як «духовний стан людей, який характеризується позитивним сприйняттям дійсності та вірою в покращення життя, обумовлені соціальними чинниками».

Емпіричну базу дослідження соціального оптимізму військовослужбовців склали результати соціологічного моніторингу «Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України», який проводився фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у 2012 та 2013 роках. Генеральна сукупність зазначеного моніторингу включала офіцерський склад Збройних Сил України та військовослужбовців військової служби за контрактом. Вибіркова сукупність формувалася за квотним принципом і репрезентувала генеральну сукупність за видами Збройних Сил України та категоріями військовослужбовців: старші офіцери, молодші офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом [2; 3].

* старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

З метою оцінки рівня соціального оптимізму військовослужбовців до анкети було включено питання «Як Ви вважаєте, протягом найближчого року Ваше життя більш або менш налагодиться, чи ніякого покращення не відбудеться?». Порівняння результатів опитувань 2012 та 2013 рр. свідчать, що частка респондентів які обрали варіант відповіді «більш або менш налагодиться» зросла з 28,1% у 2012 р. до 42,9% у 2013 році. Натомість відсоток тих, хто вважає, що «ніякого покращення не відбудеться» зменшився з 41,5% у 2012 р. до 27,6% у 2013 році. Для порівняння: за результатами щорічного «Моніторингу соціальних змін», який здійснює інститут соціології НАН України, частка респондентів, які не сподіваються на покращення життя, серед населення України у 2012 р. складала 51,3% [4].

За результатами опитувань також встановлено, що у 2013 р. зменшення негативних відповідей на вказане питання анкети та збільшення частки позитивних відповідей спостерігається за всіма категоріями військовослужбовців.

Окрім питання щодо сподівань на покращення життя, респондентам задавалося питання відносного їхніх планів щодо подальшої служби, а саме: «Як Ви бачите перспективи своєї подальшої служби?». При цьому респондентам пропонувалося здійснити вибір з таких варіантів відповідей: буду продовжувати служити до досягнення граничного віку; до терміну отримання права на пенсію; до отримання житла; до закінчення терміну контракту; буду звільнитися; остаточно не вирішив.

У 2013 р. значимо зросла порівняно з минулим роком частка тих, хто вказав на варіант відповіді «буду продовжувати служити до досягнення граничного віку». Такі зміни відзначаються як на рівні ЗС України загалом (з 23,8% у 2012 р. до 30,4% у 2013 р.), так і за всіма категоріями опитаних військовослужбовців (старші офіцери – з 23,6% до 31,6%, молодші офіцери – з 21,4% до 27,4%, військовослужбовці військової служби за контрактом – з 24,1% до 30,1%). Зростання частки налаштованих служити до досягнення граничного віку відбулося за рахунок зменшення чисельності бажаючих продовжувати службу до певних термінів: отримання права на пенсію, житла та закінчення терміну контракту. Частка тих респондентів, хто прийняв рішення про звільнення у перспективі з військової служби та тих, хто остаточно не визначився з власними перспективами щодо проходження військової служби, за результатами досліджень 2012 та 2013 рр. є співмірними.

Таким чином, рівень соціального оптимізму військовослужбовців у 2013 р. зазнав суттєвих позитивних змін. Якщо у 2012 р. відносна більшість військовослужбовців вважали, що ніякого покращення у їхньому житті протягом найближчого року не відбудеться, то у 2013 р. – навпаки, відносна більшість опитаних обрали варіант відповіді «більш або менш налагодиться». При чому зменшення негативних відповідей на вказане питання та збільшення частки позитивних відповідей спостерігається за всіма категоріями військовослужбовців. Сподівання військовослужбовців на покращення життя відобразились і на їхніх планах щодо подальшої служби. У 2013 р. значимо зросла порівняно з минулим роком частка тих, хто вказав на варіант відповіді «буду продовжувати служити до досягнення граничного віку».

1. Соціологія : словник термінів і понять / [за заг. ред. А. Білецького, Ю. Козловця]. – К. : Кондор, 2006 – 372 с.
2. Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України : аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К. : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2012. – 101 с.
3. Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України : аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К. : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2013. – 70 с.
4. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2012. – 595 с.

І. О. Первак*

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО БОЙОВИХ ДІЙ

Діяльність військовослужбовців за бойових обставин характеризується впливом на психіку різних стрес-факторів. Тривалість їх впливу, а також психотравматичний характер можуть сприяти виникненню таких змін у психічній діяльності воїна, які знижують ефективність його діяльності на полі бою, а також потім можуть негативно проявлятися у мирних умовах. Особливо ця проблема стала глибоко вивчатися у західній психології (у тому числі й військовій) після війни у В'єтнамі, коли американське суспільство зіткнулося з чисельними випадками соціальної та психологічної дезадаптації солдатів, які повернулись у вітчизну. Приблизно з такого роду труднощами зіткнулись у мирному житті колишні «афганці» у Радянському Союзі. Такі проблеми мають глибоку історію: скільки часу існують війни, стільки ж існують і проблеми психічних станів воїнів у бою. Це глибоко розуміли полководці всіх часів. Найбільш глибоко і безапеляційно ставилися до цієї проблеми О. В. Суворов і Наполеон, які є родоначальниками психологічної підготовки військовослужбовців. Справу О. В. Суворова продовжували М. І. Драгомиров – професор, генерал, почесний член університету св. Володимира, адмірал О. С. Макаров. Таким чином, психологічну підготовку військ великі полководці розглядали як невід'ємну частину їх підготовки й одну з основних умов досягнення перемоги в бою.

Під час підготовки військовослужбовців до бойових дій необхідно враховувати психотравмуючі фактори бою. До них можна віднести небезпеку, раптовість, дефіцит часу та інформації, незвичний склад управління військами, відповідальність за прийняте рішення та його виконання, дискомфорт.

Таким чином, загроза життю, психічному стану, духовному і фізичному здоров'ю військовослужбовця, яку створює бойова обстановка і стрес-фактори сучасної війни, викликає різні психічні порушення. Безпосередніми формами прояву психічних розладів є страх, неспокій, стрес, неврози, вегетативні дисфункції, безладне кидання, панічна втеча, заціпеніння тощо. Характер всіх

* здобувач кафедри військово-гуманітарної підготовки Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, начальник групи професійно-психологічного відбору.

цих труднощів визначає сутність психологічної підготовки військовослужбовців. Для успішного подолання труднощів й ефективної дії на сучасному полі бою необхідна цілеспрямована психологічна підготовка, яка має дві основні мети: формування психічної стійкості та психологічної готовності.

Ці якості формуються у процесі відпрацьовування всіх необхідних навчально-бойових ситуацій на заняттях і навчаннях, які проводяться в умовах, наближених до реального бою.

У військовій практиці склалася така система основних напрямів психологічної підготовки:

- формування мотиваційних основ бойової діяльності особового складу;
- інформування особового складу про завдання і засоби їх розв'язання, необхідність й можливості подолання труднощів сучасної війни;
- залучення воїнів до активних практичних дій в умовах, близьких до реального бою;
- озброєння воїнів засобами самоуправління своїми психічними станами та діями.

Головним принципом психологічної підготовки є принцип моделювання – відтворення у ході розв'язання навчально-бойових завдань зовнішньої картини сучасного бою.

Застосування таких прийомів має здійснюватися з урахуванням набутого особовим складом досвіду діяльності в екстремальних умовах при безпосередньому дотриманні заходів безпеки.

Тому при практичному опрацюванні будь-яких навчально-бойових завдань необхідно одночасно з ускладненням самої навчально-бойової ситуації додержувати принципу поступовості.

Важливим засобом психологічного загартування особового складу під час навчань є розв'язання воїнами завдань, що потребують від них максимального напруження сил. Ця умова психологічно досягається додержанням принципу динамізму в діях особового складу.

Наступним принципом є принцип психологічного протиборства, який разом із вогневим, тактичним та іншими видами протиборства має забезпечувати можливість відчувати спрямованість дії на себе.

Велику роль у психологічній підготовці відіграє додержання на заняттях і навчаннях принципу безпеки дій особового складу.

Дотримання цих принципів психологічної підготовки особового складу впорядковує процес бойової підготовки, надає йому цілеспрямований характер щодо формування у воїнів якостей, які дозволяють їм успішно долати труднощі бою та виконувати навчально-бойові завдання.

Різні напрями психологічної підготовки та умови їх реалізації дають результат лише тоді, коли вони використовуються у комплексі, в ході тактичних (тактико-спеціальних) навчань, при цьому центральною постаттю в організації та проведенні психологічної підготовки особового складу є офіцер. Тому він сам повинен мати високу професійну підготовленість у психологічному плані. Але, крім цього, він має добре знати шляхи, за якими треба будувати процес психологічного загартування підлеглих, уміло використовувати всі доступні для цього засоби, постійно вдосконалювати арсенал методичних прийомів і засобів,

які б сприяли формуванню у підлеглих емоційно-вольової стійкості та готовності виконувати бойові та навчально-бойові завдання в будь-яких складних умовах сучасного бою.

В. В. Єфімова*

ПРЕСТИЖ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У СУСПІЛЬСТВІ ЯК ОДИН ІЗ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Сучасна воєнна політика України, як складова частина політики у сфері національної безпеки, будується на підставі положень законів України «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про основи національної безпеки України» та Воєнної доктрини України. Одним із якісних показників воєнної політики держави є престиж Збройних Сил.

Формування престижу української армії як війська європейського зразка, здатного перемогти реальних чи потенційних супротивників, вилучити зі свого образу все, що підриває довіру до армії і сіє невпевненість в її можливостях, та не допустити спекуляцій на її невдачах і вадах – одне з найважливіших завдань для держави.

Науковими працівниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у 2012 та 2013 рр. було проведено моніторингове соціологічне дослідження «Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України», де було з'ясовано питання оцінки ними престижу військової служби у суспільстві.

Кількість військовослужбовців, які характеризували престиж військової служби як «дуже високий» у 2013 р. складала 1,8% опитаних – так само, як і у 2012 році. Водночас збільшився відсоток респондентів, які оцінили рівень престижу військової служби у суспільстві як «високий» та «середній» (відповідно з 4,5% та 36,0% у 2012 р. до 7,4% та 46,0% у 2013 році). Відповідне зростання відбулося за рахунок зменшення частки тих військовослужбовців, які характеризують престиж військової служби як «низький» (з 37,8% – 2012 р. до 35,7% – 2013 р.) та «дуже низький» (з 16,0% – 2012 р. до 9,1% – 2013 р.).

Результати соціологічного дослідження 2013 р. свідчать про збільшення посередніх і зменшення негативних оцінок щодо рівня престижу військової служби у суспільстві всіма категоріями військовослужбовців.

На відміну від результатів дослідження 2012 р. у 2013 р. виявлено статистично значимі відмінності в оцінках престижу військової служби у суспільстві представниками різних видів Збройних Сил України. Зокрема, представники Військово-Морських Сил значимо частіше (20,2%) ніж військовослужбовці Повітряних Сил (6,6%), Сухопутних Військ (6,0%) та МО і ГШ ЗС України (5,6%) оцінюють рівень престижу військової служби у суспільстві

* науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

як «високий». Натомість представники Повітряних Сил (38,8%) та МО і ГШ ЗС України (38,1%) значимо частіше ніж військовослужбовці Військово-Морських Сил (21,3%) оцінюють рівень престижу військової служби у суспільстві як «низький». При визначенні престижності військової служби у суспільстві представники МО і ГШ ЗС України також значимо частіше (14,1%) ніж військовослужбовці Повітряних Сил (6,9%) та Військово-Морських Сил (2,2%) обирали варіант відповіді «дуже низький».

Про деякі зміни в оцінках рівня престижу військової служби у суспільстві опосередковано свідчать і відповіді респондентів на питання анкети «Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти обрали шлях професійного військовослужбовця?», які представлені за результатами двох вимірювань. Хоча абсолютна більшість опитаних (52,2%), як і минулого року, на це питання обирали варіант відповіді «скоріше ні», але порівняно з 2012 р. (60,0%) відповідна частка респондентів значимо зменшилася. Це відбулося за рахунок зростання відсотків тих, хто обрав варіанти відповідей «скоріше так» (14,8% – 2013 р., 12,2% – 2012 р.) та «важко відповісти» (33,0% – 2013 р., 27,8% – 2012 р.).

Аналіз результатів опитувань свідчить про те, що всі категорії військовослужбовців у 2013 р. рідше ніж у 2012 р. обирали негативну відповідь на відповідне питання анкети, а частіше – позитивну відповідь та варіант «важко відповісти».

Вищі офіцери порівняно з іншими категоріями військовослужбовців мають майже протилежну думку, а саме, 67,7% з них скоріше хотіли б, щоб їхні діти обрали шлях професійного військовослужбовця, і лише 16,7% – скоріше ні.

Отже, за підсумками порівняння результатів досліджень 2012 та 2013 рр., можемо говорити про певні позитивні зміни щодо оцінки престижу військової служби з боку військовослужбовців у частині зміщення їхніх оцінок від вкрай негативних до більш нейтральних.

Оцінки військовослужбовців щодо престижу військової служби у суспільстві зазнали певних позитивних змін, а саме збільшився відсоток респондентів, які оцінили рівень престижу військової служби у суспільстві як «високий» та «середній».

Опосередкованим підтвердженням позитивних змін в оцінках престижу служби виступає і зменшення частки респондентів, які б не хотіли бачити своїх дітей професійними військовослужбовцями. Позитивна динаміка в оцінках щодо престижності військової служби, яка простежується протягом трьох останніх років, може свідчити про певний результат цілеспрямованої діяльності органів державного та військового управління щодо підвищення престижу військової служби у суспільстві.

Не зважаючи на значиме зміщення оцінок респондентів щодо престижності військової служби від вкрай негативних до нейтральних та позитивних, престиж військової служби у суспільстві, на думку опитаних військовослужбовців, залишається невисоким. Частка тих військовослужбовців, які характеризують престиж військової служби як «низький» та «дуже низький» складає близько половини опитаних. Офіцерський склад, особливо старші офіцери, більш критичні з цього питання і їх середні оцінки престижності військової служби нижчі від загальноармійського показника.

Для підвищення престижу військової служби у суспільстві пропонується:

– розробка на державному рівні чіткої концепції та загальної PR-стратегії інформаційно-комунікативної політики Збройних Сил, спрямованої на формування їхнього позитивного іміджу, яка ґрунтувалася б на науковому підході та передовому світовому досвіді з урахуванням українських реалій;

– створення ефективно діючого органу, відповідального за формування позитивного іміджу Збройних Сил України як на внутрішній, так і міжнародній арені.

Турбота держави про престиж збройних сил має сприйматися у суспільній свідомості як загальнонаціональне завдання. Постійна увага до цих питань з боку керівництва держави та різних громадських структур свідчить про соціальне здоров'я нації та її єдність.

А. В. Закревський*

ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ СИЛИ У КРИТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ СТОСУНКІВ МІЖ ДЕРЖАВАМИ

Дипломатія та збройне насильство – ось з чого складаються зовнішні зносини держав у міжнародному середовищі. Вони ніколи не були протилежностями, як це іноді твердять, однак, як свідчить історія, взаємно доповнювали один одного.

Політики традиційно віддавали перевагу дипломатії, оскільки для держави вони завжди були дешевшими та несли в собі значно менше ризику, ніж війна. Це, однак, абсолютно не заперечує того, що збройне насильство було, є і буде вирішальним засобом впливу у ситуаціях критичних протиріч у стосунках між державами. Збройні сили є не лише гарантом суверенітету та територіальної цілісності держав, а й потужним чинником політичного тиску (що здійснюється, зазвичай, також і дипломатичними каналами), визначником ступеня їхнього престижу та місця й ролі, які держави посідають у міжнародній системі.

Для виправдання агресії Російської Федерації в Україну президент сусідньої держави посилається на Федеральний закон від 24 травня 2009 р. (з наступними змінами) № 99-ФЗ «О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом» [1].

Війну як суспільне явище та пов'язані з нею відносини блискуче охарактеризував прусський воєнний теоретик К. Клаузевіц, який стверджував, що вона: «не просто політичний акт, а справжній інструмент політики, продовження політичних відносин, реалізація їх іншими методами» [2, с. 46]. Він вважав, що війна є актом збройного насильства, що спрямований на змушення держави виконувати волю іншої – сильнішої у військовому плані. Оцінюючи цю класичну тезу, Р. Арон писав, що війна «має не меншу вартість сьогодні, аніж тоді, коли вона була написана. Війна як суспільний акт передбачає боротьбу різних воль, тобто боротьбу між політично організованими спільнотами» [2, с. 45]. Піддавати сумніву теорію Клаузевіца було б алогічно за нинішніх обставин в Україні.

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

Відтак, воєнна сила завжди похідна від політики, оскільки володіння нею чи застосування її є одним із найважливіших атрибутів держави та інструментів зовнішньої політики, навіть тоді, коли її не застосовують безпосередньо. З цього приводу З. Бжезінський зауважив: «Ключове значення збройних сил, це не лише проблема кількісного співвідношення та оцінка деструкційної могутності. Значно важливішим є їхній вплив на політику суперників, а особливо на свободу, з якою вони можуть проводити унілатеральну політику» [3, с. 54].

Ми навмисне не беремося за кримінально-правову оцінку військової агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася наприкінці лютого 2014 р. Доведемо лише наявність конкретних ознак складу злочину, що видається аксіомою.

Сучасне міжнародне право розглядає будь-яке застосування збройних сил як репресію та категорично його забороняє за винятком випадків, коли держава реалізує власне право на оборону від агресії чи діє згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН. В усіх інших випадках акт збройного насильства сприймається як агресія, тобто дія, несумісна зі Статутом ООН, проти якої мають бути застосовані відповідні заходи усіма членами організації. Детальне визначення акту агресії однієї держави проти іншої міститься в ст. 3 резолюції, прийнятої ХХІХ сесією Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1974 року. Зокрема, у ній визначено, що агресія це:

«а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, який би часовий характер вона не мала, що є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія території іншої держави чи її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти держави;

в) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

г) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські й повітряні флоти іншої держави;

д) застосування збройних сил однієї держави, які перебувають на території іншої держави, згідно з угодою з державою, яка приймає, якщо вони порушують умови, передбачені угодою, або будь-яке продовження їхнього перебування після припинення дії угоди;

е) дія держави, яка дозволяє, щоб її територію, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувала ця інша держава для здійснення акту агресії проти третьої держави;

ж) відправлення державою чи від імені держави озброєних банд, груп і регулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначне переліченим вище актам, або його значна участь у них» [4, с. 201].

Наявність дій, в яких полягає агресія з боку Росії, сумніву не викликає.

Стаття 5, § 2 цієї резолюції кваліфікує агресивну війну як злочин проти міжнародного миру та передбачає міжнародну відповідальність за її розв'язання [4]. Своєю чергою Кримінальний кодекс України імплементував цю міжнародну норму у розділ ХХ ст. 437 – «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни».

В такому разі слід згадати про принцип «довгої руки» – правило, згідно з яким у певних випадках національне законодавство поширюється за межі юрисдикції держави. Виразником цього правила є Кримінальний кодекс України, зокрема, положення, що передбачає чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України. А саме ст. 8 КК України встановлює, що іноземці, які не проживають постійно в Україні, але які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом, якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України [5]. Принципом «довгої руки» неодноразово користувався Ізраїль при переслідуванні нацистів, які вчиняли злочини під час Другої світової війни, на ньому побудований Акт Патріота США [6] – законодавчий акт Конгресу, який вступив у силу 26 жовтня 2001 р. після подій 11 вересня 2001 року.

Припустимо без довгих дискусій, що дії президента Російської Федерації співпадають з тими, що вказані в диспозиції ч. 2 ст. 437 КК України. Очевидно, що дії верховного головнокомандувача відрізняються від тих, які вчиняють рядові та сержанти, офіцери та генерали, банди, групи і регулярні сили. Але чи означає це, що він не вчиняв планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту? Вочевидь, не означає. Більше того, відповідно до відомого ще з часів римського права правила, той, хто повинен зупинити іншого і не зробив цього, відповідає як і той, хто діяв.

За визначенням Г. Костенка, воєнна безпека держави ґрунтується на використанні трьох основних стратегій: «це відвернення війни (унікнення агресії), відсіч агресії (ведення війни), і встановлення миру (ліквідація конфлікту)» [7, с. 8]. Виходячи з цієї очевидності, чи за таким планом наші політичні лідери та уряд будуть намагатися гарантувати національну безпеку, розбудовуючи власні збройні сили, щоб реалізувати найважливіші цілі її зовнішньої політики?

1. О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом: Федеральный закон № 99-ФЗ от 24.05.1999 (ред. от 23.07.2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_150465/
2. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
3. Brzeziński Z. Plan gry. USA-ZSRR / Z. Brzeziński. – Warszawa : Nowe Wydaw. Polskie, 1990. – XIII, 297 s.
4. Действующее международное право : сб. межд.-правовых документов. – М. : 1999. – Т. 2. – 826 с.
5. Кримінальний кодекс України: із змінами і допов. станом на 16 вересня 2011 року : (відповідає офіц. текстові) – К. : Правова єдність. – 184 с.
6. Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001 [Electronic resource]. – Access mode: epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html
7. Костенко Г. Предмет і зміст теорії воєнної безпеки / Г. Костенко // Військо України. – 1995. – № 1–2. – С. 6–9.

ФІЛОСОФІЯ І РЕЛІГІЯ ПРО ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Р. А. Горбань*

КУЛЬТУРНО-ЕТНІЧНІ ЗАСАДИ КОМЮНАТОРНОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

Аналізуючи культурно-етнічні засади комюнаторного персоналізму М. Бердяєва слід враховувати дві обставини: 1) релігійно-філософська концепція, в підмурку якої закладено поняття необмеженої ні світом, ні Богом свободи, не могла виникнути на ґрунті російського православ'я з його песимістично-пасивною есхатологією, характерним для цієї доктрини раціонально-прагматичним світовідчуттям, ортодоксальною, авторитарною, вкрай детермінованою догмами концепцією світу; 2) свідомість і світогляд філософа, який народився й отримав освіту в Києві за часів національного відродження, формувалися в українському середовищі, з притаманним йому загостреним чуттям свободи як найвищої соціальної та духовної цінності.

Відтак маємо підстави розглядати феномен одного з найцікавіших філософів ХХ ст. як підтвердження думки М. Бахтіна, що культура твориться на межі культур, а також шукати українське культурно-етнічне коріння концепцій М. Бердяєва, про яке воліють мовчати російські дослідники.

У працях різних років М. Бердяєв розкриває закономірність, згідно з якою всі ортодоксальні системи, детерміновані раціональним мисленням, носять соціологічний, а не духовний характер, і є авторитарними за своєю суттю, зорієнтовані не на піднесення людини, а на її приниження. І головне, вони спрямовані супроти свободи і заперечують творчу активність як одиниці, так і цілого колективу. Історія російської церкви та російської державності доводить, що структури духовної і соціально-політичної влади, обумовлені етнорелігійними й етносоціальними чинниками, відзначалися за всіх часів ортодоксальністю й авторитаризмом і попри будь-які реформи (церковні чи світські), революції і перебудови незмінно переформовувались у тоталітарні системи. Натомість українська історія від Княжої доби до Євромайдану («революції гідності») демонструє категоричне неприйняття будь-яких форм тоталітаризму й авторитарності, наполегливе відстоювання гідності індивіда та свободи на підставі ідеалу «січового братства» як релігійно-соціальної громади, що здатна об'єднати (як це показали актуальні події сьогодення) не тільки різні соціальні групи, а й різні релігійні конфесії, зреалізувавши питому бердяєвську інтенцію до екуменізму.

Серед рис, що століттями визначали специфіку світогляду українців, Д. Чижевський називає індивідуалізм і стремління до свободи. На думку

* к.філос.н., доцент Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

В. Яніва, індивідуалізм як ознака національної ментальності спирається на християнське вчення про богоподібність людини. Воно, засноване на цій високій підставі розуміння людської гідності, виступає джерелом пристрасного бажання особистого самовияву українця і його прагнення свободи. На ґрунті такого релігійного бачення сутності людини, її інтенцій до свободи і самореалізації у світі, що сформувалося в процесі становлення української свідомості, постає ідея М. Бердяєва про антропоцентричність як структурний принцип культурно-соціальної системи, який гарантує домінування в суспільстві свободи. Історія формування громадянського суспільства в українському етнокультурному просторі й діячі, що репрезентують культуротворчу інтенцію нації, протягом століть доводять питому бердяєвську формулу: українська людина прагне організувати свій внутрішній світ теоцентрично, а громадський – антропоцентрично. В. Янів зазначає, що для українця у процесі вдосконалення власної особи за взірцем Божим актуальним є змагання за самостійність як індивідуальна ініціатива, заснована на принциповій духовній рівності людей, яка не є зрівнялівкою, а відповідає гідності творчої одиниці та передбачає братерство, вірність і чесність у соціальному і громадському житті, свободу. В інтерпретації М. Бердяєва свобода є творчим актом, здатним об'єднати людей духовно, вона не має жодного стосунку до «економічної свободи», з якою, на думку філософа, її пов'язували російські комуністи чи німецькі фашисти в 1930-х роках. Біблійний імператив «Пізнайте Істину, й Істина зробить вас вільними», спрямований на здобуття свободи, мислитель розглядає як головний рушій культурної творчості одиниці задля духовного об'єднання громади. Така свобода має вести до позитивного творчого акту й неминучого переходу від формальної свободи, через яку кожен захищає себе, до свободи реальної, через яку змінюється людське спілкування й людське суспільство. Свободу М. Бердяєв розуміє не індивідуалістично, а персоналістично, як таку, за умов реалізації якої окремими індивідами не тільки не заперечується чужа свобода, а й завдяки об'єднанню творчої енергії духовно перемінюється людська спільнота. Своє персоналістичне вчення він визначає як комюнаторний персоналізм, стверджуючи, що комюнаторність є братським ставленням до істини особистостей і передбачає їх свободу, на відміну від колективізму – примусової організації спілкування, де колектив визнається особливою реальністю, яка стоїть над особистістю й пригнічує її своїм авторитетом. Комюнаторність є духовним зв'язком спільноти, реалізацією повноти вільного життя особистостей, а не авторитарним зовнішнім поєднанням індивідів на підставі раціональних чи юридичних ознак. За цим принципом протягом століть на українській етнокультурній території формувалися братства й громади як зародки національної державності. Комюнаторний персоналізм виступає підґрунтям есхатологічного релігійно-суспільного ідеалу М. Бердяєва, де духовність виявляється першоосновою будь-яких форм організації людської спільноти та формування людського характеру. Духовне ставлення людини до людини і духовні взаємовідносини людини і громади, на думку філософа, мають протистояти тиранії суспільства над особистістю.

Отже, комюнаторний персоналізм виник на межі двох національних культур, базові духовні цінності яких є принципово різними. Розуміння людської

гідності як творчої самореалізації особистості на шляхах здобуття людством свободи, що живилося українським етногенетичним корінням, обумовило специфіку філософії М. Бердяєва, і не тільки виокремило її в самостійну школу київського екзистенціалізму, а й вивело з контексту російської релігійної філософії на світовий рівень.

О. В. Павлишин*

СВІТОГЛЯДНІ ЗАГРОЗИ ПРОЦЕСУ ТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Сучасна Україна характеризується досить виразними, подекуди навіть гострими регіональними відмінностями на рівні стереотипів суспільної свідомості. Зрозуміло, що наявність таких відмінностей зумовлена різною історичною долею регіонів держави, тривалим і болісним шляхом формування сучасної національної території.

Бурхливі суспільні перетворення, свідками яких ми є, відроджують тему пошуків оптимальних форм організації громадянського суспільства та політичної доктрини, найбільш прийнятної для нашої держави – ідеї, здатної консолідувати громадян України різних національностей і віросповідання незалежно від регіону, в якому вони мешкають.

Саме таке непросте завдання стоїть перед нашою державою на сучасному етапі її розвитку. Головними перешкодами на цьому шляху є зовнішні та внутрішні загрози безпеці держави. Якщо політичні, економічні, екологічні загрози безпеці держави відомі та досліджуються бодай у вузькому колі фахівців, то світоглядні загрози внутрішній (та й зовнішній) безпеці держави ніхто детально не вивчає, не кажучи про фундаментальний аналіз можливостей їх подолання.

Основними світоглядними загрозами безпеці держави є такі:

1) культурно-ціннісна загроза (низький рівень розвитку світогляду, загальної та правової культури кожного члена суспільства, нерозвинене світобачення та світосприйняття особистості, недостатньо сформована система індивідуальних цінностей, відсутність власної життєвої позиції);

2) ідейно-доктринальна загроза (відсутність єдиної державної теоретичної суспільно-ідейної платформи, що призводить до заміщення відповідних прогалин альтернативними ідеологічними концептами);

3) суспільно-організаційна загроза (відсутність світоглядних, а відповідно – правових та організаційних передумов формування політичної свідомості населення та побудови дієвого механізму політико-правового забезпечення суспільного життя, здатного консолідувати суспільство, використати його неоднорідність як таку властивість соціальної системи, що додає їй гнучкості, динамізму, різноманітності, а відтак – життєздатності.

Наслідком цього є наявність перманентних антагонізмів або відмова від активної участі в політичному житті, байдужість до реалізації людиною своїх

* к.ю.н., доцент, заступник начальника кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

прав і обов'язків, які можуть призвести до дезінтеграції українського суспільства.

Головною небезпекою при актуалізації цих загроз є втрата народного суверенітету, однак небажані результати їх здійснення вражають значимістю та широтою спектра, при цьому всі вони призводять до зниження «політичного імунітету» держави, її здатності опиратися негативним явищам і процесам, конкурентоздатності на міжнародній арені.

Перша загроза конкретизується у низькому рівні загальної та професійної культури населення, переважанні у світогляді прагматично-меркантильних та інших практично-приземлених мотивів.

Друга загроза полягає у відсутності чітко сформульованих орієнтирів суспільно-політичного розвитку, ідеологічній невизначеності державного будівництва.

Третя загроза криється у неефективній роботі механізмів, відповідальних за активізацію політичної свідомості та згуртування населення навколо спільних соціальних цілей, що призводить до мобілізації сил, які спекулюють на суспільних суперечностях, отже, постійного і гострого політичного протистояння, яке руйнує конструктивні здобутки демократичної політичної влади, або до консервації влади за допомогою авторитарних методів, результатом якої є відчуження людини від участі в політичному житті – конформізм, абсентеїзм, політична апатія тощо.

Відповідно передумовами подолання зазначених внутрішніх загроз безпеці держави можна вважати підвищення рівня освіти, яка відповідає за розвиток теоретичного світогляду, загальної, політичної та правової культури соціального суб'єкта, формування єдиної державно-ідейної доктрини та створення відповідної системи реалізації її положень, розвиток національної свідомості та патріотичне виховання громадян, а також розробку ідей соціальної солідарності та солідаризму.

Л. В. Колесникова*

ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ СВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСАХ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІЇ

Складні, часом небезпечні процеси, що відбуваються нині у житті нашої держави, загрози її існуванню спонукають до пошуку першопричин тих явищ. І серед їх низки чітко виокремлюються стереотипи й міфологеми, що були штучно сформовані в минулі періоди та вживлені у свідомість попередніх поколінь. Це, скажімо, «троє братів», які зустрічаються в різних модифікаціях. Так, у Речі Посполитій то були Лех, Чех та Рус, а в Російській імперії ними стають три східнослов'янські народи. Міфологізації піддається й друга світова війна, оскільки в реальному перебігу подій були сторінки, про які воліли б не згадувати: колабораціоністська політика радянського керівництва у 1939–41 рр., його невдалі дії у військово-політичній сфері на початку Великої Вітчизняної

* к.філос.н., старший викладач Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

війни тощо. Для викривлення суспільної свідомості використовувалися різні засоби – фізичне усунення харизматичних постатей, їх підміна «правильними» функціонерами чи навіть представниками вищого керівництва держави, фальшування реального перебігу подій, дискредитація певних соціальних груп і окремих постатей аж до їх демонізації. Зважаючи на специфіку міфологічної свідомості, ми й досі стикаємося з наслідками тих маніпуляцій.

Міфологія була історично першою спробою духовно-практичного освоєння світу людиною, у якій ще не відбулася емансипація від роду. Міф став синкретичною формою суспільної свідомості й характеризувався відсутністю або зближенням бінарних опозицій світ – людина, ідеальне – предметне, думка – емоція, час – вічність тощо; в ньому ототожнюються природа та суспільство; злитими у міфіві були усі функції. Це зумовило тотальний характер впливу міфології на менталітет суспільства й людини, коли міф сприймався як найвища реальність. Колективний авторитет міфів був звернений до патерналістського суспільства й людини, що була «розчиненою» в тому суспільстві. Синергія цих чинників генерувала потужне та стійке утворення, вплив якого був відчутним і за інших соціальних реалій. Архаїчна людина відчувала відповідальність за стан світу, проте відповідальність була колективною, що давало змогу колективові перекласти її на офірного цапа, який змивав провину із суспільства. Мали відбутися суттєві зрушення, щоб під впливом розвинених релігійних систем сформувалося почуття *персональної* відповідальності за власні вчинки.

Поява релігії та філософії дещо відтіснила міфологію, однак, стверджував авторитетний знавець міфології О. Лосєв, навіть реальна наука «завжди міфологічна» [2, с. 32]. Дослідники зазначають, посилаючись на досвід ХХ ст., «що будь-яка соціальна реальність обов'язково має своєю складовою новітню міфологію» [1, с. 239], яка в сучасних суспільствах продовжує відігравати важливу роль, консолідуючи їх, попри усвідомлення ними сутності міфології. Коли ж суспільство (певний його сегмент) живе у викривленій реальності, воно починає дивитися на світ через призму міфу.

Від такої підміни небезпека для суспільства і громади полягає насамперед у тому, що міфологічна свідомість є синкретичним утворенням, що пояснює тотальність її впливу. Вона формувалася у часи, коли моральна свідомість ще була розчинена у міфологічній, а в основі моральних уявлень лежав поділ світу на «свій – чужий». «Свій» був локалізований межами роду/племені, усе інше не було структурованим і становило світ загроз і викликів. Благо пов'язувалося з першим, а зло – з другим. Цей асиметричний біполярний світ давав архаїчній людині змогу жити й виживати в ньому. З розвитком моральної свідомості, з вишталтуванням понять, а згодом – і категорій «добро» і «зло», міфологія асимілювала їх, проте, за законами функціонування емоційно-образного «прелогічного» (К. Леві-Брюль), мислення «добро» і «зло» наклалися на дихотомію «свій – чужий», де параметри «свого» й «чужого» змінилися, оскільки в більшості народів означені процеси відбувалися на стадії кризи родоплемінного ладу, утворення міжплемінних союзів, формування складнішої історичної форми спільності – народності. Домінування міфологічної свідомості у сучасної людини, ймовірно, запускає ті ж механізми прелогічного мислення, гальмуючи раціональність, логічне мислення.

О. Фрейденберг називає два закони, що характеризують міфологічне мислення. Це – відсутність причинно-наслідкового ряду та симбіоз минулого з майбутнім [3, с. 28–29], що було закономірним явищем архаїчної свідомості, коли поступальний рух уперед спирається «на все віджите і пройдене, він не супроводжується боротьбою старого і нового» [3, с. 29]. М. Еліаде звертає увагу на міфологізацію реальних людей, героїв, про яких збереглися документальні свідчення, які діяли у визначений час і взаємодіяли з іншими реальними людьми. Проаналізувавши численні приклади, він приходить до висновку, що цей процес обіймає близько двохсот років [4, с. 59–63]. Проте за умов високого рівня ЗМІ та комунікації цей час може ущільнитись і міфологізація може статися ще за життя людини, яка не завжди буває варта того. Це може статися і в разі демонізації якогось явища чи конкретної історичної постаті («ворогів народу», «українських буржуазних націоналістів» тощо), коли реальна постать, іноді – велична (А. Шептицький, В. Стус) дуже швидко витісняється демонічним фантомом. Тому й бувають марними апеляції до розуму, оскільки опонент перебуває у параметрах антикаузального світу. Цю особливість треба враховувати в державній політиці й міжособистому спілкуванні, оскільки без подолання віджилих міфологем не можна досягти суспільної єдності.

1. Грабовська І. Філософія українського буття / І. Грабовська, Т. Ємець, О. Мостяев. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2006. – 296 с.
2. Лосев А. Ф. Філософія. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М. : Изд. полит. лит-ры, 1991. – 525 с.
3. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М. : Наука, 1977. – 604 с.
4. Элиаде М. Космос и история : избранные работы; пер. с фр. и англ.; общ. ред. И. Р. Григулевича, М. А. Гаспарова / М. Элиаде. – М. : Прогресс, 1987. – 312 с.

С. А. Заветный,* С. П. Домнич**

ВОЗМОЖНОСТИ НАУКИ КАК ДУХОВНО-РАЦИОНАЛЬНОГО ФАКТОРА РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Влиятельным фактором развития общества является наука, которая, будучи основной формой познавательной деятельности человека, в результатах своих превращается в объективную силу, которая возвышается над человеческим обществом и управляет им. Недаром Леонардо да Винчи в свое время утверждал, что наука – полководец, а практика – солдаты. А по справедливому замечанию А. М. Горького, наука становится нервной системой нашей эпохи. По мнению С. Б. Крымского, «во времена глобализации наука и превращается в своего рода «нервную систему» планетарной цивилизации, в её руководящий подраздел» [1, с. 148]. Её мощь заключается в том, что в лице науки природа приобрела возможность познавать законы собственного бытия и

* д. филос. н., профессор, заведующий кафедрой ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенко;

** соискатель кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенко.

отчасти ускоренно розвиватися, свідельством чого являється так називається друга природа. Да и сама история развития науки показала, что из всех видов социального управления она наиболее динамична. Достаточно отметить, что объем научной деятельности удваивается примерно каждые 10–15 лет, но важно добавить, что это не просто количественное увеличение, а, в основном, идет прирост новых знаний, поэтому наука стимулирует другие виды управления, наполняя их новыми смыслами.

Видимо поэтому Н. И. Пирогов утверждал, что, где господствует дух науки, там творится великое малыми средствами [2, с. 290]. При этом наука отличается чередованием эволюционных и революционных периодов развития, вызывая колебания в общественной жизни. Благодаря тому, что наука открывает законы (в чем её основное предназначение), признаком которых является повторяемость явлений, она наиболее прогностична, а поэтому является наиболее эффективным видом социального управления, ибо в управлении самое главное – предвидеть, как заявляли издавна: «Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir» («Знать, чтобы предвидеть; предвидеть, чтобы властвовать»). В некотором приближении наука играет роль солирующего инструмента в оркестре различных видов социального управления. Однако, в отличие от религии, воздействие которой в большей мере направлено на чувства людей, наука сориентирована больше на разум человека. Кроме того, по сравнению с политикой и религией, наука в большей степени объединяет людей, на что указал французский ученый Ф. Жолио-Кюри: «Может быть, мы обязаны науке больше, чем какому-либо другому виду человеческой деятельности, возникновением чувства необходимости коллективных усилий», а А. П. Чехов, сказав, что национальной науки нет, как нет национальной таблицы умножения, подчеркнул тем самым её общечеловеческий характер.

К тому же наука носит довольно сложный характер, обладает своими руководящими органами, разветвленной иерархической системой управления, множеством учреждений, своими смысловыми сигналами.

Вместе с тем история многократно подтвердила, что в тех странах, где больше всего развита наука, там более всего устроена общественная жизнь, там более комфортно чувствует себя человек, там наиболее дерзновенный дух, ибо герой науки Д. Бруно утверждал, что именно наука – наилучший путь для того, чтобы сделать человеческий дух героическим.

Рассматривая науку как совокупность знаний, объединенных в систему, нельзя не отметить большого управляющего значения самих знаний, что обнаружил еще Сократ (диалог с Протагором) [3, с. 240–241].

Принимая сократовскую истину как обоснованное знание о действительности, надо отметить, что наука, основной целью которой является поиск истины, более всего формирует мировоззрение человека и позволяет ему лучше ориентироваться в мире, поэтому её значение постоянно возрастает, ибо нет большего блага для человека и общества, как обладать истиной, которая как мощный прожектор высвечивает пути движения человечеству в необъятном пространстве хаоса. Поэтому стремление людей к истине является катализатором развития науки, тем её качеством, которое во много раз усиливает управляющее воздействие науки на человека и общество.

Вместе с тем большое значение имеет управляющий параметр, ориентируясь на который можно придать науке как управляющей системе эффективный характер. Как известно, таким параметром может быть количество открытий и изобретений, чем великолепно воспользовался П. Сорокин при проведении своих социологических исследований [4, с. 486].

Наука, являясь сосредоточием рациональности, вместе с тем тесно связана с иррациональностью. Если взять такой отправной и важнейший момент научного познания, как гипотеза, то надо признать, что она, по сути, является интуитивным порождением и не существует никаких рациональных рекомендаций её формирования, т.е. рациональное вырастает из иррационального. Не лишено смысла также утверждение П. Фейерабенда о конечных результатах науки, считающего, что каждая основательная теория представляет собой замкнутый мир мнений ученых, для критики которой недостаточно чисто рациональных методов. Вместе с тем рациональность науки порождает её слабость. Подвергая действительность анализу, расчленению, разрушению, она, тем самым, провоцирует бездушное отношение к ней, привычку все подвергать насилию. В связи с этим из поля зрения нередко исчезает целостность того или иного явления, особенно духовного, наука начинает приобретать холодный расчет, который в крайних проявлениях может привести к антигуманизму. Однако нельзя не отметить и того, что наука, являясь видом социального управления, составляя фундаментальную основу всякого управления, сама нуждается во внутреннем управлении. Особенно это касается такого момента, как соблюдение оптимального соотношения фундаментального и прикладного аспектов.

Таким образом, наука выступает в качестве духовно-рационального фактора развития общества, поскольку оказывает непосредственное и опосредованное воздействие на все стороны общественной и личной жизни и относится к универсальным и диффузным системам управления, т.е. обращена ко всем и, в особенности, к тем, кто способен воспринимать её результаты.

1. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : Вид-во «Парапан», 2003. – 239 с.
2. Жемчужины мысли / Сост. А. А. Жадан. – К. : Высшая школа, 1990. – 358 с.
3. Современная западная философия : словарь / Сост. В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1991. – 414 с.
4. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Изд. полит. лит-ры, 1992. – 540 с.

А. Л. Титаренко,* М. Г. Кітов**

ЛЮДИНА У СВІТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Своєрідна цінність науки як системотворчого чинника європейської цивілізації зумовлює постійно зростаючу увагу дослідників до аналізу науки як соціального інституту та способу теоретико-методологічного усвідомлення

* аспірантка Національного університету харчових технологій;

** д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

процесів конституювання нового знання. Для з'ясування сутності науки як особливої, специфічної сфери пізнавальної діяльності, спрямованої на отримання (формування та конституювання) об'єктивного, системно організованого та несуперечливо-обґрунтованого знання про дійсність (соціальну та природну), необхідно передусім зазначити, що наука як особливий спосіб пошуку істини та раціоналістичного обґрунтування перетворювальної діяльності відповідно до отриманого знання є, по суті, атрибутивним чинником становлення і розвитку, власне, європейської цивілізації. Вона не просто «прагнула», а була «приречена» витворити специфічний спекулятивно-теоретичний спосіб освоєння світу і в подальшому, застосовуючи та вдосконалюючи його, завойовувати нові цивілізаційні висоти.

Сучасний етап розвитку науки виявляє особливий і органічний зв'язок науки з іншими формами та способами освоєння світу, наукового і позанаукового знання. Водночас, на відміну від інших способів пізнання світу, лише для науки характерне предметне й об'єктивне ставлення до нього. Наука не вичерпує і потенційно не в змозі вичерпати зміст культури, а дає лише свій поняттєвий зріз багатоманітної та багатогранної реальності, яка тільки у взаємодії з іншими способами осягнення – філософією, мистецтвом, релігією, мораллю та культурною творчістю – здатна в ідеалі претендувати на системно-цілісне освоєння світу. Йдеться не лише про досі небачені пізнавальні та предметно-перетворювальні можливості сучасної людини, які стали реальністю внаслідок досягнень власне науково-технічного прогресу. На це зазвичай і звертають увагу дослідники цієї проблематики. Однак зауважимо, що теперішню науку як таку і «вбудований» на ній соціально-технологічний поступ варто розглядати винаходом людства, який, по суті, дорівнює йому, адже завдяки йому та науці виявляються риси самототожності сучасності, тобто її ідентичності. А тому, розкриваючи особливості наукової раціональності, ми не стільки виявляємо сутнісні риси процесу наукового пізнання істини, скільки повсякчас розкриваємо нез'ясовану і невичерпну за багатством природу людини з її атрибутивно-визначальною рисою – прагненням до пізнання істини.

В усі історичні епохи істина завжди була спокусливо-інтригуючим чинником бентежного та невгамовного людського розуму. Причому завжди ставилися максималістські завдання – розкрити першопричини або встановити всезагальні універсальні імперативи буття. Крім того, як слушно зазначив А. Тарський, для вчених завжди привабливим було фундаменталістське прагнення створити єдиний апарат понять, який міг би слугувати базисом для всього людського знання, та обґрунтувати таку теорію істини, яка складала би основу концептуального ладу людського розуму. Найцікавіше те, що людський розум не лише фіксує сутнісні виміри світу, проникаючи у найвіддаленіші та найприхованіші закутки Природи, а у співтворчості з нею творить ціннісно-смысловий універсум людини як її метафізично-природну оселю. Людина органічніше «вписана» у природну стихію, ніж це здається на перший погляд. І це, зокрема, виявляється у тому, як людина пізнає світ, чому вона здатна його освоювати саме у формі істини.

Пізнати істини світу – означає і пізнати аутентичний світ людського буття, імперативи і можливості людського розуму, який демонструє не тільки свої

гносеологічні перемоги, але й постійно виявляє свої іманентні обмеженості. Чим досконаліший розум, тим більша загроза помилок та омани. Раціоналізм як визначальна риса розуму породжує не тільки світло істини, але й може стати джерелом химер. Світ не раціоналізується без залишку (Б. Кримський), а пошук його універсальних закономірностей постійно «довантажується» правдою життя, духовними цінностями ментальних визначеностей людини. А це вже світ ірраціональної стихії, юрисдикція позанаукового знання.

Незважаючи на девальвацію позанаукових форм пізнання, вони не лише не стали жертвою наукового раціоналізму в XIX–XX ст., а й переконливо демонструють не стільки свою ненауковість, скільки атрибутивність науковому пізнанню. Цей вплив відбувається безпосередньо через «вмонтованість» позанаукових конструктів у механізми саморозвитку культури, яка детермінує позначається на інституалізації та розвитку наукового пізнання, тобто воно і генетично, й актуально укорінено у позанаукові форми пізнання, черпає з них насамперед ідеали та цілі, привносячи до науки антропологічний вимір.

І якщо процес формування знання (понять про світ) інтерпретувати не як схематично-абстрактний процес відображення (перенесення) об'єктивних характеристик предметів реального світу до змісту свідомості, а як складний процес синтезу об'єктивного та суб'єктивного, змістовних характеристик об'єктивного світу з ментальним світом людської свідомості в контексті практичного відношення до світу, то цілком очевидно, що виникнення і генеза науки невіддільна від внутрішньої стихії людського існування – фантазій, омани, переконань, емоцій, моральних переживань, буденних уявлень тощо.

І. А. Верещинська,* М. Г. Кітов**

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ВЧЕННЯ БЕНЕДИКТА СПІНОЗИ

Сьогодні філософія Б. Спінози цікавить дослідників із двох причин. *По-перше*, субстанціональний монізм Б. Спінози стосується низки проблем, які й сьогодні виявляються для філософського співтовариства предметом обговорення. Співвідношення атрибута мислення і атрибута протяжності в субстанції порушує головне філософське питання про первинність духу чи матерії, і тим самим знову породжує одвічну полеміку між ідеалістами та матеріалістами. Співвідношення цих двох атрибутів у людині загострює антропологічну проблему – проблему про механізм взаємодії або взагалі відсутність такого між духом і тілом. Концепція Б. Спінози містить також й інші вузлові філософські проблеми. Серед них, наприклад, трактування Бога, пошук оптимального методу пізнання тощо. *По-друге*, можливість варіативного тлумачення спінозівського вчення як у цілому (матеріалістичне, ідеалістичне), так і з окремих питань (створення субстанцією кінцевого світу, співвідношення душі і тіла, сутність спінозівської «геометрії» тощо) ставить дослідників у

* аспірантка Національного університету харчових технологій;

** д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

ситуацію нерозв'язної конфронтації, що не приводить до прояснення ідей видатного голландського філософа. Головна ж складність оцінки цих ідей обумовлена тим, що висновки багатьох досліджень є часто однаково обґрунтованими, що вказує на амбівалентність самого вчення Б. Спінози.

У своєму трактаті «Етика» Б. Спіноза прагнув з'ясувати нове етичне ставлення людини до світу, який ставав у його роздумах математично обчислюваним і механічно конструйованим.

Досліджень спінозівської онтології і гносеології досить багато як в Україні, так і за її межами. Про їх серйозність можна судити з того факту, що серед дослідників філософії Б. Спінози такі видатні філософи, як І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Ф. В. Шеллінг, В. Віндельбанд, А. Шопенгауер, В. Соловйов, С. Франк, Е. Ільєнков та інші.

Виокремимо такі аспекти сучасного спінозизму: а) щодо ставлення до Бога М. Бєленькій [2], Л. Маньковський [10] вказували на атеїзм у Б. Спінози, І. Кауфман [8] визнавав пантеїзм, Е. Ільєнков [7] відносив його вчення до метафізичного напрямку, В. Асмус [1], Є. Марєєва [11] знаходили у Б. Спінози матеріалізм, Дж. Льюїс [9] – ідеалізм, В. Вундт [5] – реалізм (або тенденцію до нього); б) за кількістю субстанцій Б. Биховський [4] відзначив у Б. Спінози монізм, Г. Челпанов [16] – дуалізм; в) за характером філософії В. Бєляєв [3] відзначив у Б. Спінози акосмізм, В. Соколов – панлогізм [14]; г) по відношенню до спінозівської «геометрії» М. Мітін [12] виділив форму; д) К. Фішер [15] навів кілька прикладів внутрішніх протиріч у вченні голландського філософа, а В. Половцова [13] розробила цілісний підхід до інтерпретації філософії Б. Спінози. На основі знання справжнього змісту латинських термінів Б. Спінози і Р. Декарта та володіння теорією пізнання Б. Спінози вона виокремила джерела помилок критиків Б. Спінози (термінологічний і гносеологічний). В. Асмус та І. Коніков писали про існування об'єктивних складнощів спінозівського вчення, що утрудняють його інтерпретацію.

Етика Б. Спінози має, швидше, смислове значення, а не формальне у плані настанови або перерахування обов'язків в їх суто імперативний характер. Це є етика математичного розуму, яка нічого не наказує ззовні людині в його життєвих обставинах. Вона покликана осягати закони людського буття або природи і причетності до них людської екзистенції. Пізнання істини як вищого блага не є суто моральною метою людського життя. Це пізнання є необхідним наслідком, що виникає зі справжньої істоти самої людської природи. Якщо людина звільняє себе тільки для того, щоб бути самою по собі і бути заради самої себе, то внаслідок цього тотальність всього суцього, тобто Бог, світ і людина має бути перебудована і пізнана у термінах субстанціальної єдності. Вся християнська сфера суцього переосмислюється згідно з таким принципом: «Порядок і зв'язок ідей є такий самий, що і порядок і зв'язок речей». Якщо філософія Б. Спінози висловлює етику математичної системи розуму, то філософія І. Канта прагне з'ясувати природу і принципи людського розуму.

«Етика» Б. Спінози вперше продемонструвала, що новоєвропейська метафізика як система здатна зберігати етичну субстанцію, що можлива тільки на пантеїстичній основі. Або природа божественна, і людина причетна до природного порядку речей, покликана осягати божественне, тобто добро, красу

та істину, або природа є просто механізм, в якому немає місця ні Богу, ні тим більше людині в її етичному вимірі. Б. Спіноза говорить про божественну природу і розумну людину. Слідуючи Б. Спінозі, Ф. В. Шеллінг у своєму трактаті про сутність людської свободи пише, що єдино можливою системою розуму є пантеїзм. Й. В. Гете виявив у філософії Б. Спінози божественну сутність природи, тому, якщо вірити Й. П. Еккерману, він говорив: «Взагалі ж природа і ми, люди, так пройняті божеством, що воно править нами, що ми у ньому живемо і діємо, страждаємо і радіємо згідно з його одвічними законами, що ми слідуємо їм і що вони застосовуються до нас, все одно, пізнали ми їх чи ні» [17, с. 401].

Про філософію Б. Спінози Г. В. Ф. Гегель говорив так: «Бути спінозістом це – суттєвий початок всякого філософствування. Бо, як ми бачили, коли починають філософствувати, душа повинна спочатку купатися у цьому ефірі єдиної субстанції, в якій все, що ми раніше вважали істинним, зникло. Це заперечення всього особливого, до якого раз мав прийти кожен філософ, є звільнення духу і його абсолютна основа» [6, с. 285].

Таким чином, у контексті своєї концепції природної могутності Б. Спіноза розглядає могутність людини, яка базується на інтелектуальному досягненні людиною всього комплексу причинно-афекційних відношень між субстанцією як абсолютною могутністю та різними її модифікаціями як необхідними актуалізаціями цієї могутності. На базі своєї концепції природної могутності, що здійснюється у безлічі своїх різноманітних модальних станів, і концепції людського інтелекту як наймогутнішого людського афекту, здатного підкорювати собі всі інші афекти, перетворюючи таким чином пасивний стан людини на активний, Б. Спіноза розробив концепцію, згідно з якою людина здатна планомірно впливати на дійсність корисним для себе чином завдяки свідомому використанню нею всього творчого потенціалу свого інтелекту: лише завдяки цьому людина здатна досягти стану особистої свободи, без чого вона не може стати щасливою.

1. Асмус В. Ф. Очерки истории диалектики в новой философии (фрагмент) / В. Ф. Асмус // Бенедикт Спиноза: pro et contra. – СПб., 2012. – С. 49–539.
2. Бельский М. С. Спиноза / М. С. Бельский. – М. : Молодая гвардия, 1964. – 240 с.
3. Беляев В. А. Лейбниц и Спиноза / В. А. Беляев. – СПб. : Наука, 2007. – 352 с.
4. Быховский Б. Э. Был ли Спиноза материалистом / Б. Э. Быховский. – Минск, 1928. – 36 с.
5. Вундт В. Введение в философию / В. Вундт. – М., 2007. – 360 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в XIV т. – Т. XI, кн. 3. Лекции по истории философии. – М.; Л. : Соцэкгиз, 1935. – XXIX, 527 с.
7. Ильенков Э. В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории / Э. В. Ильенков. – М., 2010. – 328 с.
8. Кауфман И. С. Порядок бытия и мышления в системе Спинозы / И. С. Кауфман // Метафизические исследования. Вып.15. – СПб., 2000. – С. 317–327.
9. Льюис Дж. Жизнь и учение Спинозы / Дж. Льюис. – СПб, 1895. – 74 с.
10. Маньковский Л. А. Спиноза и материализм / Л. А. Маньковский. – М.; Л., 1930. – 208 с.
11. Мареев С. Н., Мареева Е. В. История философии (общий курс) / С. Н. Мареев, Е. В. Мареева. – М., 2004. – 880 с.
12. Митин М. Б. Спиноза и диалектический материализм / М. Б. Митин // Под знаменем марксизма. – 1932. – № 11–12. – С. 153–179.
13. Половцова В. Н. К методологии изучения философии Спинозы / В. Н. Половцова // Бенедикт Спиноза: pro et contra. - СПб., 2012. – С. 250–324.

14. Соколов В. В. Спиноза / В. В. Соколов. – М., 2009. – 224 с.
15. Фишер К. История новой философии: Бенедикт Спиноза / К. Фишер. – М., 2005. – 557 с.
16. Челпанов Г. И. Спинозизм и материализм / Г. И. Челпанов. – М., 1927. – 47 с.
17. Эккерман И. Разговоры с Гете в последние годы его жизни / И. Эккерман. – Ереван, 1988. – 672 с.

Л. М. Смольська*

СИНДРОМ НАРЦИСІВ ТА ЗАДАЧІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Український соціальний інтелект повинен перейти від домінування функції пристосування до творчої функції. Доцільним є зміна фокусу соціальної уваги: від осуду «винних» у тривалому занепаді й економічному виснаженні до образу бажаного й координування загальнонародних зусиль. Творча функція соціального інтелекту, який у перехідний період набуває політичних рис, виражатиметься у творенні щасливого життя; адаптивно-перетворююча – у готовності викорінювати явища, які цьому перешкоджають.

В умовах ринку та глобальної цивілізації основна життєва цінність перемістилась у володіння та споживання, в тому числі у захопленість власним образом. Сучасне суспільство – сукупність споживачів, а не суспільство знань, як декларується в чиновницьких кабінетах. Сумно, що за часів так званої незалежності освіта стала індустрією, яка і за формою, і за змістом все далі від духовних джерел.

Наприклад, кваліфікаційні вимоги до освітнього управління наповнилися змістом фінансового менеджменту, а про духовне наставництво, цілющу енергію любові, майстерної праці в даному контексті не йдеться. В корумпованому суспільстві гроші вимагаються не тільки і не стільки для надання професійних послуг, скільки для передавання їх на верхні поверхи піраміди. У 1899 р. в «Теорії бездіяльного класу» Т. Веблен писав про «розбійників-баронів та обманщиків», «нових варварів, які принесуть нові темні віки кріпацтва для народних мас». Його пророцтва збулися. Не лише західне суспільство демонструє кульмінацію відсутності етики – планетарна соціологія втратила свою роль суспільної совісті. Щастя нині легально асоціюється з владою грошей, втіхою нарциса. На питання до курсантів-педагогів «Що сьогодні бракує освітянину?» більшість відповідає – грошей.

Античні моральні теорії говорили про добродійності, щастя, («eudaimonia») як самореалізацію. Благополуччя ж нарциса – розкоші та споживання. Авторитетний український економіст Б. Юровський пише, що однією з найвагоміших причин економічної кризи 2008 р. в Україні стало «прагнення розкошів без фізичної праці. Людей привчили споживати якнайбільше, а працювати, як вийде. Шикарне життя олігархів, зірок... стали зразком для наслідування не лише підприємців, а й звичайних людей, які живуть на зарплату. А професійна майстерність знецінилась».

* к.психол.н., доцент кафедри філософії, економіки та менеджменту освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

У 1900 р. З. Фрейд першим вказав на нарцисизм як явище патопсихологічного ґатунку, тому що воно викликає тотальні порушення соціального і фізичного здоров'я. Та маніпулятивна індустрія апелює до нарцисів. Тому у 2010 р. Американська психіатрична асоціація офіційно викреслила нарцисизм як патологію зі свого Діагностично-статистичного переліку, а західні ідеологи проголосили його нормою.

Синдром «золотого батона» українських олігархів – не просто психічна патологія, це тяжкий кримінальний злочин, за який у часи Радянського Союзу передбачалася найвища міра покарання. Ця тенденція має бути ліквідована. Не слід приписувати нарцисизм тільки можновладцям. Це явище скрізь. Стикаємося з ним у вульгаризованій популярній пораді з глянцевого журналу: «любити та балувати себе», «підвищувати власну ціну на шлюбно-сексуальному ринку» тощо. Варто прогулятися лабіринтами Фейсбуку, порозглядати його «галереї» – чим не ярмарок марнославства?

Нарцис поділяє світ на дві сфери: «свою воду» – все те, що дозволяє «бути-собою-як-мені-подобається» і на «чужий глечик» – те місце і той час, де треба ритуально відбутися, найменше витрачаючи своєї енергії. Зоною комфорту, «своєю водою», а радше, «своїм болотом» стає ізольована капсула, де засоби – телевізор, комп'ютер, свій кабінет, навушники, телефон, свої фетіши. А «чужим глечиком» є увесь інший світ, включаючи близьких та колег, з якими розділяється фізичний, а не психологічний простір. Ця позиція – швидше стихія, ніж плід свідомого вибору члена спільноти. Нарцису-невротика бракує енергії – йому немає, чим співпереживати, цікавитися, думати і творити благо. Чому сучасна людина є духовно обмеженою, виснаженою та фіксованою на собі? Причини такі:

1) в людини порушені зв'язки з її родовим корінням – вона не знає своїх предків, не користується їх збагаченою мовою (замінники – суржик, лайка та сленг); байдужа до фольклору і традицій пращурів;

2) через прагнення або домінувати, або лишатися осторонь з метою безпеки розірвані зв'язки людини з тими, хто є навколо. Так виглядає «постемоційне суспільство»: індивідуалізм, конкуренція, ролі заганяють людину в стан недовіри, депресивної «глухоти» й самотності;

3) людина не має контакту зі світом сакрального – релігія відкидається або приймається ритуально за масовим рефлексом, а на самостійні духовні пошуки особа, продукт масової школи (тотальної освітньої обробки), взагалі не здатна.

«Невроз розглядається як результат неповного неадекватного, викривленого уявлення про себе та про своє минуле» – зазначає Дж. Брунер, відомий вчений, спеціаліст із психології навчання.

Глобалізований світ витісняє духовну чутливість, видавлює генетичну пам'ять телевізійними та комп'ютерними відео, що руйнують ціннісний спектр автентичності. З навчання вихолощено живий дух – не лише з мистецько-естетичного циклу, якому відведене мізерне місце в шкільній програмі, а і з природничого циклу. Для молоді поняття «наука» асоціюється «з чимось складним, холодним і бездушним, ...хоча сама наука є вкрай важливим полем діяльності людського духу», – пише Дж. Брунер, – «...якщо ми не зможемо виробити у підростаючого покоління здатність *глибоко відчувати*, мислити й

діяти, ...нам доведеться пожинати плоди некомпетентності, відчуження й ненависті, тобто руйнування культури». Саме це переживає світ, і йому потрібна альтернатива.

Останні історичні події в Україні демонструють – наш духовний ресурс із пасиву переходить в активну фазу. Для процвітання нам потрібно відновлювати вертикальні зв'язки. Ми повинні мати довіру до авторитетної одухотвореної влади. Контакти з божественною сферою мають бути органічними, змістовно наповненими особистісним смислом. Це векторна верхня вертикаль. Звертання до традицій предків, інтерес до власного роду – вектор у глибину нашого коріння.

Горизонтальні зв'язки є не менш важливими: співпраця, любов, співпереживання людям. Ми потрібні одне одному – не в мережах, а наживо: від серця до серця.

Для українського соціального інтелекту, в якому є суттєва перевага – сердечна духовна сила, задачі є такими:

- 1) негайно об'єднатися навколо ідеї процвітання;
- 2) розробити стратегічний план змістового реформування освіти і просвіти, залучаючи як фахівців, так і діячів широкого спектру галузей за критерієм відбору – високий соціальний авторитет;
- 3) практично діяти, координуючи спільні зусилля через громадські об'єднання та ЗМІ.

Українське суспільство формується як політична нація в надзвичайно стимульних умовах. Інтелектуальний, вольовий та духовний ресурс стрімко зростає – ми стаємо народом, одним цілим, а не роз'єднаним населенням, в якому кожен виживає. Ми сьогодні готові відмовлятися від зручностей і обивательської безпеки; готові на зусилля заради процвітання в культурі, природності, праці разом з нашими родинами, нашими дітьми. Нова освіта і просвіта – авангард оновленого українського народу.

1. Брунер Дж. Культура образования / Дж. Брунер; [пер. Л. В. Трубицыной, А. В. Соловьева]; Моск. высш. шк. социальных и экон. наук. – М. : Просвещение, 2006. – 223 с.
2. Мештрович С. Насущный хлеб обществ / С. Мештрович // Перекрестки. – 2011. – № 1–2.

А. Маренець*

ПАТЕРНАЛІЗМ У МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ ЛЮДЕЙ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Серед сучасних стилів управління помітне місце займає патерналістський підхід. Йому властиві як позитивні, так і негативні риси. Природу патерналістського підходу слід шукати в історичному минулому українського народу.

Найбільш достовірні відомості про прояви патерналістського стилю управління відносяться до періоду Київської Русі. Людину тих часів можна уявити у такій загальній системі її зв'язків:

- найширша спільність – християнська (Я насамперед християнин);

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

- більш звужена спільність – піддані певного князя (Я – людина князя Володимира або Ярослава, або Святослава);
- приналежність до певної землеробської чи ремісничої спільності (Я – хлібопек або кожум'яка, або орач, або скоморох);
- найбільш звужена спільнота – сім'я, родинне коло.

Кожен індивід приймав форми і стандарти життя саме своєї соціальної групи з притаманними їй ідеалами, етикою, символами. Поведінка людини, залученої до таких різних форм спільності, була ритуалізованою, канонізованою. При цьому природним вважалася нерівність моральних прав і обов'язків людей різного станового статусу, нерівними були і моральна відповідальність, осудність та віддяка. Скажімо, одні права і обов'язки були у князя і його дружини, інші – у оратая (пахаря) або рядовича (робітника), або схомороха.

Найбільшою суспільною чеснотою була максимальна включеність до певної корпорації, групи. А це, своєю чергою, обмежувало моральну свободу особи. Саме патерналізм забезпечував нормативність міжстанових, міжособистих зв'язків. Сюзерен, старший, батько брав на себе зобов'язання заступництва, опіки молодшого, васала.

У творах того часу дуже часто зустрічаємо ідеалізацію образу князя. Варто пригадати хоча б Володимира Ясне Сонечко, піднесено ідеальний образ якого створено у «Слові про Ігорів похід». Або у «Слові Данила Заточника» читаємо: «Княже мій пане! Яви мені обличчя своє, бо ж солодкий голос твій і прекрасний образ твій, і дар твій, мов плід райський».

Прояви патерналізму можна вбачати і в беззастережному дотриманні кодексу вірності, відданості. Вона проявлялася у підпорядкуванні інтересів особистості вимогам певної соціальної групи або сюзерена (князя). Така вірність – наріжний камінь моралі русичів. Так, воїни відповідають Святославу перед нерівною битвою: «Де твоя слава буде, тут і наша буде». Стрижнем моральної свідомості став принцип станової честі. Вона, до речі, усвідомлювалася не як сукупність індивідуальних якостей, а як слава, повага, якою користувалася людина серед оточуючих. Отже, честь пов'язували з громадською думкою. Згадайте, зокрема, звертання князя Святослава до своєї дружини у «Слові про Ігорів похід»: «Нам вже нема куди подітися, як стати проти супротивника. Да не осоромимо землю Руську, да поляжемо тут кістками. Мертві бо сорому не мають».

Необхідно зосередитися на процесі становлення самосвідомості індивіда. Важливим чинником формування самосвідомості русичів був той факт, що вони були в постійному, сталому діалозі з Богом. Людина молилася, звірялася Богові, в чомусь каялась, чогось просила, щось замолювала. Тим самим відкривала свій, досі незвіданий внутрішній світ, свою неповторність, автономність. Поступово людина починає усвідомлювати свою індивідуальну вартість і цінність.

З цієї точки зору цікава вимога автора «Слова Данила Заточника»: «Не дивись на зовнішність мою, а глянь, який я в середині: Я, хоча одягом і злиденний, та розумом багатий; юний вік мій, та старший розум. Думкою б шугав мов орел у піднебессі». Зверніть увагу, що вже за часів Київської Русі

людина не погоджувалася, щоб її оцінювали за принципом «багатий-кращий», «бідний-поганий».

Розвинена самосвідомість дає можливість іронізувати: «Злидар мудрий – мов золото в брудному посуді, а багатий, причепурений та дурний – мов шовкова подушка, соломою набита». Більше того, людина вимагає справедливості: «Не позбав хліба злидаря мудрого, не піднеси попід хмари нерозумного багатого».

Про суть патерналістського підходу можна судити і, проаналізувавши становище жінки у суспільстві. У багатьох літературних джерелах того часу можна знайти матеріал, що допоможе реконструювати ставлення до жінки, її суспільне становище, її роль у сім'ї. В одному з літописів викладені погляди на це так: жінка має бути подібною до «корабля, що містить у собі багатство, куплене у віддалених країнах». Вона повинна вставати ще з ночі, готувати їжу і давати роботу слугам. «Жінка, як світильник, що не повинен гаснути і в ночі, її руки повинні творити все корисне, лікті свої вона повинна зміцнювати веретеном, турбуватися про одягу чоловікові і всій родині. Чоловік повинен бути одягнений у найкращу одягу, щоб вигляд його був зразковий».

Ще чіткіше становище жінки в родині визначив Володимир Мономах у своєму «Повчанні...» дітям: «Жінок своїх любіть, але не давайте їм властвувати над собою».

У багатьох літописних повістях створено тип рівноправної жінки, соратниці і співучасниці всіх справ чоловіка. Це і Ярославна – дружина князя Ігоря. Це і княгиня Марія – дочка загиблого в орді чернігівського князя Михайла. За її вказівкою та участю було складене житіє її батька і написані хвилюючі рядки про її чоловіка князя Василька, закатованого ворогами. Це і Ольга – дружина волинського князя Володимира Васильковича. За її допомогою він перед смертю зміг упорядкувати державні справи.

Ретрансляція патерналістських традицій Київської Русі на сьогодні дозволяє зрозуміти їх переваги і недоліки та визначити доцільність використання елементів патерналізму у сучасній управлінській практиці.

В. Семенова*

ПРИРОДА ВЛАДИ ЗА БУЛЛОЮ ПАПИ РИМСЬКОГО БОНІФАЦІЯ VIIІ «UNAM SANCTAM»

Актуальність обраної теми зумовлена зацікавленістю наукових кіл у пошуку сумісності релігії та політики, а також інтересом до канонічного права, тобто юриспруденції Католицької Церкви. Однак, криза у вивченні дисципліни «Римське право» – невід'ємної методологічної бази професійної юридичної освіти¹ – не сприяє коректному розумінню церковної юриспруденції, для якої

* студентка Папського університету Йоана Павла II у Кракові, Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського.

¹ Дождев Д. В. Римское частное право : учебник для вузов; под ред. В. С. Нерсесянца / Д. В. Дождев. – М. : Изд. группа ИНФРА М – НОРМА, 1996. – С. 7

юридичні моделі та дефініції римського права є базовими.¹

Метою є дослідити «теорію двох мечей» згідно з буллою «*Unam Sanctam*» папи римського Боніфація VIII в контексті досвіду і юридичної бази Католицької Церкви та теоретичних основ римського права.

Об'єктом дослідження виступає булла папи римського Боніфація VIII «*Unam Sanctam*» від 18 листопада 1302 року. Предметом дослідження є категоріальний апарат римського та канонічного права, використаний у визначенні дефініції влади в значенні *potestas* і *auctoritas* у буллі папи римського Боніфація VIII «*Unam Sanctam*».

Протягом багатьох віків людство намагається зрозуміти значення категорій «право», «закон», «мораль», «релігія». Останні десятиліття правової історії Європи просякнуті позитивістським напрямом розуміння права, що відображається у працях таких теоретиків, як В. С. Нерсесянц, М. П. Рабінович, О. Ф Скакун та інших. Зміст підручників із дисципліни «Теорія держави і права» не містить зв'язку з релігією та Церквою, на відміну від закордонних підручників канонічного та світського права, де розділи про взаємодію Церкви і держави є нормою.

Релігія, мораль, право, культура – це сфера публічна, і їх розуміння міцно ґрунтується на правильному розумінні суспільства як спільноти, родини. Про це заявляє Г. Дж. Берман, досліджуючи походження західної традиції права від племінного періоду до папської революції.² Він зазначає: «Я впевнений, що звичайне право народів Європи VI–X ст. було поєднане з релігією та мораллю, але водночас це було право, правовий порядок, правовий вимір суспільного життя».³

Українська правова наука потребує більш чіткої дефініції поняття «влада». Досвід канонічного права Католицької Церкви може в цьому допомогти.

Джерела юридичної концепції влади Католицької церкви лежать у класичному римському праві і виходять із поняття *patria potestas* – батьківська влада,⁴ яка була складовою моделі *pater familias* – отця сімейства в римському праві.⁵ Згідно з цією концепцією, влада *pater familias* була необмеженою і стосувалася як життя і смерті членів сім'ї, так і їхнього майна. Водночас отець сімейства ніс усю відповідальність за добробут своєї *familias*, за її життя, теперішнє і майбутнє.

Католицька Церква у своїй правовій науці завжди ставила надприродний порядок речей вище за дочасний, з тим, однак, що і дочасний порядок має

¹ Ks. Franciszek Baczkowicz SM. Prawo kanoniczne : podrecznik dla duchowienstwa. T. 1. / Ks. Franciszek Baczkowicz SM. – Wyd. diecezjalne sw. Krzyza w Opolu. – 1957. – S. 63; Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz. Redaktor naukowy ks. prof. hab. P. Majer. – Krakow, 2011. – 1992. – S. 48

² Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования; пер. с англ. / Г. Дж. Бергман. – М. : Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – 624 с.

³ Там само – С. 90

⁴ Семенова В. В. Влада. Теологічно-юридичний аспект за канонічним правом / В. В. Семенова // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності: матеріали XII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – С. 81

⁵ Мажец Л. Pater familias: влада отця людської родини / Л. Мажец // Католицький Вісник – 2014. – № 9. – С. 2–3

служити (підпорядковуватися) порядку надприродному. Ще до папи римського Боніфація VIII (близько 1235–1303) папа римський Григорій VII (1020/1025–1085) проголосив верховенство духовного меча над дочасним і претендував на нього опосередковано, через світських правителів. Він перший ствердив, що лише Церква має владу в духовних питаннях, а не королі та імператори, які на той час вже вважалися *secularis* – світськими, тобто такими, що не мають духовних повноважень. У документі «*Dictatus Papae*» папа Григорій VII виклав 27 тез про владу Папи Римського, юридично обґрунтувавши кожен з них.¹

18 листопада 1302 р. папа римський Боніфацій VIII проголосив буллу «*Unam Sanctam*»,² яка з'явилася внаслідок конфлікту короля Франції Філіпа Красивого зі Святим Престолом. Доктрина, викладена у ній, пізніше отримала назву «Теорії двох мечів».

У буллі папа Боніфацій VIII використав на означення влади два терміни – *potestas* і *auctoritas*. Влада-*potestas* (за Кодексом канонічного права (КПП) – ординарна)³ – влада, яка здійснюється повсякденно і може бути делегована за посадою або рішенням суверена. Влада-*auctoritas* (за ККП – верховна влада)⁴ – прояв влади-*potestas* у разі настання граничного випадку.⁵

Папа стверджував, що «влада [*potestas*] має два мечі, духовний та світський. Але останній використовується для Церкви, а перший – Церквою». Тобто духовний меч використовується Церквою «в особі священників [*sacerdotis*]», а світський – використовують королі [*regum*] та військові [*militum*] за згодою і волею священників. Священники ж в реалізації духовної *potestas* керуються не світськими мотивами, а будучи синами [*fili* *familias*] Бога-Отця [*pater familias*], від якого мають владу-*auctoritas*, виконують його отцівську волю. Влада [*auctoritas*] надана Богом Петру та його наступникам і делегується ними братам у священстві. Саме через таку природу походження *auctoritas* духовна влада (*spirituali potestas*) священства у дочасному світі має вищий статус, аніж земна влада (*terrena potestas*) світських правителів. Адже духовні речі за рівнем вищі за мирські.

Основа цього твердження – парадигма вічного спасіння віруючих, що є сферою духовною, підвладною тільки *spiritualis potestas*. Тому носії *spiritualis potestas* можуть управляти справами дочасними, утворювати різноманітні земні структури, а навіть судити світські земні структури, якщо ті відхилилися [*si deviat*], збилися зі шляху, який веде до спасіння. Завданням *spiritualis potestas* є

¹ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования; пер. с англ. / Г. Дж. Бергман. – М. : Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – С. 102–103; Текст латиною: Hofmann K. Der «*Dictatus papae*» Gregors VII. Eine rechtsgeschichtliche Erklärung / K. Hofmann. – Paderborn : Ferdinand Schöningh, 1933. – P. 202–208.; Текст англійською: Ernest F. Henderson. Select Historical Documents of the Middle Ages / Ernest F. Henderson. – London : George Bell and Sons, 1910. – P. 366–367.

² Христианское вероучение. Догматические тексты учительства Церкви III–XX вв. / Пер. с франц. – СПб. : Изд.-во св. Петра, 2002. – С. 246–247.

³ Пор. розділ I. Кодекс канонического права – М. : Институт философии, теологи и истории св. Фомы, 2007. – С. 178.

⁴ Там само: Пор. кан. 381. – С. 156.

⁵ Семенова В. В. Влада. Теологічно-юридичний аспект за канонічним правом / В. В. Семенова // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матеріали XII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – С. 81.

коригування світських володарів і структур на шляху до Істини, згідно із вченням Єдиної Святої Католицької Церкви.

Згідно з буллою «*Unam Sanctam*» джерелом влади – влади-*potestas* і влади-*auctoritas* є Бог. Владою-*potestas* наділені як священики, так і світські правителі. Булла називає владу священиків – *spiritualis potestas* (духовна влада), а владу світських правителів – *terrena potestas* (земна влада). Однак, через те, що священики окрім влади-*potestas* через Таїнство рукоположення отримують владу-*auctoritas*, а єпископи – повноту *auctoritas* (найвищу *auctoritas* має Папа Римський, як перший серед рівних), вони мають привілейоване положення щодо світських правителів. Обов'язком останніх є послух наміснику Христа – Папі Римському, а відтак і кожному єпископу, який перебуває в сопричасті з Папою.

С. І. Присухін*

ПРОБЛЕМА МИРУ В СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ ПАПИ РИМСЬКОГО

Вирішення проблеми суспільного миру в контексті християнського віровчення має тривалу історію, започатковану біблійною традицією. В Біблії словом «мир» зазвичай послуговувалися не лише для позначення факту відсутності війни – «об'явити їм мир» (Суд. 21, 13), «час на війну і час на мир» (Прип. 3, 8), але й для позначення гармонії в міжособових стосунках – «чеснотлива жінка чоловіка звеселює, він проживе літа свої в мирі» (Сир. 26, 2), матеріального і духовного добробуту – «якщо б ти ходив шляхом Божим, ти жив би вічно в мирі. Збагни, де знання і де сила, де розум, щоб тобі також знати, де довголіття, де життя, де світло очей та мир» (Вар. 3, 13-14), щастя людини – «Мир, мир! – і тому, хто далеко й хто близько, – каже Господь: Я його оздоровлю» (Іс. 57, 19).

З плином часу біблійне тлумачення миру набуло дещо суперечливого характеру (протиріччя між християнським ідеалом суспільного миру та необхідністю Церкви підтримувати державу у виконанні її функцій за допомогою насильства). Теза про можливість підтримки держави у конфлікті зі зброєю в руках (коли війна справедлива) обґрунтовувалася св. Августином як спосіб вирішення вищезазначеної суперечності. В «Градї Божому» св. Августин запропонував розгорнуте визначення християнського миру: «Мир всього – спокій порядку. Порядок є розташуванням рівних і нерівних предметів, які мають своє місце» [8]. Загалом св. Августин окреслив передумови досягнення миру в земному світі. Дійсний Мир розпочинається на землі (на цьому світі) і є великою метою, позаяк веде до істинного миру – Града Небесного. Згодом Тома Аквінський доповнив вчення св. Августина про війну і мир тим, що для війни необхідна не тільки справедлива причина, але і праведне бажання протидіяти злу та прагнути встановити добро [Цит. за: 7, с. 423]. Концепція св. Августина

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

про підтримку справедливої війни стала визначальною для Католицької Церкви на багато століть наперед.

Вчення св. Августина та Томи Аквінського про мир Католицька Церква використовувала в різний час по-різному – як для обґрунтування мирних домовленостей, так і для пропагандистської підтримки хрестових походів у Середні віки. Церква обстоювала ідею, згідно з якою, якщо у світі існує несправедливість, що суперечить істині, то існуючий мир не є тим вічним і бажаним миром, який стає метою Церкви. Інакше кажучи, Церква виступала прибічником миру, але не прибічником абсолютного пацифізму. Подібна позиція виправдовувалася конкретними обставинами тогочасного життя.

Упродовж своєї історії Католицька Церква запропонувала багато прикладів захисту миру на Землі. Під час двох світових воєн ХХ ст. папи Венедикт XV і Пій XII, використовуючи дипломатичні важелі та спеціальні звернення до мирян і всіх людей доброї волі, сприяли мирним переговорам із питань повернення окупованих територій та військовополонених, а також надавали велику допомогу жертвам війни. У ХХ ст. виникли великі католицькі рухи, які виступали за мир, наприклад, заснований у 1945 р. Міжнародний рух «Pax Christi» («Мир Христа»). Згодом папа Іван XXIII виступав із закликами до миру і роззброєння під час Карибської кризи 1962 р. Павло VI та Іван Павло II запропонували власні миротворчі ініціативи і брали участь у переговорах про мир. У 1967 р. Павло VI заснував Папську комісію «Justitia et Pax» («Справедливість і мир»), а також запровадив Міжнародний день миру (1 січня) як день проголошення універсальних цінностей життя: істини, справедливості, свободи, любові. Щорічні послання Папи Римського з нагоди Міжнародного дня миру відповідають на актуальні питання соціального життя, а також працювали і працюють на розвиток соціального вчення Католицької Церкви. В енцикліці папа Івана XXIII «Pacem in teris» («Мир на землі», 1946 р.), адресованій до мирян і всіх людей доброї волі, було зазначено: «Сьогодні всі люди доброї волі виконують грандіозне завдання встановлення в житті суспільних відносин, заснованих на істині, справедливості, любові до ближнього і свободі між індивідами, в родинних стосунках, соціальних інститутах влади та держави, з однієї сторони, та світовим співтовариством, з іншої. Це благородне завдання, оскільки воно пов'язано з встановленням справжнього миру, який співпадає з Божим волевиявленням» [5, с. 47].

Розробка проблем суспільного миру знайшла своє відображення на Другому Ватиканському Соборі (1963–1965 рр.), зокрема у Пастирській конституції «Gaudium et spes» («Радість і надія», 1965 р.). До речі, кардинал Кароль Войтила (майбутній Папа Іван Павло II) безпосередньо брав участь у сесіях Другого Ватиканського собору. «Gaudium et spes» надала нові аргументи для актуалізації захисту миру з огляду на сучасні загрози соціальному життю. Документ засудив нелюдські прояви війни і закликав усіх християн молитися і робити все можливе для встановлення миру: «Собор, вияснюючи правдиве й шляхетне поняття миру, засуджуючи страхіття війни, закликає гаряче всіх християн, щоб вони за допомогою Христа, творця миру, співпрацювали з усіма людьми для укріплення між ними миру – в справедливості й любові, і для приготування мирових засобів» [1, с. 601]. «Gaudium et spes» підтверджує, що

мир – це не лише відсутність війни, а рівновага сил між суперниками, мир не має ґрунтуватися на бажаннях деспотичного панування однієї сторони над іншою, «мир не полягає тільки у відсутності війни та й не обмежується тільки до встановлення рівноваги між протилежними собі силами, ані не постає з якоїсь імперської гегемонії, але слушно і властиво визначається як діло справедливості» [1, с. 601].

Для здійснення суспільного миру необхідно, щоб були знищені причини військових конфліктів і насамперед несправедливість, яка є наслідком економічної диспропорції в соціальному світі, а також ліквідований дух користолюбства і зневаги до людей. «Для побудови миру є необхідною рішуча воля пошанувати інших людей і народи та їхню гідність і повсякчасна братерська поведінка... мир є також плодом любові, яка йде далше за те, чого вимагає справедливість» [1, с. 602].

Соціальне Вчительство Церкви констатує, що через гріх людському співтовариству загрожує небезпека соціального насильства і якщо вичерпані можливості мирних домовленостей, то уряд має право законної оборони, тому що до його обов'язків входить необхідність захисту безпеки власного народу. В Посланні з нагоди Всесвітнього дня миру (2004 р.) Іван Павло II зазначав, що Церква допускає право захисту за допомогою військової сили, але за умови, що реалізація самозахисту не має виходити за «традиційні межі необхідності і пропорційності» (6) [3]. Умовами, які узаконюють використання військової сили є такі: «щоб шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; щоб усі інші засоби для покладення цього краю виявилися неможливими або безуспішними; щоб були обґрунтовані можливості успіху; щоб використання зброї не зчинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути» (традиційні елементи, що визначають зміст поняття «справедлива війна») [6, с. 529]. Водночас Церква підтримує мужню позицію тих осіб, які відмовляються від використання сили (насильства) щодо інших людей. Магістеріум підкреслює: «виглядає справою слушною, щоб гуманними законами подбати про тих, хто відказується з понук сумління вживати зброю, але не відмовляється від інших форм служби для людської суспільності» [1, с. 604].

У Пастирській конституції «*Gaudium et spes*» наголошується, що необхідно додержуватися міжнародних домовленостей, у яких йдеться про допомогу пораненим воїнам, військовополоненим тощо, з метою зробити неправедні військові дії якомога менше нелюдськими. Війна не виправдовує будь-яку дію або вчинок військових («не все стає дозволеним між сторонами, які воюють» [1, с. 603]). Щодо ворога залишається дієвим принцип гуманності (особливо щодо мирного населення, полонених та поранених). Необхідно нагадати про моральну відповідальність учасників військових конфліктів за можливі злочини, які можуть виникнути під час військового конфлікту.

Кожен, хто служить у збройних силах, має моральне право не виконувати злочинні накази, які грубо порушують права народів і його загальні принципи [6, с. 530]. На військових покладається цілковита відповідальність за їхні дії, які суперечать правам людини і народів чи нормам міжнародного гуманітарного права. Такі дії не можна виправдати необхідністю виконувати накази

керівництва. Всі дії, які принижують права людини, а також накази, які нав'язують їх, є злочинними. «Всяка воєнна дія, що змагає до нерозбірливого знищення цілих міст чи широких областей, разом з мешканцями, є злочином проти Бога і проти самої людини, які треба рішуче і невідкладно осудити» [1, с. 605]. Сліпий послух не є виправданням злочинного наказу, будь-яка морально невинуватна смерть є злочином і прирівнюється до смертельного гріха, тому кожна людина як віруюча, так і людина доброї волі, повинна всіляко протистояти злочинним наказам, що породжують геноцид. Якщо військові правильно виконують свої обов'язки, то вони служать безпеці і свободі своїх народів і сприяють таким чином утвердженню миру.

Вжиті заходи збройного захисту миру повинні повністю відповідати міжнародному праву й фундаментальному принципу рівності держав. Міжнародна спільнота має також Міжнародний кримінальний суд, щоб карати відповідальних за особливо тяжкі злочини: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини, агресію. Соціальне Вчительство Церкви підтримує таку ініціативу. Міжнародний порядок передбачає також санкції, які призначені виправляти поведінку урядів тих країн, які порушують правила мирного та організованого міжнародного співіснування чи жорстоко пригноблюють власне населення. Компетентні органи міжнародної спільноти повинні враховувати справжню мету таких санкцій, а також періодично та об'єктивно оцінювати вжиті заходи, їхню ефективність і вплив на мирне населення. Застосовування економічних санкцій вимагає розсудливості і жорстких правових і моральних критеріїв [2].

Накопичення зброї з метою залякування можливих супротивників є неадекватним і невинуватним засобом підтримки миру. Стримування як засіб забезпечення миру може відігравати позитивну роль лише в тому випадку, коли вона стає передумовою подальшого роззброєння, не створює причин нових військових конфліктів. Відомо, що витрати на озброєння поглиблюють суспільні конфлікти і заважають надати допомогу нужденним народам (за висловом Павла VI є «соціальним марнотратством» [9, с. 31]). Безперечно, що пропонуване роззброєння повинно відбуватися не односторонньо, а на взаємній основі на підставі міжнародного права і конкретних гарантій.

Акцентуючи увагу на необхідності створення всезагальної «культури миру» (побудова «цивілізації любові»), Соціальне Вчительство закликає всіх віруючих людей, а разом із ними всіх людей доброї волі, до такого стану справ, коли вони, «виконуючи правду в любові, об'єдналися з людьми справді миролюбивими, для вимолювання і здійснення миру... Наскільки люди грішні, стоять вони і стоятимуть під загрозою війни аж до приходу Христа; а наскільки об'єднані в любові, перемагають гріх, то переможуть і насилля, аж доки не здійсниться слово: «І перекують вони свої мечі на рала, а списи свої на серпи. Народ на народ не буде меча піднімати, і не вчитимуться більше воювати» (Іс. 2, 4)» [1, с. 602–603].

Іван Павло II у Післясинодальному Апостольському повчанні «*Christifideles Laici*» («Покликання і місія мирян», 1988) зробив висновок: «Ніщо не в стані зламати прагнення окремих осіб та цілих народів до безцінного добра миру у справедливості. Євангельське благословення «Блаженні миротворці» (Мт. 5, 9)

знаходить серед людей нашої доби нове, глибоке відлуння: цілі народи сьогодні живуть, страждають та працюють задля миру. Щораз більше людей та їх угруповань вибирають шлях сопричастя у житті суспільства, щоб реалізувати прагнення миру» [4, с. 15].

1. Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі «Радість і надія – Gaudium et spes» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, Декрети, Декларації. – Л. : Свічадо, 1996. – С. 499–619.
2. Иоанн Павел II. Обращение к дипломатическому корпусу, аккредитованному при Святом Престоле, понедельник 9 января 1995 г. (на итал. яз.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vatican.va/holy_father/join_paul_ii/speeches/1996/documents/hf_jp-ii_spe_09011995_diplomatic-corps_it.html
3. Messages of His Holiness Pope John Paul II for the celebration of the world of peace 1 January 2004 An ever timely commitment: teaching peace [Electronic resource]. – Access mode: www.vatican.va/holy_father/join_paul_ii/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_20031216_xxxvii-world-day-for-peace_en.html
4. Покликання і місія мирян : післясинодальне апостольське повчання святішого отця Івана Павла II. – Л. : Місіонер, 1998. – 155 с.
5. Іван XXIII (Папа). Мир на землі. Енцикліка Папи Івана XXIII про встановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі / Іван XXIII (Папа). – Л. : Свічадо, 2008. – 53 с.
6. Катехизм Католицької Церкви. – Жовква : Місіонер, 2002. – 772 с.
7. Католическая энциклопедия : Т. 3. М–П. – М. : Научная книга, Изд-во Францисканцев, 2007. – 1010 с.
8. Августин Иппонийский. О Граде Божьем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.krotov.info/library/01_a/avg/ustin_035.htm#.DO.93.DO.BB.DO.B0.DO.B2.DO.B0_XIII_8
9. Павло VI (Папа). Енцикліка Populorum progression (Розвиток народів) Вселенського Архієрея Папи Павла VI / Павло VI (Папа). – Л. : Свічадо, 2011. – 48 с.

Г. К. Кожоляно*

ВОЛОДИМИР ШАЯН ПРО РОЛЬ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕЛІГІЇ

Належне місце серед українських вчених діаспори другої половини ХХ ст. займає Володимир Шаян. Він був видатним етнологом, культурологом, філософом, поетом, мовознавцем. У своїй філософській концепції В. Шаян поділяв погляди Г. Сковороди, хоча значно далі пішов у розробці питань етики і соціології. Також В. Шаян був практиком і теоретиком українського націоналізму.

До 90-х рр. ХХ ст. дослідники української культури, які з різних причин перебували в еміграції, вважалися буржуазними націоналістами, і їх праці були заборонені.

Незважаючи на те, що В. Шаян досліджував питання історії дохристиянської української віри, одним із перших зробив аналіз «Велесової книги», дав пояснення національної української символіки – синьо-жовтого прапора та тризуба, вказав на місце в культурі українців річок Дніпра, Дунаю, Дністра, вивчав питання ролі Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олега Ольжича, Юрія Федьковича, Івана Франка, Михайла

* д.і.н., професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Коцюбинського та ін. у духовному житті України, його праці й досі в Україні не публікуються.

Щодо оцінки діяльності цього вченого в ділянці етнології, мовознавства і філософії, то єдиною на сьогодні є загальна характеристика його життєвого і творчого шляху у передмові Л. Мурович до праці В. Шаяна «Віра предків наших», виданій уже після його смерті, у 1987 р. у Гамільтоні (Канада) [3, с. 7–17]. Так, Л. Мурович зазначила: «Творами професора В. Шаяна будуть цікавитись і їх аналізувати науковці й літератори в майбутній вільній Україні» [3, с. 15]. До певної міри це були пророчі слова, але націотворчі праці великого вченого дуже повільно пробиваються в незалежній Україні.

У Лондоні В. Шаян опублікував низку збірок своїх поетичних творів: «Орден Бога Сонця» (1962), «Повстань, Перуне» (1964), «Гімни Землі» (1965), «Слово золотої діадими» (1963), «Балада лісового шуму» (1965), «Балада про Святослава» (1965) тощо. Окремі поетичні твори публікувались у журналах «Орден», «Світання» та інших емігрантських часописах.

Мовознавчі праці з ділянки порівняльної лінгвістики В. Шаяна («До праісторії української мови», «Походження назви рік Дунай, Дніпро, Дністер») вміщують у собі як мовознавчі, так і етнологічні питання.

Займався вчений також перекладами з інших мов на українську («Слово про похід Ігоря», «Гімни Ригведи і Атхарваведи» тощо).

Народився В. Шаян 21 серпня 1908 р. у Львові у родині службовця (батько був працівником залізниці), мати походила з селянського роду із с. Добростани. Навчався у Львові у гімназії та Львівському університеті, де оволодів знаннями з філософії, санскритської, німецької та англійської мов. У 1944 р. він емігрував до Аугсбурга, а через деякий час – до Лондона, де й прожив до свого останнього дня. Помер В. Шаян 15 липня 1975 р. від хвороби серця.

Він працював у Лондоні директором бібліотеки імені Тараса Шевченка при Союзі українців у Великій Британії (СУБ), неодноразово обирався до керівних органів СУБ, був членом і президентом Української вільної академії наук, головою Спілки вільних журналістів.

Серед наукових праць, присвячених патріотичній тематиці, можна назвати такі: «Великий Бог», «Аналіз Влес Книги», «Найвище Світло. Студія про Сварога і Хорса», «Найвища Святість. Студія про Свентовита», «Про Перуна знання таємне», «Богиня Світання», «Біблія як ідеологія», «Джерело сили української культури», «Проблема української віри» тощо. Наприклад, праця «Проблема української віри», що була опублікована у 1946 р. в Лондоні в журналі «Орден», ще за життя автора витримала три видання, а у 1987 р. включена до часткового зібрання праць В. Шаяна «Віра предків наших» [4, с. 466–477]. У ній вчений звертає увагу на відомі писемні джерела, як, наприклад, «Слово про похід Ігоря», за якими простежується велика давня історія України, і стверджує, що багатотисячолітня дохристиянська історія українців загинула з приходом на терени України християнства.

Він вказує, що з утвердженням у кінці X ст. християнства князь Володимир «поширює християнство головно примусом і робить його державною вірою» [6, с. 5–6]. І власне, християнство утрималося на українських землях лише завдяки тому, що тут виробилася своєрідна форма двовір'я, при якій тиск з боку

християнських провідників поєднувався з певним компромісом у справі збереження залишків староукраїнської віри або включенням останніх до канонів християнства.

В. Шаян приділяє увагу дослідженню давньої слов'янсько-української писемної пам'ятки – «Велесової Книги». У вступній частині аналізу цієї пам'ятки під назвою «Студії Книги Велеса» дослідник дає таку оцінку давньому писемному джерелу: «У Книзі Велеса знайдено численні пов'язання цієї традиції і власне – і це найважливіше – добу одержимості національною вірою, ідею її оборони перед наступом християнізму, а у ще старших часах перед наступом грецької експансії в добу її колонізації Причорномор'я» [4, с. 77].

У листі-зверненні до друзів від 7 червня 1968 р. він писав: «Для Музею і для науки існує перш за все автентичність матеріалу, в даному випадку дощечок, чи табличок, яких дослідження дає найпевніші докази про їх вік, матеріал письмовий, тощо. Мене переконає щирість текстів, як виразу віри... Це автентичність самої віри в її первісній формі» [4, с. 40].

У вірі народу знаходять свій вияв найвищі ідеали етносу. Своє ставлення до Бога, світу, людей, власне, і розуміння себе самого, свого місця на Землі і в природі народ проявляє через віру. Якщо в рисах характеру народу є нахили до жорстокості, прагнення винищувати і підкорювати інші народи, то і в уяві його Бог буде жорстоким тираном, буде виступати у вигляді жорстокої людини, наділеної абсолютною владою. Історик вказує, що «цей «Бог» наказує йому вирізувати мечем усіх мужчин із кожного здобутого міста і дозволяє насилувати взяті до неволі жінки. Словом свого злого диявола, втіленого в своїй душі, такий нарід піднесе на Божий престіл і буде почитати його як «Бога» [6, с. 7].

У праці «Біблія як ідеологія...» дослідник відмічає: «Читаємо отже уважно всі ті місця Біблії, в яких нарід... устами своїх пророків чи «Бога» формулює свій власний закон і своє відношення до других народів і релігій. Саме ця програма, саме це відношення до інших народів скаже нам найбільше просто, що хотів даний нарід довершити в історії людства. Із неї ми побачимо, чи він був творчий чи руйнуючий» [2, с. 7].

Час хрещення Русі В. Шаян називає нещасливим часом і ставить питання, чи справді культура України починається від релігійної реформи князя Володимира? Поряд постає й інше запитання: що втратив народ із втратою своєї віри? Вчений дає відповідь: «Він утратив найбільшу свою цінність, свою героїчну літературу, а враз із нею свої героїчні ідеали, своє усвідомлення окремішності, свій відмінний і єдиний шлях власного розвитку, найглибшу основу, джерело власної культури» [6, с. 10].

Аналізуючи найдавніші писемні пам'ятки українців, такі як «Слово про похід Ігоря», «Повість минулих літ», В. Шаян констатує, що існувала в дохристиянські часи багата і велика староукраїнська героїчна поезія. Північні билини, окремі місця в літописах, народні думи незаперечно підтверджують це. Далі він ставить питання: що ж сталося з цією літературою? Які безглузді вандали посміли її знищити? І зразу ж дає відповідь: ця героїчна поезія і традиція пропала тому, що її витиснуло і знищило християнство. Отже, українська героїчна література не тільки не почалась із приходом християнства, але, навпаки, з його приходом вона закінчується...

Що ж сказати про мудрість народу, про його космогонію, міфологію, теологію, етику і т.д.? Не зачалася українська культура в 988 р., але пропала» [6, с. 13].

У праці «Джерело сили української культури» В. Шаян зазначає: «З проявами двосвір'я християнська церква вела нещадну боротьбу. Наслідком було те, що – з одного боку – зникали або й винищувались дохристиянські обряди і звичаї, як цього, наприклад, домагався пізніший теоретик даного напрямку Іван Вишенський, а з другого боку, на ці звичаї наверхувалася тоненька верства християнізму. Фольклор знайшовся упослідженим, як щось нижче, народно-селянське, засуджений у змислі морального знецінення, призначений на знищення. Так пропала «неписана» література самої ж лицарської доби, література типу поем Бояна чи поем «Слово про похід Ігоря», хоч саме «Слово» збереглося, можливо, завдяки його християнським елементам, бо ж зберегти літературу серед історичних бур і розгромів можна було тільки в монастирях» [5, с. 18].

У Біблії говориться про рідновірів «І порозвалюєте їх вітварі і поламаєте їх статуї, спалите теж їх посвячені гаї і образи Богів їх порубаєте і зітрете їх ім'я з цього місця» [1, Мойсей, V. 12. 2–3].

Особливо чітко позиція християнських зверхників проявилась на українських теренах у часи визвольної війни другої половини XVII століття. З цього приводу В. Шаян писав: «Папа римський посилає посвячений меч польському королеві і пише листи за листами до польської шляхти, щоб воювала вона схизматиків. А патріарх посилає подібний меч Хмельницькому, посвячений на гробі Христа. Щоб замість за окреслену державність і національну волю два народи билися за... того самого християнського Бога, а також за перемогу східної чи західної церкви» [6, с. 18].

Розробляє дослідник також окремі питання національної релігії українців, як, наприклад, вчення про Бога Сварога у праці «Найвище Світло. Студії про Сварога і Хорса». Найвищим джерелом Світла і Світу вважали давні слов'яни-українці Небо: «Джерелом цього Світла уважали наші прапредки слушно Найвище Небо. Не одну Зорю, хоч вона найяскравіше світить світлом Юпітера, не одне навіть Сонце, Божественне Світло Дня, але всі зорі найвищі разом і ще вище над ними Найвище Небо, саме Найвище, саме Джерело і Першоджерело Світла, а отже – і нашого Світу... Світло – це для неї також Добро, Щастя, Життя, Натхнення, усе найкраще, що зазнає і знає» [4, с. 148–149]. Він намагається розібратись у питанні, чому наші прапредки вибрали саме Небо за найвищу Святість та дає пояснення словам «Свар», «Сур», «Суть», «Сонце», наводить приклади згадок цих слів у текстах «Ригведи» тощо.

Цікавою є загальна оцінка великим українським вченим змін, які відбулися в історії українського етносу з прийняттям християнства. «Коли зважимо далі найважчу втрату нашої дохристиянської історії, тоді зрозуміло, що це є втрата найбільша. Нарід без історії є історичним безбатченком. Він затрачує основу основ своєї національної свідомості. Ми втратили її найважливішу частину.

І врешті втрата самої віри – власної, нашої прастарої віри, виплеканої тисячами літ прапредками для наших прапредків, поглибила наше оце «безбатьківченство» в історії, почуття без власного духовного ґрунту, без віри

самої нації у своє власне завдання і велич признання в історії, коли зважимо втрату і затрату почуття своєї духовної і культурної первородності, коли зважимо всі ті втрати, а зокрема наявний факт затрати нашої старовинної героїчної віри і літератури, про яку так виразно засвідчує «Слово» – а разом з тим затрату героїчної постави супроти життя, оте духовне загнuzдання нації, що має своє завершення в її комплексі меншовартості і почуття огидного рабства, що з ним ціле життя боровся пророк Шевченко, Франко, Леся, ... тоді кожна незасліплена людина мусить признати, що баланс християнзму в Україні є не тільки від'ємний, але нищівний» [6, с. 20].

Повчальним є висновок В. Шаяна: «Нарід, який не слухає своїх пророків, гине» [6, с. 8]. Аналіз праць з духовної культури таких українських пророків, як Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Драгоманов та багато інших, показує, що ці титани української думки закликали українців не покидати рідної давньої української віри. Лише у власних духовних цінностях може відбутись відродження народу.

У творах В. Шаяна є відповідь і на питання, яким є вихід із складного становища українського етносу щодо розвитку національної культури і становлення нації в новітній час. Він пише: «Відродження нації не може бути завершене без відродження її власної віри, як виразу її відчуження Бога, як вияву всесвітньої місії української нації, – стати Нацією-Лицарем, нацією творцем нової доби в історії Людства [6, с. 20].

Таким чином, В. Шаян у своїх історичних і етнологічних творах дав відповідь на питання про роль національної релігії у відродженні й становленні української нації в новітній час.

1. Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета / с примеч. Б. Геце. – Изд-во Б. Геце, 1939. – 1341 с.
2. Шаян В. Библия як ідеологія. Студія із ділянки порівняльного релігієзнавства / В. Шаян. – Лондон, 1970. – 30 с.
3. Мурович Л. Передмова / Л. Мурович // Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – 894 с.
4. Шаян В. Віра предків наших / В. Шаян. – Гамільтон, 1987. – 894 с.
5. Шаян В. Джерело сили української культури / В. Шаян. – Лондон; Торонто, 1972. – 32 с.
6. Шаян В. Проблема української віри : історіософічний есей із циклу Основи / В. Шаян. – Лондон; Торонто, 1972. – 20 с.

М. Белаш*

ЯЗИЧНИЦЬКІ ОБРЯДИ У СУЧАСНОМУ ДУХОВНОМУ СВІТІ

Язичництво є духовним способом життя, чие коріння сходить до стародавніх природних релігій народів світу. Сучасне язичництво ґрунтується більшою мірою на споконвічних європейських віруваннях, однак деякі послідовники язичницьких релігій черпають натхнення в традиційних звичаях і релігіях інших частин світу. Багато язичників вважають язичницькі переконання універсальними для всього людства, бо вони засновані на фундаментальних природних істинах, які є спільними у всьому світі і базуються на непорушних

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

законів Природи. Язичники вважають свої вірування спадщиною предків. Ця спадщина дбайливо зберігається, життєві цінності і звичаї предків адаптуються до реалій сучасного життя. В язичництві славиться святість Природи, шанується Божественне начало в усьому суцюзьому, під яким розуміється безмежний, нескінченний і непізнаваний дух, що тягнеться по всьому Всесвіту, як видимо, так і приховано від нас.

Загальновідомо, що язичницькі традиції, попри всі намагання християнства протягом багатьох століть витіснити їх з ужитку, і досі мають сильний вплив серед українців – це призвело до появи такого духовного феномена, як двовір'я.

Двовірність нашого народу виявляється у вшануванні християнських святих і водночас поклонінні уособленим силам природи, синкретизмі обрядової практики. Оскільки християнство, по суті, не дало нашим пращурам прийнятнього розуміння буденного життя, навколишнього природного середовища, то народ сприйняв його через культ традиційних божеств, яких поступово замінили християнські святи з тими самими функціями, але вже з іншими іменами. До сьогодні в нашій свідомості збереглися культ предків, віра у відьом, домовиків, русалок, водяників, лісовиків та іншу «нечисть». І хоча обряди часів язичництва вже здебільшого не виконують магічного призначення, а мають суто розважально-ігровий характер, без них релігійність вважається невивповненою, незначущою. Все прийняте від християнства українець пропускає через сито свого практицизму, прив'язаності до землі-годувальниці, через пошук заступництва, моральні засади суспільства.

Двовір'я виявляє ще й таку рису релігійності українця, як природовірство: поклоніння небу і землі, воді й вогню, деревам і тваринам. Навіть наш прапор має священні кольори – синій (небо) та жовтий (золотаве збіжжя). Характерне для українців й обрядовірство. Вони дотримуються певних обрядів, навіть незважаючи на неглибоке (в більшості випадків) знання християнського віровчення. Дотримання обрядів, участь у календарних святах усвідомлюються нашим народом як вираження причетності до свого етносу, національного культурного творення, без якого неможливе творення Української держави. Саме закріплена обрядами спільність звичаїв є тією ланкою, яка зберегла єдність українства за умов штучного поділу державними кордонами, а то й значного віддалення українців від своєї батьківщини. Згадаймо, наприклад, нашу канадську діаспору, яка подекуди зберегла у своєму побуті звичаї, про які в Україні вже мало хто пам'ятає. Обряди є об'єднуючим фактором і на території Холмщини та Підляшшя. Синтез язичництва і християнства можна чітко прослідкувати на прикладі сезонних обрядових свят.

Щодо природи цих свят існують два погляди. Перший пояснює існування календарних обрядів виключно з позицій космогонічної теорії, другий – з точки зору теорії господарської.

Перша теорія, звичайно, правомірна: адже в язичницьку давнину серед слов'ян побутовували особливий релігійний календар, за яким люди вшановували своїх богів. При цьому кожен із богів уособлював певну стихію, від якої залежав успіх хліборобських занять (наприклад: Даждьбог (Дажбог) – бог сонця, жнив, охоронець земних ключів – він закриває землю на зиму і віддає ключі птахам,

які несуть їх у вирій – літнє царство; Семаргл (Симаргл) – бог насіння, паростків, коренів рослин, охоронець рослин і зелені).

В Україні можна знайти безліч ознак двовір'я у церковних обрядах і церковному мистецтві. Це насамперед включення давніх магічних знаків до християнського церковного будівництва та оздоблення храмів. Так, наприклад, багатьма дослідниками відмічається неканонічність Київського Софійського собору, особливо внутрішнє оздоблення, яке називають «язичницьким фоном».

Неоязичництво – новітня релігійна течія, що у другій половині ХХ ст. поширилася у багатьох країнах світу, особливо Європі та Америці. В Україні перші спроби відродження дохристиянських вірувань відбулися ще у 1934 році. З 1991 р. громади неоязичників уже офіційно реєструються в нашій державі. У 1990-х рр. відбувається стрімке поширення рідновірського руху, зумовлене піднесенням національної самосвідомості українців і прагненням частини інтелігенції мати власну етнічну віру. На сьогоднішній день кількість прихильників цієї релігійної течії стабілізувалося. Рідновірство є невід'ємною та оригінальною складовою українського релігійного та культурного простору, чим привертає до себе увагу науковців різних напрямів та суспільства в цілому.

Витоки українського неоязичництва пов'язані з іменем В. Шаяна та його течії «Рідна Віра». До ідеї відродження язичництва його підштовхнули студії індуїзму, а також давніх релігій – ведизму, брахманізму та зороастризму. Він помітив велику тотожність у світосприйнятті давніх арійців та сучасних йому українців.

У 1993 р. у Києві була зареєстрована рідновірська громада, члени якої визнали себе послідовниками В. Шаяна. Ця громада нині має назву Громада українських язичників «Православ'я». Паралельно до «Української Рідної Віри» йшов процес самоорганізації ще однієї течії рідновірства – «Рідної Української Віри». Рідновірство сприймає насамперед частина національно орієнтованої інтелігенції, яка вбачає в християнстві чужу для України релігію, а процес відродження язичництва розглядає як домінуючу відродження українства. Перетворення рідновірських течій на масове релігійне явище є поки що проблематичним. До неоязичництва (рідновірства) в Україні можна віднести такі течії: РУНВіра, «Ладовіра», «Ягновіра», орантійці тощо.

Неоязичництво – новітній релігійний рух, в основу віровчення і культу якого покладено фрагменти давніх (народних) вірувань і обрядів, мета яких – зберегти або відродити первинну «природну» духовність і самобутність за умов нівелюючого впливу тотальної модернізації. Світова статистика нараховує кілька мільйонів послідовників неоязичництва. Як правило, вони жадають чіткішої етнічної самоідентифікації, а тому прагнуть пробуджувати національну самосвідомість, консолідувати свою націю, стимулювати соціально-культурну активність через глибинне усвідомлення власного самобутнього коріння, духовних первнів, неприйняття індустріальної цивілізації з її споживацьким ставленням до природи, людини, релігії. У змістовому аспекті неоязичництво постає неоднорідним за складом явищем: від багатоманітного політеїзму до новостворених монотеїстичних релігій із використанням персонажів язичницьких пантеонів.

О. Г. Кожолянко*

НАРОДНА СІМЕЙНА І КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДРУГОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

У Декларації про державний суверенітет України та Конституції України зазначається, що держава забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Проте в Україні протягом років її незалежного існування спостерігається тенденція до ігнорування питання щодо національно-культурного відродження українського етносу, відмова від державної національної ідеї, яка не вироблена і не затверджена на державному рівні.

В Україні, де українці складають майже 80% від усього населення, на державному рівні не визначено і не підтримано української національної ідеї. Замість підтримки української нації пропагується створення політичної нації, що є виправданим хіба що у країнах зі збірним населенням (США, Канада, Австралія), які сформувались у новий час із переселенців. Відповідно, немає належної підтримки щодо відродження українського етносу, його історичної свідомості і традицій, утвердження функціонування української мови в усіх сферах життя.

В Україні у другому десятилітті ХХІ ст. склалася така ситуація, що, наприклад, єврею у Чернівцях і Києві живеться краще, ніж в Ізраїлі, а росіянину – краще, ніж у Росії. Лише українцеві на власній автохтонній землі місця не залишилося. Він змушений емігрувати для створення належних умов проживання до Італії, Іспанії, Португалії, РФ, Канади, США тощо. Понад третину працездатного населення Буковини зараз знаходиться поза кордонами України.

За критеріями ООН країна, в якій населення однієї нації сягає 60%, вважається однонаціональною. Тому прикриття антиукраїнських і денаціоналістських кроків українськими політичними діячами і навіть державними високопосадовцями (міністром освіти Д. Табачником в уряді М. Азарова до лютого 2014 р., спікером Верховної ради України В. Рибакком до лютого 2014 р. та ін.) посиленнями на багатонаціональність України і необхідності надання представникам окремих національностей (росіянам, наприклад) виняткових прав у розвитку національно-культурного життя (впровадження другої державної мови (російської), ведення державної документації українською і російською мовами тощо) є нічим не виправданим. Ще більш антиукраїнськими був «Закон про засади мовної політики», прийнятий Верховною Радою у червні 2012 року.

Життєвий досвід високорозвинених європейських країн показує зовсім протилежну українській картину влаштування економічного і культурного життя їхніх мешканців. Об'єднавшись у кордонах Європи на економічному рівні, ці

* к.і.н., доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

країни (Франція, Англія, Німеччина, Чехія, Польща, Іспанія та ін.) державними і громадськими засобами пропагують і підтримують мову переважаючої в тій чи іншій країні нації, її етнічну культуру, відповідно і національну свідомість. При цьому даються найширші можливості для існування і розвитку інших народів, які мешкають у цих країнах поряд із корінним етносом.

Українська педагогічна наука визначає, що зміст освіти ґрунтується на системі наукових знань, умінь і навичок, у процесі оволодіння якими повинен забезпечуватись всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовка до суспільно-громадського життя та праці [10, с. 99].

У системі освіти України так склалося, що освітні програми спрямовані на набуття учнями необхідних знань, вироблення певних умінь і навичок з оволодіння систематизованими знаннями про природу, суспільство, людину, виробництво тощо. Вирішення цих завдань створює умови, коли учні та студенти засвоюють багато матеріалу, який швидше за все, ніколи в житті їм не знадобиться. У той же час як учнів, так і студентів школа і внз не готують бути патріотами свого краю, своєї країни, захисниками свого народу.

Навіть порівняно з радянськими часами освітньо-виховна сфера школи і внз значно втратила, оскільки у 1960–80-х рр. у системі освіти одне з важливих місць займало виховання моральних якостей людини, які ґрунтувалися на моральному кодексі «будівника комунізму» та інтернаціональних засадах громадянина тодішньої багатонаціональної радянської країни.

Тобто спостерігається становище, коли зміст освіти та виховання не зовсім відповідає потребам суспільства, не спрямований на здобуття життєвого досвіду, не формує достойного громадянина України. За період незалежності зміни, що відбулися в галузі освіти України за останні роки, лише поглибили переобтяження навчальних програм та підручників фактичним матеріалом.

Щодо внз України, то перехід у 2003 р. на Болонську систему освіти призвів до різкого скорочення аудиторного навчального навантаження. При цьому під скорочення було піддано предмети й курси, які саме й покликані формувати національно-патріотичні почуття у студентів (це навчальні курси спеціальності «Історія» та «Етнологія». «Українське народознавство» з 2005 р. замінено на курс «Народознавство», а у 2014 р. цей курс взагалі викинуто з навчальних програм гуманітарних внз. За новою системою освіти вищої школи тепер студенти вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації самостійно повинні освоювати основні положення цих курсів.

Досвід навчання (з 2004 р.) за новою системою освіти вищої школи показав, що студенти недостатньо оволодівають гуманітарними знаннями. Питання ж традиційної духовної культури українців залишаються їм на самостійне вивчення, що не є виправданим.

Відбулися зміни у низці навчальних дисциплін: підручники з історії України хоча й оновлено новими фактами (додано багато матеріалів, які за часів СРСР не висвітлювалися); у підручниках з української та зарубіжної літератури надруковано твори авторів, які раніше не згадувалися, проте низка ґрунтовних положень про витоки українського етносу, джерельну базу давньої історії та культури українців ще свого місця у підручниках і посібниках не знайшли.

Освітні цілі, відображені в законі «Про загальну середню освіту» та стандартах, передбачають, що їхній зміст ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, багатокультурності, світського характеру освіти, системності, інтегрованості, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Таке широке визначення цілей не досить чітко описує кінцеві результати навчання, які мають бути спрямовані на набуття учнями життєвого досвіду, що дозволить дитині навчатися, виконувати соціальні завдання та реагувати на потреби часу і не враховує того, що учні та студенти повинні бути виховані в національно-патріотичному дусі.

Більшість гуманітарних дисциплін ставлять за мету оволодіння учнями лише знаннями та вміннями, переважно окресленими словами «знати, мати уявлення», а не чітко визначають, що саме вони повинні вміти застосувати у життєвій практиці [7, с. 209].

Крім того, не ставиться мета оволодіння основними положеннями української національної ідеї, навколо яких уже майже два десятиліття ведуться дискусії. Досить показовий приклад, коли група вчених переважно східних і південних областей та кілька академіків, очолюваних академіком П. Толочком, у вересні 2007 р. підписалися під зверненням, в якому ставилося питання про відмову від української національної ідеї. Зрозуміло, що це стало додатковим аргументом для чиновників Міністерства освіти і науки України щодо проведення відкритого наступу на світоглядні навчальні дисципліни, до яких відносяться етнологія, народознавство, українознавство.

Наприклад, спеціальність «Українознавство», яка майже десятиліття існувала при педагогічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, забезпечувала другою спеціальністю музикантів та пелагів краю, в 2013 р. була ліквідована.

Не заперечуючи того, що одним із шляхів оновлення змісту освіти й узгодження його з вимогами часу, інтеграцією до європейського та світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на набуття ключових знань, умінь, навичок, які б дали змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі певної професії або виду діяльності, на створення ефективних механізмів їх запровадження та зміну змісту навчальних підручників і посібників, варто звернути увагу і на формування світогляду молодого покоління громадян України. Зробити це можна лише шляхом включення до навчальних програм матеріалів про витоки українського етносу, його багатотисячолітню історію розвитку, традиційну обрядову культуру.

Реалізація змісту освіти повинна допомогти випускнику загальноосвітнього навчального закладу та внз визначити своє місце в житті, виховати його патріотом свого краю, своєї країни, свого народу. А для цього він має бути конкурентоспроможним, мобільним, вміти інтегруватися в суспільство, бути справжнім громадянином своєї країни, захисником свого народу. Саме цьому покликані сприяти нові навчально-виховні технології: особистісно орієнтована, групова навчальна діяльність, технологія розвиваючого навчання, формування

творчої особистості, модульно-рейтингове навчання, нові інформаційні технології. При цьому має бути звернута особлива увага на оволодіння учнями і студентами основних засад духовної культури українського етносу.

Для прикладу можна взяти навчальний курс «Українська етнологія». Найперше цей курс повинен вивчатися студентами гуманітарного профілю як обов'язковий навчальний курс, а для студентів негуманітарних спеціальностей – за напрямком самостійного вибору студента. При цьому як обов'язковий навчальний курс він повинен охоплювати ознайомлення студентів з новітніми матеріалами щодо походження українського народу, витоків та розвитку його духовної культури.

Студенти мали б ознайомитися з різними концепціями виникнення українців і з теорією про існування на теренах України держави, яка виникла ще 8 тисяч років тому – у той час, коли не існувало ні шумерійської, ні давньоіндійської, ні давньоєгипетської цивілізацій. Ця теорія ґрунтується на прийнятому у світовій історичній науці методі дослідження шляхом використання історичної пам'яті народу [8] (усній народній творчості, етнографічних матеріалах з духовної культури: звичаях сімейної та календарної обрядовості).

З новітньої наукової літератури відомо, що в українців були більш давні родичі – відомі як склавини та скоти, венеди й енети, русени й бурси, оріяни та 'орачі'-араторес [11; 13; 14]. При ознайомленні з цими матеріалами потрібно вказати попередні ланки нашого родоводу і державності, залучаючи менш відомі джерела [2; 9].

Дослідження засвідчують, що найбільш давніми з усіх слов'янських народів є українці [4; 5; 6]. Серед великої кількості доказового матеріалу виділяється орнаментика українських вишиванок та писанок, яка має аналогії серед прикрас місцевих мисливців на мамонтів, про яких згадують і казки («Про богатиря Димка та його зятя Андрушка» тощо). Давність витоків українського етносу в більш ніж двадцять тисячоліть наводить «Велесова книга» [2] та вказує один із міфів Київщини [13].

7000-6200 роками до н.е. датується початок найпершої держави Аратти та канонічного зображення Берегині; VII–V тис. до н.е. – «Супойський переказ» козацтва; V тис. до н.е. – виникнення легенди про Золоту очеретину озера Оврут; раніше 3102 р. до н.е. – легенди Савур-могили; не пізніше середини II тис. до н.е. – спогади про (б)рахманів у великодній обрядовості (писанкарстві); від часів Аратти до XVIII ст. існував звичай сватання дівчатами парубків (за піснею «Ой ізійди, місяць...» тощо) [13].

Нарешті, трипільську культуру українські науковці Ю. О. Шилов, С. І. Наливайко та ін. [1, с. 98–99; 3, с. 94–98; 5, с. 42–57; 12, с. 7–14] відносять (5400–2200 рр. до н.е.) до найпершої в світі держави Аратта, яка з'явилася близько 6200 (чи 7000) р. до н.е. внаслідок угоди про взаємоіснування між північно- та південнопричорноморськими нащадками «свідерців-євразійців». Зокрема, Ю. Шилов вказує, що на теренах України початково існувала праіндоєвропейська спільнота, ядром якої стала лісостепова Аратта. А оболонкою того ядра став степовий Аріан (близько 5000–1500 рр. до н.е.) – спільнота кочових скотарів, що почала складатися біля кордонів держави своїх

родичів-хліборобів [15]. До речі сказати, що подібну до української трипільської культуру «кукутені» румуни не викидають зі своєї історії, а максимально використовують для з'ясування коріння етносу.

Чи бачимо ми у підручниках з українського народознавства, опублікованих за часів існування незалежної України, наявність такого навчального матеріалу? Основний підручник «Українське народознавство» (загальна редакція С. П. Павлюка, Г. Й. Гориня та ін., Львів, 1997 (перше видання), Львів, 2004 (друге видання)), який допущений Міністерством освіти і науки України як посібник для студентів ВНЗ, у розділі «Походження українського народу» констатує: «Історична наука остаточно ще не з'ясувала багато питань щодо походження українського народу. Адже, щоб людському колективу сформуватися у таку історичну спільність, як народ, минають століття, протягом яких відшліфовується його самотність».

У цілому така констатація не викликає заперечень, крім хіба визначеного терміну «століття». Але у підручнику і словом нічого не згадано про існування давньої держави Аратти на теренах України. Щодо трипільської цивілізації, яка існувала на теренах України понад два тисячоліття, то у підручнику одним абзацом вказується, що створили її «місцеві племена неолітичної доби та прийшли з Балканського півострова». Хто засвідчив, що власне завдяки «прийшлим» племенам сформувалася ця культура? Разом із тим, у підручнику відсутні відомості про велику культуру трипільських протоміст Майданецького, Тального тощо. Немає у підручнику й матеріалу про археологічні і писемні дослідження не лише українського, а й світового значення пам'ятки «Кам'яна Могила», що у Запорізькій області, як немає і матеріалу про давнє писемне джерело українців «Велесову книгу».

Більшість сучасних вчених намагаються ігнорувати «Велесову книгу» не за сумнівним матеріалом, який вміщений у ній, а за часом написання та відсутності оригіналу. При цьому не береться до уваги, що «Повість минулих літ», «Похід Ігоря» також не мають оригіналів, але чомусь їх визнають за існуючі. Варто сказати, що «Велесову книгу» включено до літературних пам'яток, які вивчаються учнями у середній школі у шостому класі. Але у історію українців ці матеріали поки що не включені. Немає цих матеріалів у програмах і навчальних посібниках вищої школи, також немає їх і у програмах та підручниках з історії України, історії рідного краю загальноосвітньої школи.

Більше того, у 2012 р. міністром освіти Д. Табачником були заборонені для використання підручники з історії середньої школи, видані до 2012 р. Лише 15 березня 2014 р. Міністерство освіти і науки України (міністр С. Квіт) своїм розпорядженням дозволило користуватися підручниками з історії, виданими у попередні роки.

Відомо, що життя людини має матеріальні і духовні складові. Якщо питання матеріальної культури людини як окремої особи, чи цілого народу знаходиться у полі зору, їм надається належна увага у системі освіти, то більшість питань духовної культури залишилися поза межами навчальних програм.

Світовою практикою і суспільними науками доведено, що кожен народ володіє здобутками духовної культури, які відрізняють його від інших народів, що впливають на суспільну свідомість, формують моральні норми поведінки

тощо. Вони передаються з покоління в покоління через звичаєві норми, родовідну пам'ять. Але чи досить цього у наш час, коли спостерігається поширення урбанізованої, уніфікованої культури, посилення глобалістичних тенденцій, наявні спроби поглинення одних народів іншими з метою розширення впливу тієї чи іншої країни на певні регіони світу?

Нові тенденції розвитку світової цивілізації вимагають у системі освіти надання більшої уваги питанням ознайомлення учнів і студентів з основними здобутками традиційної культури українського народу, формування у них умінь і навичок з відтворення прогресивних, духовно високих, морально змістовних елементів традицій, звичаїв, обрядів.

У цьому контексті має бути обов'язковим вивчення витоків дохристиянських вірувань, традиційної сімейної та календарної обрядовості, елементи яких і до сьогодні суттєво відрізняють духовну культуру українців від інших народів. Зокрема сімейна і календарна обрядовість українців є свідченням давності українського етносу. Вивчення обрядовості українців формує у людей повагу до рідного краю, України, української нації. Сімейні та календарні обряди українців містять освітньо-виховний аспект поваги до старших людей, шанування предків, моральні цінності, які частково загублені в час урбанізованого українського суспільства.

Відродження української нації і створення нормальних умов для функціонування інших етносів на теренах України мусить відбуватися через всебічну підтримку українських національних культурних надбань, державну підтримку української нації. Заради кращого майбутнього суверенної України для кожного її мешканця мусять стати найдорожчими скарбами духовні надбання предків, їхні традиції, свята, які започаткувались у глибині тисячоліть, українці мають знати і з гордістю пишатися своєю багатотисячолітньою історією. Потрібно включити до навчальних програм, а відповідно і навчальних посібників, підручників нові матеріали і теоретичні дослідження про походження та традиційну сімейну і календарну обрядовість українського народу.

1. Білоусько О. А. Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст : карти, таблиці, ілюстрації: Посібник для вчителя / О. А. Білоусько. – К. : Генеза, 2002. – 271 с.
2. Велесова книга. Легенди. Міфи. Думи. Скрижалі буття українського народу; пер. Б. Яценка. – К. : Велесич, 1995. – 316 с.; Велесова книга : волховник / голов. ред. та авт.-упоряд. Г. Лозко. – К. : Такі справи, 2002. – 368 с.
3. Кикешев Н. И. Прародины и предки / Н. И. Кикешев. – М. : Белые альвы, 2003. – 400 с.
4. Кобилюх В. О. Українські козацькі назви у санскриті / В. О. Кобилюх. – Л.; К.; Донецьк : ІПШІ «Наука і освіта», 2003. – 243 с.
5. Наливайко С. І. Індорійські таємниці України / С. І. Наливайко. – К. : ВЦ «Просвіта», 2004. – 447 с.
6. Наливайко С. І. Таємниці розкриває санскрит / С. І. Наливайко. – К. : Просвіта, 2000. – 280 с.
7. Освіта України : нормативно-правові документи. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / гол. редкол. В. Г. Кремень. – К. : Міленіум. 2001. – 470 с.
8. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
9. Славянские Веды / Состав. и комм. А. И. Асов. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 700 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник. – К. : Академвидав, 2005. – 560 с.
11. Шавли Й. Венеты: наши давние предки / Й. Шавли. – М., 2003. – 162 с.
12. Шилов Ю. О. Арійські традиції запорожців / Ю. О. Шилов // Козацьке лицарство – основа національного виховання. – К. : МАУП, 2004. – С. 7–14.
13. Шилов Ю. Витоки етносу й цивілізації слов'ян / Ю. Шилов // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську

науку : матеріали II Міжнародного семінару «Кайндлівські читання», 28–29 травня 2005 р. – Чернівці : Прут, 2005. – С. 215–227.

14. Шилов Ю. А. Истоки славянской цивилизации / Ю. А. Шилов. – К. : МАУП, 2004. – 704 с.

15. Шилов Ю. А. Прародина ариев: история, обряды и мифы / Ю. А. Шилов. – К. : СИНТО, 1995. – 742 с.

Т. В. Воецкая,* А. М. Яций**

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ТУРИЗМА НА СМЯГЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Религиозный туризм – одно из наиболее динамично развивающихся в последнее время и перспективных направлений туризма. Основная цель религиозного туризма – стремление приобщить людей, принадлежащих к различным конфессиям, к диалогу и взаимодействию, смягчению возникающей на религиозной и социальной почве напряженности в обществе.

Социальная значимость религиозного туризма в современной Украине в эпоху нестабильности возрастает. Усиливается интерес к более устойчивым моральным субстанциям, что и стало предпосылкой развития религиозного туризма. Поскольку такой вид туризма снимает социально-психологическое напряжение в обществе, его развитие требует серьезной государственной поддержки.

Осматривать религиозные памятники ежегодно отправляются 300–350 млн. человек во всем мире, при этом совершая более 3 млрд. поездок (несложные подсчеты показывают, что около 10 поездок приходится на каждого). Состоятельный человек средних лет – таков собирательный образ современного религиозного туриста. Этим объясняется поворот от «менталитета нищеты» к запросу на хорошее обслуживание. У молодежи больше востребованы комплексные путешествия: знакомство с религиозными памятниками чередуется с активным спортивным отдыхом или волонтерской работой. Новыми формами религиозного туризма является посещение тематических религиозных центров («Библейский парк» в США, «Парк Святой Земли» в Бразилии и т.д.), религиозные круизы, программы с погружением в жизнь религиозной общины (монастыря, дацана и пр.). На международном уровне нет разграничения между миссионерством, религиозным туризмом и пилигримством.

Религиозный туризм предполагает «посещение святынь с познавательными целями» без участия в религиозных церемониях. Для культуры паломничества характерен «низкий комфорт», чтобы паломники могли «преодолевать трудности», тогда как религиозный туризм требует совсем иного уровня обслуживания и различных видов сервиса.

Религиозный туризм оказывает большое эмоциональное воздействие на человека. Многие люди после паломнических поездок возвращаются

* к.филос.н., доцент Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского;

** к.пед.н., доцент Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского.

преображенными, разрешившими некоторые жизненные противоречия, отдохнувшими и в хорошем состоянии духа они развивают новые духовные и нравственные качества, совершенствуются, становятся более толерантными.

Идеологической и социально психологической составляющей религиозного туризма является смягчение общей социальной напряженности, а не разделение общества на враждебные стороны; установление диалога и мира. В современных условиях существования нашей цивилизации общество переживает состояние тревоги, растерянности, замутненности мысли. В общественном сознании утверждается мысль, что только религиозность и есть подлинной основой духовности. Таким образом, религиозному туризму отводится важная компенсаторная роль в идеологии. С помощью религиозного туризма восполняется дефицит духовности, нравственности, воспитанности и правосознания.

Любовь реализуется в сознании каждого человека как сочувствие и сопереживание своему народу, способность найти себя среди людей, определить свое отношение к положению дел в стране, побороть в себе неприязнь и безразличие к человеку, перешагнуть через гордыню и эгоизм, переживание радости, сложных психологических проблем и горестей, стремление людей облегчить чужие страдания. Происходит отрицание в человеке эгоизма, самого себя, снятие духовных дилемм и внутренних противоречий – знакомство с другими мировоззренческими ценностями, восстановление искаженной природной и нравственной сущности человека.

В процессе проведения экскурсий и реализации религиозного тура люди убеждаются в том, что религиозное искусство не только возвеличивает Бога, но и возвышает человека, дает возможность судить о его жизни и деятельности с точки зрения высших общечеловеческих идеалов. Совершается приобщение людей к общечеловеческой и национальной культуре. Участники тура становятся духовными носителями родной истории, в сознании и памяти которых живут предшествующие поколения, а вместе с ними и народные традиции, обычаи и дух украинского народа.

Вера и надежда являются той морально-психологической движущей силой, которая обеспечивает адаптацию человека к условиям жизни в семье и социуме. Они гармонизируют психику человека.

Религиозно-познавательные туры позволяют людям ощутить себя в новых жизненных обстоятельствах, обрести свой опыт принятия решений и оценки привычного окружения. Человек получает позитивное психическое состояние. Положительные эмоции и впечатления являются для человека позитивно оздоравливающими, возбуждающе действующими факторами, прямо влияющие на качество течения всех его жизненных процессов, сознания и чувств и, соответственно, в совокупности на качество жизни в целом.

Украина – перспективная и привлекательная страна для развития международного религиозно-паломнического туризма. Если религиозный туризм будет базироваться на тесном сотрудничестве туристических, государственных, религиозных организаций, то он будет способствовать снижению социальной напряженности, играть положительную роль в диалоге между культурами, религиями.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ЗАЛУЧЕНІСТЬ У ПРОЦЕС НАЦІЄТВОРЕННЯ

С. М. Бернацька,* О. Рудкевич**

СТАНОВЛЕННЯ НОВИХ ВИМИРІВ МОРАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

На сучасному етапі вітчизняного державотворення суттєво виникає нагальна потреба у формуванні високої комунікативної культури державних службовців, що передбачає перш за все дослідження теоретичних аспектів обговорення проблеми.

У працях І. Беха, М. Боришевського, І. Зязюна та інших підкреслюється, що моральність не може ґрунтуватись на бездуховності. О. Вишневський також відмічав, що найважливішою метою сучасного українського виховання є забезпечення розвитку внутрішньої мотивації позитивної поведінки особистості, що «...може ґрунтуватися лише на вірі в ідеали і їх божественну природу» [2, с. 27–32]. На його думку, особистість повинна здійснювати свої моральні обов'язки перед Богом, Батьківщиною, людьми і самою собою.

Спираючись на дослідження В. Білоусової, В. Будза, Н. Голованової, О. Довгань, О. Люльки, М. Стельмаховича та інших, підкреслимо, що виховні можливості національної ідеї, мистецтва і культури невичерпні, а розвиток високоморальної особистості у наш час безпосередньо пов'язаний із системою загальнолюдських цінностей, які впроваджуються у процес виховання морально-етичної культури. Моральні риси людини формуються під дією багатьох факторів, таких як виховання, матеріальна забезпеченість батьків, кола спілкування та інтересів. Всі вони будують фундамент для майбутньої особистості, творять її внутрішній світ. Мораль людини протягом її життя змінюється лише у позитивному напрямі. У процесі цих змін формується духовність особистості, вміння бачити та творити прекрасне.

Дослідження цього питання наочно засвідчило, що нині існує проблема духовності та високоморальності, адже людство поспішає вперед, науково-технічний прогрес робить життя швидкоплинним. І люди досить часто забувають зупинитися та «зазирнути собі в душу», перевірити, чи залишилася хоч якась часточка тієї моральної свідомості та краси, яка має супроводжувати особистість протягом всього її життя.

Високоморальність – це важливий складник формування професійних якостей майбутнього фахівця. Багато хто вважає, що це просто набір позитивних якостей особистості. Та це не так. Це поняття вміщує в собі набагато більше. На наш погляд, високоморальність – це сукупність усіх чеснот,

* к.філол.н., доцент Національного університету державної податкової служби України;

** студентка Національного університету державної податкової служби України.

якими володіє особа, та важливо не лише «мати» їх в собі, а й вміти проявити їх у суспільстві завдяки своїм вчинкам, діям, а часом навіть і думкам. Кожна людина володіє вродженими чеснотами. Від народження вона схильна до лагідності, послуху, скромності. Але є чесноти набуті, такі як уміння робити добро, бути милосердним, вдячним, щедрим. Це вищий ступінь здібностей людини – схильність її волі до доброго.

Серед якостей, якими визначається цінність людини одне з перших місць посідають її моральні якості: доброта, милосердя, чесність, скромність, доброзичливість, сміливість тощо. Тільки їй властивими є почуття сорому, честі й гідності, докори сумління, які підносять людину над усіма іншими істотами. Ці «внутрішні охоронці» є одним із найбільших надбань культури, вони, як засвідчують учені, формувалися впродовж тисячоліть і саме завдяки їм може існувати суспільство. Серед людських чеснот найважливішими, на нашу думку, є совість та відчуття сорому. В. Сухомлинський писав, що це своєрідні надійні гарантії відповідальності та обов'язку, оскільки вони – як голос внутрішнього «Я» – спонукають людину до самоконтролю, мотивують потребу судити свої вчинки та якості ніби від власного імені.

Моральність людини характеризується й тим, що вона завжди намагається керуватися у діях почуттям обов'язку, ставить цей моральний обов'язок вище хвилинних настроїв і бажань. Високоморальна людина заради виконання обов'язку, збереження своєї честі й гідності здатна переносити будь-які труднощі й страждання і навіть, якщо це стає необхідним, пожертвувати власним життям. Високоморальна людина керується золотим правилом моралі: стався до інших людей завжди так, як би ти хотів, щоб вони ставилися до тебе. Найпростіший приклад – дружба. Часто говоримо, що справжніх друзів не існує, що все сьогодні побудовано на корисливості та вигоді. Але чи задумуємося ми над тим, що, можливо, проблема в нас самих. У народі існує приказка «Щоб мати добрих друзів, умій сам стати добрим другом». Красу людських відносин породжуємо і будуємо ми самі, а наші вчинки наповнені моральною красою – відповідальністю, турботою, толерантністю.

Підґрунтям моральної краси є вища впорядкованість, організованість, гармонія, які протилежні хаосу, розпаду та руйнуванню. Неможливо уявити світ, де люди не розуміють прекрасного, не помічають проявів краси у повсякденному житті й не відгукуються на них щиросердно. Естетичне виховання пробуджує і розвиває почуття моральної краси.

А. Шефтсбері розмірковує про внутрішню красу – красу духу, характерів, почуттів, серця. Сприймає людина внутрішню красу через чуттєві прояви краси рухів, форм, вчинків, поведінки. До свого ідеалу моральної краси англійський мораліст підійшов шляхом аналізу різних форм прекрасного [3, с. 214]. Моральне почуття (інтуїтивна здатність розрізняти добро і зло) як і внутрішнє почуття, що дає можливість відрізнити красу від потворного, на думку філософа, притаманне людині від природи, але виключно у вигляді задатків, здібностей. Почуття потребує подальшого розвитку і вдосконалення.

Найбільш глибоко український гуманізм зображено у творчості Т. Г. Шевченка. Моральна концепція поета – це своєрідний сплав гуманістичних ідей з ідеалами християнського життя. Стверджуючи моральні почуття й ідеали,

він визнавав милосердя вищою основою людських стосунків, пов'язуючи його з боротьбою за волю, щастя, справедливість [2, с. 29].

Кожен, хто хоче стати справжньою людиною, приносити людям добро й відчувати найбільше задоволення від життя, повинен формувати в собі ці якості ще з дитячих років. Адже моральна краса не може бути лише подарована природою, необхідно розвивати в собі моральність, працювати над своїм духовним збагаченням.

Кожна епоха має свій комплекс морально-професійних норм, які стають певною духовною реальністю. Морально-професійні норми можуть жити своїм власним життям і перетворюватися на об'єкт осмислення, вивчення, аналізу і засвоєння, ставати силою, що спрямовує поведінку представника тієї чи іншої професії. При цьому слід пам'ятати, що незалежно від займаної посади, віку та світогляду кожен фахівець має відповідати високому званню – представник держави.

1. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: зоны толерантного и нетолерантного общения / И. Н. Борисова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 364–389.

2. Ханстантинов В. О. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості / В. О. Ханстантинов // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Серія Політологія. – 2008. – Т. 79, Вип. 66. – С. 27–32.

3. Шефтсбери А. Эстетические опыты / Э. Шефтсбери. – М. : Искусство, 1975. – 544 с.

К. О. Сімонян*

ЗАГОСТРЕННЯ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО КОНФЛІКТУ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Вчені-філософи у ХХІ ст. дедалі більше замислюються над феноменом глобалізації. Саме на межі третього тисячоліття філософська культура стає квінтесенцією розвитку цивілізації, нації, народу, регіону, держави, де створювалися та закріплювалися численні фундаментальні принципи релігії, етики, науки, філософії, основні форми моральних норм і традицій, стійкі стереотипи в мові, мисленні, уяві та сприйняттях, певна ціннісна орієнтація, утопія та міфологія.

Сучасне глобалізоване інформаційне суспільство переживає структурну кризу власного буття через надмірну щільність елементів і складну структуру світобудови. І на підґрунті цього нерідко трапляються конфлікти на культурно-світоглядному рівні.

Власне культурно-цивілізаційний конфлікт умовно Східного і Західного цивілізаційних підходів розвивається не на ґрунті політичного, соціального або культурно-релігійного протистояння, а радше за все на підставі несумісності світоглядних етико-моральних концепцій обох полюсів. Ця свого роду конкурентна боротьба Східної і Західної цивілізацій до певного часу перебувала в абстрактно-теоретичній площині, що полягала лише в декларації абсолютно різних автономних світоглядних систем [1, с. 40].

* аспірант Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Сучасний світ зіткнувся з певною дилемою: «об'єктивні» глобалізаційні процеси наштовхнулися на нездоланну перешкоду східного культурного ізоляціонізму та етно-релігійного консерватизму, що, своєю чергою, стосується усіх рівнів життєдіяльності суспільства.

У сучасному світі проблеми етики та моралі різко відмежовані від сфери реального, матеріального буття, адже такі етичні категорії, як добро, справедливість, любов, чесність, милосердя, шляхетність, прощення часто підміняються. Як тільки постає моральне питання, відразу стає зрозумілим, що мораль, відмінна від повсякденної рутини світу, сфера незрівнянно серйозніша та пов'язана з особливими зобов'язаннями, які не мають нічого спільного з сучасними тенденціями у сфері міжнародних відносин та зовнішньополітичним курсом більшості країн світу як Західного, так і Східного [3, с. 29].

Політична інтерпретація етичних норм спричинила виникнення своєрідного міжцивілізаційного етико-гуманітарного конфлікту, який, за висловом С. Хантінгтона, є частиною так званого «зіткнення цивілізацій».

Такі конфлікти виникають по демаркаційних лініях – умовних кордонах між цивілізаціями. Культура, що є джерелом економічних та політичних міждержавних протиріч, має подвійний характер. Держави різних культур поєднані ідеологією чи історичними обставинами можуть:

а) розпадатися, як Радянський союз, Югославія та Боснія;

б) існувати в умовах підвищеної напруги, як Україна, Індія, Нігерія, Судан тощо.

А країни спільних культурних коренів плідно співпрацюють на різних рівнях. Прикладом є Європейський Союз.

Основна проблема у взаємовідносинах Заходу з іншим світом у тому, що насадження універсальної західної культури та цінностей продовжуються при тому, що весь інший світ все більше чинить опір таким спробам, намагаючись повернутися до власних коренів. Причиною цього є відповідь на питання: яку роль у перспективі незахідні цивілізації будуть грати по відношенню до Заходу? Так, при такому ході справ може утворитися антизахідна коаліція навіть з протилежних за цінностями китайською та ісламською цивілізаціями, бо спільний ворог об'єднує [2, с. 61].

Ці проблеми відіграють дедалі більшу роль на рівні міжнародної політики. Це пов'язано з намаганнями Заходу: а) підтримати свої військові переваги; б) просування західних політичних цінностей; в) примус інших держав іти шляхом демократизації, повторюючи західний досвід.

Іслам – єдина цивілізація, яка ставила під питання долю Заходу мінімум двічі (1453 р. – захоплення Константинополя та облога Відня у 1529 р. турками оттоманської Порти).

Історія відносин між Заходом та мусульманською спільнотою завжди була напруженою. Половина усіх воєн з 1820 до 1929 рр. велася саме між мусульманами та християнами. З одного боку, конфлікт між ними – це наслідок розбіжностей між ісламом, як стилем життя, і християнством. З іншого – конфлікт зумовлений і спільними рисами. Питання «Хто кого?» між двома великими цивілізаціями буде і надалі визначати їхні відносини, як це відбувалося протягом чотирнадцяти століть. І у своїй основі він буде містити не

лише, як раніше, територіальні проблеми, а більш широкі питання: поширення зброї, права людини та демократія, контроль над видобутком нафти, міграція, ісламський тероризм та західне втручання [2, с. 53].

1. Гусак П. Етика і політика: альтернатива чи касонанс? / П. Гусак // Незалежний культурологічний часопис "І". – Львів, 2001. – С. 10–15.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; пер. с англ. Г. Велимеева, Ю. Новикова / С. Хантингтон. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 605 с.
3. Михеев В. В. Глобализация и азиатский регионализм: вызовы для России / В. В. Михеев. – М. : Ин-т Дал. Востока РАН, 2001. – 212 с.

Н. М. Железняк*

ВРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Останнім часом особливо актуальними є проблеми взаємозв'язку культури, мови і свідомості. Культура – досягнення суспільне, яке передається від покоління до покоління, твориться, зберігається, оберігається. Культура відбиває світогляд народу, його національну самосвідомість, своєрідність філософського мислення, розуміння основних проблем загальнолюдського і власного буття як етнографічно конкретної частини людства. У культурі втілені етичні ідеали народу, його естетичні погляди і стани, виражені притаманними лише йому чуттєво-емоційними формами, художніми образами, логічними поняттями, закріпленими в національній мові, традиціях, нормах моралі і звичаях [1, с. 5].

Питанням взаємозв'язку мови і культури приділено значну увагу у працях В. Гумбольдта. Основні положення цієї концепції звучать так:

- матеріальна і духовна культура втілюються у мові;
- будь-яка культура є національною, її національний характер відображається у мові через особливе бачення світу; мові властива специфічна для кожного народу внутрішня форма (ВФ);
- ВФ мови – це вираження «народного духу її культури»;
- мова є опосередкованою ланкою між людиною і навколишнім світом, у якому ця людина живе [2, с. 59].

Концепція Гумбольдта знайшла своє продовження у праці О. Потебні «Думка і мова», працях Ш. Баллі, І. О. Бодуена де Куртене, Р. Якобсона та інших.

Американський вчений Е. Сепір зазначав, що «культуру можна визначити як те, що суспільство робить і думає. Мова є те, як думають. Важко визначити, яких особливих причинних залежностей між відібраним інвентарем досвіду (культура як ціннісний вибір суспільства) і тим особливим прийомом, за допомогою якого суспільство виражає свій досвід, можна очікувати... Зрозуміло, що зміст мови нерозривно пов'язаний з культурою...» [3, с. 171–172].

У плані-проспекті «Мова в культурі народу», авторами якого є мовознавці С. С. Єрмоленко, Г. М. Яворська та ін., звертається увага на двоїстий статус

* старший викладач кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

мови щодо культури: з одного боку, мова визначається як окремий компонент культури, а з іншого – мова є загальною формою вираження культури, а саме – формою втілення словесних за своєю природою складників культури [4, с. 3].

Мова є однією з ознак нації і становить собою головну форму вираження національної культури та її існування. На думку В. фон Гумбольдта, «людина думає, почуває й живе тільки в мові» [5, с. 378]. У мовній системі бачимо наслідки великої праці людського духу, тому національну мову сприймаємо як витвір духовної енергії народу. З іншого боку, мовний феномен споконвіку служить носієві засобом членування світу, на що вказував ще Е. Сепір. «Мова, – за Е. Сепіром, – є вказівкою на розуміння культури», а «лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу» [3, с. 243].

Національна специфіка і змістова своєрідність культури – явище дуже складне і сфокусоване не лише в мові, хоча саме мова, можливо, найповніше і найяскравіше це засвідчує. Своєрідність культури проступає в особливостях її структури, багатстві її складових, переважанні у розвитку тих чи інших видів мистецтв тощо. Це і особливості національного менталітету, надання переваги тим чи іншим ідеям, своєрідність етики, системи обрядів, вірувань, звичаїв, релігійних культів народу. Національне знаходить відбиття і в оригінальності інтерпретації загальнолюдських проблем [1, с. 7].

Кожна мова по-своєму членує світ, тобто має свій спосіб його концептуалізації. Отже, кожна мова має особливу картину світу, і мовна особистість зобов'язана організувати зміст висловлювання відповідно до цієї картини. І в цьому виявляється специфічно людське бачення світу, зафіксоване в мові. Мова є найважливіший спосіб формування й існування знань людини про світ. Відбиваючи в процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує в слові результати пізнання. Сукупність цих знань, зафіксованих у мовній формі, у різних концепціях називається «мовний проміжний світ», «мовна репрезентація світу», «мовна модель світу», «мовна картина світу». Останній термін найбільш розповсюджений. Поняття картини світу (у тому числі і мовної) будується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ – людина і середовище в їхній взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про середовище і людину. Представники когнітивної лінгвістики справедливо стверджують, що наша концептуальна система, відображена у вигляді мовної картини світу, залежить від фізичного й культурного досвіду і безпосередньо корелює з ним.

Поняття «мовної картини світу» пов'язане з поняттями народ, етнос, нація і розумінням національного характеру особистості. Культуросфера певного етносу містить низку елементів стереотипного характеру, що, як правило, не сприймаються носіями іншої культури. Стійкість культури, її життєздатність зумовлені тим, наскільки розвинуті структури, що визначають її єдність, цілісність, тобто стереотипи загальної картини світу (поведінки, виховання, розуміння, спілкування тощо).

Стереотип характерний для свідомості й мови представника культури, це своєрідний стержень культури, її яскравий представник, а тому опора особистості в діалозі культур. Люди різних народностей, країн і континентів користуються однією і тією ж технікою, п'ють ті ж ліки, їздять на одних і тих же моделях машин, дивляться ті ж передачі телебачення тощо. Прилучення до

благ цивілізації веде до втрати національної специфіки. Надзвичайно актуальні сьогодні думки О. Потебні про зв'язок між мовою і думкою, мовою і світом асоціативних уявлень народу, між мовою і культурою народу. О. Потебня бачив неповторність кожної мови у відображенні дійсності: «Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було можливе, воно було б згубним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох почуттів одним, хоч би це було не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди, для народності – інші народності» [7, с. 183]. Тим важливішим є розвиток і збереження мови, мистецтва, художньої культури, що втілює в художніх образах національні традиції, риси національного характеру.

1. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–12.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 343 с.
4. Єрмоленко С. Мова в культурі народу / С. Єрмоленко, Т. Харитоновна, О. Ткаченко, Г. Яворська // Мовознавство. – 1998. – № 4–5. – С. 3–13.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры; пер. с нем. / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 415 с.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 267 с.

Ф. В. Вауліна*

СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ КРАЇНИ

Українська держава, яка наразі перебуває у процесі свого становлення, потребує міцного консолідуючого фактора, який би зміг об'єднати соціальні групи з протилежними ідеологічними поглядами. Таким фактором повинна виступити національна ідея України, що має бути сформована та грамотно поширена. Однак сама по собі національна ідея не може існувати в суспільстві, вона має супроводжуватися заходами, що будуть сприяти консолідації суспільства.

Події, що почали відбуватися у грудні 2013 – березні 2014 рр. на території України, показують, що звичний поділ держави на Схід і Захід втратив свою актуальність. Дослідження активності прихильників Майдану та Антимайдану в різних областях країни підтверджують, що звичного чіткого розподілу прихильників різних ідейних поглядів по лінії плину Дніпра, яку умовно можна було назвати «відокремлення Південного Сходу» більше немає. В оцінці подій лютого-березня 2014 р. Донбас та Крим розходяться з рештою Південного Сходу [1]. Тобто звичного розподілу між різними частинами України у поглядах на політичну ситуацію в країні та симпатії до протилежних ідейно політичних сил, який спостерігався майже весь час з моменту проголошення незалежності, вже не існує. Наразі спостерігається ситуація протистояння окремих соціальних груп, а не цілих регіонів.

* аспірантка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, молодший науковий співробітник Регіонального філіалу у м. Харків Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України.

Найбільш чітким відображенням ставлення різних соціальних груп до подій у країні є їх реагування на найбільш поширені гасла сучасного дискурсу Української держави. Заклик «Слава Україні! Героям слава!» сприймається однією частиною держави як вираз громадської позиції, патріотизму та любові до Батьківщини. Для значної частини країни це гасло перейшло з розряду політичних до громадських. Іншою частиною – подібні гасла сприймаються виключно як «бандерівські» та «фашистські», оскільки до сих пір забарвлюються у політичні кольори та асоціюються з певною ідеологією. Використання таких гасел певними політичними або громадськими діячами сприймається представниками цієї частини держави як «перехід на бік ворога».

Ці відомості свідчать, що для консолідації суспільства задля подальшого існування Української держави та створення національної ідеї найбільш актуальним завданням є уніфікація лінгвістичних конструкцій, які використовуються в політичному дискурсі представниками громадянського суспільства та громадських рухів.

Важливість слів та розуміння їхнього значення підкреслював ще Ф. фон Гаек, який стверджував, що «Оскільки мова є провідником і супутником мислення, вона несе в собі та розповсюджує навколо усталену, глибоко ешелонну систему цінностей у вигляді ієрархії понять. Вони формують численні семантико-лексичні мережі, за допомогою яких не тільки передаються, а й акумулюються у свідомості певні думки та поняття» [2, с. 109]

Це свідчить про те, що допоки в гасла, які є популярними в суспільстві, різними його частинами вкладається протилежне значення, доти консолідація такого суспільства є вкрай ускладненою. Ускладнюється і формування національної ідеї, оскільки значення слів, за допомогою яких вона буде закріплюватися у свідомості громадян, може бути різним, інколи протилежним, а отже, є великий ризик несприйняття такої ідеї взагалі.

Отже першочерговим завданням для консолідації країни та створення національної ідеї є уніфікація розуміння певних лінгвістичних конструкцій, які надалі будуть формувати систему цінностей Української держави.

1. Гаек Ф. А. Пагубна самовпевненість. Помилки соціалізму / Ф. А. Гаек. – М. : Новини, 1992. – 304 с.
2. Демченко О. Південного сходу більше немає / О. Демченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/articles/2014/04/22/7023182/

С. М. Бойко*

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На початку ХХІ ст. перед системою української освіти постають складні завдання, пов'язані з корінним переглядом стратегії й тактики її розвитку. Глобальні процеси, що відбуваються в усьому світі на сучасному етапі, внесли радикальні зміни до суспільно-політичної та соціально-економічної структури

* к.філос.н., старший науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

суспільства, привели до серйозної трансформації світогляду людей. Тенденції переходу від техногенного суспільства з його явним пріоритетом техніки над людиною до суспільства постіндустріального викликали нечуваний інтерес до всього, що пов'язане з духовними проблемами буття й розвитку сучасного людства.

Зміни, що відбуваються у сучасному житті як України, так і світу, зумовлюють перегляд вимог до формування духовної особистості. Ускладнення суспільного життя майже в усіх його сферах, відмова від ідеологічного диктату, багатоваріантність соціально-політичних моделей розвитку, плюралізм і гуманізація суспільства вимагають від людини вміння чітко орієнтуватись у ситуаціях, що швидко змінюються, приймати рішення і втілювати їх у житті.

Безцінною у цьому сенсі є творчість Т. Шевченка. Соборність його мови, жанрове розмаїття, багатопроblemність творів – явище воістину унікальне. Такий таланти не вкладається у певні рамки. Таку висоту, як зазначає Н. Непом'яца, «важливо і правильно сприйняти не стільки розумом, а серцем» [3, с. 281]. Твори Великого Кобзаря сповнені експресії та динаміки, краси і водночас трагічності. Вони обов'язково викликають в юні різноманітні емоції, які є внутрішньою рушійною силою розвитку, що стимулює індивідуальність, веде до творчості, розвитку духовності.

Духовна спадщина Тараса Григоровича «мала і нині має велику етноконсолідуючу силу, позитивно впливала і впливає на формування психології соборності української нації. Можна з упевненістю стверджувати, що печать Шевченкового духу лежала і лежить на всіх ділах і діях, на всіх сторонах суспільного і культурного розвитку українського народу» [4, с. 8].

Шевченкова наука любові до України у поєднанні з повагою до інших народів увійшла в свідомість наступних поколінь. Братолюбство, благоденство людей, їх порозуміння і примирення – це головна ідея творчості Т. Шевченка. І нині для України немає більш важливої мети, як об'єднати і сконсолідувати націю і дати їй духовну енергію на майбутнє.

Т. Шевченко зробив велетенський внесок у пробудження і формування національної свідомості українського народу, розвиток української та світової культури. Ідеї, думки, вся його творчість стали тим живим феноменом, який далі розвивається у свідомості українського суспільства.

За шкільною програмою вивчення творчості Т. Шевченка передбачало ідеологічне спрямування. Так, в Шевченківській енциклопедії зазначено, що доробок Великого Кобзаря (за посередництва школи) активно використовували для вибудовування і впровадження в соціум панівних ідеологічних концепцій [2]. Перша з них пропагувала зручний і зрозумілий образ народного поета, недавнього кріпака, що уособлював селянську правду, сентиментального і запального «малороса».

Інша концепція сприйняття Т. Шевченка – як поета-борця, страдника-бунтаря, інтернаціоналіста й атеїста – формувалася і розвивалася разом із поширенням радянської ідеології. Упродовж десятиліть творчий доробок Т. Шевченка фальшували, його естетично-філософський, національно-глибинний контекст ігнорували, натомість підносили революційний, атеїстичний, нігілістичний. У заідеологізованих інтерпретаціях творчості поета в

українському шкільництві поступово почали домінувати трафаретні кліше, псевдопатріотична риторика, тенденційний підхід і поверховість.

На початку 1990-х рр. фахові видання та шкільна періодика фактично не торкалися шевченківської тематики як занадто «традиційної», закритої для новаторського пошуку.

У 1998 р. з'явився новий напрям розвитку шкільного шевченкознавства, який було запропоновано в посібнику Г. Клонєка (Клонек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація: посібник для вчителя. – К., 1998). Педагогічна наука поступово почала вивчати й використовувати творчість поета для формування не лише художнього, а й етнічного, екологічного, побутово-родинного та правового мислення учнів. Відтак відбулося звільнення постаті Т. Шевченка від радянських стереотипів у шкільній практиці.

На сучасний момент переосмислення творчості Т. Шевченка академічною наукою не завершено. Тому перед науковцями і освітянами постало завдання: відбирати й запроваджувати в навчально-виховну роботу новий і невідомий (або маловідомий) матеріал для висвітлення життя і творчості Великого Кобзаря, враховуючи при цьому всі соціальні перетворення в українському суспільстві.

Для виконання поставленого завдання слід також шукати і нових засобів виховання підростаючого покоління, створювати нові методологічні і методичні основи, які сприятимуть поглибленню знань шкільної молоді про Т. Шевченка. В цьому процесі, як зауважує Р. Артеменко, «дуже важливо донести до дітей не лише зміст творів, але й його епоху, атмосферу життя суспільства, увесь широкий спектр поглядів» [1, с. 189]. Це завдання не з легких, хоча б тому, що певну негативну роль має віддаленість у часі, відмінність соціального ладу, різні історичні реалії. Тому шлях до Т. Шевченка, до досягнення глибин його думки, який обирає вчитель, має бути вивіреном, методично вмотивованим.

З цією метою вже напрацьовується багатий методичний та дидактичний матеріал, створюються відповідні посібники й унаочнення. Учні не лише переглядають відео-, аудіо- та інформаційні матеріали, відвідують тематичні сайти в мережі Інтернет і бібліотеки, а й самі пишуть реферати, створюють тематичні альманахи про життя і творчість Т. Шевченка. Відроджується традиція шевченкознавчої екскурсійної діяльності, гурткової та факультативної роботи.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що постать Т. Шевченка у кожному історичному періоді мала свої духовні й естетичні виміри, які впливали з ідейних засад певного відрізка часу. По-своєму читає кожне покоління й «Кобзаря» – бере з нього те, що відповідає його духовним інтересам.

Сила поетичного генія відчувається саме в тому, що він дивився далеко вперед, чим і подивовує сучасників: сказане поетом більше, ніж сто п'ятдесят років тому асоціюється і з сьогоднішнім днем. Виконане дослідження показало, що творчість Т. Шевченка мала і має значний потенціал у вихованні духовності підростаючого покоління.

1. Артеменко Р. Сучасні підходи до вивчення життєпису та творчості Т. Шевченка у школі / Р. Артеменко // Феномен Т. Г Шевченка в контексті сучасних соціокультурних та освітніх процесів :

- матеріали IV Всеукраїнської наук.-метод. конф. (22–24 травня 2007 р., м. Сімферополь). – К. : Грамота, 2007. – С. 188–193.
2. Вивчення життя і творчості Шевченка у школах України // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін.; Національна академія наук України, Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка. – К., 2012. – Т. 1. – С. 625–632.
3. Непомняща Н. Виховання духовності в учнів через вивчення творчості Т. Г. Шевченка / Н. Непомняща // Феномен Т. Г Шевченка в контексті сучасних соціокультурних та освітніх процесів : матеріали IV Всеукраїнської наук.-метод. конф. (22–24 травня 2007 р., м. Сімферополь). – К. : Грамота, 2007. – С. 280–284.
4. Шевченкові духовні імперативи в сучасному мистецько-освітньому просторі : зб. матеріалів і тез міжвуз. наук.-практ. конф., 24 лютого 2014 р. – Рівне : Волинські обереги, 2014. – 234 с.

Л. В. Дворніцька*

ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ КОНКУРСІВ, ПРИСВЯЧЕНИХ ВЕЛИКОМУ КОБЗАРЕВІ)

Історія кожного народу відображає нелегкий шлях етносу до самоідентифікації та державотворення. І на цьому шляху великою є роль постатей-дороговказів, які слугували провідною зорею в часи найскладніших випробувань, що випали на долю нації. Для народу України таким дороговказом є постать всесвітньо відомого поета, основоположника нової української літератури Тараса Шевченка. Увібравши в себе живодайну силу душі етносу, він втілює у власному житті та творчому доробку морально-етичні та виховні ідеали, які навіть у наші дні активно впроваджуються у процесі навчання і виховання підростаючого покоління.

За словами багатьох сучасників Шевченка, він був вельми популярний, особливо у молодіжній аудиторії. Відомий український прозаїк, драматург і громадський діяч Панас Мирний так говорив про творчість Великого Кобзаря: «Увесь світ став прислухатися до його мови, а на Україні вірші приймали як благовісне, пророче слово» [3, с. 312]. Літературний критик, публіцист, письменник та культуролог-енциклопедист Є. Маланюк у праці «Шлях до Шевченка» зазначив: «Шевченківське зерно виявилось правдивим і повновартісним: не оживеть, аще не умреть. І воно справді вмерло в покоління кінця минулого віку, щоб воскреснути, вибухнути цілою потугою своєї нестерпимості в поколіннях пізніших, вже на наших очах» [1, с. 4].

Тож саме зараз, коли весь світ відзначає 200-річчя від дня народження Великого Кобзаря, найбільш актуальною, на нашу думку, є поставлена проблема: дослідити яким чином використовується у виховній роботі (зокрема під час проведення різноманітних заходів та конкурсів, присвячених Шевченкові) творчий доробок Т. Шевченка.

Творчості Великого Кобзаря присвячено чимало заходів та конкурсів. Найпопулярнішими серед них є Всеукраїнський відкритий конкурс читців імені Тараса Шевченка та Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка. Мета цих конкурсів – стимулювати

* молодший науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

учнів та студентів до вивчення рідної мови, а також підвищити рівень загальної мовної культури.

На думку засновників та членів журі Всеукраїнського відкритого конкурсу читців імені Тараса Шевченка, сучасна молодь, виконуючи твори Великого Кобзаря, більш глибоко проникає у їх сутність, передаючи при цьому фольклорний колорит, історичний контекст, позицію автора. Також з року в рік зростає рівень майстерності художнього читання. Як зазначає фундатор і художній керівник конкурсу О. М. Мартиненко, «...щорічні майстер-класи, що проводились на кожному конкурсі фахівцями, дали свої результати» [2]. Цей конкурс, стимулює духовно-естетичне самоврядування молоді, до того ж сприяючи консолідації представників багатьох національностей як в Україні, так і за її межами.

Не менш значущим є і Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, адже цей захід сприяє не тільки зростанню рівня знань з української мови та літератури і поглибленню осягнення творчого доробку Тараса Шевченка (саме ці знання та вміння дозволяють учасникам вибороти перемогу на першому етапі змагань), а й підвищенню загальної мовної культури, вихованню у молодого покоління любові до батьківської землі, повагу до історії, мовних традицій та культурних надбань рідного народу.

Також слід згадати й про конкурси всеукраїнського та регіонального рівня, спрямовані на розвиток мистецьких здібностей підростаючого покоління. У березні 2014 р. відбулася Всеукраїнська виставка – підсумок конкурсу дитячого образотворчого мистецтва «Шевченко. Молодий погляд». Учасники різного рівня майстерності, вільно обираючи сюжет, жанр та техніку виконання робіт, мали можливість засобами мистецтва відтворити своє бачення постаті Т. Шевченка, змалювати враження від його творів та картин.

В Івано-Франківську в рамках Року дитячої творчості в Україні щорічно проводиться конкурс стіннівок серед учнів професійно-технічних навчальних закладів та студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації. Це змагання сприяє формуванню творчої уяви в учнів та студентів, створює умови для духовного та інтелектуального розвитку і самоідентифікації особистостей як громадян вільної та незалежної держави, що з повагою ставляться до своєї культури, звичаїв і традицій рідного народу.

В результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: по-перше, творчий доробок Великого Кобзаря, акумулюючи в собі багатство мови, культурної та історичної спадщини нашого народу, має великий виховний потенціал і вельми популярний не лише в Україні, а й в усьому світі. По-друге, конкурси, присвячені Шевченку, сприяють зростанню рівня знань з української мови та літератури, підвищенню мовної культури учасників, розвитку їхніх талантів та індивідуальних здібностей у різних сферах мистецтва. По-третє, учні, які беруть участь у конкурсах читців поезій Шевченка, опановують мистецтво художнього читання та сценічного перевтілення, більш глибоко пізнають сутність та історичний контекст творів, обраних ними для виконання зі сцени. По-четверте, конкурси всеукраїнського та міжнародного рівня, присвячені Т. Шевченку, стимулюють духовно-естетичне самоврядування

молоді, сприяють консолідації представників багатьох національностей як в Україні, так і за її межами, а також залученню не лише українців, а й жителів інших країн до пізнання історії та культури українського народу.

1. Маланюк Є. Шлях до Шевченка / Є. Маланюк; наук. ред. Л. Белей; Ужгородський національний ун-т, НДІ україністики ім. Михайла Мольнара. – Ужгород : Гражда, 2008. – 48 с.
2. Мартиненко О. М., Кухарєва О. К. Всеукраїнський конкурс читців, присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка. Аналітичний огляд / О. М. Мартиненко, О. К. Кухарєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: culturalstudies.in.ua/metod_amator_15.php
3. Мирний П. Зібрання творів : у 7 т. – Т. 5. Незвершена проза. – К. : Наукова думка, 1970. – 431 с.

А. М. Кононенко*

МУЗЕЇ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО НЬОГО

Музей – культурно-освітній та науково-дослідний осередок, що вивчає та зберігає пам'ятки духовної культури... Зберігає пам'ять! Особливо, коли стосується людської постаті, а тим більше постаті – Тараса Григоровича Шевченка.

У музеї Шевченка заходимо як до храму. Храм – це щось високе і величне, куди ходять не тільки зголоднівши, а як до нектару, як бджола до квітки. Хіба бджола летить за нектаром з голоду?

Храми-музеї можуть бути духовними, де зберігається душа – церква, будівлі наповнені експонатами з «душею» Шевченка. А можуть бути духові музеї, світські, не плотські, та все ж величні.

У 1939 р. група молодих альпіністів під керівництвом дніпропетровця Олександра Зюзіна здійснила сходження на Центральному Кавказі. Одну з вершин на висоті 4200 м вони назвали піком Шевченка. А через чверть століття група українських альпіністів ініціювала сходження на цей пік. На Південній було відліто алюмінієвий пам'ятник Тарасу Григоровичу, який альпіністи й установили на вершині гори(!) Збирається теперішня молодь Дніпропетровщини вийти на пік Шевченка і до його 200-ліття від дня народження.

Першими музеями про Тараса Шевченка були урочисті пам'ять-зібрання. Першу річницю з дня смерті Тараса Шевченка в Галичині було відзначено урочисто. Львівські газети вмістили його вірші та статті про його життя і творчість. У Львові розповсюджували твори Шевченка та інших українських письменників.

Починаючи з 1862 р., у містах і селах Галичини, а також всієї України влаштовуються Шевченківські вечори. Іван Франко писав, що «роковини смерті Тараса Шевченка стались у нас в Галичині правдивим народним святом. Інтелігентні люди по містах і простий народ по селах відзначають ті роковини то урочистими вечорницями, співами та музикою, то бодай «не злим тихим словом» і гарячою сердечною згадкою, як того бажав сам поет».

У великому Шевченківському концерті, який відбувся 9 березня 1865 р. в

* молодший науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

Перемишлі, брали участь артисти Українського народного театру. Отримані кошти використали для видання українських книг.

Як стверджує Уляна Свередюк, науковий працівник Тернопільського обласного краєзнавчого музею, у 1868 р. свідомо українська львівська молодь у Шевченківські дні вирішила організувати концерт музичних творів на слова поета. Вона звернулася за допомогою до Миколи Лисенка, який тоді навчався в Ляйпцігській консерваторії. Він охоче відгукнувся і написав музику до Шевченкового «Заповіту». Це був перший музичний твір на поезію Кобзаря [1].

Пересувними музеями можна назвати кінострічки. Наприклад, український документальний Національної телекомпанії фільм про Шевченка «Ген свободи» побачили у 14 країнах, зокрема Португалії, Данії, Грузії, Саудівській Аравії, Узбекистані, Швейцарії, Малайзії, Вірменії, Лівані, Італії, Нігерії, Йорданії.

Все це спонукає інші народи створювати музеї-пам'ятники Кобзарю. На сьогодні у світі налічується понад 1000 пам'ятників Тарасові Шевченку [2].

Завдяки музеям можемо відповісти на запитання, а якою мовою розмовляв малий Шевченко і писав дорослий поет Шевченко? Саме в музеї-книзі читаємо: «Брате Микито, треба б тебе полати за те, що я твого письма не второпаю: чорт-зна по-якому ти його скомпонував – ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те... А я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму».

Яку мову засвоїв малолітній Шевченко? Звісно, розмовну українську! Чув її від батьків, бабусі й дідуся, односельців. Коли малий Тарас почав опановувати грамоту, то у книжках він чув зовсім інші, малознайомі церковнослов'янські слова. «Псалтир», «Часослов» і «Грамотка» – ці три книги згодом згадував поет як основу своєї грамоти. Але якщо перші дві книги були написані ще тим алфавітом, який видрукував Іван Федоров у 1574 р., то «Грамотку» уклав сам дякон Петро Богорський (який прибув із Києва) на основі Козацького скоропису XVII–XVIII століття. Можна сказати, що це була простіша, сучасніша і більш зрозуміла азбука.

У 1860 р. Тарас Шевченко створив «Буквар південноруський». На думку О. Дмитренко (історик, зберігач фондів Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка») цю книжечку, без перебільшення, можна назвати революційним проривом. За три роки до того вийшла «Грамотка» Куліша, то він у передмові написав так: «Скільки ні есть у насъ по Вкраїні грамотоць і букварівъ, то всі вони не годятця намъ для первої науки письменства, бо печатані не нашою мовою, а черезъ те всяка дитина довго нудитця надъ книжкою, поки навчитця иноязичниї слова розбірати» [3].

У Шевченковому «Букварі» ми бачимо, по суті, добре знайомі слова і навіть нам зрозумілі літери. Їх тут 36. З тих, що не вживаємо нині, лише Ъ, Э, V, Ы і дві запозичені грецькі. А головне, Шевченко подає у «Букварі» кілька простих віршиків, псалмів, дві думи, а також народні приказки. І ще тут є основи лічби.

Через яскраво антирежимний характер нові поетичні твори Шевченка не могли бути надруковані й тому розповсюджувалися в рукописних списках [4]. Сам Шевченко переписав їх для себе у спеціальний зошит-альбом, якому дав назву «Три літа» (1843–1845) [5].

Організаційно-правове оформлення процесу збереження меморіальної спадщини Т. Шевченка, як зазначає В. Карпов, розпочалося у 20-х роках ХХ ст. і

завершилося у 2008 р. створенням Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка у Переяславі-Хмельницькому [6]. На сьогоднішній день основні об'єкти меморіальних пам'яток Т. Шевченка музеєфіковані і набули правового статусу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що магістральною тенденцією збереження музейної спадщини Кобзаря є пріоритетність громадської та народної ініціативи у відтворенні життя та творчості поета музейними засобами та охороною пам'яток, пов'язаних із діяльністю Т.Г. Шевченка.

1. Свередюк У. Перші влаштування в Галичині / У. Свередюк // Вільне життя – 2014. – 28 лютого.
2. Фільм про Шевченка «Ген свободи» побачили у 14 країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zik.ua/ua/news/2014/04/16/film_pro_shevchenka_gen_svobody_pobachyly_u_14_krainah_479973
3. Львова І. «Ні по-нашому, ні по-московському...» (Бесіда з Ольгою Дмитренко) / І. Львова // Експрес. – 2012. – № 27. – 15–22 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.volfoto.inf.ua/pagesi/istomist/statti/2012rik/dm120315/t120322/nini/nini.htm
4. Основа. – 1862. – Кн. III. – С. 4.
5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 10 т.; ред. колегія: О. І. Білецький та ін. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. 7, кн. 2. Живопис. Графіка. 1830–1847. – № 312, 313, 314, 315.
6. Карпов В. Збереження культурної спадщини та музеєфікація пам'ятних місць Тараса Григоровича Шевченка / В. Карпов // Нова Січ. – 2014. – 12 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: novasich.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=9154

Т. В. Привалко*

ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПАМ'ЯТТЄВОМУ ДИСКУРСІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Меморіальний образ Тараса Шевченка є багаторівневим і багатограним. Його вивчення складає інтегральну частину шевченкознавчих студій сучасної соціогуманітаристики і водночас слугує своєрідним внеском у відзначення 200-літнього ювілею з дня народження Великого Кобзаря.

Сучасні інтерпретації образу Т. Шевченка багато в чому є похідними від тих, що постали у другій половині XIX століття. По смерті Великого Кобзаря одразу розгорнулися дослідження його життя та творчості. Шевченкові сучасники, послідовники і шанувальники через свої праці творили образ національного генія, пророка, великого поета і художника. Окреме місце у цьому творенні посіла подвижницька робота членів Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) – першої української громадської організації, що назвалася іменем Кобзаря.

Товариство у 1873 р. було засноване як літературне, а в 1892 р. реорганізоване на наукове. НТШ як перше українське наукове товариство академічного типу через історичні дослідження творило пам'яттєві парадигми, які надовго стали визначальними для українського меморіального простору. Складовою цього процесу стало написання власної історії, тобто історії НТШ, яка через вибір найменування товариства була тісно пов'язана з пам'яттєвими студіями постаті Т. Шевченка.

* к.і.н., доцент кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

Відомо, що при створенні товариства пропонувалися назви «Галич» та надання імені Юрія Федьковича, проте переважила думка, щоб організацію назвати іменем Шевченка [1, с. 121]. Це відповідало тенденціям того часу: порівняно з Наддніпрянською Україною, де до вивчення постаті Кобзаря переважав позитивістський підхід, у Галичині Шевченкова спадщина стала виразним чинником політичних процесів, причому амплітуда суджень доходила до піднесення постаті «батька Тараса» в ореолі мало не біблійного національного пророка [2, с. 7]. Своєрідність такого сприйняття стала для НТШ визначальною при формуванні магістрального напрямку конструювання Шевченкового образу.

Пояснення вибору найменування товариства Шевченковим іменем можна знайти у численних працях, матеріалах наукових заходів тощо. Так, один із ініціаторів перетворення товариства з літературного на наукове, голова НТШ у 1893–1897 рр. О. Барвінський у промові, виголошеній на зборах 11 травня 1892 р., коли товариство набуло наукового статусу, говорив: «Товариство ім. Шевченка стало вогнищем для викликаного з-під курної стріхи – рідного слова, котре об'явило свою живучість в творах наших письменників, в перекладах творів світових геніїв. Наспіла тепер пора підняти нашу мову до научної ваги, перепроводити її через строгу науку й на високостях науки поставити наше національне знам'я (...) Всякий бо почин трудний, всяке діло повстає з малого. Тому сміло і бодро приступаймо до сего діла! Маймо надію, що робота наша, хоч би яка скромна, але щира і поважна, з'єднає нашому товариству щирю симпатію і прокинуться на цілому обшарі України-Руси щирі робітники... й може колись сповняться Шевченкові слова:

«І возвеличимо на диво

І розум наш і наш язик!» [цит. за: 1, с. 122].

Багатолітній член і очільник філологічної секції НТШ Г. Лужницький бачив співзвучність завдань Товариства ім. Шевченка, викладених у перших статутах 1873 та 1892 рр. із заповідями Великого Кобзаря:

««Подивіться лишень добре,

Прочитайте знову тую славу

Та читайте од слова до слова.

Не минайте ані титла, ніже тії коми

Все розберіть, та й спитайте тоді себе: що ми?

Бо

Якби ви вчилися так як треба

То й мудрість би була своя!»

У цих словах Шевченка «то й мудрість би була своя», – мудрість власна, не позичена – криється вся суть української науки. Саме Шевченко точно відрізняв і відмежував нашу власну, українську мудрість від чужої...» [1, с. 123].

Обґрунтування доцільності надання науковому товариству імені Шевченка нітяться перед усвідомленістю ролі його генія у націєтворчих процесах. Так, голова НТШ 1913–1918 рр. С. Томашівський у 1914 р. на урочистих зборах товариства, присвячених 100-літньому ювілею Кобзаря, відзначив: «Шевченко був і є персоніфікацією відвічних змагань України до політичної й культурної самостійности, творець нації» [3, с. 23, 25]. Як Шевченко став особистісним

втіленням коду нації, так і Товариство його імені сприймається уособленням наукової інституції, що поставила свої дослідження на службу національного відродження.

До вшанування пам'яті знакової постаті Великого Кобзаря виявили причетність діячі НТШ, які також стали знаковими постатями, і не лише для самого товариства. Так, К. Сушкевич у 1867 р. у Львові видав власним коштом двотомник творів Шевченка – перше повне зібрання поезій Кобзаря на південно-західних українських землях. Саме К. Сушкевич був серед співзасновників Товариства ім. Шевченка і став першим його головою (1874–1885).

Ще один із засновників товариства і провідний учений філологічної секції НТШ О. Огоновський у 1887–1894 рр. опублікував найбільшу свою працю «История литературы русской», видання якої мало засвідчити окремішність і самодостатність розвою письменства на українських землях. Т. Шевченка автор характеризував так: «...до закріпощеного народу зрозумілим словом міг промовити тільки той віщий поет, що в нім була кость од кості і кров від крові нещасних мужиків», називав апостолом правди і науки [4, с. 443], співцем пісні нової, пісні свободи і волі [4, с. 444]. Єдиною відродою поневоленого стану України, за словами О. Огоновського, стала її добра слава, яка «піснею Кобзаря сталась голосною в цілім світі» [4, с. 577].

Авторитетний громадський діяч другої половини XIX ст., автор духовного гімну України, видатний письменник і хрещений батько у громадських справах М. Грушевського [5, с. 31] О. Кониський був одним із ініціаторів створення Товариства ім. Шевченка і його наступного перетворення на наукове. З 1891 р. він почав працювати над життєписом Великого Кобзаря. І хоча життя Т. Шевченка, за словами ж О. Кониського, «завжди інтересовало» його «до високого ступеня», саме у 1891 р., коли «стало знати, що справу реорганізації Товариства ім. Шевченка на Товариство Наукове» можна було вважати доведеною до здійснення, він вирішив, щоб першим виданням зреформованої організації була «можливо повна, докладна життєпис патрона Товариства, написана рідною його мовою» [6, с. 26].

О. Кониський вжив щодо Шевченка означення «патрон», задекларувавши розуміння взаємовідносин між діячами товариства і постаттю, чиїм ім'ям вони вважали за честь іменувати свою організацію. Артикульоване таким чином возвеличення Шевченка мало засвідчити правомірність його, генія слова, опіки над творцями наукового слова, а також відданість заповідям Кобзаря. Закладена О. Кониським традиція була підтримана наступними поколіннями НТШівців.

Перший випуск «Записок Товариства імені Шевченка» вийшов у 1892 р. і містив критично-біографічний нарис О. Кониського про дитячі роки Шевченка [7]. У наступні роки автором були оприлюднені інші нариси, що стосувалися окремих життєвих періодів Кобзаря, згодом виділ НТШ звернувся до О. Кониського з пропозицією видати загальну біографію поета.

У роботі над створенням біографії для О. Кониського у великій нагоді стали рецензійні зауваження діячів, що були близькими до НТШ або ж свого часу входили до складу товариства. Так, Ф. Колесса відзначав великі досягнення

біографа у висвітленні багатьох доти маловідомих моментів життя поета; О. Колесса рекомендував всебічно висвітлювати не лише зовнішню і внутрішню біографію Кобзаря, а й його творчість та місце в історії літератури [8, с. 115]. Провідний діяч НТШ і багаторічний його очільник М. Грушевський допомагав своєму вчителю (в громадсько-політичних і літературних справах) О. Кониському у підготовці біографії та згодом, продовжуючи розпочате дослідження, опублікував документи зізнань кирило-мефодіївців та додав низку праць, що стосувалися діяльності Т. Шевченка [8, с. 116].

Час виходу першого тому біографії [9], що припадав на 1898 р., визначався як не випадковий, адже той рік був багатий ювілеями національного значення. Так, у 1898 р. відзначали 250-річчя від початку Хмельниччини, 100-річчя з часу першого видання «Енеїди» І. Котляревського, 50-річчя зі скасування в Галичині кріпацтва і перший, 25-літній, ювілей заснування Товариства ім. Шевченка [6, с. 26]. Приурочене таким чином видання біографії Кобзаря зводило до єдиного націєтворчого дискурсу найзначущі події української історії, її найбільш знакову постать – Т. Шевченка та амбітну заявку НТШ, і особисто О. Кониського, на гідне долучення до цього дискурсу.

Сучасники О. Кониського та дослідники його творчості віддавали авторові належну шану за створення ґрунтованої хроніки Шевченкового життя. Так, в одній із перших рецензій Н. Молчановський та Ф. Колесса відмітили, що у праці О. Кониського ясно відчувається настанова автора передати читачеві свою палку любов до Кобзаря і жаль над його тяжкою долею [10]. Відомою є характеристика твору, подана І. Франком: «... то не холодне оповідання, то гаряче звеличення Шевченка, якого Кониський уважав найвисшим цвітом, правдивим генієм і пророком українського народу... Сею книжкою Кониський поклав найкрасший пам'ятник і Шевченкові, і собі самому» [цит. за 4, с. 35].

Сучасний дослідник О. Мисюра вважає, що завдяки написаній першій повній біографії Т. Шевченка О. Кониський фактично став засновником шевченкознавства як окремої галузі та на довгі роки визначив рамки, в яких розвивалась ця галузь науки [10, с. 112].

В. Смілянська назвала О. Кониського одним із багатьох українців, чия душа замолоду була обпечена Шевченковим словом [2, с. 3]. Дослідниця вважає, що автор подав постать Кобзаря багатотомовимірною, зокрема через увагу до мистецької біографії генія, яку раніше мало хто вивчав. О. Кониському – єдиному з дожовтневих біографів, наголошує В. Смілянська, вдалося відтворити живий образ Кобзаря [2, с. 21], адже він крок за кроком пройшов колючою стернею Тарасового життя і створена ним книга є не літописом, який неквапливо викладає подію за подією, а драмою і, насамперед, драмою почуттів. Хроніку О. Кониського дослідниця визначила як найвищий його науковий здобуток і найсерйозніше дослідження біографії Кобзаря не лише до радянських часів, але й донедавна [2, с. 23].

Працею О. Кониського були закладені ґрунтовні засади традиції конструювання образу Т. Шевченка. Попри те, що біографія носила науковий характер, у ній автор використав глорифікаційні прийоми, які хоча й розходилися з науковими принципами, але з огляду на те, що предметом дослідження була біографія саме Великого Кобзаря, органічно виглядали у

загальній характеристиці Шевченка. Так, автор називав поета «генієм» [6, с. 597] і, в тому числі, з уточненням – «генієм українського слова» [6, с. 602], «дорогим, любим поетом і чоловіком», «нашим великим поетом-страдальником» [6, с. 601], «Велетнем» [6, с. 603].

Традицію возвеличення Шевченка у всіх вимірах його геніальності науковці НТШ плекали повсякчас. Коли радянська влада надягла на Шевченка плаский образ революціонера-демократа, лише у працях діячів товариства постать Кобзаря студіювалася у всій його багатогранності й величі. У 1955 р. вийшла праця П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка» [11]. Вона вважається однією з найвідоміших біографій поета і короною НТШівської шевченкіани [12, с. 59], а її автор був названий найвизначнішим шевченкознавцем середини ХХ ст. [11, с. 23].

П. Зайцев називав Шевченка «великим сином України» [11, с. 390], «національним пророком» [11, с. 394], «пророком-вождем» [11, с. 395], день його смерті – таким, що навіки став днем української національної жалоби [11, с. 384], передбачав, що Шевченко буде так довго безсмертний, як довго існуватиме Україна [11, с. 395].

Теза про безсмертя Шевченка неодноразово звучала в шевченкознавчих студіях НТШівців і стала аксіоматичним гаслом поетових комеморацій. Ця теза корелює з возвеличенням самого НТШ. Оскільки цьому товариству вдалося вистояти і провадити плідну діяльність у складних умовах революційних і воєнних конфліктів, геополітичних зсувів ХХ ст., відродитися за часів незалежності, й таким чином набути статусу найстарішого українського наукового товариства, у його означенні виник епітет «незнищене товариство». Безсмертя Шевченка і незнищенність товариства його імені об'єдналися у пам'яттєвому дискурсі, практикованому НТШ.

Важливі аспекти цього дискурсу розкриті у статті голови НТШ в США у 1952–1969 рр. Р. Смаль-Стоцького, яка носить красномовну назву: «Шевченко – наш сучасник». Виправданню гасла, поставленого у заголовок статті автор знаходить у словах Шевченка з послання мертвим, живим і ненародженим землякам в Україні й поза нею. На думку Р. Смаль-Стоцького, поет у своєму посланні заклав розуміння нації як безперервного ланцюга мертвих, живих і ще ненароджених поколінь, об'єднаних свідомістю спільної культури – історії – традиції та спільної цілі в житті [13, с. 19].

Міркування Р. Смаль-Стоцького відносяться до 1964 р. – часу, коли загострилося протистояння між США та СРСР. Схожість тодішньої ситуації з нинішнім геополітичним напруженням знову актуалізує заповіді Кобзаря із закликом «борітеся-поборете» і вкотре оприявнює всеприсутність і неминущість Шевченка повсякчас. Р. Смаль-Стоцький, засвідчуючи намір виконувати заповіді поета, наголосив: «Тільки науковці можуть підірвати московську псевдо-наукову пропаганду, тільки письменники і мистці можуть переконати їхньою творчістю чужих щодо відрубності нашої нації, тільки вихованням нашої молоді в Шевченківських ідеалах і їх пильними студіями в... університетах, в ділянці гуманістичних наук, забезпечимо нову генерацію для продовження Шевченкового «борітеся-поборете» [13, с. 25].

НТШівці своїми науковими працями повсякчас засвідчують відданість

заповідям Кобзаря. Головною зброєю патрона товариства було слово і словом йому ж витворено найвищий пам'ятник його вдячними підопічними. Найуживаніші щодо постаті Шевченка означення «батько», «геній», «пророк», «великий поет і художник» – є глорифікатами, що семантично позначають найвищу повагу і шану до возвеличуваної особи.

Слово і його поетична форма стала у нагоді Кобзареві для витворення визначальних сегментів національної пам'яті. Свого часу Шевченко у своїй творчості, оспівуючи славне минуле, вшановував його героїв – козаків, отаманів, гайдамаків. Закладена ним традиція трансформувалася у його ж комеморації. Так, голова НТШ у США у 1990–2000 рр. Л. Рудницький відзначав: «Ми українці маємо дуже схильний нахил до опоетизування нашого минулого... Можливо дехто скаже, що цього роду наставлення ми навчилися від Шевченка...» [14, с. 54].

Не лише наукові праці, а й організаційні форми НТШ спрямовані на комеморації Великого Кобзаря. Від самого початку товариство стало ініціатором проведення щорічних шевченківських вечорів по всій Галичині. Відлік річниць заснування Товариства ім. Шевченка та перетворення його на наукове припадає на листопадові місяці. Попри це головні наукові заходи товариства проводяться у пам'ятні дні поета. Рішення про це було зафіксовано у перших статутах об'єднання. Так, щороку 9 березня у роковини смерті Т. Шевченка мало відбуватися прилюдне наукове зібрання, на якому виголошувався звіт товариства, подавався огляд наукових праць, нагороджувалися діячі за наукові праці, приймалися нові члени, вшановувалася пам'ять померлих членів [15, с. 62]. Спершу такі наукові зібрання проводилися в один день, згодом перетворилися на наукові сесії, які в останні роки досягли тривалості одного місяця.

Священною реліквією для членів НТШ є погруддя Шевченка роботи видатного польського скульптора Ц. Годабського. Його було створено на початку ХХ ст., у 1915 р. під час короткочасного перебування у Львові російські солдати, розгромивши приміщення товариства, викинули бюст на землю. Проте його все-таки вдалося зберегти і передати сучасним поколінням НТШівців.

Після приходу радянської влади на західноукраїнські землі НТШ було ліквідовано, багато його діячів емігрували. Товариство поновило свою діяльність у 1947 р. в Західній Європі (м. Мюнхен), згодом поширивши її на США, Канаду та Австралію. Відродження «материнного» НТШ відбулося у Львові у 1989 р. під час наукового симпозіуму «Т. Шевченко і українська національна культура». На зібранні була озвучена потреба поліпшення загального стану вивчення творчої спадщини Шевченка та чи не вперше здійснена спроба з'ясувати значення НТШ для культурного розвитку України [16, с. 92–93]. 21 жовтня 1989 р. відбулися установчі збори відродженого НТШ у Львові – це сталося у 175-у річницю від дня народження патрона товариства.

З часу проголошення незалежності Української держави вдалося створити 15 осередків у різних регіонах країни. Як колись ідея створення товариства імені Шевченка об'єднала науковців і небайдужих діячів Наддніпрянської та Західної України, так і зараз патронована Кобзарем наукова організація єднає вчених Донецька, Дніпропетровська, Черкаса, Львова та інших українських міст. Зараз

осередки товариства, координовані Світовою радою НТШ, працюють по всьому світу. Всюди, де є українці, є українська наука, яка, вивчаючи Шевченка, робить свій внесок у гідне вшанування його постаті.

На одному з останніх ювілейних святкувань заснування НТШ візуальна присутність патрона товариства була засвідчена його портретним зображенням і заповітними словами: «Перелоги орать, думать, сіять, не ждять». Створений таким чином образ Шевченка не лише підкреслив органічний зв'язок товариства з духовними засадами Шевченкового генія, а й також окреслює формулу діяльності всіх поколінь членів НТШ [17, с. 336].

Образ Т. Шевченка у пам'яттєвому дискурсі НТШ складається з мовленнєвих конструктів, зосереджених у наукових працях членів цього товариства, та всієї його історії. Через діяльність зі вшанування знакової постаті Кобзаря НТШ та його члени, здобувши авторитет і визнання, самі ввійшли до знакового простору національної пам'яті. Конструювання Шевченкового образу відбулося через прийняття його імені до назви товариства, похідним чого стало повсякчасне наголошення на патрунуванні Тараса над творенням наукового слова та декларація відданості заповідям поета. Традиція витвореного НТШівцями образу батька, генія, пророка, вождя заклала основи сприйняття Шевченкового образу в сучасному українському суспільстві.

1. Лужницький Г. Т. Шевченко й оснування Наукового т-ва ім. Шевченка у Львові (у 90-річчя НТШ) / Г. Лужницький // Шевченко і ми : зб. філологічної секції. Т. 31. – Нью-Йорк; Париж; Торонто : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА, 1965. – С. 120–125.
2. Смілянська В. Вступне слово / В. Смілянська // Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя / О. Я. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – С. 3–23.
3. Святочні збори // Хроніка НТШ. – 1914. – Ч. 58–59. – С. 23–25.
4. Огоновский О. История литературы русской : в 4 ч. – Ч. 2, в. 2 / О. Огоновский. – Л. : Друк. Товариства имени Шевченка, 1889. – 962 с.
5. Панькова С. Садиба Грушевських на Паньківський – «Український П'ємонт» у центрі Києва / С. Панькова // Пам'ятки України: історія та культура. – 2013. – № 10. – С. 30–45.
6. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя / О. Я. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
7. Кониський О. Я. Дитинний вік Т. Г. Шевченка (критично-біографічний нарис) / О. Я. Кониський // Записки Товариства імені Шевченка. – 1892. – Частина I. – С. 87–123.
8. Мисюра О. О. Кониський – засновник шевченкознавства / О. Мисюра // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 112–121.
9. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя : у 2 т. / О. Я. Кониський. – Л. : Вид-во Наукового товариства імені Шевченка, 1898–1901.
10. Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1896. – Т. IX. – № I. – С. 37.
11. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1955. – 400 с.
12. Штогрин Д. Видання Наукового товариства імені Шевченка / Д. Штогрин / 125 років Наукового товариства імені Шевченка : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячений Ювілею Товариства / відп. ред. О. Купчинський. – Л., 2001. – С. 58–61.
13. Смаль-Стоцький Р. Шевченко – наш сучасник / Р. Смаль-Стоцький // Шевченко і ми : зб. філологічної секції. Т. 31. – Нью-Йорк; Париж; Торонто : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА, 1965. – С. 19–27.
14. Рудницький Л. Стан розвитку Наукового товариства імені Шевченка / Л. Рудницький // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячений Ювілею Товариства / відп. ред. О. Купчинський. – Л., 2001. – С. 53–57.
15. Герич Ю. Статути Наукового товариства ім. Шевченка у Львові / Ю. Герич // Український історик. – 1973. – № 1–2. – С. 43–64.
16. Кучер Р. В. Наукове Товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї / Р. В. Кучер. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.

17. Інформація голови НТШ у Львові Олега Романіва про урочисту святкову академію у Львові, присвячену 125-літтю НТШ // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячений Ювілею Товариства / відп. ред. О. Купчинський. – Л., 2001. – С. 336–338.

Ю. В. Беззуб*

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У Б. Грінченка ще в юнацькі роки сформувалося особливе ставлення до творчості й постаті Т. Шевченка, що пізніше знайшло відображення в листуванні та розвідках письменника [1, с. 11–12]. Частково Грінченкові листи про Шевченка опубліковано у збірнику «Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів» [2]. Попри «наскрізь московське, навіть вороже до всього українського та мужичого» домашнє виховання Грінченка, ознайомлення з «Кобзарем» «зробило» з 13–14-річного хлопця національно свідомого діяча: «Я якось відразу і без ваганнів порвав з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного кольору... і Тарас зробивсь мені і до цього дня застається Пророком» (лист до І. Л. Липи 9.02.1892), а «його «Кобзар» зробився моєю євангелією» (лист до К. Ф. Паньківського 17.08.1892) [2, с. 142–143, 148]. Б. Грінченко опікувався могилою Т. Шевченка, видавав і заохочував інших друкувати дешеві, доступні народіві поетові твори («метелики з Шевченка»), турбувався про видання повного й недорогого «Кобзаря», досліджував творчість поета в світлі європейської критики, займався вшануванням Шевченкових роковин, публічно наполягав на необхідності зречення приватних осіб юридичних прав на Шевченкові твори, щоб зробити їх «цілогромадською власністю» й «дати змогу Україні скористуватися з Шевченкового скарбу» [2, с. 75–76, 109–112, 120, 134–136].

Першорядність постаті Кобзаря в національному відродженні українців є одним із центральних сюжетів 18 публічних листів Б. Грінченка до М. Драгоманова «З України Наддніпрянської», які в 1892–1893 рр. публікувалися в галицько-буковинських виданнях. Нині «діалоги про українську національну справу» двох видатних діячів видано окремою книжкою [3]. Квінтесенцією Грінченкових «Листів...» є переконання, що «... Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української яко нації і вкупі з тим зостався завсідги і всюди толерантним до інших націй себто: висловив дещо зовсім нове, зовсім нечуване з уст у його попередників, українських письменників. ... Він був перший українець з правдивою національною свідомістю, і ніхто не пособив так, як він, вироблятися доброму вкраїнському національному світоглядові. ... Шевченко з трупів поробив живих людей, бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи? За це ми й звемо його нашим національним пророком, тим ми й бачимо в ньому феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії. Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного

* викладач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [3, с. 71–72].

У 1899 р. Б. Грінченко фактично врятував знамениту колекцію українських старожитностей В. Тарновського, в якій було зібрано безцінні предмети козацької старовини та рукописи, картини й особисті речі Т. Шевченка, інших діячів української історії та культури. Він власноруч перевіз їх із Києва до створеного Чернігівським земством музею [4, с. 125] та пізніше разом із дружиною створив «Каталог музею українских древностей В. В. Тарновского», де описано 758 Шевченкових експонатів [1, с. 12–13].

Б. Грінченко залишив чимало виступів і статей про Кобзаря. У доповіді 1895 р. «Нова сім'я» він потрактував Т. Шевченка як «найбільшого поета і борця за людську волю» [5]. Як «найбільший український поет і один з найпершокласніших поетів слов'янства» осмислюється Кобзар у розвідці «Шевченко», що зберігається в Інституті Рукопису НБУВ (Ф. І. – Од. зб. 31455) [див. 1, с. 202]. У статтях «Шевченкові роковини» [6] та «Двоє рідних» [7]. (1906) Б. Грінченко оцінив постать Т. Шевченка в тогочасних революційних умовах: поет постав непримиренним борцем з будь-яким гнобленням, послідовним демократом, поетом світової величі. Свої висновки письменник базував на співставленні Т. Шевченка з Г. Гейне. Зауважимо, що влучно проведені ним паралелі без суттєвих застережень залишаються прийнятними й нині. У статті «Шевченків «Кобзар» на селі» (1906) (із деякими змінами вміщеній під заголовком «Тарас Шевченко» у книзі «Перед широким світом» (1907)) [8], Б. Грінченко розвінчав поширене у той час уявлення критиків про поета як «співучого мужичка», «найвищою якістю» якого було те, що він «поет із народу», що часто означало – «позбавлений будь-якої систематичної освіти, відірваний від досягнень світової культури». За переконанням Грінченка, таке уявлення про Шевченка було обмежено-примітивним. Талант, геніальність, яскрава індивідуальність поета ставлять його «не в гурт безіменних народних творців, а в товариство інших світових поетів», таких як Шіллер, Гомер та інші.

Таким чином, у листах і розвідках про Кобзаря Б. Грінченко виступає глибоким шевченкознавцем і сумлінним критиком. Його дослідження зробили помітний внесок у розвиток шевченкіани.

1. Погрібний А. Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. Питання ідейно-естетичної еволюції / А. Г. Погрібний. – К. : Либідь, 1990. – 229 с.
2. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К. : Наукова думка, 1966. – 492 с.
3. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К. : Ін-т української археографії, 1994. – 189 с.
4. Немірич (Грінченко Б.). Музей Василя Тарновського / Б. Грінченко // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 10. – Кн. 5.
5. Грінченко Б. Нова сім'я / Б. Грінченко // Народ. – 1895. – № 7. – С. 97-101.
6. Грінченко Б. Шевченкові роковини / Б. Грінченко // Громадська думка. – 1906. – № 45.
7. Грінченко Б. Двоє рідних / Б. Грінченко // Грінченко Б. Твори : у 2 т. / Упоряд. І. І. Пільгук, В. В. Яременко. – К., 1963. – Т. 1. – С. 563–565.
8. Грінченко Б. Тарас Шевченко / Б. Грінченко // Грінченко Б. Перед широким світом. – К., 1907. – С. 120–123.

SELF-MADE ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ

Видатні особистості в історії – це люди, які проявили кращі свої якості і залишилися в пам'яті на віки. Всі вони були дивовижними й екстраординарними особами. Їхні біографії є прикладом того, як треба жити і реалізовувати свій творчий потенціал. Серед них чимало тих, хто домогся всього лише власними силами, тих, хто зробив себе сам.

Прийнято вважати, що поняття «людина, яка зробила себе сама» (англ. self-made man) було введено одним із батьків-засновників США Б. Франкліном у його «Автобіографії». Б. Франклін був п'ятнадцятою дитиною у сім'ї ремісника-емігранта, який займався виготовленням мила і свічок. Власний шлях він почав простим помічником у друкарні свого брата. Б. Франклін створив архетип людини, яка незважаючи на труднощі та перешкоди свого становища, змогла піднятися із самих низів на вершину соціальних сходів. Ключовими чинниками свого становлення він вважав тяжку працю і тверді моральні принципи. Франклін також підкреслював важливість освіти і самовдосконалення.

Дехто пов'язує походження цього поняття з ім'ям лідера негритянського визвольного руху Ф. Дугласа. Згідно з його статтею [2], люди, які зробили себе самі – це ті, хто, незважаючи на труднощі, відсутність особливих привілеїв та несприятливі обставини отримали знання, змогли стати корисними і впливовими та на власному прикладі зрозуміли, як краще розпорядитися своїм життям. Це люди, у яких не було знатного походження, матеріального добробуту, зв'язків і сприятливого оточення, але, незважаючи на це, вони все одно досягли значних результатів. По суті, це люди без належної освіти, які піднялися й виростили попри недоброзичливе, а не рідко й вороже налаштоване суспільство.

В Україні також немало видатних self-made особистостей, які залишили свій слід в історії людства. Яскравим прикладом є Данило Михайлович Кавунник, більш відомий як Данило Велланський. Він пройшов важкий шлях бідного талановитого юнака, перш ніж домогтися виняткової ролі у сфері наукової думки. Його батько Михайло Кавунник, уродженець Чернігівської губернії, був кушніром і дати якусь освіту дітям не міг.

До 11 років Данило грамоти не знав, а потім за його освіту взявся дяк. Живучи у злиднях, Данило звернувся до лікаря Костенецького з проханням прийняти його на роботу фельдшером. Доктор пояснив йому, що зробити цього не може, оскільки фельдшер повинен знати латинську мову. Один знайомий Костенецькому поміщик мав дітей, які вивчали латинську мову, і Данилу дозволили бути присутнім на заняттях. За рік Данило з'явився у доктора Костенецького з аркушем паперу, на якому він самостійно написав латиною прохання прийняти його фельдшером. Здивований такими успіхами доктор порадив Данилу їхати до Києва вступати до Духовної академії.

У 15-річному віці Данило вступив до Київської духовної академії, а в 1796 р.

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

– до медико-хірургічного училища, реорганізованого у 1798 р. на Петербурзьку медико-хірургічну академію. У 1802 р. Д. Велланський виїхав за кордон.

Медична кар'єра Д. Велланського справляє неабияке враження: 1799 р. – підлікар, 1801 р. – кандидат медицини, з 1802 р. – лікар. У 1805 р. Д. Велланський повернувся на Батьківщину і незабаром захистив докторську дисертацію латинською мовою. У 1807 р. він затверджений у ступені доктора медицини і хірургії. У Петербурзькій медико-хірургічній академії Д. Велланський викладав ботаніку, фармацію, анатомію, але головним чином спеціалізувався на фізіології і патології. Деякий час він був ад'юнктом кафедр терапії і патології, ботаніки і фармакології, анатомії і фізіології. У 1814 р. він стає ординарним професором, а в 1818 р. його призначають бібліотекарем академії. Наступного року Д. Велланського призначили на посаду завідувача кафедри фізіології і загальної патології, яку він обіймав 18 років. У тому ж році він удостоївся звання академіка медико-хірургічної академії.

Ось такий непростий шлях Д. Велланський пройшов від простого сина бідного кушніра до видатного доктора медицини, хірурга, фізіолога, патолога, академіка Імператорської медико-хірургічної академії, колезького радника та кавалера ордена Святого Володимира 4 ступеня.

Self-made men – це когорта людей, які власними стараннями значно розширили потенційні кордони можливих самопрезентацій, маючи від народження низький культурний капітал, змогли досягти значних висот у соціальній, інтелектуальній чи фінансовій ієрархіях. Вирішальними чинниками успіху цих людей є прагнення до знань, тяжка праця, цілеспрямованість і сила волі. Суспільство любить історії про людей, успіх до яких прийшов за великої нагоди, буквально звалився на голову. Подібні історії є доброю розрадою і виправданням для пересічних громадян, які не докладають жодних зусиль для зміни свого життя, тоді як люди, які зробили себе самі впевнено йшли до мети, долаючи перешкоди на своєму шляху і залишили свій слід в історії.

1. Franklin B. *Autobiography* / B. Franklin [Electronic resource]. – Access mode: www.gutenberg.org/files/20203/20203-h/20203-h.htm

2. Douglass F. *Self-Made Men* / F. Douglass [Electronic resource]. – Access mode: www.monadnock.net/douglass/self-made-men.html

І. В. Нікітіна*

ІНТЕРНАЛЬНИЙ ЛОКУС-КОНТРОЛЮ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Інтернальний локус-контролю відіграє ключову роль у розвитку соціальної відповідальності особистості майбутнього фахівця. Він встановлює зв'язок між мотивацією самореалізації у соціумі та внутрішнім потенціалом особистості як суб'єкта активності.

На думку знаного психолога В. В. Століна, феномен локус-контролю є специфічним емпіричним проявом довгочасної регулятивної функції образу «Я» молоді людини. Він відбиває ступінь суб'єктного включення «Я» в діяльність,

* к.психол.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

ефективності «Я». Кожна особистість займає певну позицію на континуумі, який задається інтернальним та екстернальним типами локус-контролю. Співвідношення на користь інтернальності свідчить про особистісну і соціальну відповідальність, активність, послідовність у вчинках, про можливість досягнути мети шляхом реалізації внутрішнього потенціалу людини.

Автором було проведено формуючий експеримент з активізації суб'єктної активності студентів (2012–2014 рр., Національний університет харчових технологій). Під час дослідження ми використовували варіант опитувальника «Шкала локус-контролю», адаптованого для студентів [1, с. 283–285]. Експеримент виявив відмінності в рівнях інтернальності до та після занять з практикуму суб'єктного самовизначення як за шкалою загальної інтернальності, так і за шкалами, які відображають певні типи соціальних ситуацій. Отримано такі результати: після занять за більшістю шкал спостерігаються зміни у напрямі більш виразного внутрішнього локус-контролю (в контрольній групі по жодній із шкал не виявлено значущих відмінностей). Слід зазначити, що по всій вибірці найсуттєвіші відмінності в показниках до та після занять спостерігаються за шкалою інтернальності в області невдач. До занять у студентів виявлена суттєва різниця між інтернальністю в області досягнень та невдач відповідно 17 та 3. Це може свідчити про те, що, якщо контроль над емоційно-позитивними подіями та ситуаціями виявився у схильності пояснювати досягнення в житті власними зусиллями та вчинками, стосовно контролю над непривабливими подіями виявилась тенденція перекладати відповідальність за невдачі на інших людей або вважати їх наслідком невезіння.

Такий розподіл студентами відповідальності за невдачі та досягнення є свідченням неадекватності їхнього образу «Я». Після занять, метою яких було формування цілісної та глибокої сфери «Я-Сам», у студентів показники в області досягнень та невдач вирівнялися та стали відповідно 26 та 20. Отже, виявлена тенденція підвищення рівня інтернальності студентів свідчить про появу в них готовності до більш самостійної поведінки, зростання особистісної та соціальної відповідальності за свої рішення та вчинки.

Під час експериментальних досліджень нами була виявлена позитивна кореляція між інтернальністю особистості та такими показниками як саморозуміння ($r=0,716$; $p<0,001$), самокерівництво ($r=0,758$; $p<0,001$), система самоствавлення (В. В. Столін) та між інтернальністю та гнучкістю (методика САМОАЛ) ($r=0,684$; $p<0,001$).

Виділений нами критерій функціонування самовизначення студентів – набуття та підсилення смислу «Я як суб'єкта активності» – визначає напрям руху сфери «Я-Сам». Встановлення безпосереднього взаємозв'язку смислової сфери особистості як особливого психологічного виміру та процесу самовизначення – це вузловий момент дії його механізму. Спонукальна функція мотиву набуття людиною смислу «Я як суб'єкт активності» полягає в репрезентації у свідомості можливих «образів Я» в майбутньому та емоційно-привабливих асоціацій між ними та вчинками, які суб'єкт може здійснити. Образ можливого «Я як суб'єкт активності» немов заряджений рухом і за певних умов переходить у вчинок самовизначення, запускається мотивація розвитку соціальної відповідальності особистості. Усвідомлюючи власні межі, суб'єкт

самовизначення пориває з ними та з іншої точки простору, часу конструює нові, більш широкі обрії «Я» для розкриття власної індивідуальності. Смысл «Я як суб'єкт активності» – це не тільки майбутнє, не тільки перспектива, а й міра досягнутого людиною, оцінка досягнутого власним «Я» за особистісно значущими критеріями. Означити смысл – це затримати програму дій, подумки програти її у майбутньому, відчувати наслідки. Тобто йде прогнозування образів «Я як суб'єкт активності» доти, доки майбутнє не відчується емоційно привабливим, ціннісно насиченим та активним. Тоді відбувається переживання нового смыслу «Я» як «золотої середини» нового порядку значущих компонентів ситуації розвитку сфери «Я-Сам», рівноваги, встановлення центру. Ціннісна рефлексія відіграє при цьому провідну роль.

Ціннісно-смыслові орієнтації ми вивчали, використовуючи контент-аналіз творів студентів «Стратегія життя», «Мій життєвий шлях», опитувальник САМОАЛ, тести ціннісних орієнтацій М. Рокіча та смыслово-життєвих орієнтацій (СЖО) (Д. О. Леонтьєв). Аналіз процесу рангування структури ціннісних орієнтацій показав спільну тенденцію надання студентами переваги матеріальному, моральному та емоційному аспектам системи ціннісних орієнтацій.

Динаміка системи ціннісних орієнтацій тісно пов'язана з рівнем осмысленості життя. Саме набуття смыслу «Я як суб'єкт активності» визначає нову, сприятливу для розвитку власної унікальності, внутрішнього потенціалу систему ціннісних орієнтацій. Дані експерименту це повністю підтверджують, оскільки отримана зміна ієрархії цінностей була наслідком знаходження за допомогою психолога та пошуку людей з однаковими проблемами нових смыслів «Я як суб'єкт активності». Про це свідчить якісний аналіз діагностично-корекційної роботи за методиками «Стратегія життя», «Мій життєвий шлях», «Футурування успішного майбутнього». Так, якщо до формуючого експерименту на наявність конкретного смыслу активного життя вказували 18% студентів стаціонару, 16% студентів заочного відділення та 24% студентів, що отримують другу вищу освіту, то після практикуму картина значно змінилася: на знаходження смыслу активного життя вказують 87% студентів денної, 81% – заочної форми навчання, 93% студентів, які здобувають другу вищу освіту. Вирішення проблеми смыслу «Я як суб'єкт активності», конкретного смыслу життя значно впливає на побудову узгодженої системи ціннісних орієнтацій і разом вони забезпечують процес формування життєвої та часової перспектив.

Наведемо результат формуючого експерименту з реконструкції життєвого шляху. З нашого досвіду, підтвердженого результатами досліджень, найефективнішими є методи творів («Яким я бачу своє майбутнє?», «Яким я бачу майбутнє свого друга?»), побудова «Стратегії життя», методика «Мій життєвий шлях». Власне вже з моменту усвідомлення суб'єктом проблем, які виникають при побудові життєвих планів, починається корекційна робота. Психологом задається план такої роботи. Завдання, на яких зосереджує увагу психолог, не тільки активізують особистість студента але і налаштовують його на оптимістичний лад, спрямовують активність на те, що майбутнє значною мірою залежить від власних зусиль, допомагають розробити можливі шляхи реалізації мети.

Порушення часової перспективи означає, що минуле, теперішнє та майбутнє переживаються як розірвані між собою або один із часів набуває для особистості абсолютного значення. Ці порушення в процесі самовизначення виявляються у відсутності життєвого плану («Я не знаю, що буду робити після закінчення університету» або в небажанні планувати майбутнє («Я не хочу думати наперед»). Можливий і такий варіант, коли майбутнє планується жорстко за зразком, не враховуючи особливості «Я-теперішнього». У деяких варіантах, коли студент переживає складну, хворобливу адаптацію до нового соціального середовища, він орієнтується на більш комфортне минуле. Отже, наявність змістовного життєвого плану, який пов'язує реалістичне ціннісно-наповнене оптимістичне майбутнє з актуальним внутрішнім потенціалом особистості студента, виступає значущим критерієм функціонування процесу суб'єктного самовизначення.

Розвиток інтернального локус-контролю є психологічним засобом корекції життєвої та часової перспектив. Він сприяє перенесенню майбутнього в психологічне сьогодні для того, щоб виявити зв'язки між можливостями та ресурсами власного потенціалу особистості студента із реальною ситуацією самореалізації в майбутньому для того, щоб мати вибір серед запропонованих образів «Я як суб'єкт активності» та цілей самореалізації у соціумі.

1. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості; під ред. Л. М. Прокопійко / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
2. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підручник / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : АТ «Київська книжкова фабрика», 1995. – 304 с.
3. Нікітіна І. В. Студент як суб'єкт самовизначення / І. В. Нікітіна // Збірник наукових праць інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – 2003. – Т. V, ч. 1 – С. 166–174.
4. Нікітіна І. В. Розвиток особистості. Текст лекції з дисципліни «Психологія» для студ. усіх спец. ден. та заоч. форм навч. / І. В. Нікітіна. – К. : НУХТ, 2005. – 47 с.
5. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття : монографія / І. В. Нікітіна. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.
6. Нікітіна І. В. Гендерні особливості розвитку соціальної відповідальності особистості фахівця / І. В. Нікітіна // Викладання психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті: соціально-відповідальний вимір : матеріали VII Міжнародної науково-методичної конференції (13–14 жовтня 2011 р., м. Київ); редкол.: Г. О. Балл [та ін.]. – К. : ДІЯ, 2011. – С. 65–66.
7. Нікітіна І. В. Динаміка розвитку професійної мотивації студентів: гендерний аспект / І. В. Нікітіна // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – К. : Гнозис, 2013. – Додаток 1 до Вип. 29, Том IV: Тематичний випуск «Міжнародні Чалпанівські психолого-педагогічні читання». – С. 243–249.
8. Nikitina I. V. Social Responsible Personality in the Innovative Society / I. V. Nikitina // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 5. – С. 346–351.

А. С. Дерев'янка*

СУЧАСНІ ЦІННОСТІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

На сьогоднішній день індустріальне суспільство пропагує цінності володіння. Сучасна європейська освіта допомагає учню *мати щось* (а саме, матеріальні блага, знання тощо), скоріше ніж *бути кимось*.

* викладач кафедри іноземних мов фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

У сучасному світі прийнято вважати, що володіння як засіб існування притаманне природі людини і, відповідно, його практично неможливо уникнути. Ця ідея знаходить вираження в догмі, відповідно до якої люди за своєю природою є лінивими, пасивними, не хочуть працювати, якщо їх не спонукає до цього матеріальна вигода, голод або страх перед покаранням. Ця догма визначає наші методи виховання і роботи. Але, як зазначає Е. Фромм, «Насправді вона є вираженням бажання виправдати всі наші соціальні установи тим, що вони нібито витікають з потреб людської природи» [1, с. 126].

Навчати, щоб мати або щоб бути? – таке питання ставить Ю. Анун у книзі «Філософські рішення щодо освіти».

Освіта в західному світі представляє константи, легко пояснювані в ході соціо-історичних умов. Русійна сила, найбільш загально визнана в ефективності людської поведінки, полягає в пошуку найбільш легкого споживання продуктів, які вважаються засобами виживання або комфорту, а також володіння всіма видами комфорту. Це володіння є носієм того значення, що воно іноді стає важливим вказівником ідентифікації того, хто володіє. Така особистість визнається в більшості випадків важливістю її матеріальних активів. «Особистість є тим, якої цінності вона дотримується і вона ціниться тим, чим вона володіє. Те, що складає моє буття змішується з важливістю того, що я маю» [2, р. 43]. Перед тим, як позначити моральний критерій, термін цінності у соціокультурному контексті спрямований на матеріальні та економічні критерії.

«Фундаментальні тексти, які диктують закони з приводу цілей освіти в більшості західних країн намагаються, звичайно, поєднати свою схильність як до *мати*, так і до *бути*» [2, р. 44]. З одного боку, рекомендується допомогти тому, хто навчається, мати, придбати матеріальні засоби виживання, збагатитися певним вмістом як практичним, концептуальним, понятійним, так і поведінковим. Але, з іншого боку, ці тексти додають, що єдина мета полягає в тому, щоб допомогти йому, дозволити йому бути таким певним типом особистості, чий образ варіюється в соціо-політичному контексті даного моменту. «В плані філософських роздумів про освіту, від Платона до Руссо, є чисельні течії, які ратували за освіту *бути* як продовження освіти *мати*» [2, р. 44]. Однак у сучасному фізико-біо-соціальному середовищі, якщо не завжди, але все ж таки часто школа зобов'язує того, хто навчається, прагнути *мати* і не завжди опікується тим, щоб у нього з'явився певний тип *бути*.

Освіта прагне, перш за все, сформувати володаря благ, відповідаючи вимогам замкнутого циклу виробництво-споживання.

Як влучно зауважив Е. Фромм, «Існуюча система освіти, як правило, спрямована на те, щоб навчити людей набувати знання як певне майно, більш чи менш відповідне тій власності і тому суспільному становищу, які вони забезпечать їм у майбутньому» [1, с. 70]. Той мінімум знань, який отримує людина, є достатнім для того, щоб належним чином виконувати свої службові обов'язки.

В рамках західноєвропейської цивілізації ціль освіти є троїстою. Вона полягає в набутті тим, хто навчається, здатності адаптуватися до середовища, використовуючи свої власні інструменти: своє тіло, розум і особистість в цілому. «Освіта в цьому випадку має на меті набуття *вміння-робити*» [2, р. 13]. Той, хто

навчається, повинен вміти використовувати свій розум. Освіта йому допомагає набувати і використовувати теоретичні основи, які здатні розтлумачити його *вміння-робити*. Нарешті, той, хто навчається, має бути озброєний нормами поведінки щодо світу і щодо себе. Передбачається, що освіта в цьому форматі допомагає йому набути здібності діяти таким чином, щоб його поведінка була у відповідності одночасно і з його власною мораллю, і з його соціальним станом. Отже вона допомагає набувати *вміння-робити*.

1. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1986. – 238 с.

2. Hannoun H. Propos philosophiques sur l'éducation / H. Hannoun. – Paris : L'Harmattan, 2002. – 150 p.

І. М. Машкова*

РОЛЬ ЦЕРКВИ У РОЗВИТКУ УКРАЇНОМОВНОЇ ОСВІТИ В КАНАДІ

У вирішенні сучасних завдань демократизації суспільного життя в Україні, духовно-інтелектуального відродження українського народу, зростання його національної самосвідомості велике значення має вивчення історичного досвіду наших співвітчизників за кордоном, зокрема української західної діаспори.

Понад сто років серед канадських українців збереження національної свідомості забезпечувалося національним вихованням. Воно продовжує сприяти впровадженню «національної ідеї українства та основних ознак національного українського характеру в життя сучасного полікультурного суспільства Канади» [1].

Точних даних про кількість українських освітніх установ у Канаді в історичному розрізі немає, оскільки в місцях компактного проживання українців існувало багато товариств, організацій різних політичних і релігійних напрямів, які організовували бібліотеки, школи, класи або курси українознавства, спортивні, художні гуртки, що мали на меті підтримувати і розвивати національні та культурні цінності, і насамперед, рідну мову. Всі ці освітні заклади та осередки різняться розміром, тривалістю функціонування, кількістю учнів та вчителів, якістю викладацького складу. Українська церква сприяє створенню розгалуженої системи освітньо-виховних закладів, таких як денні, вечірні школи, літні або вакаційні навчальні заклади, курси, коледжі, вищі навчальні заклади для підготовки українських учительських і виховательських кадрів та установи духовної освіти.

Українська православна церква Канади утримувала переважно так звані недільні школи. У 1958 р. у таких школах навчалося 18 тис. дітей та працювало 650 учителів, але це число значно зменшилося – до 9 тис. у 1981 р. (10% усіх дітей шкільного віку) з 510 учителями. Це здебільшого школи початкового рівня. У великих містах скупчення емігрантів післявоєнного періоду існують також школи середньошкільного рівня (так звані курси українознавства з матурою), в яких у 1980-х рр. налічувалось близько 1200 учнів.

Отці-редемптористи східного обряду вели середню школу типу малої семінарії (Колегія святого Володимира в м. Роблін, Манітоба), а в Онтаріо в

* старший викладач кафедри іноземних мов фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

1960–70-х рр. короткочасно діяли середні хлоп'яча (м. Торонто) і дівоча (м. Анкастер) школи.

Останнім часом Українська Католицька Церква в Канаді відкриває так звані сепаратні школи (приватні цілоденні школи, які підтримуються урядом) з подовженим днем, в яких додатково вивчають українську мову і культуру. У 1985 р. у Торонто діяли 4 такі школи. В усіх українських навчальних закладах релігійного характеру важливим завданням було збереження національної мови, культури, історії.

Т. Михайленко у своїх дослідженнях висвітлює роль українських релігійних організацій у вихованні національно свідомих та національно орієнтованих особистостей і вважає українську церкву осередком збереження національної самобутності етнічної спільноти в Канаді. «Найкращі здобутки релігійних організацій у вихованні підростаючих поколінь, – пише вчений, – використовуються українською діаспорою для впровадження національної ідеї українства в житті української етнічної громади» [1].

Інститут імені митрополита Андрія Шептицького почав свою діяльність у м. Саскатаун у 1935 році. Його основним завданням стало вивчення проблем у галузях католицької релігії, української культури та канадської державності.

Українською греко-православною церквою у Канаді було спочатку відкрито пастирські курси в м. Саскатаун та м. Ріджайн, а в 1932 р. організовано Духовний семінар у м. Вінніпег, за час існування якого, до 1944 р., було підготовлено 11 православних священиків.

Зараз серед вищих установ духовної освіти в Канаді найвідомішими є Колегія св. Андрія (УПЦК) у м. Вінніпег та Семінарія св. Духа (УГКЦ) в м. Оттава, діють 3 католицьких і 3 православних інститути в містах Едмонтон, Саскатаун і Торонто.

Активна громадська, виховна та освітня діяльність таких релігійних організацій, як Братство Українців Кадиків (БУК), Ліга Українських Жінок (ЛУЖ), Українське Католицьке Юнацтво (УКЮ), Союз Українських Самостійників (СУС), Союз Українок Канади (СУК), Союз Української молоді Канади (СУМК) сприяла збереженню рідної мови, культури і традицій у канадсько-українській молоді.

Отже, з перших днів перебування за кордоном церква була духовним джерелом канадських українців. Вона продовжує відігравати значну роль у збереженні форм і методів національного виховання української молоді в умовах діаспори, тому наша національна система виховання використовує її кращі здобутки.

В умовах аномічності українського суспільства особливу увагу, на нашу думку, треба надавати реалізації культурологічної функції освіти, щоб активізувати процеси гуманізації, виховувати в учнів і студентів національну самосвідомість, громадянську гідність та соціальну відповідальність, тобто глибоке розуміння соціального змісту і наслідків своєї діяльності.

1. Михайленко Т. В. Національне виховання молоді української діаспори в Канаді (кінець XIX–XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. В. Михайленко; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2008. – 20 с.

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Для якісної підготовки сучасного, цивілізованого типу фахівця-юриста, правознавця універсала, який відповідає високим критеріальним показникам світової юридичної освіти та науки, важливе значення має глибоке сутнісне розуміння викладачами вищих навчальних заходів юридичного профілю методологічних засад та змістовних складових дидактики з метою продуктивного опанування юридичними знаннями. Слід підкреслити, що майбутній юрист повинен досконало володіти фундаментальними уявленнями про право, правовими знаннями, необхідними вміннями й навичками їх застосування, а також глибоко усвідомити та належним чином засвоїти принципи та правила професійної діяльності, приділяючи особливу увагу принципам юридичної етики та юридичної деонтології. Зауважимо, що специфікою юридичної деонтології як узагальненої системи знань про внутрішній імператив службового обов'язку юриста, про кодекс його професійної поведінки є те, що вона допомагає виробити детермінанти загальних норм моралі, які застосовуються у специфічних умовах діяльності юристів-професіоналів.

Значною мірою якість юридичної освіти залежить від рівня викладання юридичних дисциплін. Нагадаємо, що дидактика, в якості теорії освіти і навчання, розкриває закономірності засвоєння знань, вмінь і навичок та формування переконань, визначає обсяг та структуру змісту освіти, вдосконалює методи та організаційні форми навчання, виховний вплив навчального процесу на слухачів.

Узагальненим виявом змісту і сенсу юридичної дидактики, її синтетичних особливостей є фундаментальне поняття праворозуміння. Оскільки праворозуміння, на перший погляд, не є логічним наслідком профільної педагогічної діяльності, то дослідники і викладачі не приділяють йому належної уваги, не повною мірою використовуючи його достатньо високий дидактичний потенціал. Проте саме усвідомлення засвоєння праворозуміння та його творче застосування є теоретичним підґрунтям для проведення чіткого водорозділу між юристом-правознавцем і юристом-ремісником, викладачем-професіоналом і викладачем-аматором.

На думку Ю. Шемшученка, праворозуміння є усвідомленням правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Засноване на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі і правосвідомості громадян воно є формою пізнання сутності та ролі права у регулюванні суспільних відносин. Для праворозуміння як складного явища властиві такі підходи, як позитивістський (юридичний позитивізм), природно-правовий, соціологічний, історичний. На наш погляд, досить перспективним у науковому і дидактичному сенсі є інтегративний підхід до праворозуміння.

* к.пед.н., доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Сутність інтегративного підходу полягає у спробі поєднати раціональні компоненти різних концептуальних підходів до праворозуміння. Альтернативні концепції праворозуміння, які відображають різні аспекти його змістовного наповнення, жодним чином не передбачають, хоча і не виключають у гіпотетичному аспекті можливості їх протиставлення.

У контексті праворозуміння та юридичної дидактики викладач юридичних дисциплін має насамперед виробити чітку власну позицію, щодо доцільності застосування у педагогічному процесі відповідної концепції праворозуміння.

Коректно критикуючи інші, альтернативні підходи до сутнісного тлумачення праворозуміння, викладач має не лише аргументувати власну позицію доктринального спрямування, але й враховувати провідні тенденції розвитку вітчизняної та світової юридичної науки, інтелектуальний рівень та вектор наукової дискусії з окреслених правознавчих питань. Доцільно у дидактичному сенсі дотримуватися принципу забезпечення плюралізму та рівноцінності концептуальних підходів до праворозуміння, розкривати переваги та перспективні можливості його інтегративного варіанту.

М. Г. Кітов*

ЧИ Є ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ РУСЬКИХ НАУКОВОЮ?

*Той, хто контролює минуле, той контролює майбутнє.
Хто контролює теперішнє, той контролює минуле.*

Дж. Оруел

У сьогоdnішньому взаємопов'язаному світі будь-які геополітичні події завжди відбиваються на внутрішній політиці кожної держави. Стосується це і України, особливо, коли йдеться про «інтеграційні» процеси, що відбуваються в Росії. Теоретичною базою «інтеграторських» планів, якими пронизана суспільна свідомість, як представників політичного бомонду, так і значної частини пересічних росіян, є ідея про єдині слов'янські корені руських, українців, білорусів. На цій основі базуються і постулати російських ідеологів, що Росія буцімто уособлює собою «слов'яно-православну цивілізацію». Цей постулат широко використовується також окремими українськими політиками, які переконані, що інтеграція України з Росією в єдиний економічний і культурний простір є об'єктивним процесом цивілізаційного розвитку.

Проблема єдиних коренів руських і українців політично заангажована і потребує всебічного критичного аналізу. В тезах автор лише прагне привернути увагу науковців до окремих фактів, які заперечують цю міфологему.

Питання, хто такі руські і звідки йдуть їхні витоки, має багатовікову історію, починаючи з «Повісті минулих літ» і закінчуючи сучасними науковими розвідками. В Росії цьому питанню завжди надавали державницької ваги. *«Звернення до «витоків»*, – зауважує Т. В. Артем'єва, – *невипадково*

* д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

знаходилося у центрі «вчених суперечок». Історики вважали, що саме ці «витоки» визначили специфіку соціально-політичного устрою держави» [1, с. 58]. Виходячи з такої заангажованої позиції істориків, історія держави російської не вивчалася, а «творилася». Для цього перекручувалися історичні факти, вигадувалися легенди тощо. Головним при цьому залишалося одне – довести, що «Росія стала необмеженою монархією «природнім» чином, в результаті добровільної домовленості між народом і покликаними варязькими князями» [1, с. 58]. Проте, незважаючи на багатовікове «вивчення» питання походження руських, до сьогоднішнього дня воно тлумачиться неоднозначно. Тому принципово не можна погодитися з тими російськими авторами, які стверджують, що з цієї проблеми «...сучасна історична наука дала відповідь практично на всі питання, що здавалися спірними» [2, с. 10].

Актуальність проблеми самоідентифікації руських визначається не лише відсутністю у науковій літературі єдиної точки зору, а й надзвичайно поширеними ідеологічними спекуляціями навколо неї. Ці спекуляції також мають багатовікову історію і детермінуються, перш за все, політичними мотивами, адже російська історіографічна наука завжди була і залишається заідеологізованою. «Щоб писати історію Росії, необхідно було перебороти деякі перепони, отримати «найвище» благословення або займати офіційний пост. Це вимагалось для отримання доступу до джерел, оскільки архіви і державні книгозховища були закриті для приватних осіб. Історичні пошуки прирівнювалися до державної служби, адже історикам ставилось за обов'язок не лише систематизувати документи і послідовно викладати події, але й робити висновки, відповідні офіційним настановам» [1, с. 55–56], – пише Т. В. Артем'єва. Отримавши посаду державного історіографа, історик мав доступ до архівних джерел, але водночас він втрачав можливість об'єктивно і неупереджено описувати історію. Традиція «дотримування настанов» згори існувала протягом століть і збереглася досьогодні. За радянських часів російський історик М. М. Покровський сформулював її досить чітко: «...історія – це політика, обернена в минуле». Отже, зі зміною політики відповідно змінюється й історіографія. Як зауважує Т. В. Артем'єва: «...аналіз історіографії показує, що російська Кліо неодноразово змінювала свій одяг, наслідуючи чергову ідеологічну «моду»» [1, с. 178].

Сьогодні «вітер перемін» знову повертається «на круги свої». Після розпаду СРСР у російській історичній науці почалося чергове «уточнення» витоків руських. До цього вже звикли, адже російські науковці завжди проходять метаморфозу «прозріння» і «перевтілення», коли цього вимагають зміни в політиці Росії. Сьогодніні пріоритети російського політичного істеблшменту чітко визначені – реінтеграція колишніх союзних республік до нової імперської держави. Саме вони й підштовхують науковців до чергового «сальто-мортале» у витлумаченні історії. Ось чому за останні роки в Росії та країнах СНД перевидається та видається ціла низка праць, в яких історики зазвичай упереджено витлумачують питання про походження руських. «Перш за все, ми повинні чітко засвоїти незаперечний історичний факт: останнє тисячоліття людської історії рівнину від Карпат до Уралу, від Білого моря до Чорного займає Руський етнос, православний за релігією, слов'янський за

мовою і міцно згуртований єдиною історичною пам'яттю та етнічною історією. Невблаганні факти засвідчують про те, що відмінність між трьома гілками руського народу (великоросами, малоросами і білорусами) за даними лінгвістики і антропології, менші, наприклад, аніж відмінності між німцями, котрі проживають в Баварії, та німцями, що проживають в Гамбурзі» [3, с. 17], – стверджує, всупереч фактам, В. Є. Ларіонов.

Можна навести сотні подібних висловлювань, оскільки такі політично-спекулятивні судження сьогодні є панівними в російській історіографії. Вони мають свою передісторію. Ще Катерина II у коментарях до праці І. Г. Штріттера «Історія Російської держави» засвідчує, що питання походження руських є не теоретичною, а ідеологічною й політичною проблемою. Вона писала: «1) *соблазнительно покажется всей России, аще примите толкование г. Стриттера о происхождении российского народа от Финнов; 2) самое отвращение и соблазн немалое доказательство, что происхождения разные; 3) хотя Россияне со Славяны разного происхождения конечно* (виділення – авт.), *но отвращение не находится между ими; 4) г. Стриттер откуда уроженец? Конечно, он какую ни есть национальную систему имеет, к которой натягивает. Остерегайтесь от сего»* [цит. за: 1, с. 47–48].

Зверну увагу на один аспект: Катерина II знала (напевно з першоджерел), що слов'яни і руські (*самоназва росіян історично змінювалася: в древній Русі – руси; пізніше – московити; після Указу Петра I московити стали називати себе росіянами*) – різного походження. Але водночас вона була глибоко переконана, що цих знань потрібно остерігатися. До тих, хто не «остерігався», застосовувалися заходи, які імператриця сформулювала досить чітко: «1) *закликати автора, куди слід, і побити його, 2) або грошима його вгамувати, щоб не писав, 3) або знищити, 4) або писати в захист»* [цит. за: 4, с. 182]. Як свідчить історія, в Росії до тих, хто посмів мати власну думку, дуже часто застосовувалися перераховані заходи і навіть більш езуїтські. Зокрема, П. Я. Чаадаєва імператор Микола I визнав божевільним і на цій основі заборонив писати йому філософські твори. Такою була духовна атмосфера в Росії впродовж багатьох віків. Тому при розгляді історіографічних праць істориків, філософів потрібно завжди враховувати історичний контекст їх написання і ті очевидні перекручення, що їх робили всі російські гуманітарії при витлумаченні руської історії та питань походження руських.

Зверну увагу і на такий факт. Росія формувалася як імперська держава, до складу якої входили (добровільно чи шляхом завоювання) народи з відмінною від руської культурою, релігією, міфологією. Широке прилучення іногородців спричинило формування особливої етнополітичної спільноти, яка сьогодні позначається терміном – Росія. Прилучення іногородців було масовим, що дало підставу російському історикові М. М. Покровському (його ім'я до 1937 р. носив Московський державний університет, відомий нині як Московський державний університет імені М. В. Ломоносова) навіть підкреслював, що у жилах московського народу тече щонайменше 80% фінно-татарської крові.

Усвідомлення неслов'янської родовідної руських вибиває підґрунтя з-під ніг тих «інтеграторів», які мріють відродити єдину імперську державу в складі Росії, України, Білорусії та інших республік СРСР, а нині – незалежних держав. Тому

сподіватися на їх наукову неупередженість з питання походження руських не доводиться, адже ця проблема не наукова, а політико-ідеологічна.

1. Артемьева Т. В. Идея истории в России XVIII века / Т. В. Артемьева // Философский век. Альманах. Вып. 4. – СПб., 1998. – 267 с.
2. История России : учебник / Под общ. ред. Ю. И. Казанцева, В. Г. Деева. – М. : ИНФРА-М; Новосибирск : Сибирское соглашение, 2001. – 472 с.
3. Ларионов В. Е. Расовые и генетические аспекты этнической истории русского народа / В. Е. Ларионов // Расовый смысл русской идеи : сб. статей, под ред. В. Б. Авдеева, А. Н. Савельева. Вып. 1. – М. : Белые альвы, 2000. – 496 с.
4. Сомов В. А. Французская «Россика» эпохи Просвещения и русский читатель / В. А. Сомов // Французская книга в России в XVIII в. – Л., 1986. – С. 173-245.

Ю. О. Шейко*

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІЄТВОРЕННЯ В ЕПОХУ РЕФЛЕКСИВНОГО МОДЕРНУ

В історії націєтворення можна відзначити дві віхи. Перша – це підписання Вестфальського миру, яке символізувало виникнення феномену територіальної держави. В ранньому Модерні немає національних держав, оскільки процес націєтворення було заблоковано становим суспільством. Суспільство, де становий поділ є пріоритетним, не дозволяє формуватися нації через те, що ідея нації передбачає рівність усіх громадян як громадян в рамках чітко визначеної території. На рівні опису варто поставити питання, яка диференція – між станами чи націями – є провідною. Терміном «провідна диференція» Н. Луман позначає розрізнення, яке спрямовує здатність теорії обробляти інформацію.¹

Другою віхою є Французька революція, яка остаточно знищує ідею трансцендентності правителя та ламає станову систему. Класовий поділ представляє пережиток станового поділу в індустріальному Модерні. Оскільки становий поділ не міг бути знятим одномоментно, він перетворився в класовий. Протягом ХІХ ст. відбувається боротьба за статус провідної між національною та класовою диференціями. Остаточно перемагає поділ на нації: в політичному аспекті на початку Першої світової війни з розколом Другого інтернаціоналу, в соціальному – з формуванням масового суспільства у першій половині ХХ століття.

Класичне націєтворення є феноменом індустріального Модерну, і здійснювалося воно державою. Це, зокрема, відображається у взірці держави-нації, який вказує на намагання національною диференцією витіснити всі інші з політичного простору. Епістемологічно потужний опис технологій класичного націєтворення пропонує представник парадигми рефлексивного Модерну Б. Андерсон. Єдиний простір засобів масової комунікації для держави, чиновники-пілігрими в рамках державної території, освітня система, перепис населення, роман, мапи, музеї, історіографія² – основні технології націєтворення.

* аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія».

¹ Luhmann N. Social Systems / N. Luhmann, translated by J. Bednarz, Jr., with D. Baecker. – Stanford University Press, 1995. – P. 4.

² Андерсон Б. Уявлені спільноти : Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 272 с.

Б. Андерсон представляє парадигму рефлексивного Модерну, проте свою дослідницьку увагу він зосереджує на процесах індустріального Модерну. Іншим представником цієї парадигми є Ш. Муфф, вона спрямовує увагу на сучасні процеси і стверджує необхідність критично ставитися до будь-якої ідеї народу, що є заданим та має наявну ідентичність, натомість вимагає визнання єдності людей (народ) як результату політичного конструювання.¹ За Ш. Муфф, будь-яке суспільство є результатом боротьби між гегемонійними та контргегемонійними практиками, тобто тими практиками, які намагаються артикулювати та, відповідно, дезартикулювати існуючий суспільний порядок.²

Виходячи з твердження, що спільноти та асоціації виникають лише завдяки їх конструюванню та існують завдяки постійному реконструюванню, сформулюємо особливості конструювання нації в рефлексивному Модерні. Тут ми бачимо дві основні зміни. По-перше, змінюються центри, довкола яких формується ідентичність, по-друге, змінюються суб'єкти конструювання нації.

Як наслідок мультицентралізації політичного простору формуються такі рівні політичних ідентичностей:

1) Людство: після ухвалення Декларації прав людини права людини починають відігравати одну з ключових ролей в політиці, зокрема, конкурують з принципом національного суверенітету.

2) Наднаціональний/цивілізаційний рівень, наприклад, Європа в рамках Європейського Союзу.

3) Національний.

4) Регіональний: наприклад, землі Федеративної Республіки Німеччина, Каталонія, Шотландія.

5) Локальний. Рівень громади.

Держава і досі відіграє важливу роль у конструюванні нації, проте втрачає монополію в цьому процесі, а подекуди і центральну та провідну роль. У нього активно включається громадськість: суспільні рухи, громадянські ініціативи тощо. Чиновників-пілігримів замінили працівники-пілігрими: з одного боку, це працівники транс- та мультинаціональних корпорацій, з іншого – жителі інтеграційних об'єднань зі спільними ринками праці, таких як ЄС. Електронні засоби масової інформації формують цілковито відмінні простори масових комунікацій: з одного боку, газети New York Times чи Guardian читають по всьому світу, так само дивляться Euronews або Deutsche Welle Live TV, які доступні різними мовами; з іншого – соціальні мережі створюють незалежні від ЗМІ канали комунікацій, показовим прикладом є Дмитро Тимчук з групою Інформаційний спротив, які стали ледь не основним джерелом інформації для українських мас-медіа. Найбільш використовуваними мапами є мапи корпорації Google, одним із основних джерел історіографічної інформації для широких мас є відкрита енциклопедія Wikipedia, а роман стає постмодерним.

Під час Євромайдану виникла можливість конструювання наднаціональної європейської ідентичності в Україні, проте анексія Криму презентувала зовнішнього ворога і перевела процес конструювання ідентичності в русло

¹ Mouffe Ch. The Democratic Paradox / Ch. Mouffe. – London; New York : Verso, 2009. – P. 55.

² Mouffe Ch. On the Political / Ch. Mouffe. – London; New York : Routledge, 2005. – P. 17–18.

націєтворення. На даний момент в Україні активно іде процес націєтворення – при тому, що протягом більш як 20 років державою в цьому напрямі було зроблено дуже мало, навпаки, з 2004 р. ішов процес конструювання поділу на Західну та Східну України. Наведемо приклади проявів конструювання української нації: Майдан як колективна участь, побиття та розстріли мирних демонстрацій як колективне страждання, режим Януковича як внутрішній та Путінська Росія як зовнішній спільний ворог, відмова купувати російські товари як колективна практика, #ВизиткаЯроша як спільний символ. Події на Сході України могли б представляти процес конструювання спільноти, яку В. Путін назвав «Новоросією». Проте ми вважаємо, що не можна казати і про конструювання Донбаської ідентичності: воно б відбувалося, якби Донбаська спільнота, до якої б увійшли представники усіх соціальних груп, почала діяти та боротися як проти сепаратистів, так і проти «Київської хунти», проте цього немає, є тільки експлуатація регіонального патріотизму.

Н. Р. Петрошук*

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. громадські організації брали активну участь у роботі з підготовки та проведення підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель. При отриманні позитивного досвіду він поширювався на інші місцевості. Так, наприклад, у Київському навчальному окрузі Київське Товариство грамотності долучилося до покращення нормативного забезпечення проведення підвищення кваліфікації вчителів. У зв'язку із запровадженням у 80-х рр. ХІХ ст. у народних школах Російської імперії уроків церковного співу, у школах відчувався брак кваліфікованих кадрів з відповідним рівнем підготовки. Крім того, влада почала вимагати створення при школах церковних хорів. У 1886 р. було розроблено «Правила о летних курсах церковного пения для учителей и учительниц начальных народных училищ Юго-Западного края, учрежденных при Киевском обществе грамотности, утвержденные министром н.п. 3 окт. 1886 г.») Метою курсів було заявлено «ознайомлення учителів з кращими способами навчання церковному співу і влаштуванням хорів, елементарними поняттями з теорії музики, навчанням гри на скрипці»/

Такі курси мали відбуватися у Києві, тривати 2,5 місяці. На курси запрошувалися вчителі початкових і церковнопарафіяльних шкіл. Заняття мали відбуватися практичні та теоретичні. Для більшої ефективності проведення курсів при курсах мав влаштовуватися «зразковий» хор з учнів Київських парафіяльних шкіл під керівництвом компетентних фахівців церковного співу, статуту церкви; заняття треба було проводити теоретично та практично.

* старший викладач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

Відповідно до Правил, було передбачено виділення стипендій для учителів, які не матимуть коштів на оплату курсів. Київське Товариство грамотності брало на себе питання забезпечення курсистів житлом, для проживання курсистів можна було просити місця у навчальних закладах Києва. Курсистів загалом мало бути не більше 50, причому 20 стипендіатів, решта – за власний рахунок чи за кошт тих організацій, які їх направляли.

Курси церковного співу було названо навчальним закладом і відносини визначалися тим правилом, що керівники виступали наставниками, а учителі, які приїхали на курси – учнями. На керівників курсів покладалося зобов'язання стежити за дотриманням правил, дисципліни і навіть відраховували з курсів тих учителів, які не дотримувалися правил.

У 1888 р. було проведено курси церковного співу та ручної праці для учителів Полтавської, Київської, Подільської, Волинської і Чернігівської губерній. На основі аналізу проведених курсів у 1889 р. Київське Товариство грамотності розробило Правила про курси ручної праці. Цими правилами визначалося, що курси ручної праці мали відкриватися разом із курсами церковного співу, але під керівництвом особливих для цієї мети вибраних керівників. Літні курси для навчання ручним роботам мали проводитися в час, вільний від церковного співу. Заняття для чоловіків та жінок проводилися в окремих приміщеннях.

На курсах для чоловіків мали навчати плетінню сіток, виготовленню кошиків, щіток, ліпленню з глини та малюванню, роботі на пасіці та в саду. При цьому організатори курсів могли на свій розсуд проводити «корисні заняття, які не вимагали коштовних інструментів і облаштування майстерень».

Для практичних занять на літніх курсах ручної праці для жінок було визначено такі види робіт, як крій і шиття, різноманітні вишивання, плетення, в'язання з ниток і шерсті та інші складові жіночого рукоділля.

Отже, можна зробити висновок, що наприкінці XIX – початку XX ст. громадські організації брали активну участь у розробці нормативної бази та організації проведення підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл в Україні.

Л. Д. Бабушка*

МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СУБ'ЄКТА ЯК ФАКТОР РИЗИКУ В СУЧАСНОМУ МІЖКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Гуманітарне знання сьогодні поповнилося значною кількістю матеріалу з питань, пов'язаних із проблемою шляхів досягнення взаєморозуміння. Однак багато аспектів міжособистісної міжкультурної взаємодії залишаються дискусійними. Зважаючи, що кожна людина є носієм певної культурної ідентичності, яка визначає способи сприйняття, кодування й трансляції відомостей про світ, а основним засобом комунікації є мова, використання якої культурно обумовлено, актуальною постає проблема взаєморозуміння в міжкультурному просторі.

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

Зацікавленість зазначеною проблемою активізується у зв'язку з формуванням Європейського співтовариства. Внаслідок цього піднімаються проблеми ціннісних орієнтацій, етнокультурної ідентичності, відчуття чужородності в інокультурному середовищі. Ініціаторами вивчення різних аспектів взаєморозуміння у міжкультурному середовищі постають цілі групи гуманітарних наук, які констатують, що для досягнення взаєморозуміння з представниками інших культур недостатнім є лише показник володіння іноземними мовами, а необхідні знання про соціокультурний досвід, цінності та норми, історично сформовані у кожній культурі.

Наприкінці ХХ ст. понад 200 млн. осіб перетнули звичні їм культурні кордони, вийшли за встановлені межі своїх націй, розсіялися в «чужих» для себе культурах і стали, за висловом американського соціолога Р. Парка, «маргіналами» [2, с. 224]. У сучасній культурі ідентичність суб'єкта піддається сумніву. Розширення меж соціокультурної комунікації і виникнення нових можливостей людини призводить до кризи її ідентичності. Мовна ідентичність суб'єкта комунікації виражається у використанні ним культурно обумовлених моделей дискурсивної діяльності. Кульмінаційні культурні концепти значною мірою визначають стереотипи комунікативної поведінки.

Проблема розуміння в теоретико-методологічному аспекті розглядається В. Дільтеєм, який наголошує, що людина розуміє в іншій людині те, що розуміє в самій собі. М. Хайдеггер розглядає розуміння в онтологічному плані – як спосіб людського існування. Розуміння лежить в основі людського ставлення до світу. В. Гумбольдт відводить основну роль у процесі розуміння мові. В його тлумаченні мова постає не зовнішнім засобом вираження результатів мислення («ergon»), а «мимовільним засобом» руху останнього – процесуальним способом духовної творчості та здобуття істини («energeia») [1, с. 121]. Таким чином, мова, за В. Гумбольдом, постає як особливий світ, конституційований духом, що виступає медіатором між духом і предметним світом: мовна опосередкованість предметності дозволяє зробити її вмістилищем духу, відкриваючи можливості мислення про світ. Мова формує різні способи мислення і сприйняття, визначаючи особливості національного характеру його носіїв. Вона має величезний вплив на духовний розвиток народу, в ній закладено самотутнє самоспоглядання.

Динаміка сучасного способу життя руйнує внутрішній простір людини та обмежує можливість автентичного розуміння. Відтак, питання встановлення меж внутрішнього простору людини є домінуючим для сучасної культури. Кожна з культур у процесі спілкування з іншими культурами виробляє в собі потужний «імунітет» до іншої культури, не пропускаючи чужих впливів. Тому однією з центральних культурних опозицій системи локальних культур є опозиція «свій – чужий», у якій «своє» розглядається як істинне, а «чуже» – як заперечення свого. Зовнішня, «чужа» культура розглядається як певна закодована система, коди якої потребують розшифрувань. Відмінності в моделях дискурсивної діяльності в ситуації міжкультурної взаємодії викликають проблеми, які є, з одного боку, причиною виникнення кризи ідентичності, а, з іншого – рушійною силою свідомої трансформації мовної ідентичності суб'єкта

комунікації з метою досягнення найбільш повного розуміння смислів іншої культури.

Мова є однією з найбільш істотних ознак ідентичності суб'єкта. Таким чином, під мовною ідентичністю суб'єкта розуміється ідентичність, яка встановлюється на підставі розпізнавання й використання суб'єктом комунікації моделей дискурсивних подій історично сформованих у культурі, прийнятих і засвоєних ним у процесі інкультурації.

Мовна ідентичність постає єдністю колективного та індивідуального, що існують у нерозривному взаємозв'язку. З одного боку, колективна пам'ять (Е. Дюркгейм) і колективні аспекти мови складаються з багатогранного індивідуального досвіду – власних вражень, слововживань, комунікативних стратегій тощо. З іншого боку, індивідуальна особистість формується на основі колективного досвіду й колективної пам'яті.

Значення мовної ідентичності в міжкультурному просторі полягає в тому, що вона забезпечує людині певні стійкі якості, завдяки яким ті чи інші культурні явища і особливості використання мови іншомовним суб'єктом викликають у неї почуття симпатії чи антипатії, усвідомлення прийняття чи неприйняття, визначення його в категорію «свого», «іншого» або «чужого». Подальша комунікативна поведінка людини буде визначатися обраною нею стратегією входження до «чужої» культури. Отже, проблема мовної ідентичності суб'єкта в міжкультурному середовищі може бути поставлена шляхом проблеми вибору людиною тієї чи іншої акультураційної стратегії входження до «чужої» культури. За результатом вибору тієї чи іншої стратегії акультурації суб'єкт міжкультурної взаємодії може як відкидати цінності материнської культури на користь чужої, так і заперечувати чужу на користь власної, коливатися між двома культурами або синтезувати їх.

1. Гумбольдт В. фон. О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода. Введение во всеобщее языкознание; пер. с нем. П. Билярского / В. фон Гумбольдт. – М. : Изд. «Либроком», 2013. – 376 с.

2. Парк Р. Избранные очерки : сб. переводов / Р. Парк; РАН ИНИОН, Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии; сост. и пер. с англ. В. Г. Николаев; отв. ред. Д. В. Ефременко. – М., 2011. – 320 с.

М. Г. Гордієнко*

ДИНАМІКА КУЛЬТУРНОЇ АМНЕЗІЇ ПОСТМОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Людство з часів буржуазних революцій вирішує дві проблеми: утвердження національного суверенітету і розбудову демократичної моделі політичного устрою. У новітню добу домінує одна концептуальна проблема людства – **нівелююча глобалізація, яка породжує зростаючу вразливість економічних і політичних систем, національних культур**, коли у народів немає гарантій від зовнішнього втручання і механізмів протидії привласненню національного багатства меншістю населення. У глобалізованому світі

* к.політ.н., доцент кафедри філософії та політології Національного університету державної податкової служби України.

створюються нові форми і методи агресії корумпованої олігархії проти національної державності, традиції, культури. Якщо метою етнічної нації було утвердження державного суверенітету, то **доба постмодернізму вимагає зречення частини суверенітету** задля отримання доступу до новітніх ресурсів і технологій. Низка досліджень процесів динаміки в сфері автентичної культури міститься у сучасних публікаціях В. Андрущенка, Є. Бистрицького, Л. Губернського, В. Горського, І. Дзюби, А. Колодій, В. Кременя, В. Лісового, В. Шинкарука та ін. Віддаючи належне вченим, чії наукові розробки суттєво поглибили і розширили розуміння зазначеної проблеми, слід, однак, зауважити, що ґрунтовний аналіз існування автентичних цінностей в умовах нівелюючої глобалізації ще не став предметом спеціальних досліджень.

Відтак **метою** цієї статті є аналіз феномену постмодерного націєтворення, у процесі якого відбувається **дифузія автентичних цінностей** сучасної культури. Зрозуміло, що не можна дати вичерпної відповіді на всі проблеми і виклики глобального світу, але варто з'ясувати основні небезпеки експансії масової культури до українського суспільства, підрив його національної ідентичності й трансформації до споживацької моделі існування. У постмодерну добу критично бракує не скільки газу чи нафти, стільки духовних цінностей та культурної взаємодії.

Поняття «культура» має різноманітне тлумачення. Щоб окреслити його концептуальний сенс й актуальні конотації скористаємося аргументами М. Бердяєва. Свого часу філософ зазначав такі сентенції: «Криза культури соціологічно пов'язана з тим, що будь-якій високій культурі притаманне аристократичне якісне начало, яке піддається великій загрозі від процесу демократизації управління, від панування мас. Ми живемо в епоху плебейського повстання проти всякого аристократичного начала в культурі. Нові авторитарні держави стосовно культури мають рішуче плебейський характер і означають панування кількості над якістю... Народність культури зовсім не відповідає рівню народних мас і виконанню його замовлень. Народність була виразом духу народу, геній міг її краще відобразити, ніж маса. Але зараз від культури все більше і більше вимагають, щоб вона була народною в сенсі відповідності із запитами і вимогами народних мас» [1, с. 355]. Сьогодні аргументацію М. Бердяєва треба доповнити поняттям **постмодерного релятивізму**, який спотворює і маргіналізує аристократичну сутність культури, усуває державу-націю як визначальну основу соціального буття.

Парадокси глобалізації агресивно вдираються до інтелектуальної та культурної сфери, гальмують креативність національної спільноти, програмують модернізацію світоустрою ізольовано від духовно-культурних цінностей. Вплив глобалізації на автентичну культуру має свої особливості, які можна узагальнити до таких моделей. Перша – пов'язана з тим, що глобальна культурна уніфікація відбувається за зразком *тотальної вестернізації*. Через комунікацію, технології відбувається нав'язування західного способу життя, цінностей, ідей, послуг, культурних продуктів. Формула вестернізованої свідомості проголошує, що Америка – це ідеальний зразок нового світу. Її політичний устрій, що базується на ліберальній демократії, є бездоганним. З цього приводу відомий футуролог Ф. Фукуяма говорить про «кінець історії». Тобто ліберальна демократія може

бути «кінцевим пунктом ідеологічної еволюції людства». Обґрунтовуючи свою тезу, Ф. Фукуяма робить таке застереження: «Ліберальна демократія краще всього функціонує у суспільстві, що вже досягло високого ступеня соціальної рівності і консенсусу відносно певних базових цінностей. Але для суспільств, різко розколотих на соціальні класи, національні чи релігійні групи, демократія може виявитися формулою безсилля і застою» [3, с. 192]. Виходячи з логіки філософа можна стверджувати, що ліберальна демократія сумісна з високим рівнем національної свідомості й культурної зрілості громадян.

Тотальний вплив вестернізації продукує другу модель – «мозаїчних культур», мультикультуризм, тобто світ *захищених, замкнених, конкуруючих і ворожих* цивілізацій. Враховуючи ці тенденції, С. Хантінгтон прогнозує, що замість міждержавних воєн нас очікують великі міжцивілізаційні конфлікти, вкладаючи в поняття «цивілізація» зокрема й культурно-релігійний зміст. Вчений вважає, що «із закінченням холодної війни конфлікт не завершився, а викликав до життя нові ідентичності, що сягають корінням у культуру, і нові моделі конфліктів між групами із різних культур, які на широкому рівні називаються цивілізаціями» [4, с. 194]. Рівень міжцивілізаційного протистояння у глобальному світі визначається пропорційно до спроб вестернізувати культурний простір незалежних держав. **Геополітичне розташування України створює умови для одвічного зіткнення на її теренах цивілізаційних світів, культур, політичних амбіцій.**

Третя модель культурної глобалізації передбачає її *перманентну селекцію*. Периферійні культури фільтрують і залишають для вживання їх нижчий рівень: популярну літературу, порнографію, маскультуру. Активне **поширення масової культури, яка стає індикатором сучасного суспільства, веде до стандартизації свідомості за стереотипами західних зразків і поглинання національної автентичності.** Тобто культурна експансія Заходу особливо вразлива для самодостатнього розвитку національного організму, збереження його етнічного коду й моральних чеснот. Компетентно з цього приводу висловлюється І. Дзюба: «Моральна деградація й розкультурення грізно прозирають крізь нескінченно розгалужені і вдосконалені формальні демократичні процедури, які самі собою не здатні замінити тріумфально скасовану систему вищих стримів, що забезпечують сублимацію біологічної енергії в культурні канали самоствердження. Людство стає інформаційним наркоманом, посадило себе на «голку» новин... Масова культура рівняє по нижчому, а не по вищому ступеню, вона пригноблює персоналістський розвиток людини, який декларують і намагаються забезпечити західні демократії» [2, с. 121]. Під впливом вестернізації культурні зразки та стилі життя втрачають свою ідентичність, набувають віртуального характеру.

Четверта модель репрезентує елітарний світ відкритих держав загального добробуту, між якими існує *системна культурна взаємодія*, сприятлива для піднесення рівня розвитку суспільства. Глобалізований простір культури перманентно розширюється і являє собою конгломерат окремих центрів. Такими центрами є: осередки католицизму – Ватикан, ісламського світу – Мекка, науки, технології, масової культури – США. У постіндустріальному світі поглиблюється процес децентралізації суспільства. Ця тенденція небезпечна для політичного

простору сучасної України, яка політично, ментально і культурно є неоднорідною. **Ефективним засобом узгодження відцентрових тенденцій може стати підтримка державою автентичної культури, відродження національних традицій, розвиток органів місцевого самоврядування.**

Узагальнюючи вищесказане, слід зазначити, що дефіцит культурних цінностей породжує **споживацьке мислення, атомізацію суспільства, яке стає не простором духовно-спорідненого життя, а колективним варваром**, що веде перманентну боротьбу за виживання. За умови крайньої фрагментизації політичної культури, відсутності консолідованого бачення національної ідеї, цинічної агресії неоімперіалізму буття суспільства потрапляє до зони хаосу та радикалізму. Якщо народ штучно відчужується від своєї культури, він перетворюється на об'єкт глобалізаційного впливу, а його сублімована енергія, що стискається в квазари, витісняється за межі національної ідентичності.

1. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
2. Дзюба І. Перед Сфінксом майбутнього / І. Дзюба // Дзюба І. Україна у пошуках нової ідентичності : статті, виступи, інтерв'ю, памфлети / Вступ. слово М. В. Попович. – К. : Україна, 2006. – С. 115–125
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левин. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2005. – 588 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеев. – М. : АСТ, 2006. – 571 с.

Т. М. Кармадонова*

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ МЕДІА-ЦИВІЛІЗАЦІЇ

На сьогоднішній день медіа-культура суттєво впливає на формування сучасної нації, її світоглядних орієнтирів та культурних стереотипів. Взаємовплив масової культури та суспільства є досить актуальною проблемою в Україні. Постає питання: як саме суспільство має адаптуватися до нових комунікативних реалій.

Завдяки швидкому розвитку медіа-цивілізації та глобалізації у людини з'являється багато нових можливостей для повного розкриття своєї індивідуальності, але існує і небезпека, що людина може нівелюватися, тому що комп'ютерні, телекомунікаційні технології, роблячи більш доступними для людини досягнення цивілізації, перетворюють особистість на об'єкт інформаційної та духовної експансії. Людина в глобалізованому суспільстві стає одним із засобів кіберпростору, що впливає на її підсвідомість, внутрішній світ та дає широкі можливості для цілеспрямованого маніпулювання [1, с. 13]. М. Уїнн припускає, що «досвід від перегляду телебачення себе обмежує. Коли люди дивляться телевизор, не має значення, яку програму вони дивляться, вони є лише спостерігачами та не отримують жодного іншого досвіду від перегляду телебачення. Телебачення поміщає людину у пасивні ситуації, коли вона не має

* аспірантка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

можливості говорити, взаємодіяти, експериментувати, досліджувати або робити що-небудь активне, переглядаючи невеликі рухомі зображення на екрані. Так чи інакше, дослідження свідчать про зростаючу важливість телебачення як засобу маніпуляції, хоча очевидно, що це лише один з низки прикладів» [5, с. 10].

Формування сучасної нації в умовах медіа-реальності становить проблему широкого запровадження медіа-освітньої практики у вищій школі. Адже, більшість молодих людей, під натиском медіа-реальності, втрачають віру у власну країну, надію на своє краще майбутнє в ній. Молодь байдуже до самих виборів як головної процедури представницької демократії, проте активно перебирається жити, працювати та навчатися за межами України. Більш того, медіа-середовище на теренах України не створює позитивного іміджу для нашої держави. Молодь не хоче бачити себе в країні, що не є «модною» та перспективною для неї, більшість студентів навчаючись у вишах замислюються про те, куди б податися, аби тільки не лишатися в «країні примарних мрій». Вдягаючи на себе образи «тут нема що робити», «треба тікати», молодь лишає країну, в якій народилася, для того щоб більш успішно адаптуватися за кордоном, що, як показує практика, не є складним для наших громадян.

Медіа-цивілізація нав'язує позитивний образ «американської мрії». За словами історика і письменника Дж. Т. Адамса, фраза «американська мрія» означає «мрію про країну, де життя кожної людини буде кращим, багатшим і повнішим, де кожен матиме можливості відповідно до своїх здібностей і зусиль», незважаючи на соціальний клас чи походження [4]. Європа зображується не менш гармонійною, ніж Америка.

Негативна ідентичність є широко поширеним явищем серед української студентської молоді. Поки молодь не відчує своєї затребуваності в державі, почуття що саме вона вирішує, де держава буде завтра і свої перспективи на батьківщині, молодь не зможе успішно громадянсько соціалізуватися і стати частиною держави. «Результатом такої соціалізації в ідеалі є зрілий громадянин, не схильний до коливань політичної кон'юнктури, здатний без сторонньої допомоги і підказки прийняти рішення з найважливіших питань. Така людина сама визначає свої позиції і робить вибір, несе відповідальність за свою поведінку, в тому числі і в сфері політики, керуючись власними уявленнями про те, що входить в її обов'язки і права» [3, с. 47]. Адже формування української нації є не самоціллю, а засобом для формування повноцінної держави [2, с. 176].

Таким чином, для успішної адаптації особистості в умовах медіа-цивілізації є: прийняття особистістю себе та навколишнього світу, прагнення розвитку та самореалізації власних можливостей, віра у світле майбутнє власної країни та переконання в ефективності власного життя. Формування культурного простору за допомогою мас-медійних засобів є нагальною проблемою українського суспільства, адже інформація як продукт медіа-цивілізації виховує особистість та допомагає відстоювати національну та духовну автентичність.

1. Бутенко О. П. Глобалізація сутність і сучасні проблеми / О. П. Бутенко // Соціально-гуманітарні знання. – 2002. – № 3. – С. 3–18.

2. Зуєва В. О., Коляда О. О. Українське націєтворення як головний чинник прогресивного розвитку

української держави / В. О. Зуєва, О. О. Коляда // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 38. – С. 174–184.

3. Тесленко А. Н. Гражданская социализация: социально-политический портрет казахстанской молодежи / А. Н. Тесленко // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення : матеріали міжнародної наукової конференції 10–12 травня 2007 року, Суми : у 2 ч. – Ч. 1. – Суми : СОІППО, 2007. – С. 45–50.

4. Library of Congress. American Memory. «What is the American Dream?». Retrieved August 26, 2010 [Electronic resource]. – Access mode: www.loc.gov/teachers/classroommaterials/lessons

5. Winn M. The Plug-in Drug: Television, Computers, and Family Life / M. Winn. – New York : Penguin Books, 2002. – 352 p.

А. І. Павко*

ВІД ПОЛІТИЧНО ЗААНГАЖОВАНОГО ДО ОБ'ЄКТИВНОГО, НЕУПЕРЕДЖЕНОГО АНАЛІЗУ ДРАМАТИЧНИХ СТОРІНОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

Голодомор 1932–1933 рр. – одна з найстрахітливіших, найтрагічніших сторінок вітчизняної історії ХХ століття. Інсценований тогочасним комуністичним режимом він призвів до жахливих демографічних втрат українського населення. Період державної незалежності України став часом складного, інколи суперечливого осмислення та усвідомлення причин, перебігу, масштабів та наслідків національної катастрофи українців. Слід зазначити, що проблема голодомору знайшла широке висвітлення у дослідженнях українських та зарубіжних дослідників. Лише вітчизняний історіографічний доробок вміщує вже тисячі публікацій з цієї теми. Постійно розширюється коло історичних джерел, які вводяться до наукового обігу.

На нашу думку, голодомор 1932–1933 рр., який, без сумніву, слід внести до глобальних соціогуманітарних катастроф вітчизняної та світової історії минулого століття, вимагає прискіпливого, неупередженого, виваженого наукового аналізу, аргументованих і разом з тим коректних підходів, які мають спиратися на достовірну ґрунтовну джерельну базу, творчі здобутки українських та зарубіжних дослідників.

У намаганнях об'єктивно осмислити трагічні сторінки української історії дослідники виокремили десять різних оцінок кількісних втрат етнічного населення Радянської України у діапазоні від 3–4 млн. осіб. Російські вчені, натомість, вважають, що остаточну кількість жертв голодомору ще не встановлено. На їх погляд, ця жахлива цифра коливається в межах від 4–6 до 7–8 млн. осіб.

Потрібно вказати, що такі відомі західні дослідники голодомору як Р. Конквест і Дж. Мейс розглядали його як один із трьох злочинів, що їх здійснив сталінський режим поряд із двома іншими – українським розстріляним відродженням та знищенням Української автокефальної православної церкви.

Дж. Мейс, проаналізувавши докладно ситуацію початку 1930-х рр. в Радянській Україні, підкреслив, що «ворогом номер один для Сталіна та його

* д.і.н., професор, завідувач кафедри суспільних та політичних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

оточення був не лише український селянин чи український інтелігент, ворогом була Україна як така. Проти неї Сталін у 1932–1933 рр. вів неоголошену війну».

Загалом, на думку західних дослідників, вістря голодомору було спрямоване проти елементів державності України, проти українців як нації. На нашу думку, крім з'ясування причин виникнення демографічних, соціальних, політичних, морально-психологічних наслідків голодомору важливим є також виокремлення та аналіз його міжнародно-правових аспектів, пов'язаних, насамперед, з визначенням юридичної кваліфікації зазначеної гуманітарної катастрофи. Зауважимо у цьому зв'язку, що вітчизняні юристи обґрунтовують необхідність правового визначення голодомору як злочину геноциду. Для реалізації такого завдання вони зокрема розглядають навіть можливість заснування спеціального міжнародного трибуналу для правової кваліфікації голоду 1932–1933 рр. як злочину тоталітарного режиму в СРСР. На їх думку, рішення про створення такого трибуналу могло би бути ухвалене міждержавними організаціями – ООН, Радою Європи, ОБСЄ.

Доречно звернути увагу, що в якості методологічного орієнтиру при осмисленні у сутнісному розумінні української трагедії 1932–1933 рр. в контексті сучасного міжнародного права вітчизняні дослідники розглядають ухвалений Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ст. 1 якого проголошує: «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом українського народу». В ст. 2 цього документу зазначено, що «публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визначається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності українського народу і є протиправним.

Нагадаємо також, що колишній президент України В. Ющенко, розглядаючи тему «голодомору», як один із основних важелів власноручно ініційованої ним пропагандистської компанії зі створення нового іміджу України та її історичного минулого, з метою радикалізації зазначеного законодавчого положення вніс пропозицію щодо застосування кримінальної відповідальності за заперечення відповідного трактування трагічних подій в республіці в 1932–1932 роках.

Керуючись критичними принципами, у цьому зв'язку зазначимо, що наміри В. Ющенка зрівняти можливість кримінального переслідування за сумнів щодо «голодомору» та аналогічну норму по відношенню до голокосту, знищення єврейського народу в роки Другої світової війни, були достатньо сумнівними в юридичному сенсі, а тому виявилось безперспективними і не реалізованими.

Здійснюючи екскурс в історію виникнення такого правового поняття як «голодомор», нагадаємо, що вперше воно було введено до наукового обігу зарубіжним фахівцем із міжнародного кримінального права Р. Лемкіним. У своїх працях він визначив злочин сталінського режиму проти українців як геноцид та проаналізував його в Україні в контексті міжнародної конвенції. Слід звернути увагу на те, що Р. Лемкін отримав юридичну освіту в університеті Яна Казимира у Львові і вважався фахівцем із кримінального права. Він, зокрема, переклав радянський кримінальний кодекс 1921 та 1927 рр. польською мовою. В 20–30-х рр. ХХ ст. Р. Лемкін працював помічником прокурора в окружному суді в Бережанах Тернопільської області, а також адвокатом у Варшаві. Паралельно в

цей період він активно розробляв концептуальні основи міжнародного права щодо нищення етнічних, релігійних та соціальних груп.

У жовтні 1933 р. Р. Лемкін оприлюднив власні ідеї у своїй доповіді на П'ятій конференції з уніфікації міжнародного кримінального права, що відбулась у Мадриді. В ній він звернувся із закликом до країн-учасниць включити до національних кримінальних кодексів два злочини, які він визначив як «варварство» та «вандалізм».

Під «варварством» Р. Лемкін, наприклад, розумів акти нищення, спрямовані проти етнічних, релігійних чи соціальних груп, незалежно від мотивації (політичної, релігійної, соціальної).

Злочин вандалізму він трактував як зловмисне знищення творів мистецтва та культурної спадщини цільової групи через те, що ті культурні цінності є «свідченням душі та геніальності цієї спільноти».

Крім того, він закликав світове співтовариство порушувати кримінальні справи проти країн, які здійснили акції варварства та вандалізму. На наш погляд, залик Р. Лемкіна має бути почутий як українською так і європейською владою, які мають ініціювати порушення кримінальної справи за класичним з правової точки зору актом вандалізму – знищення пам'ятника В. І. Леніну під час євромайданівських подій.

Нагадаємо також, що після завоювання Польщі Німеччиною у 1939 р. Р. Лемкін спочатку емігрував до Вільнюса, а згодом до Швеції. На початку 1941 р. він переїхав на постійне місце проживання до США. У 1944 р. у своїй праці «Правління держав в окупованій Європі» Р. Лемкін вперше у міжнародно-правовій думці розкрив сутність терміну «геноцид» і сформулював концептуальні засади геноциду як міжнародного злочину. Зауважимо, що зазначений неологізм був утворений Р. Лемкіним від грецького кореню *genos* (риса, плем'я), та латинського *cidere* (*caedere* – вбивати). У своїй праці Р. Лемкін визначив термін «геноцид» як «знищення нації або етнічної групи». У ньому було сфокусоване поняття «варварства». Р. Лемкін вважав, що остаточною метою геноциду є руйнація або знищення цільової групи, але воно не передбачає фізичного знищення всіх її членів. Американський дослідник пояснював це таким чином: «Геноцид не обов'язково означає нагальне знищення нації. Він, скоріше, означає скоординований план різних дій, спрямованих на позбавлення суттєвих основ життя національних груп з метою знищити самі групи. Такий план має на меті дезінтеграцію політичних та соціальних установ, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування соціальних груп та знищення особистої безпеки. Свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належить до даної групи».

Зауважимо у зв'язку з цим, що не зовсім скрупульозне, довільне вживання Р. Лемкіним терміну «геноцид» у вузькому та широкому значенні вносить певну плутанину у сутнісне розуміння цього поняття з точки зору міжнародного кримінального права. Разом із тим, спираючись на концептуальні засади свого дослідження, Р. Лемкін досить наполегливо, але з не зовсім зрозумілих причин любив серед делегатів ООН прийняття міжнародної конвенції про геноцид. Зазначений документ, який містить основні ідеї Р. Лемкіна, був прийнятий Генеральною асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. та набрав юридичної чинності з

12 січня 1951 р. Радянська Україна підписала Конвенцію 16 червня 1949 р. та ратифікувала її 15 листопада 1954 року. Слід звернути увагу на те, що відповідно до ст. 2 Конвенції ООН 1948 р., геноцидом вважають злочинні дії, спрямовані проти будь-якої національної, етичної, расової чи релігійної групи як такої, а не просто випадки масового знищення людей. Згідно зазначеного міжнародно-правового документу, масове знищення людей становить окремий міжнародний злочин під назвою винищення.

Вважаємо, що мають рацію ті вітчизняні та зарубіжні дослідники, які попри не досить вмотивовані певним чином суб'єктивно окреслені ідеї Р. Лемкіна, політично пролобійовані ухваленням у 2006 р. Верховною Радою України Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» і винесення 13 січня 2010 р. Апеляційним судом м. Києва постанови у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр., не схильні вважати його злочином геноциду. Вони обґрунтовують свою позицію, насамперед, тим, що в той час на неозорих просторах країни Рад голодною смертю гинули не лише українці і тому мовляв, немає підстав наголошувати на геноцидному характері голоду в Україні.

Заслуговує на увагу також думка вітчизняних дослідників про те, що визначення поняття «геноцид» є недосконалим з правової точки зору, а його юридичним критеріальним ознакам, які визначені Конвенцією 1948 р., відповідає лише Голокост часів Другої світової війни.

О. П. Корнійчук*

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЕТНОПОЛІТИКИ

Важливість створення поступального етноконсолідуючого руху в Україні зумовлює необхідність відстоювання національних інтересів в сфері етнополітики. З цією метою важливим є дослідження теоретичних положень та визначення інструментів їх реалізації.

Україна переживає нині третю хвилю національного відродження. Перша хвиля пов'язана з утворенням національних держав у Європі – з 1648 р; друга – бере початок від ХХ ст. – у період національно-визвольних змагань, і третя – після розпаду СРСР.

Стратегічною метою цього процесу є утворення і розбудова держави-нації.

Україна пройшла шлях деетнізації (штучного позбавлення у суспільстві найважливіших рис етносу), етноциду (тотального фізичного знищення етносу), маргіналізації (втрата ознак колишньої етнічності і намагання прищепити українцям ознаки нової етнічності).

Існує потреба в тому щоб великий національний капітал виробив «правила гри» в життєво важливих сферах в інтересах корінних та інших етносів. Виходячи із зазначеного, актуальною є розробка ефективної етнополітики України в сучасних умовах.

Питанням націотворення приділяли увагу такі вчені, як Я. Дашкевич [1], П. Кононенко [2], О. Нельга [3], І. Гирич [4] та ін., а також закордонні автори

* к.е.н., керівник ПП «Центр національних інтересів України».

Т. Снайдер [5], Е. Сміт [6], Д. Фішман [7] та інші.

Дослідженням національного складу населення України з позицій етнополітики займалися такі українські демографи, як М. Птуха [8], С. Пирожков [9], О. Рогожин [10], Ф. Заставний [11], В. Зінич [12], О. Рудницький, а також закордонні Ф. Месле [9] та Ж. Вален [9] та інші.

Вплив голодомору на етнополітику досліджувався як вітчизняними дослідниками – Ю. Шаповал [13] та ін., так і закордонними – Дж. Мейнс [14] та іншими.

Однак при розробленні концептуальних засад національних інтересів України в сфері етнополітики потребують подальшого залучення нові факти і події, які стосуються наслідків голодомору.

Слід здійснити обґрунтування теоретико-прикладних підходів щодо розробки національних інтересів у сфері етнополітики та інструментів її реалізації, враховуючи системні наслідки голодомору.

Фундаментальним чинником упровадження національних інтересів у сфері етнополітики є реалізація кожним громадянином України духовного потенціалу на базі етнічного феномену. Це спричинить синергетичний ефект щодо консолідації духовних перетворень. Концептуально важливим є визначення основним суб'єктом реалізації національних інтересів не народу, а особистості, громадянина – людини – працівника, людини-власника.

Духовна культура формується у суспільстві на основі сприйняття цінності людини-працівника, людини-власника, людини як особистості. Духовна культура – це також стосунки між людьми, цінності, пов'язані рівнем естетичного відчуття світу, емоції, мотиви, звичаї і традиції, наукові знання про взаємовідносини людини, суспільства і природи.

Україна знаходиться в зоні системної кризи відставання духовної культури від матеріальної. Це призвело до втрати позитивних культурно-традиційних цінностей для поколінь ХХ і початку ХХІ століть. Владою проведено фізичне нищення населення – носіїв і джерел духовності – людини - власника на землі з метою колективізації. Це стосувалося церкви та її пасторів. У суспільство внесено конфліктний потенціал, який базується на марксистсько-ленінській ідеології. Вона передбачає боротьбу класів. Після проведення індустріалізації та колективізації створена штучна духовна культура радянського народу. Наслідком її реалізації стала примусова русифікація Півдня, Сходу та Центру України. Після цього Україна суттєво втратила коріння етнополітики.

Національні інтереси України базуються на тенденціях і закономірностях функціонування етносів. При цьому в центрі уваги має бути вагомість і цінність кожної людини.

На відміну від цього модель етноцентризму в Україні намагаються реалізувати кілька сусідніх країн: РФ – у межах всієї держави, Румунія та Угорщина – на регіональному рівні.

У зв'язку з цим Україна на сучасному етапі потребує розробки і реалізації національної мети в сфері етнополітики.

Етноцентрична політика РФ, Румунії, Угорщини має своїм наслідком етнічну апатію до етносів України в державах, що насаджують етноцентризм, етнічну дискримінацію (утиски при влаштуванні на роботу і оплати праці), етнічну

асиміляцію українського етносу (розчинення). Наслідком цієї політики в умовах глобалізації і регіоналізації є етнічна маргіналізація (втрата ознак колишньої ментальності і не набуття ознак нової етнічності) українців у сусідніх країнах, що реалізують етноцентризм. Визначальним цей вплив є в регіонах України, які знаходяться в інформаційному, культурному колі цих країн – на Півдні та Сході України, Чернівецькій та Закарпатській областях.

При цьому слід зазначити, що політика етноцентризму з боку сусідніх держав неодноразово призводила до втрати державності в Україні і етномаргіналізації українства в цих країнах.

Протидія українства етноцентризму, який реалізовувався сусідніми державами жорсткими військово-репресивними методами призвела до великих втрат населення. Було знищено патріотично-налаштовану еліту країни. При цьому застосовувалося фізичне нищення московською державою носіїв українства – за часів козаччини, російсько-українських війн 1918–1921 рр. Ліквідація селянства проведена в ході колективізації шляхом етноциду – голодомору.

Науковцями доведено, що голодомори 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. – це політичний терор голодом українців, знищення їх як етносу. За розрахунками дослідника-демографа О. П. Рудницького, загальні демографічні втрати в Україні від голодоморів склали 6,6 млн. осіб. Із них прямі втрати – 4,9 млн. осіб; непрямі втрати (у зв'язку з ненародженням) – 1,7 млн. осіб. З них у 1921–23 рр. – 1,5 млн. осіб (прямі – 0,6 млн. осіб; непрямі – 0,9 млн. осіб); у 1932–33 рр. – 4,5 млн. осіб (прямі – 3,9 млн. осіб; непрямі – 0,6 млн. осіб); 1946–47 рр. – 0,6 млн. осіб (прямі – 0,4 млн. осіб; непрямі – 0,2 млн. осіб).

Загальні демографічні втрати українців у Першій світовій війні склали 2,2 млн. осіб (прямі – 0,8 млн. осіб; непрямі – 1,4 млн. осіб). У Другій світовій війні цей показник дорівнював 11 млн. осіб (прямі – 7,1 млн. осіб; непрямі – 2,4 млн. осіб; за рахунок міграції – 1,5 млн. осіб, із них близько половини – 0,607 млн. осіб насильницька міграція).

Таким чином загальні демографічні втрати в Україні від голодоморів складають 50% від числа втрат у ході Першої та Другої світових воєн (відповідно 6,6 млн. і 13,2 млн. осіб).

Індустріалізація була прискорена за рахунок ресурсу селянства як основного носія українського менталітету. На цьому фоні було розгорнуте прискорене формування і направлення із РФ до України етнічних груп – носіїв етноцентризму. В подальшому була нав'язана повномасштабна війна проти українського визвольного руху (військова фаза до 1954 р.). Репресивна державна діяльність щодо носіїв українського патріотизму набула суттєвої активності у 60-х рр. ХХ ст. і продовжується дотепер. Яскравим підтвердженням цього є прийняття у 2011 р. так званого «мовного закону».

Таким чином, починаючи з 1654 р. український етнос знаходиться в зоні войовничої етноцентричної політики, яка була започаткована московською державою після укладання військової угоди з козацькою Україною. Цей процес завершився етночисткою, введенням іноземних військ і позбавленням державності. Наслідком цього є фактичне системне геополітичне і

геоекономічне гальмування України з боку РФ. Це фактично консервує розвиток України. Її маргіналізація на національному міжнародному рівнях спричинена відсутністю власних інституцій – дієвих правил, звичаїв, великого і середнього національного капіталу як їх генератора і гаранта конкурентоспроможного розвитку національного господарства.

Особливістю політики етноцентризму московської держави був її системний характер докорінного винищення носіїв українства в різних сферах. Це підтверджується провокуванням московською владою трьох голодоморів, які виявилися руйнівними для фундаменту розвитку українського етносу. При цьому владою застосовувався широкомасштабний кримінальний підхід.

На першому етапі він полягав у попередньому фізичному нищенні духовних, інтелектуальних і військових провідників суспільства серед всіх його прошарків. Так, перед голодомором 1921–23 рр. українська провідна верства знаходилась у стані п'ятирічної російсько-української війни. Перед голодомором 1932–33 рр. всі свідомі верстви населення на селі і в місті чинили збройний опір окупаційній московській владі, яка залучила на свою сторону різних зайд, наймитів та запроданців. Перед голодомором 1946–47 рр. у максимальній фазі продовжувався збройний опір московській владі в західних і центральних районах України.

Глибинними є наслідки спеціальних системно організованих голодоморів у різних сферах життєдіяльності українського народу:

у духовній сфері – злам критичної маси українства на півдні та сході України і деградація під впливом страху (відмова від рідної мови, звичаїв), штучне створення локальної більшості населення, в основному із числа росіян-переселенців як носіїв євразійських цінностей з переважанням колективізму та охлократії, які є чужими для української ментальності;

у культурній сфері – втрата значною кількістю населення, у п.ч. півдня і сходу України, особливо в сільській місцевості потреби у самореалізації на базі самобутності (мови, звичаїв, одягу, посуду); відсутність активного попиту на якісний український культурний продукт;

у демографічній сфері – втрата значної, найбільш соціально-активної частини генофонду, який пройшов природній відбір упродовж тисячоліть; насильницьке масове перетворення *особистостей* на демографічну масу для популістської московської та нинішньої української влади;

Голодомор став силою, що сформувала байдужий та ворожий до розбудови власної держави і титульної нації східноукраїнський субетнос, який проживає в найбільш потерпілому від російського шовінізму регіоні [4, с. 11].

у психологічній сфері – підсвідомий страх людини через свою ідентифікацію як українця (відмова від мови, відсутність інтересу до своєї історії та власного родоvodu і української держави);

в інтелектуальній сфері – мізерний відсоток вчених, які на базі внутрішньої поваги до української як до державної мови створюють навколо себе «ядра» сучасної української європейськості;

у соціальній сфері – перетворення власників, яким був чужий споживацький підхід, на наймитів, які стурбовані не можливістю самореалізації, а соціальними подачками;

в економічній сфері – перетворення власників господарств на рабів з формальними ознаками «власників земельних паїв», які не мають досвіду розвитку традицій високопродуктивної праці на базі безперервної самоосвіти;

у політичній сфері – мутація незалежних носіїв вільнодумства на електоральну масу популістської політики;

у сфері державотворення – імітація розбудови конкурентоспроможної держави і місцевих органів самоврядування, використання нерозвинених державних структур ФПГ і ТНК, чиновництвом на власну користь;

в інформаційній сфері – примітивізація сприйняття і надмірна довірливість при отриманні інформації від ЗМІ, які на 90% належать іноземним державам (РФ) з їх імперською політикою або ФПГ і ТНК, які траншують зневагу до всього українського;

у науково-технічній сфері – повна неспроможність історичної, економічної науки виписати за європейськими стандартами минуле, описати нинішній стан і майбутнє України українськими очима; повна деградація освіти і всієї вузівської системи;

у військовій сфері – деградація і занепад усіх воєнізованих структур і їх невідповідність реальним потребам захисту Української держави та українського народу;

у правовій сфері – повна безкарність носіїв російської імперіалістичної політики, яка направлена на розпалювання сепаратизму, міжнаціональної ворожнечі, демонстративної зневаги і наруги над українською державною символікою, пам'яттю про борців за незалежність України та наймитів, які відверто працюють в інтересах РФ, Румунії та Угорщини;

у побутовій сфері – суцільна тінізація підприємницької діяльності, зневага до державних інституцій, державної мови, яка не стала престижною для державних службовців, дискримінація батьками та школою власних дітей шляхом їх побутової русифікації.

В цих умовах для розбудови високорозвиненої держави-нації Україна потребує повноцінного відродження культурно-духовного потенціалу кожної етнічної групи. Влада, опозиція, наукові, громадські та неурядові організації зобов'язані продемонструвати вищий рівень поваги до кожного громадянина, представника кожного етносу, який активно розбудовує державу-націю.

До національних інтересів у сфері етнополітики слід віднести:

– процвітання титульної нації та розвиток інших етносів; розбудова розвиненої держави-нації на базі самореалізації людини-працівника, людини-власника (*інтереси виживання*);

– досягнення міжетнічної співпраці корінних етносів з некорінними на основі самоцінності етносів; реального захисту державними і неурядовими структурами прав громадян, представників кожного етносу (*життєво важливими*);

– максимальне відродження самобутніх рис інших етносів в Україні на базі рівності (*важливі інтереси*);

– реальний захист прав гідності в політичній, економічній, соціальній, етнічній сферах представників українських етносів за кордоном на різних рівнях (*периферійні інтереси*);

Виходячи із зазначеного *національною метою* України у сфері етнополітики є:

- забезпечення повноцінного функціонування єдиної державної мови, відродження етнічних мов;
- розбудова сучасної соціально-орієнтованої держави нації на основі міжетнічної співпраці;
- створення умов для повноцінного відродження духовної культури титульної нації представників кожного етносу, що проживають в Україні;
- сприяння формуванню великого національного капіталу, здатного дієво працювати на різних рівнях для гармонізації етнічних відносин;
- подолання зневаги влади, власників підприємств до громадян – найманих працівників і впровадження сучасних інституцій – правил і відносин між людьми, які забезпечують реальні права власності;
- повернення селянству статусу реального власника, носія ментальних рис українства шляхом упровадження дієвого і прозорого механізму отримання земельних ділянок без права їх продажу, переведення зі статусу сільгоспугідь, отримання податкового кредиту на спадщину чи дарування. Ринкова оцінка землі проводиться на основі кадастру. На цьому базується сплата обґрунтованого податку чи отримання кредиту;
- сприяння формуванню еліти, що задає тон національному життю в політичній, економічній, фінансовій і духовній сферах;
- сприяння єдності еліти і представників всіх етносів;
- досягнення реального представництва у владі представників кожного етносу для повноцінного служіння українському народові;
- розширення політичного, духовного, демографічного простору на базі блокування штучної деетнізації;
- центром етнополітики є цінність кожної людини в її неповторності як представника етносу;
- відновлення повної об'єктивної етнічної історії кожного етносу;
- розробка сучасної, якісної, етнічної ідеології;
- відродження етнічної моралі та етнічної самосвідомості кожного представника етносу, колективу;
- ефективна протидія етноцентризму сусідніх держав, космополітизму, етнічному сепаратизму і шовінізму, які втручаються в етнополітику України; подолання залежності громадян, етнічних груп, влади від політики етноцентризму за кордоном;

Національна безпека міжетнічної співпраці у сфері етнополітики – це стан захищеності представника кожного етносу, етногрупи, етносів від загроз для духовного відродження і міжетнічної інтеграції при розбудові держави-нації. Національна безпека в сфері етнополітики (політичний аспект) – це стан захищеності політичних прав і свобод кожного етносу від загроз звуження при їх самореалізації. Система забезпечення національної безпеки в сфері етнополітики передбачає знаходження в її центрі громадянина, представника кожного етносу з максимальною самореалізацією його прав.

Україна пройшла шлях деетнізації, етноциду, маргіналізації. Отже, як наслідок вона знаходиться в зоні системної кризи відставання духовної культури

від матеріальної. Це призвело до втрати позитивних культурно-традиційних цінностей для поколінь ХХ і початку ХХІ століть. Етноцентрична політика РФ, Румунії, Угорщини має своїм наслідком етнічну апатію до етносів України в державах, що насаджують етноцентризм, етнічну дискримінацію, етнічну асиміляцію українського етносу. При цьому слід зазначити, що політика етноцентризму з боку сусідніх держав неодноразово призводила до втрати державності в Україні і етномаргіналізації українства в цих країнах. В цих умовах Україна потребує повноцінного відродження, культурно-духовного потенціалу титульної нації, кожної етнічної групи на базі національних інтересів, розвитку держави-нації. Особливо актуальним є продовження поглиблених досліджень соціально-психологічних наслідків голодомору на ментальність українського етносу для якнайшвидшого подолання його негативних системних наслідків.

1. Дашкевич Я. Учи неложними устами сказати правду : Історична есеїстика (1989–2008) / Я. Дашкевич. – К. : Темпора, 2011. – 827 с.
2. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм / П. Кононенко. – К. : Міленіум, 2005. – 358 с.
3. Нельга О. Теорія етносу : курс лекцій / О. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 367 с.
4. Гирич І. Історичні причини наших поразок і перемог / І. Гирич. – Л. : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – 142 с.
5. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999; пер. з англ. / Т. Снайдер. – К. : Дух і Літера, 2012. – 464 с.
6. Сміт Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Д. Сміт. – К. : Темпора, 2010. – 311 с.
7. Фішман Д. Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці / Д. Фішман; пер.з англ. О. Гурц. – К. : «К.І.С.», 2009. – 200 с.
8. Птуха М. Вибрані праці / М. Птуха. – К. : Наукова думка, 1971. – 403 с.
9. Месле Ф., Валлен Ж. Смертність та причини смерті в Україні у ХХ столітті / Ф. Месле, Ж. Валлен; за ред. С. Пирожкова. – К. : Стило, 2008. – 416 с.
10. Рогожин О. Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання / О. Рогожин. – К. : Ін-т проблем національної безпеки, 2004. – 296 с.
11. Заставний Ф. Демографічні втрати населення України: Голодомори, війни, еміграції / Ф. Заставний. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 130 с.
12. Зінич. В. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / В. Зінич. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 67 с.
13. Шаповал Ю. Поза кон'юнктурою / Ю. Шаповал // Дзеркало тижня. – 2012. – 23 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.dt.ua/SOCIETY/poza_konyunkturoyu.html
14. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933) / Дж. Мейс. Студії з україністики : зб. наук. праць / [за ред. Р. Радишевського]; НАНУ, Міжнар. школа україністики, Ін-т філології КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – Вип. V — С. 273–292.

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ПОШУКАХ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Л. І. Ільчук*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ В УКРАЇНІ: МЕХАНІЗМИ ДОСЯГНЕННЯ

Проблема соціальної справедливості є вічною, адже досягти її повною мірою не вдалося в жодній державі світу. Не виключенням є і Україна, яка прагне мінімізувати несправедливість задля збереження соціального консенсусу та цілісності політичної нації. Саме поняття соціальної справедливості є загальноновизнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, яка закріплена в документах світової спільноти, зокрема в міжнародних пактах ООН. У преамбулі проекту Концепції змін до Конституції України (ред. від 21.06.2013) записано: «Виходячи із соціального і правового характеру Української держави, вбачається за можливе... проголосити і таку конституційну мету, як соціальна справедливість» [1].

Тобто, за дефініцією «соціальна справедливість» у сучасному українському суспільстві закріплюється статус конституційної мети, і вона може стати суб'єктом права. Поняття «соціальна справедливість» застосовується у багатьох вітчизняних законодавчо-нормативних документах, наприклад, таких як Національна стратегія розвитку «Україна-2015», Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 та 2014 роки, «Проект Концепції соціальної політики України до 2023 року» та інші [2]. Соціальна справедливість визначена базовим принципом діяльності Міністерства соціальної політики України, втілення якого забезпечується реалізацією ключових пріоритетів його діяльності, а саме: нової філософії роботи у сфері зайнятості; вдосконалення пенсійного забезпечення; соціального захисту найбільш уразливих категорій громадян.

Поняття соціальної справедливості є також тим базовим принципом, яким керується Федерація профспілок України у своїй діяльності та є обов'язковим при укладанні Генеральної, галузевих та регіональних угод. Виходячи із філософсько-етичного змісту справедливості, це поняття в буденності асоціюється з рівністю.

Як категорія «соціальна справедливість» – це соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин, і один із основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння і зміст якого змінювалися з часом. При визначенні соціальної справедливості найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, вона розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому становищі різних суспільних груп. Питання забезпечення справедливості та подолання нерівності полягає у створенні необхідних соціальних умов для функціонування людини.

У сьогоденні поняття «соціальна справедливість» уже не просто фігурує у політичних програмах, підручниках та словниках – існує навіть Всесвітній день соціальної справедливості (англійською World Day of Social Justice, іспанською Día Mundial de la Justicia Social, французькою Journée mondiale de la justice sociale), який відзначається за рішенням ООН ось уже вчетверте щороку 20 лютого. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун наголосив: *«Соціальна справедливість є основоположним принципом мирного та благополучного існування, як безпосередньо в самих країнах, так і у відносинах між ними. ООН підтримує принципи соціальної справедливості, пропагуючи рівність серед жінок та чоловіків, або права корінних народів та мігрантів... Як це не сумно, соціальна справедливість все ще залишається недосяжною мрією для величезної частини людства. Крайня бідність, голод, дискримінація та порушення прав людини досі наносять болючі удари по моральності суспільства. Глобальна фінансова криза несе загрозу ще більшого посилення цих явищ. Всесвітній день соціальної справедливості... відзначається з тим, щоб підкреслити важливість соціальної справедливості як етичного імперативу, котрий повинен направляти усю нашу роботу»* [3]. Інакше кажучи, вже ніхто не заперечує необхідності досягнення максимально можливої соціальної справедливості, але проблем із цим досягненням зараз аж ніяк не менше, ніж сто років тому. Щоправда, проблеми ці нерідко не дуже схожі на ті, що були раніше, а часом і геть відмінні від них. Ні, звичайно, соціальної несправедливості у її класичних вимірах у світі вистачає. Особливо у тих країнах, які з різних причин не спромоглися побудувати ефективну економіку, поєднану із «соціальними ліфтами», коли успіх людини переважною мірою залежить від її здібностей та працездатності, а не від успадкованого статусу чи інших чинників. І коли Ф. Д. Рузвельт говорив про свої славетні «чотири свободи», то третю з них – *«свободу від злиднів, що в перекладі на зрозумілу всім мову означає економічні домовленості, які забезпечать населенню всіх держав здорове мирне життя – повсюдно у світі»*, – він безпосередньо пов'язував з ідеєю соціальної справедливості у її класичному вигляді [3]. Загальником наразі є те, що соціальні та економічні відмінності у суспільстві повинні бути влаштовані таким чином, щоби найбільші переваги від них отримували найменш привілейовані члени соціуму – виходячи з принципу відповідальності перед майбутніми поколіннями (бо ж не можна відрізати від можливостей розвитку талановиту молодь із незаможних верств чи колишніх колоніальних країн) та принципу справедливої нерівності (скажімо, люди з певними фізичними вадами мусять мати преференції при зайнятті робочих місць перед здоровими людьми у разі, якщо ці вади не заважають ефективній праці і не загрожують нікому).

Подолання нерівності на принципах справедливості передбачає проведення комплексної соціальної політики, скерованої на скорочення бідності в усіх її проявах, згладжування невиправданих відмінностей в якості життя громадян. Це означає, що технологія реалізації такої політики повинна

будуватися на системі соціальних нормативів різного рівня, що характеризують мінімальні порогові значення споживання товарів і послуг, а також якісні оцінки добробуту громадян, які визначають ступінь розвитку людського потенціалу.

Досить часто чути розмови пересічних громадян, що соціальної справедливості в Україні не існує. Наприклад, при зверненні до міліції, судів, прокуратури тощо. Більша частина громадян нашої держави вважає, що без грошей неможливо вирішити питання справедливості в правоохоронній системі. При цьому потрібно звернути увагу, що правовий механізм досягнення соціальної справедливості в Україні складається з основних законодавчих актів, що висвітлюють елементи соціальної справедливості, а саме: Конституції України, Кодексу законів про працю України та Господарського кодексу України. Крім цього, норми та принципи соціальної справедливості містяться у понад ста законах та підзаконних актах України, що регулюють відносини у сферах гідної праці, соціального захисту та соціальної політики.

Однак, рівень інституалізації сфер, де відбувається формування механізмів досягнення соціальної справедливості в Україні залишається недостатнім. Про це зокрема свідчать: неповнота й суперечливість нормативно-правового поля; повільна імплементація прогресивних міжнародних норм; недосконалість (а іноді й відсутність) юридичних, організаційних, правоохоронних, арбітражних і фінансових механізмів реалізації законів та підзаконних актів; наявність певних протиріч між деякими новими правовими нормами та ще чинними «старими»; слабкість і неефективність контролю за виконанням багатьох формальних норм. Головною проблемою у багатьох випадках стають не скільки недоліки законодавства, стільки його невиконання.

Сам устрій ринкової економіки робить обов'язковим втручання держави у сферу доходів з метою їхнього перерозподілу для досягнення соціальної справедливості. Основними механізмами досягнення цієї мети є високе прогресивне оподаткування та державний перерозподіл доходів, завдяки чому держава отримує кошти, необхідні для задоволення загальних потреб (оборона, екологія, розвиток виробничої та соціальної інфраструктури), матеріальної підтримки тимчасово незайнятих на виробництві, непрацевдатних (людей похилого віку та молоді), а також малозабезпечених груп населення. Крім того, держава є відповідальною за рівень доходів працівників, зайнятих у бюджетній сфері, доходи яких носять фіксований характер. Зазвичай це досягається законодавчим встановленням мінімального рівня оплати праці у всіх видах економічної діяльності, рівень якої повинен забезпечувати мінімальний стандарт життєзабезпечення працівників.

Важливим елементом державного регулювання доходів є визначення верхньої та нижньої межі номінальної заробітної плати. Така межа має перешкоджати розгортанню інфляційної спіралі «ціна-зарплата». Цей захід створює основний елемент «політики стримання», що на практиці призводить до «замороження» зарплат і цін. Таким чином, вибір між рівністю та нерівністю у доходах перетворюється на вибір між «соціальною справедливістю» та «економічною ефективністю». Із цих позицій слід визнати, що «несправедлива економічна ефективність» на сьогодні має перевагу над «неефективною соціальною справедливістю».

Слід зупинитися на механізмах досягнення соціальної справедливості в Україні. До них насамперед відносяться механізми інституційного характеру. До складу функцій інституційного механізму досягнення соціальної справедливості у масштабах економіки України входять:

- маркетингові дослідження стану попиту на норми соціальної справедливості та їх пропозиції;
- конструювання її норм і правил поведінки економічних суб'єктів;
- тиражування, просування і впровадження норм регулювання економічних відносин;
- методи взаємної адаптації норм та економічних суб'єктів і способи вибору ними стратегій поведінки відповідно до вимог інституційного середовища [4].

Інститут соціальної справедливості в економічних відносинах може носити формальний і неформальний характер. Формально він визначається у вигляді офіційно прийнятих правових норм, що закріплюють той чи інший припустимий рівень або міру справедливої економічної поведінки в економіці та суспільстві. Неформально він встановлює для всіх суб'єктів економічної діяльності конвенційні норми поведінки, які формуються на основі економічної культури, системи цінностей, звичок і традицій, менталітету, що своєю чергою впливає на поведінку економічних суб'єктів і процеси розвитку будь-якої соціально-економічної системи в цілому. Стратегія зміни адміністративно-командної системи управління в Україні значною мірою ґрунтувалася на ідеї формування вітчизняної економіки за зразком західних країн шляхом трансплантації чи запозичення інститутів, які показали свою ефективність, але в інших інституційних умовах.

Таким чином, загальними напрямками вдосконалення **механізмів** досягнення соціальної справедливості в Україні є:

- здійснення заходів щодо підвищення ефективності використання фінансових коштів на державну соціальну політику;
- координація дій державних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілок усіх рівнів щодо залучення фінансових ресурсів, які виділяються на здійснення заходів, пов'язаних із регулюванням ринку праці та сприяння зайнятості;
- удосконалення методики виділення бюджетних коштів усіх рівнів на реалізацію заходів щодо сприяння зайнятості населення, виходячи з потреб ринку праці і прогнозованої чисельності відповідних категорій населення (безробітних громадян) та обсягів послуг, що надаються;
- підвищення ефективності використання фінансових коштів на основі оцінки ефективності реалізованих заходів щодо сприяння зайнятості населення (як на державному, так і на регіональному рівнях) із точки зору їх соціально-економічної результативності;
- вдосконалення механізму перерозподілу фінансових коштів із урахуванням ситуації на вітчизняному та регіональному ринку праці України;
- вдосконалення конституційних норм щодо регіональної соціальної політики та регіональної економіки з метою запобігання соціальних вибухів та заворушень.

Окрім вищенаведеного для забезпечення соціальної справедливості

насамперед необхідно:

- підвищити якість робочої сили та конкурентоспроможність громадян на ринку праці, забезпечити види економічної діяльності робітниками та фахівцями певних професій та кваліфікацій, що сприятиме підвищенню рівня доходу та добробуту населення;

- посилити антиінфляційне регулювання з метою недопущення так званої «відкладеної» інфляції;

- залагодити непорозуміння інститутів державної виконавчої влади щодо здійснення тих напрямів соціальної політики, які знаходяться в межах їхньої компетенції (зокрема на якість життя мають суттєвий вплив ті органи державної виконавчої влади, які займаються охороною здоров'я, безпечним соціальним середовищем, культурою і мистецтвом, житлово-комунальними послугами, екологією, промисловою і аграрною політикою тощо);

- реально посилити боротьбу з непомірно розвинутою корупцією і хабарництвом, які породжують недовіру до інститутів влади, призводять до проявів громадянської непокори;

- потрібно формувати дієвий середній клас та реально боротися з бідністю;

- Міністерство соціальної політики України має виконувати не розподільчі функції державного бюджету щодо різних соціальних верств населення, а розробляти, здійснювати і впроваджувати стратегії державної політики доходів (оплати праці) для самостійного забезпечення і гідного життя людей.

1. Концепція внесення змін до Конституції України : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.khpg.org/index.php?id=1372332292

2. Україна-2015: національна стратегія розвитку / Громадсько-політичне об'єднання «Український форум». – К., 2008. – 73 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf

3. Грабовський С. Соціальна справедливість: вона справді є і за неї варто боротися / С. Грабовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.radiosvoboda.org/content

4. Національна доповідь «Про стан забезпечення соціальної справедливості в Україні» : проект. – К., 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lir.lg.ua

С. П. Плечко*

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ПОШУКАХ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Проблема пошуку соціальної справедливості сучасного українського суспільства в умовах перманентного цивілізаційного протистояння, конкуренції релігій і культур стала універсальною настановою свідомості та поведінки, глобальною культурною цінністю. Інтерпретації поняття соціальної справедливості є різноплановими.

Політичний дискурс соціальної справедливості розвивається здебільшого в напрямі пошуку адекватного тлумачення її сутності й можливостей утвердження як парадигми свідомості та поведінки, політичної культури, принципу міжетнічної, міждержавної взаємодії та міжнародних відносин. Адже розвиток

* к.філос.н., доцент, науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

демократії, утвердження свободи, прав людини як найвищих політичних цінностей мають у своїй основі саме соціальну справедливість.

Соціальна справедливість – явище складне й неоднозначне. Її внутрішню суперечливість обумовлює багатогранність проявів справедливості, поліваріантність тлумачень її сутності, а також культурно-історична мінливість людських уявлень. У домодерний час ці уявлення були стабільнішими, тому що дійсність змінювалася значно повільніше, ніж сьогодні. Сучасний світ породжує нові проблеми й виклики, у зв'язку з чим змінюється й дискурс справедливості. Попри те, що феномен справедливості протягом століть ніколи не був незмінним і сталим, у результаті взаємодії із сучасною маркетизованою атомічною дійсністю він змінився кардинально й у рекордно короткий термін – і це певною мірою заважає нам адекватно оцінити масштаби цієї трансформації [1].

На сьогодні справедливість функціонує не лише як абстрактний феномен, який визначає вимоги людства до суспільства, не лише як утопія, але і як маркетингова технологія [2].

За рахунок лабільності свого внутрішнього наповнення вона трансформувалася в одну з цінностей суспільства споживання й використовується здебільшого не як об'єкт філософської рефлексії, а як елемент реклами для популяризації товарів та ідей.

Однак процес трансформації цієї соціально-філософської абстракції безумовно не є завершеним. Справедливість, видозмінюючись і висуваючи нові вимоги до соціальної дійсності, завжди буде одним із основних чинників розвитку людського суспільства на всіх етапах, визначаючи вектор його руху [3].

20 лютого – День соціальної справедливості. Таку знаменну дату в Україні започатковано у 2011 р. та визначено святкувати щорічно 20 лютого – у Всесвітній день соціальної справедливості.

День встановлено «з метою привернення уваги суспільства, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, громадських організацій до вирішення питань соціальної справедливості та необхідності спільної побудови в Україні суспільства соціальної справедливості та активного впровадження в життя політики і стратегії, спрямованих на її забезпечення» [4].

Як відновити соціальну справедливість і консолідувати соціальне партнерство – навколо цієї теми велася дискусія на міжнародній конференції, що відбулася у 2013 р. у столичному Будинку профспілок напередодні 20 лютого за участю Федерації профспілок України (ФПУ), Міністерства соціальної політики України та Регіонального представництва Фонду імені Ф. Еберта в Україні та Білорусі. Головними проблемами у цій сфері, визначальними для наростання соціального невдоволення, були названі штучно занижений рівень державних соціальних стандартів і гарантій: прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, пенсій, державної соціальної допомоги, невиконання вимог Закону України «Про прожитковий мінімум», фактично низький рівень оплати праці, а також ручне управління соціальними виплатами і недоліки податкової системи.

«Наша країна – перша на пострадянському просторі, яка визнала День соціальної справедливості на національному рівні. На жаль, сьогодні в Україні не забезпечений принцип соціальної справедливості» – зазначив голова ФПУ Ю. Кулик [5].

За для наближення до соціальної справедливості до планів Міністерства соціальної політики входить перегляд споживчого кошика, на основі якого приймають рішення щодо мінімальної зарплатні. Споживчий кошик планують розраховувати за європейськими стандартами. Проте в Європі на сьогодні до споживчого кошику вже включають витрати на салони краси, оренду автомобілів, проїзд на таксі та навіть харчування для кішок і собак, а українцям розраховують його за мінімальним принципом. Слід зауважити, що найменші зарплати в Європі за підсумками минулого року з перерахунком за офіційними курсами валют отримували жителі Молдови (271 дол. США/міс.) та України (332 дол. США/міс.). Відповідно, й витрачають українці на рік у середньому близько 3 тис. євро, в той час як європейці – 12 тисяч.

З іншого боку, говорити про соціальну справедливість у відриві від розвитку економіки неможливо, адже бюджет, з якого, власне, і фінансуються соціальні виплати, мусить наповнюватися доходами від ефективної роботи підприємств та організацій. Однак, за умов, коли майже половина економіки України знаходиться у тіні, коли значну частку зарплат у приватному секторі виплачують у конвертах, коли олігархічний капітал має преференції з боку держави, а дрібний та середній бізнес ледь животіють під фіскальним тиском, говорити про соціальну справедливість не доводиться.

Перед вітчизняними вченими сьогодні на перший план виступає завдання розробки теорії принципу соціальної справедливості, на основі якої повинні проводитися конкретні практичні заходи: формування загальної концепції і розробка способів реалізації соціальної політики на різних рівнях, включаючи регіональний, рівень підприємства, особистісний рівень та забезпечення відповідних нормативних основ і відповідних джерел.

1. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д. Кондратьев; Ред. колл.: Л. И. Абалкин (пред.) и др.; сост. Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2002. – 767 с.
2. Агарков О. А. Реалізація принципу соціальної справедливості в процесі соціально-державного маркетингу: критерії та показники / О. А. Агарков // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу. – 2009. – Вип. 15. – С. 213–216.
3. Гриненко А. М. Соціальна справедливість як ключовий принцип в реалізації соціальної політики держави / А. М. Гриненко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка. – 2009. – Вип. 99. – Т. 112. – С. 104–107.
4. Про День соціальної справедливості: Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2011. – 18 листопада.
5. Офіційний сайт Федерації профспілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fpsu.org.ua/

І. М. Логущенко*

СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНА ВЛАДА ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Науковою спільнотою та фахівцями, які досліджують прикладні аспекти соціальної проблематики, відзначається, що в період надзвичайно складних, суперечливих політичних і соціальних змін, вкрай важкого фінансового стану як ніколи набуває актуальності відповідальність суб'єктів соціальної діяльності і насамперед відповідальність влади щодо забезпечення принципу соціальної справедливості.

Залежно від форми прояву справедливості можна виокремити щонайменше два рівні розробки стратегії соціальної політики:

– вищий (справедливість щодо забезпечення інтересів усіх членів суспільства як єдиної згуртованої групи);

– спеціальний (справедливість щодо забезпечення інтересів окремих індивідів суспільних відносин або їх окремих категорій).

На вищому рівні влада стоїть перед складним вибором моделі соціального розвитку, оскільки, з одного боку, вона є інститутом, що підтримує слабких і реалізує принцип задоволення соціальних потреб членів суспільних відносин, з іншого – влада має потенціал, який дозволяє їй впливати на розвиток складних соціальних систем та інститутів, стимулюючи позитивні соціальні зрушення і трансформації. На стику цих у деяких випадках різновекторних напрямів вона (влада) повинна знаходити компроміс, забезпечуючи врівноваженість інтересів або надаючи перевагу тому з них, що прогнозовано принесе більшу соціально-економічну вигоду. В даному випадку вкрай важливо відчувати баланс між векторами «гнучкість» та «надійність», «лояльність» та «стійкість», «соціальний захист» та «стимулювання до економічної активності». Справедливим у цій ситуації є надання переваги фінансовій підтримці проектів та програм інноваційного розвитку (в тому числі і державних), якщо зберігаються обсяги соціальних видатків та не знижується вже встановлений загальний рівень соціального захисту населення.

Тобто, цілковите орієнтування на суцільні витрати, пов'язані із задоволенням соціальних потреб, не має бути самоціллю політики соціально-справедливої влади, оскільки політику можна вважати справедливою лише тоді, коли її впровадження призведе до формування передумов стабільності, стійкості, міжнародної злагоди та потенційного економічного зростання.

Водночас параметри формування цих проектів та національних програм відновлення та розвитку цілісної національної економіки мають задаватися справедливими соціальними стандартами та пріоритетами людського розвитку. В цьому розумінні влада володіє достатнім інструментарієм та засобами вирішення наявних соціальних проблем. Тож на спеціальному рівні розробки стратегії соціальної політики відповідальне ставлення влади щодо забезпечення

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

принципу соціальної справедливості проявлятиметься шляхом запровадження низки соціальних новацій та здійснення соціально-економічних реформ. Зокрема, назрілими є питання щодо:

- встановлення чіткої мети запровадження пільг і привілеїв;
- встановлення об'єктивних критеріїв та єдиної класифікації груп населення, які потребують соціального захисту;
- ліквідація стану нерівності у розподілі доходів між суб'єктами соціальних відносин – перерозподіл приватних накопичень, спрямованих не на подальше збагачення їхніх власників, а на загальне благо, підготовку відповідних інноваційно-орієнтованих управлінських кадрів;
- встановлення твердої узгодженості змісту, обсягу та механізмів забезпечення прав у соціальній сфері (в тому числі і у пенсійному забезпеченні) з принципами рівності та верховенства права;
- поетапна інтернаціоналізація вітчизняної системи соціального забезпечення;
- перегляд системи соціальних пільг, скасування тієї її частини, що морально застаріла і є економічно чи соціально не обґрунтованою або «переформатування» частини пільг на цільові виплати, соціальні послуги тощо;
- спрощення процедури надання субсидій;
- забезпечення ефективності судового захисту соціальних прав та встановлення гарантій виконання відповідних судових рішень;
- упровадження енергозберіжних технологій, використання власних запасів та «приспаного» потенціалу сільського господарства для мінімізації залежності від зарубіжних енергоносіїв.

Соціально-відповідальна влада, що володіє високими ціннісними установками та глибокими морально-духовними якостями, на нашу думку, спроможна закладати підвалини соціального виміру та підтримувати пріоритет політики соціального розвитку, забезпечуючи невідворотний процес покращення рівня життя населення та його стабілізацію. Своєю чергою на тлі поліпшення добробуту всі суперечності, які вносять розлад і роз'єднують членів української спільноти, будуть згладжені або втратять свою гостроту, а наша держава, нарешті, перетвориться на сильного гравця світової «шахівниці».

В. В. Смакота*

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Понимание социальной справедливости относится к безусловно необходимым составляющим ценностной структуры общества, формируемым культурными, религиозными, историческими, этническими факторами. Подобное разнообразие источников влияния определяет особенности понятия, его интерпретацию в различных обществах. При этом на мировом уровне в

* к.соц.н., научный сотрудник отдела экономической социологии Института социологии НАН Украины.

условиях расширяющегося пространства взаимодействия различных культур предпринимаются попытки обобщения существующих национальных представлений о социальной справедливости в некое общечеловеческое, универсальное понятие, приемлемое для общественного мнения вне зависимости от конкретных особенностей национально-культурной среды.

Основным универсальным элементом, вкладываемым в понимание справедливого мироустройства разных обществ, является на сегодняшний день представление о социально-экономическом устройстве, включающем в себя четко зафиксированное в социальных исследованиях неприятие высокой степени социальной поляризации и расслоения, а также их последствий (ограниченность к доступу основных социальных благ и возможностей для человеческого развития, отсутствие помощи для социально незащищенных слоев общества и т.п.). Неприятие подобных явлений усиливается на протяжении истории, изначально формируясь в религиозных представлениях о целях человеческого существования, обязывающих общество обеспечивать удовлетворение базовых потребностей человека (например, заповедями о благотворительности и помощи обездоленным). Впоследствии обеспечение этих потребностей кладется в основу социальной политики, осуществляемой сегодня большинством современных государств. Начиная с середины XX ст., такие расходы имеют стойкую тенденцию к повышению – с минимальной цифры в 3–5% от ВВП до 38% в настоящее время в наиболее развитых странах.

Как утверждают современные исследования, «люди в богатых странах сравнительно счастливее тех, кто проживает в очень бедных; но в каждой отдельной стране связь между доходом и счастьем исчезает» [1, с. 7], т.е. человек склонен сравнивать свое социально-экономическое положение с окружающим социумом, и, основываясь на сформированном обществом понимании социальной справедливости, давать характеристики этому социуму.

Изучением таких составляющих в понимании социальной справедливости занимаются исследователи Института социологии НАН Укрфины. Полученные путем массового опроса данные свидетельствуют: украинские граждане в большинстве своем не считают нынешнее общественное устройство справедливым. В мониторинговом исследовании 2012 г. более трети опрошенных украинских граждан признают общество, в котором они живут сегодня, «совсем несправедливым» (37% респондентов, и эта альтернатива набрала максимальное количество сторонников). Оценивая степень справедливости окружающего общества по пятибалльной шкале (где 1 – «совсем несправедливое», а 5 – «очень справедливое»), респонденты в целом определяют ее средним баллом 1,9.

В том, что Украине удалось стать социальным государством, убеждено ненамного больше респондентов того же исследования (средний балл по данному признаку – 2,2), при этом почти треть опрошенных также выбирает максимально негативный ответ на данный вопрос (вариант ответа «совсем не удалось» – 32% опрошенных).

Исследования показывают, что украинское общество в большинстве своем крайне негативно относится к существующему на протяжении многих лет социально-экономическому расслоению и дифференциации, ограничению

социальных возможностей и перспектив развития. На предложение оценить степень важности лично для респондента «создания в обществе равных возможностей для всех», очень важным назвали 34% опрошенных, скорее важным – 44%.

Негативная оценка вектора общественного развития выражается и в характерных ассоциациях, связанных с образом современного украинского общества: «беспорядок» выбрали половина (50%) опрошенных, треть – «нищету» (36%) и «разруху» (33%). В указанном мониторинге опрошенным предлагалось из заданного списка определений выбрать такие, которые теснейшим образом связаны с образом современного украинского общества; для этого использовалась шкала с совместимыми альтернативами. Наиболее значимыми по роли в жизни украинского общества названы следующие социальные группы: «мафия, преступный мир» (39% опрошенных), «лидеры политических партий» (33%), «предприниматели, бизнесмены» (31%).

Вместе с тем, исходя из данных многолетних социологических мониторингов, с полным основанием можно сказать о специфических культурных особенностях восприятия (точнее – неприятия) украинским обществом основных компонентов капиталистического устройства. По сей день ценности рыночной экономики (частной собственности, обогащения, индивидуализма, стремления к личному успеху) не воспринимаются практически половиной населения (48% опрошенных, по данным мониторинга 2013 г., из которых 17% однозначно не воспринимают, 31% – скорее не воспринимают). Четверть опрошенных (26%) затруднялись дать ответ на данный вопрос. Только каждый четвертый воспринимает новую систему ценностей как свою (в т.ч. 23% – скорее воспринимают, и только 3% – однозначно воспринимают).

К приватизации земли – основному условию рыночной экономики – как и к частной собственности на крупные предприятия – резко отрицательно относится почти половина опрошенных в мониторинге 2013 г.; вместе с теми, кто склоняется к неприятию данной альтернативы (вариант «скорее нет») количество негативных ответов приближается к 2/3 опрошенных. К существованию в Украине крупных частных предприятий негативно относятся 22%, скорее негативно – 21%, скорее позитивно – 24%, позитивно – 13% опрошенных. К малым предприятиям отношение опрошенных более позитивное; негативно к их существованию относятся 12% респондентов, скорее негативно – 10%, скорее позитивно 39%, позитивно – 23%.

Таким образом, неприятие социально-экономического расслоения дополняется в украинском обществе настороженным отношением к ценностям рыночной экономики, являющейся основой развития капиталистического общества. Социальные последствия такого отчуждения большинства индивидов от общества неизменно сказываются на представлениях людей о своем месте в украинском социуме. Из трех индексов качества жизни, стабильно имеющих отрицательное значение на протяжении почти десятилетия – Индекс удовлетворенности жизнью в целом, Индекс удовлетворенности положением в обществе и Индекс уверенности в будущем – именно последний является максимально низким на протяжении довольно большого промежутка времени (с

2005 г. он составляет менее 50 баллов, при нейтральном значении в 100 баллов) [2, с. 186].

Таким образом, сложившийся в нашей стране уклад по основным параметрам социально-экономического устройства противоречит основным представлениям общества о социальной справедливости, порождая отчужденность индивида от общества, и как следствие – апатию, социальную напряженность, стойкое неприятие большинства социальных институтов, отсутствие чувства сопричастности к происходящему.

1. Хащенко В. А. Психология экономического благополучия / В. А. Хащенко. – М. : Институт психологии РАН, 2012. – 426 с.

2. Качество жизни населения Украины в зеркале социологии / Под общей ред. В. М. Вороны, Е. И. Суименко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2012. – 211 с.

О. М. Поплавська*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ЕКОНОМІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ

Формуючи політику соціальної безпеки, держава повинна спиратися на базовий принцип – соціальної справедливості. Лише за таких умов заходи, що проводяться в рамках програм, концепцій соціальної безпеки будуть давати реальні результати, тобто будуть ефективними.

На сьогодні термін «соціальна справедливість» більшість науковців-економістів трактують як базову цінність людства, яка реалізується через призму урівноваження прав та обов'язків громадян, соціальних груп, колективів; практично закріплюється принцип «наявності рівних можливостей для реалізації своїх здібностей і задоволення соціально-економічних потреб для окремих індивідів, трудових колективів, соціальних верств і груп залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва» [1, с. 425]. Д. Москвін та інші пишуть: «категорія «справедливість» сама по собі є категорією морально-правової та соціально-політичної свідомості, поняттям про необхідне, що пов'язано з правами людини. Справедливість вимагає відповідності між реальною значимістю різних індивідуумів (соціальних груп) та їх соціальним статусом, між правами та обов'язками, між працею та винагородою» [2, с. 7]. Таким чином, соціальна справедливість може трактуватися як рівність прав, можливостей, обов'язків і бути реалізована шляхом закріплення певних норм, правил, обов'язків, прав.

В Україні принцип соціальної справедливості, як сукупність прав та обов'язків, визначається Конституцією та законами – вони є юридичною сутністю категорії.

Економічна сутність категорії, на нашу думку, є більш глибокою, оскільки включає не лише елементи, але й ознаки, механізми реалізації соціальної справедливості. Соціальна справедливість, якщо її досліджувати в контексті економічних наук, має розглядатися насамперед як рівність можливостей доступу до певних ресурсів (інформація, вода, повітря, надра тощо). Таке

* к.е.н., доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

розуміння не суперечить праву власності, оскільки Конституцією України вказані ресурси названі власністю народу. Але як реалізувати рівність доступу до ресурсів і, особливо, інформації у формі знань (автор розглядає інформацію як базовий чинник розвитку суспільства)? Для цього мають діяти спеціальні механізми. Одним із таких механізмів є соціальне партнерство.

На сьогодні можемо стверджувати, що соціальне партнерство і соціальний діалог як засіб реалізації партнерства, дозволяють реалізувати принцип соціальної справедливості на всіх рівнях взаємодії соціальних партнерів. Підтвердженням цієї думки є те, що протягом фінансово-економічної кризи, що триває вже кілька років, країнам, в яких традиційно існувала централізована систему соціального партнерства, вдалося досягти стримання різкого падіння оплати праці, зростання безробіття [3]. Показовим також було те, що в країнах (наприклад, Греції, Румунії, Іспанії) політика жорсткої економії супроводжувалася заходами, спрямованими на обмеження сфери охоплення колективними переговорами та тристоронніми консультаціями і, як наслідок, кількість маніфестацій, інших законних заходів щодо захисту прав та свобод зростала (в Іспанії частка населення, що брала участь у протестах склала за 12 місяців 2012 р. 25,9%, що на 19 п.п більше за середній показник по країнах ЄС) [4].

Не менш важливим механізмом реалізації соціальної справедливості залишається нормативно-правове регулювання економічних та соціальних процесів. Також варто наголосити, що нормативно-правове регулювання має стати віддзеркаленням бачення народу соціальної справедливості в системі розподілу, конкретизувавши механізми забезпечення вільного доступу до ресурсів. Базовими мають стати засади побудови соціальної держави, де людина з її цінностями, мораллю, прагненнями є головною рушійною силою, тим стрижнем, що визначає саму систему соціальної держави.

В контексті цього охарактеризуємо ознаки соціальної справедливості:

– якість життя населення, що характеризується відсутністю бідності, домінуванням середнього класу (економічна структура населення за доходами); задоволеністю суспільства трудовим та суспільним життям, високими показниками людського розвитку (особливо рівень здоров'я, освіти); рівнем та якістю розвитку науки та інноваційних технологій як чинників сталого розвитку. Названі ознаки є втіленням економічної ідентифікації соціальної справедливості;

– рівень свободи громадян. Це слід розуміти як усвідомлення кожною людиною прав інших та можливість реалізувати закріплені суспільством права повною мірою), що реалізується через вироблення морально-етичних, правових, ціннісних норм та правил, у тому числі через соціальний діалог (економічний ідентифікатор);

– рівень гуманізації стосунків у суспільстві – в рамках культурних етнічних надбань мають бути розвинені загальносвітові цінності, такі як чесність, доброзичливість, взаємоповага тощо.

Таким чином, економічна ідентифікація соціальної справедливості реалізується через низку ознак та певні механізми реалізації соціальної справедливості, що потребує подальшого науково дослідження, переосмислення

значної кількості економічних категорій, удосконалення нормативно-правових норм держави.

1. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
2. Проблемы социальной справедливости в зеркале современной экономической теории / общ. ред. Д. Д. Москвина. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 192 с.
3. Internet-resource International Labour Organization. – Access mode: ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norml---relconf/documents/meetingdocument/wcms210228.pdf
4. Internet-resource International Labour Organization. – Access mode: ilo.org/wcmsp5/---europe/---ro-geneva/---ilo-brussels/documents/presentation/wcms_236834.pdf

О. В. Смолянук*

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ У МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЯХ: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ

Інтерактивність є принципом організації системи, коли мета досягається завдяки активному інформаційному обміну серед елементів цієї системи у будь-яких конфігураціях. Одиницями забезпечення інтерактивності виступають усі елементи системи включно із залученою в неї людиною (користувачем).

Інтерактивністю в комп'ютерних технологіях виступає здатність інформаційно-комунікаційної системи активно, швидко й адекватно реагувати на дії користувача. Така властивість вважається ознакою того, що система є «розумною», тобто володіє мінімальним інтелектом. Дані технології відкрили нові можливості у маркетингу. Зокрема, у США розроблена реклама з можливістю інтерактивної взаємодії – технологія JustTouch на основі Touchscreen. Спеціальний сенсорний пульт реагує на рух рук та дотик до екрану при виборі потрібного товару. Також для створення інтерактивної реклами сьогодні широко використовуються бездротові та M2M технології. З їхньою допомогою можна не тільки віддалено контролювати рекламні джерела, оперативно вносити необхідні зміни, але й заздалегідь задавати різні налаштування, за якими той чи інший рекламний контент відобразатиметься в певні дні, години або навіть при певних погодних умовах.

Ще кілька років тому вітчизняні вчені ототожнювали інтерактивний маркетинг з Інтернет-маркетингом, онлайн-маркетингом тощо. На їхній погляд, він уособлював електронний, за участю комп'ютера, зв'язок між продавцем та покупцем, під час якого споживач має можливість контролювати обсяг і якість інформації, отриманої від продавця.

Зараз ситуація динамічно змінюється. Для багатьох компаній стало справжнім викликом розроблення та використання маркетингових програм, спрямованих на створення споживчої цінності продукту чи послуги за рахунок використання нових Інтернет-технологій. Вибір зроблено на користь удосконалення комунікацій в Інтернет-середовищі за рахунок інтерактивного маркетингу (ІМ). При впровадженні ІМ компанії усвідомлюють, що саме якість взаємовідносин між продавцем та клієнтом формує якість наданої послуги чи

* аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

спожитого товару. Фахівці, причетні до створення системи ІМ, усвідомили необхідність залучення потенційних покупців (споживачів) до повсякденного спілкування з широкого кола питань, що виходять за межі споконвічної формули «продати–купити».

На цьому шляху доводиться долати перешкоди ранніх етапів Інтернет-маркетингу. Зокрема, процеси стрімкого розвитку Інтернету, постійного збільшення загальної кількості користувачів (відповідно, зростання розміру потенційної аудиторії в онлайн-мережі) призвели до перенасичення ринку реклами стандартними носіями, форматами, способами подачі (представлення) рекламного повідомлення. Наслідком стало збільшення рівня так званого «рекламного шуму», зниження ефективності використання стандартних способів побудови та здійснення рекламних комунікацій.

Відповідно, з метою розширення ринку, залучення нових клієнтів та, як наслідок, збільшення прибутку від продажів товарів (послуг), актуальним для продавців стає синтез комунікацій в офлайн- та онлайн-середовищах. Поєднання офлайн- та онлайн- здійснюється за рахунок одночасного використання (сполучення) різноманітних інтерактивних засобів у рекламних носіях, надання можливості вільного доступу до Інтернету тощо. Тобто, впроваджуючи інтерактивність в офлайн-/онлайн-світ споживачів, компанії отримали можливість переступити поріг «рекламного шуму», привернути до себе увагу потенційної цільової аудиторії, стати не лише продавцем товарів чи послуг, а фактично партнером у взаємній діяльності.

Процес упровадження та використання інтерактивності в маркетингових комунікаціях складається з багатьох етапів, проте їх можна об'єднати за поступовістю здійснення у дві групи – підготовку та взаємозв'язок.

Підготовка включає в себе: визначення потенційної цільової аудиторії, середовища, де вона сконцентрована (офлайн-/онлайн-середовище); дослідження мотивів споживання товару чи послуг у покупців (інсайт); усвідомлення потреби, яку може задовольнити продавець; формування цілі повідомлення, його змісту; вибір інтерактивного засобу як рекламного носія повідомлення; побудову системи зв'язку з потенційною цільовою аудиторією (облаштування офлайн-/онлайн майданчика, надання можливості доступу – WiFi, Internet тощо).

Згідно з моделлю поведінки споживача AIDA (AIDA – Attention, Interest, Desire, Action – увага, цікавість, бажання, дія), якісний взаємозв'язок між покупцем та продавцем складається з таких етапів:

а) Attention – залучення уваги та побудова зв'язку між потенційним покупцем та носієм рекламного повідомлення за допомогою використання інтерактивних засобів;

б) Interest – надання пропозиції щодо отримання більш повної інформації щодо вирішення проблеми (задоволення потреби) чи продовження розпочатої активності в онлайн-середовищі;

в) Desire – посилення рівня уваги, зацікавленості у процесі отримання інформації за рахунок взаємозв'язку та формування бажання до подальших дій;

г) Action – заклик до виконання запланованої дії (придбання товару, послуги), отримання результату відповідно до поставленої мети (збільшення

аудиторії в оф/онлайн-представництві, посилення рівня упізнаваності компанії, підвищення лояльності до її бренду, збільшення обсягу продаж тощо).

Інтерактивний маркетинг дозволяє максимально ефективно охопити клієнтів, зацікавити їх не лише продуктом, а й зворотнім зв'язком з компанією-виробником, що має безпосереднє значення для успішних перспектив економічного суб'єкта, який оволодів технологіями ІМ.

Я. Д. Слюсарчук*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ – ЧИННИК РІВНОВАЖНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Перехід економіки України до ринкових відносин вимагає перебудови і вдосконалення підсистеми непрямого оподаткування як одного з чинників вирівнювання податкового навантаження на суб'єкти національної економіки. Непряме оподаткування охоплює всі сфери економіки, тому дослідження механізму державного регулювання непрямих податків є важливим.

Актуальність тематики, пов'язаної з дослідженням регулювальних механізмів оподаткування (і прямого, і непрямого), підтверджується науковими публікаціями сучасних українських учених. Зокрема, їй присвячені роботи В. Федосова [5], А. Соколовської [4], Ю. Іванова, А. Крисоватого [2], В. Мельника, С. Юрія [1] та ін., які досить багато уваги приділяють удосконаленню регуляторного потенціалу податків в Україні.

Напрямок соціального розвитку оподаткування через державне регулювання розроблено представниками інституціоналізму та неінституціоналізму (Т. Веблен, А. Шпітгоф, Дж.-К. Гелбрейт, Р.-Г. Коуз та ін. [3]). Дж.-К. Гелбрейт визнавав, що держава повинна встановити прогресивнішу шкалу податку з доходів фізичних осіб, гарантувати для всього працездатного населення певний дохід, вирівняти заробітну плату членів профспілок та тих, хто до них не належить, чоловіків та жінок, збільшити державні витрати на захист довкілля тощо.

Посилення регулятивної ролі держави в економіці викликане неспроможністю механізму ринкового саморегулювання подолати економічну кризу, забезпечити рівномірний розвиток регіонів, відносно справедливий розподіл національного доходу, планомірний та пропорційний розвиток економіки, розвиток інфраструктури, виробництво специфічних суспільних товарів, усунути або послабити монополізм, безробіття та інші вади, більшість яких цей механізм і спричинив.

Державне регулювання – комплекс форм і засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів і процесів з метою стабілізації та пристосування існуючої економічної системи до умов, що змінюються, зокрема пристосування економічних відносин і господарського механізму до законів і

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

потреб розвитку продуктивних сил [3]. Державне регулювання здійснюється через податкову політику.

Межі державного регулювання економіки залежать від моделі економічної системи. При оподаткуванні йдеться не лише про економічні межі, а й про соціальні, тобто встановлення таких максимальних ставок податків, які б не призводили до соціальної нестабільності в суспільстві, втрати стимулів до праці.

Основними видами непрямих податків в Україні є ПДВ, акцизний податок, мито, цільова надбавка до електроенергії і газу. Непрямі податки формуються як надбавка до відпускної (продажної) ціни виробника. Вони дають змогу регулювати платоспроможний попит як невід'ємну складову ринкової рівноваги.

Соціальний ефект непрямих податків досягається через визначення їх об'єктів, ставок та пільг. Об'єктною ознакою встановлення непрямих податків буде поділ реалізованої продукції за товарними групами. Товари широкого вжитку і першої необхідності повинні оподатковуватися за більш низькими ставками (продукти харчування, легкої промисловості тощо). Товари розкоші (машини VIP класу, дорогоцінні метали і каміння) повинні оподатковуватися ставками в межах 25–30%. Така пропозиція матиме соціальний ефект, що полягатиме у перенесенні податкового тягаря на багатших громадян, які й формують попит на предмети розкоші. Таким чином, держава зробить реальний крок до забезпечення участі надвисоких доходів у податковому перерозподілі. До товарів, що наносять шкоду здоров'ю споживачів, навколишньому середовищу слід додатково ввести акцизний податок. Досвід зарубіжних країн засвідчує високу ефективність застосування з цією метою диференційованих податкових ставок. Надання ж пільг з непрямих податків за суб'єктною ознакою (організаціям, галузі) є елементом дискримінації інших учасників товарного ринку. Повне звільнення від оподаткування доцільно застосовувати в умовах наднизького платоспроможного попиту населення. За умови досягнення тенденцій до його зростання ефективніше використовувати знижені ставки непрямих податків на окремі товари, стимулюючи таким чином виробників.

Викладене свідчить про наявність низки суттєвих проблем податкового регулювання соціально-економічних процесів в Україні в частині використання механізмів непрямих податків. Соціальний аспект регулювання державою підсистеми непрямого оподаткування полягає у створенні такого механізму, який дозволив би урівноважити попит на товарному ринку, стимулювати пропозицію і досягти соціальної справедливості в розподілі доходів від оподаткування.

1. Бюджетна система України : навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / С. І. Юрій, Й. М. Бескид, А. І. Крисоватий, І. В. Плішко, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко, О. В. Дишкант, О. Й. Тимчук. – К. : НІОС, 2000. – 400 с.

2. Крисоватий А. І., Іванов Ю. Б., Десятнюк О. М. Податкова система : підручник / А. І. Крисоватий, Ю. Б. Іванов, О. М. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 920 с.

3. Мочерний С. В. Економічна теорія : підручник / С. В. Мочерний. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 856 с.

4. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду [А. М. Соколовська та ін.]. – К. : НДФІ, 2006. – 320 с.

5. Бюджетна система : підручник / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури; Тернопіль : Економічна думка, 2012. – 871 с.

А. Петришин*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Медичне страхування – це одна з найважливіших складових ефективного функціонування національної системи охорони здоров'я та є формою захисту від ризику, який загрожує найціннішому в особистому і суспільному плані – здоров'ю і життю людини.

Позитивним явищем останніх років є посилення уваги вітчизняних фахівців до аналізу означених проблем, зокрема О. Виноградова, Е. Писанця, М. Поліщука, В. Рудня, В. Рудого, О. Сергєєвої, О. Сидорчука, Л. Сизоненко, І. Фуфаєвої, В. Черкесова, а також практики охорони здоров'я, де досліджуються тенденції розвитку та шляхи впровадження страхової медицини.

Метою цього дослідження є окреслення основних проблем упровадження медичного страхування в Україні, визначення основних перспектив його розвитку.

На сьогодні в Україні діє недосконала система медичного забезпечення, що перебуває у кризовому стані. Недосконалість системи виявляється у недостатньому фінансуванні, що призводить до низького рівня медичної допомоги населенню. Цьому передуює нерівномірний розподіл ресурсів та низька частка видатків на охорону здоров'я по відношенню до ВВП.

Відповідно до Закону України «Про страхування» передбачено здійснення медичного страхування як в обов'язковій, так і добровільній формах [1]. Добровільне медичне страхування є доповненням до обов'язкового і в його рамках передбачається оплата медичних послуг понад програму обов'язкового медичного страхування. Але, оскільки медичне страхування поки що є добровільним видом страхування, з цією метою підготовлено проект закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який перебуває на стадії вдосконалення, а введення його в дію планується 1 січня 2015 року. Тому за цей час необхідно вжити необхідних заходів щодо реорганізації системи охорони здоров'я для переходу від утримання закладів охорони здоров'я до принципів оплати наданих медичних послуг [5, с. 99].

Упровадження обов'язкового медичного страхування без створення відповідних економічних і політичних передумов у суспільстві може породити безліч проблем. Зокрема, якщо не буде проведена реструктуризація системи медичної допомоги, не будуть реалізовані відповідні стратегії підвищення ефективності витрат, раціоналізації використання наявних у галузі фінансових, матеріально-технічних і кадрових ресурсів, упровадження обов'язкового медичного страхування замість очікуваного позитивного ефекту може призвести до небажаних наслідків. Це і підвищення вартості медичних послуг, додатковий податковий тиск на працюючих та роботодавців, ухилення від сплати податків, високі витрати на утримання персоналу ще одного фонду соціального страхування тощо [4, с. 33].

Шляхи вдосконалення системи надання та фінансування медичних послуг

* студент Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

окреслені так:

- персоніфікований облік виділених державних коштів і витрат для розрахунків подушного принципу фінансування програми державних гарантій;
- поява і розширення платоспроможного попиту на добровільне медичне страхування у середнього класу великих міст у міру стабілізації економіки України;
- законодавче врегулювання питання про можливість віднесення витрат на медичне страхування працівників до валових витрат;
- розширення маркетингової діяльності у сфері добровільного медичного страхування;
- розмежування верств населення відповідно до середнього рівня заробітної плати з метою надання безкоштовних медичних послуг лише конкретним категоріям громадян (пенсіонери, діти, інваліди тощо) та громадянам з низьким рівнем доходів [2, с. 201].

У контексті необхідності реформування системи охорони здоров'я доцільно впроваджувати податкові знижки для громадян зі сплати податку з доходів фізичних осіб. Це може бути реалізовано у формі податкових кредитів для найбільш вразливих верств населення. При цьому для забезпечення максимальної справедливості доцільно надавати кредит із податку на доходи фізичних осіб у розмірі, обернено пропорційному доходам громадян [3, с. 184]. Необхідно також розробити і у встановленому порядку прийняти закони та підзаконні акти про медичне страхування громадян; розробити положення про національний і територіальні фонди медичного страхування і здійснити їх формування, а також захист прав пацієнта на отримання своєчасної і якісної медичної допомоги.

1. Про страхування: Закон України № 85/96-ВР від 07.03.96 зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/page
2. Білик О. І. Медичне страхування у фінансовому забезпеченні системи охорони здоров'я в Україні / О. І. Білик // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : спец. вип. Ін-ту підприємництва та перспективних технологій / Національний університет «Львівська політехніка»; відп. ред. О. Є. Кузьмін. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 195–201.
3. Задорожня Л. А. Фінансові інструменти реалізації реформи обов'язкового медичного страхування в Україні / Л. А. Задорожня // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 4. – С. 180–185.
4. Коропецька Т. О. Проблеми та результати впровадження медичного страхування в Україні / Т. О. Коропецька, І. І. Мельничук // Інноваційна економіка. – 2011. – С. 31–34.
5. Шулик Ю. В. Перспективи впровадження загальнообов'язкового соціального медичного страхування в Україні / Ю. В. Шулик, Л. В. Дубняк // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. – 2013. – Вип. 22. – С. 97–100.

Ю. Ю. Александрова*

АНАЛІЗ ВАКАНСІЙ ТА ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Складна політична та економічна ситуація кінця 2013 р. – початку 2014 р. в Україні відбилася на усіх сферах діяльності. Особливо гостро вона вплинула на ринок праці. На вітчизняних підприємствах скорочують працівників через

* молодший науковий співробітник відділу соціального прогнозу Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

відсутність ринків збуту продукції. Робочі місця не з'являються, деякі підприємства простоюють, кількість підприємців зменшилася, а це тягне за собою зменшення податкових надходжень до державного бюджету України в 2014 році. Для аналізу стану вакансій на ринку праці будуть використані дані відомих Інтернет-ресурсів HeadHunter, Bigmir.net, WORK.ua., які на сьогоднішній день є найбільш відвідуваними пошукачами роботи.

Аналізуючи наповнення баз вакансій і резюме основних українських сайтів із пошуку роботи, можна відстежити поточні тенденції та вимоги ринку праці, особливо перевага надавалася саме вакансіям, так як огляд резюме особливого інтересу не складає. Необхідною складовою моніторингу ринку праці є огляди заробітних плат (мінімальних, середніх, максимальних), які цікавлять і роботодавців, і, особливо, безробітних.

За даними дослідження Міжнародного кадрового порталу HeadHunter Україна, у 2013 р. зарплатна політика більшості компаній зводилася до утримання існуючого рівня компенсацій. Підвищення заробітних плат змогли дозволити собі небагато компаній [2].

Зарплатні побажання пошукачів у 2013 р. знаходилися на рівні 5–6 тис. грн., що на 15–20% вище середніх зарплатних пропозицій. Найвищі зарплатні побажання озвучували управлінці й ТОП-менеджери. Високі зарплатні побажання також у тих, хто працює в сфері видобутку сировини й інформаційних технологій. Найбільш скромні вимоги – в молодих спеціалістів, адміністративного персоналу, наукових співробітників, працівників сфери краси й спорту (див. табл. 1).

Таблиця 1. **Середні зарплатні побажання пошукачів у 2013 році**

За підсумками року до ТОП-100 найбільш високооплачуваних спеціалістів потрапили управлінці (найчастіше генеральні, комерційні й фінансові директори), виробничі спеціалісти вищої ланки: головні інженери, технологи, керівники виробництва, керівники будівельних проектів і програмісти, їх заробітна плата коливалася від 120 тис. грн. до 12 тис. грн. Заробітна плата для програмістів у 2013 р. становила від 48 тис. грн. від вищої ланки займаної посади до 28 тис. грн. – нижча ланка посади. У сфері продажу для управлінців – 80 тис. грн. і менеджерів – від 20 тис. грн. У виробничій сфері для керівників підприємств – 120 тис. грн. і головних інженерів/технологів – від 16 тис. грн. Для тих, хто тільки починає будувати свою кар'єру, найбільше можливостей було в сфері інформаційних технологій, а також маркетингу й продажу (див. табл. 2) [1].

Таблиця 2. **ТОП-10 вакансій для молодих спеціалістів у 2013 році**

	Професія	Зарплата
1.	Ріелтор, спеціаліст із продажу нерухомості	Від 9000 грн.
2.	Менеджер із продажу (м. Київ)	Від 8000 грн.
3.	Консультант із підбору персоналу	Від 8000 грн.
4.	Менеджер із роботи з клієнтами зі знанням польської мови	Від 8000 грн.
5.	Менеджер із продажу ІТ (спеціаліст-початківець)	Від 7000 грн.
6.	English Speaking Personal Assistant	Від 6400 грн.
7.	Торговий представник	Від 6000 грн.
8.	Кухар	Від 5600 грн.
9.	Головний спеціаліст зі стягнення заборгованості	Від 5400 грн.
10.	QA Engineer	Від 4800 грн.

Важливою для аналізу вакансій на ринку праці є також інформація щодо повної чи часткової зайнятості, сезонної/тимчасової роботи, віддаленої, проектної роботи, а також стажування/практики студентів [2].

Незважаючи на те, що січень був піком протистояння і, одночасно, місяцем з великою кількістю вихідних, в цьому місяці спостерігалось незначне зростання на ринку праці: на 16% більше вакансій, ніж в попередньому місяці і на 3% більше, ніж в аналогічному періоді минулого року (див. табл. 3) [3].

Таблиця 3. **Динаміка вакансій**

Найнижчі значення і найбільша затребуваність спеціалістів традиційно спостерігається в таких професійних сферах, як: продаж – 1,7; ІТ, Телеком – 1,3; виробництво – 2,5; медицина – 1,3; страхування – 1,1. І хоча список професійних сфер незмінний, але абсолютні значення дещо вищі порівняно з груднем 2013 року. Ситуація в країні також відобразилась і на регіональному ринку праці. В січні місяці мали місце нетрадиційні вакансії із порівняно

невисоким рівнем оплати. У багатьох випадках це вакансії, які закриваються протягом тривалого періоду або постійні пропозиції від великих системних компаній, які здійснюють безперервний набір персоналу (див. табл. 4).

Таблиця 4. **Динаміка зарплат у регіонах**

	Професія	Регіон	Зарплата
1.	Генеральний директор у сфері управління інвестиційними проектами	Ялта	24 тис. грн.
2.	Управляючий ресторану	Ялта	Від 16 до 24 тис. грн.
3.	Керівник банківського відділення	Регіони України	Від 10 до 30 тис. грн.
4.	Директор меблевого супермаркету	Донецьк	Від 12 тис. грн.
5.	Java розробник	Дніпропетровськ	Від 10 до 15 тис. грн.
6.	Менеджер із продажу послуг	Одеса	Від 8 тис. грн.
7.	Графічний дизайнер	Вінниця	Від 7 до 10 тис. грн.
8.	Шеф-кухар	Донецьк	Від 8 тис. грн.
9.	Асистент керівника	Дніпропетровськ	Від 7 тис. грн.
10.	Менеджер із продажу будівельних матеріалів	Вінниця	Від 7 тис. грн.

Порівняно з січнем у лютому динаміка вакансій на ринку праці залишилася майже однаковою, лише деякі показники збільшилися. Деяко знизилась активність роботодавців у березні – вакансій було опубліковано на 7% менше, ніж у минулому місяці. Роботодавці не поспішають набирати персонал, вичікуючи стабілізації ситуації, але й «відкликати» відкриті вакансії не поспішають. Професійні сфери з найбільшим попитом на кадри незмінні: це продаж – 2,4; ІТ, Телеком – 1,7; виробництво – 2,9; медицина – 1,5; Страхування – 1,1 [1].

Таким чином, систематичний моніторинг кадрового ринку дозволяє скласти загальну картину динаміки ринку, а саме: співвідношення попиту і пропозиції, реальних та очікуваних зарплат, рівнів зайнятості та оплати праці в різних регіонах, допомагає оцінити зміни та отримати порівняльні дані.

Проте не варто забувати, що відомості Інтернет оглядів є досить узагальненими, оскільки достовірність таких досліджень залежить безпосередньо від кількості роботодавців і шукачів роботи, які звернулися на сайт, а також якості наданої інформації.

1. Барометр ринку праці України, 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hh.ua/article/14608

2. Моніторинг вакансій на ринку праці за допомогою Інтернет-ресурсу / О. В. Астахова // Ринок праці та зайнятість населення. – 2013. – № 4.

3. Як Майдан вплинув на ринок праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hh.ua/article/14689

Н. П. Баранова*

ПРІОРИТЕТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Ефективна система соціального захисту населення може бути побудована за реалізації таких важливих принципів соціальної держави, як соціальна справедливість; загальний характер захисту населення, заснований на

* к.е.н., заступник директора з наукової роботи Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

соціальної солідарності; підвищення трудової мотивації всіх груп населення; забезпечення кожному гідного рівня життя; соціальне партнерство; активізація місцевого самоврядування та організація громадянського суспільства. Також при цьому важлива розробка стратегії соціальної політики, яка базується на комплексному системному підході та на таких положеннях: будь-яка політика повинна перш за все спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення; підвищення життєвого рівня має розглядатися як основна мета планування економічного розвитку; розробка заходів, що забезпечать незалежним виробникам і найманим працівникам умови, які дадуть їм можливість підвищити свій життєвий рівень власними зусиллями [1].

Пріоритети вдосконалення системи соціального захисту мають базуватися на стратегії Міжнародної організації праці (МОП) «Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення» [2]. Ідеї цієї стратегії направлені на створення умов соціальної справедливості.

У стратегії МОП однією з основних є така ідея: жодне суспільство не можна виправдати, якщо воно відкладає вирішення проблем соціального забезпечення своїх членів – це завдання можна вирішувати на будь-якому етапі розвитку, навіть і поступово. Усі суспільства можуть зростати в умовах справедливості [2].

МОП виклала свою стратегію вирішення проблем розширення сфери охоплення соціального забезпечення і подальшого розвитку та підтримання всеосяжних систем соціального забезпечення у Резолюції та Висновках, прийнятих Міжнародною конференцією праці на її 100 сесії у червні 2011 року. Відштовхуючись від висновку про те, що соціальне забезпечення є правом людини та соціальною і економічною необхідністю, Конференція зазначила, що заповнення прогалин в охопленні має найвищий пріоритет для справедливого економічного зростання, соціальної згуртованості та гідної праці для всіх жінок і чоловіків, і закликала до розширення сфери охоплення соціального забезпечення, застосувавши двовимірний підхід з метою побудови всеосяжних систем соціального забезпечення.

На 101 сесії у червні 2012 р. Конференція прийняла нову міжнародну норму в галузі соціального забезпечення – Рекомендацію № 202 щодо мінімальних рівнів соціального захисту, яка стала завершальним компонентом стратегії МОП щодо соціального забезпечення.

Двовимірна стратегія розширення соціального забезпечення, що визначена у Резолюції та Висновках 2011 р. і підкріплена Рекомендацією № 202, містить такі елементи:

– встановлення і підтримування мінімальних рівнів соціального захисту як основоположного елементу національних систем соціального забезпечення (горизонтальний вимір);

– реалізацію стратегій розширення соціального забезпечення, які поступово забезпечують підвищення рівнів соціального захисту якомога більшої кількості людей, на основі норм МОП у галузі соціального забезпечення (вертикальний вимір).

Ця двовимірна стратегія розширення соціального забезпечення має бути націлена на побудову всеосяжних систем соціального забезпечення згідно з

національними пріоритетами, ресурсами і обставинами.

Горизонтальний вимір стратегії МОП передбачає швидке впровадження мінімальних рівнів соціального захисту, які містять базові гарантії у галузі соціального забезпечення, які створюють умови для того, щоб упродовж життя усі, хто потребує, мали доступ до життєво необхідних видів медичних послуг і отримували гарантовані доходи принаймні на мінімальному рівні, встановленому державою.

Національні мінімальні рівні соціального захисту мають включати чотири основні соціальні гарантії, визначені на національному рівні:

- доступ до основних медичних послуг, зокрема з охорони материнства;
- основні гарантовані доходи на дітей, які дозволяють забезпечити доступ до харчування, освіти, догляду та будь-яких інших необхідних товарів і послуг;
- основні гарантовані доходи для осіб економічно активного віку, не здатних одержувати достатній дохід, зокрема через хворобу, безробіття, вагітність та пологи чи інвалідність;
- основні гарантовані доходи для осіб похилого віку.

Такі гарантії мають надаватися всім мешканцям країни та всім дітям, як це передбачено у національних законах і нормативних актах, залежно від взятих міжнародних зобов'язань. Стратегія розширення сфери охоплення соціального захисту передбачає більш високі рівні захисту для максимально широких верств населення з урахуванням економічних і фінансових можливостей держави і у максимально стислі строки.

Зазначена стратегія розширення сфери охоплення соціального забезпечення повинна застосовуватися до осіб, зайнятих як у формальній, так і у неформальній економіці, та сприяти зростанню зайнятості у формальному секторі та скороченню неформальних форм зайнятості, а також узгоджуватися з планами соціально-економічного розвитку. При формуванні всеосяжних систем соціального забезпечення, що відображають національні цілі, пріоритети і економічні та фінансові можливості держав-членів, останні повинні орієнтуватися на забезпечення такого діапазону і рівня допомог, які встановлені у Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.) або в інших конвенціях і рекомендаціях МОП у галузі соціального забезпечення, які передбачають більш високі норми.

Для розробки національної стратегії розширення соціального забезпечення, що направлена на досягнення загального охоплення населення мінімальними рівнями захисту (горизонтальний аспект), та на поступове забезпечення більш високих рівнів захисту відповідно до більш високих норм соціального забезпечення (вертикальний аспект) необхідно насамперед визначити етапи досягнення поставленої мети залежно від економічного розвитку країни та ратифікувати в Україні Конвенцію МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейський кодекс соціального забезпечення, що буде сприяти формуванню в Україні ефективної системи соціального захисту та підвищенню якості життя населення.

1. Конвенція № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» // Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці (1919–1964). Т. 1. – Женева : Міжнародне бюро праці, 2001. – С. 688–694.

2. Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення: узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт : МОП, 2013.
3. Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» // Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці (1919–1964). Т. 1. – Женева : Міжнародне бюро праці, 2001. – С. 554–580.

В. В. Болюбах*

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Система надання соціальних послуг в Україні не відповідає сучасним запитам громадян та має низку суттєвих прогалин порівняно з практиками європейських країн. Соціальні послуги спрямовані на досягнення таких концептуальних цілей соціальної політики держави: задоволення життєво важливих потреб людини та потреб соціально незахищених осіб; сприяння соціальній єдності та надання у користування всім категоріям населення, незалежно від статку та рівня доходів; спрямування на усунення дискримінації та досягнення гендерної рівності, забезпечення прав на охорону здоров'я, підвищення рівня та якості життя.

Удосконалення системи соціальних послуг активізувалось у 2012 р. із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо соціальних послуг» [1] та схваленням «Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» [2]. Затверджено новий комплексний перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [3], який є основою для проведення всіх інших заходів з реформування системи – стандартизації, здійснення соціального замовлення, визначення потреб, як індивідуальних, так і громади адміністративно-територіальної одиниці. На центральному рівні затверджено критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, методичні рекомендації визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах, а також підготовлено положення про здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів.

Сьогодні в Україні утворено досить розгалужену мережу закладів та установ (близько 3 тис. державних та комунальних суб'єктів), що надають соціальні послуги на місцевому рівні. До роботи з надання соціальних послуг залучаються також громадські, благодійні та релігійні організації. Протягом 2012 р. комунальними закладами та установами надавалися послуги майже 3 млн. осіб, а за оперативними розрахунками понад 1 млн. осіб залишаються не охопленими такими послугами [4].

Йдеться про громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах через стан здоров'я, сирітство, безробіття, бездомність, різноманітні залежності, насильства тощо.

Поряд із досягненнями у сфері надання соціальних послуг існує низка проблем, які зумовлені наступними чинниками:

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

– незначними обсягами бюджетного фінансування, недосконалістю механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальної громади;

– недостатньою податковою базою, зокрема місцевих податків та зборів;

– недосконалістю законодавства щодо прав органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій організувати послуги у громаді, визначати нормативи, стандарти цих послуг;

– надмірною залежністю місцевого самоврядування від рішень центральної виконавчої влади, зокрема в питаннях планування послуг та формування мережі соціальних служб, формування і виконання місцевих бюджетів;

– відсутністю чіткого розподілу функцій у системі соціальних послуг між органами державної влади, місцевого самоврядування та надавачами послуг;

– недооцінкою ролі громадських, благодійних, релігійних організацій та місцевих органів самоврядування.

З огляду на вищевикладене важливо окреслити перспективні напрями вдосконалення системи надання соціальних послуг, особливо на місцевому рівні, до яких можна віднести такі:

1) Законодавчо затвердити універсальний перелік базових соціальних послуг, які гарантуються державою на безоплатній основі для осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах незалежно від економічної ситуації в державі та рівня розвитку місцевості, в якій проживають потенційні отримувачі цих послуг.

2) Удосконалити систему фінансування державою безоплатних послуг та контролю за використанням виділених на ці цілі бюджетних коштів.

3) Ввести в практику органів влади, що здійснюють державне управління сферою соціальних послуг, процесу обов'язкового планування, який передбачатиме залучення громади до пошуку шляхів вирішення конкретних проблем, які існують на місцевому рівні через пропозицію відповідних соціальних послуг для їх вирішення.

4) Розробити механізм підтримки вже існуючих державних інституцій, які здійснюють надання соціальних послуг, за рахунок залучення альтернативних джерел фінансування. Запровадити методику розрахунку соціальних послуг, яка буде використовуватися для обґрунтування необхідного обсягу коштів при розподілі фінансових ресурсів з обласного бюджету.

5) Відпрацювати державні стандарти надання соціальних послуг, які мають включати низку обов'язкових вимог до якості та умов надання послуг, граничні тарифи на окремі види послуг, їх обсяг і зміст, які були б забезпечені межами цього тарифу.

6) Необхідно розробити та законодавчо затвердити конкретні вимоги щодо здійснення моніторингу, контролю та комплексної оцінки діяльності суб'єктів, які надають соціальні послуги на місцевому рівні.

7) Затвердити на законодавчому рівні розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади щодо відповідальності за організацію конкретних видів соціальних послуг для ефективного управління. Держава (в особі центральних та місцевих органів влади) має виконувати функції замовника соціальних послуг та здійснювати контроль їх якості, а

функції з постачання соціальних послуг доцільно було б передати недержавному і комунальному сектору;

8) Створити єдину організаційну структуру для координації діяльності всіх суб'єктів, які надають соціальні послуги. До функцій такої структури мають входити: планування та координація державних та регіональних програм для різних вразливих категорій населення, стандартизація та акредитація суб'єктів, що надають соціальні послуги на місцевому рівні, моніторинг та контроль якості соціальних послуг, формування державних соціальних замовлень на надання соціальних послуг тощо.

9) Створити умови для функціонування незалежних інспекцій, оприлюднення результатів перевірок, інформування громадськості про діяльність у сфері надання соціальних послуг на місцевому рівні для належної прозорості системи.

10) Використовувати успішний закордонний досвід децентралізації соціального обслуговування, а саме: розукрупнення стаціонарних закладів соціальної і медичної сфери, наближення послуг до їх споживачів шляхом створення невеликих центрів, будинків, служб, притулків на місцевому рівні в межах доступності громади [5].

Підвищення якості й ефективності послуг у соціальній сфері – нове завдання, яке поставлене урядом на шляху формування соціально орієнтованої держави. З метою його реалізації з 2012 р. було розпочато процес реформування сфери соціальних послуг шляхом започаткування підґрунтя для формування моделі конкурентного ринку соціальних послуг та через модернізацію діючої інфраструктури (рис. 1).

Рисунок 1. **Формування моделі ринку соціальних послуг в Україні**
Джерело: дані Міністерства соціальної політики України.

Модернізація системи надання соціальних послуг на місцевому рівні має забезпечити: цільову спрямованість, поглиблення адресності, покращення якості життя людей; ефективність розподілу та використання ресурсів завдяки кращому реагуванню на потреби людей при пошуку ними роботи; чіткий взаємозв'язок між коштами, які сплачують платники податків, і рівнем послуг, які надаються у громаді за рахунок цих коштів; сприятливі умови для надання соціальних послуг недержавними суб'єктами. Крім того, врегулювання нормативних, методологічних та соціально-трудова відносин між державними установами, органами місцевого самоврядування та населенням територіальної громади може дати великий поштовх для створення необхідної соціальної бази в рамках модернізації надання соціальних послуг саме на місцевому рівні.

1. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV зі змінами від 18 вересня 2012 р. № 5290-VI (5290-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/про_соціальні_послуги
2. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження КМУ від 8 серпня 2012 р. № 556-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – 17 серпня.
3. Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: Наказ Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 р. № 537 // Офіційний вісник України. – 2012. – 8 жовтня.
4. В Україні триває активне реформування системи надання соціальних послуг // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245792123&cat_id=244276429
5. Кулачок Л. В. Надання соціальних послуг в Україні: реалії та перспективи / Л. В. Кулачок // Право і безпека. – 2006. – Т. 5. – № 3. – С. 125–128.

Т. В. Новікова*

СИСТЕМА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Однією з основних конституційно закріплених функцій сучасної соціальної держави є забезпечення кожному громадянину соціальних гарантій та надання якісних соціальних послуг.

У нормативній вітчизняній практиці для забезпечення визначеного Конституцією України права кожного громадянина на достатній рівень життя для себе та своєї сім'ї законодавчо встановлено найважливіші державні соціальні стандарти та нормативи, які визначають рівень соціальних благ і встановлюють соціальні гарантії їх забезпечення.

Так, законодавчі акти, які визначають соціальні стандарти України у сфері соціального захисту, передбачені законами України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [1] та «Про прожитковий мінімум» [2].

Низка інших законодавчих актів встановлює державні гарантії щодо надання соціальних послуг певним категоріям населення. Так, ключові напрями розвитку сфери соціальних послуг визначаються у Стратегії реформування системи соціальних послуг [3] та Стратегії розвитку системи соціальних послуг

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

для сім'ї, дітей та молоді на 2009–2014 роки [4]. Основні принципи діяльності закладів системи соціального обслуговування населення визначаються відповідними постановами Кабінету Міністрів України та через накази профільних міністерств виражаються у відповідних типових положеннях про діяльність закладів соціального обслуговування та надання соціальних послуг. Відповідні рекомендації щодо правил організації, надання, контролю і моніторингу, а також уточнення процедур, переліків соціальних послуг та здійснення соціального обслуговування відбувається на основі прийнятих Міністерством соціальної політики України відповідних наказів.

У Законі України «Про соціальні послуги» зі змінами від 18.09.2012 соціальні послуги визначено, як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. У ст. 5 вказаного закону регламентується надання таких видів соціальних послуг: соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-медичні; соціально-економічні; юридичні; послуги з працевлаштування; інформаційні, які включають довідкові, просвітницькі та рекламно-пропагандистські послуги та інші [5]. Можна стверджувати, що сучасні норми закону відповідають новому поняттю сутності соціальних послуг.

Отже, сьогодні в Україні за участю держави створена законодавча база та утворено розгалужену мережу закладів та установ, що надають соціальні послуги різним категоріям населення. Останніми роками велика увага приділяється такій категорії, як бездомні особи. Основні напрями запобігання бездомності до 2017 р. передбачають забезпечення достатньої кількості мережі закладів, що надають соціальні послуги такій категорії населення.

Радикальне підвищення якості й ефективності послуг у соціальній сфері – нове завдання, яке поставлене урядом перед Міністерством соціальної політики України на шляху формування соціально орієнтованої держави. З метою його реалізації з 2012 р. було розпочато процес реформування сфери соціальних послуг шляхом започаткування підґрунтя для формування моделі конкурентного ринку соціальних послуг та через модернізацію діючої інфраструктури.

Реформування системи надання соціальних послуг передбачає:

- 1) визначення потреб конкретної адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- 2) затвердження переліку пріоритетних соціальних послуг та планування необхідних видатків в місцевих бюджетах;
- 3) забезпечення діяльності комунальних суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- 4) забезпечення зв'язків із недержавними організаціями, проведення конкурсу серед недержавних організацій на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг;
- 5) забезпечення координації суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- 6) надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів соціальних послуг;
- 7) моніторинг і контроль якості надання соціальних послуг.

Безперечно, дієвість систем соціальних послуг пов'язана також із децентралізацією повноважень у сфері соціальної політики та посиленням ролі ринкового регулювання систем надання соціальних послуг.

1. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III (зі змінами від 15 березня 2012 р. № 4523-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14
2. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 р. №966-XIV (зі змінами від 16 жовтня 2012 р. № 5462-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-14
3. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження КМУ від 8 серпня 2012 р. № 556-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – 17 серпня.
4. Про затвердження Стратегії розвитку системи соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді на 2009–2014 роки: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України від 4 листопада 2010 р. № 4414 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/
5. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV зі змінами від 18 вересня 2012 р. № 5290-VI (5290-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/про_соціальні_послуги

Ю. М. Петренко*

ПЕРВИННА ПРОФІЛАКТИКА БЕЗДОМНОСТІ – ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Лібералізація економічних стосунків та відсутність ефективної системи соціальної підтримки населення сприяли розвитку такого соціального явища, як бездомність. Актуальність проблеми бездомності пов'язана з потребою оптимізації соціальної структури сучасного українського суспільства, скороченням втрат суспільних ресурсів в умовах зростаючих вимог до ефективності державного управління та соціальної політики. Збільшення обсягів бездомності в країні протягом останніх десятиліть стало наслідком системної соціально-політичної та економічної кризи, пов'язаної з соціально-економічною поляризацією суспільства та утворенням великих прошарків населення, що знаходяться у стані соціально-економічної, громадянсько-правової та соціально-побутової бідності.

Бездомність – явище, яке особливо широко розповсюджується в періоди різких докорінних змін суспільних відносин, соціальних потрясінь і стихійних лих: війн, голоду, повеней, землетрусів, кризових соціальних процесів. Подорожчання комунальних послуг, зростання квартплати, витрат на харчування, одяг, медичні послуги – все це призводить до того, що не всі громадяни можуть утримувати своє житло.

З прийняттям у 1996 р. Конституції України у законодавчому порядку було закріплене право приватної власності на нерухоме майно. Згідно зі ст. 47 Конституції кожен громадянин має право на житло [1]. Сьогодні кількість і вартість нерухомого майна не обмежуються і, відповідно до ст. 150 Житлового кодексу України, власник має право на свій розсуд його відчужувати, тобто продавати, дарувати, заповідати, укладати інші угоди [2]. Однак наразі житлове законодавство є однією з небагатьох галузей національного законодавства

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

України, яке не зазнало суттєвих змін. Так, Житловий кодекс був прийнятий ще 30 червня 1983 р. і давно не відповідає вимогам сьогодення.

Загальна правова безграмотність населення та відсутність реального досвіду поводження з нерухомістю як з предметом громадянського обороту призвело до того, що багато громадян стали жертвами шахраїв. Влада зі свого боку не лише не створила механізмів захисту від кримінальних структур, які знаходились у процесі становлення ринку житла, але проводячи приватизацію не вжила жодних кроків для навчання населення, поводженню з нерухомістю та не передбачила жодних заходів щодо профілактики втрати житла.

Окрім цього чинниками виникнення й подальшого зростання злочинності на ринку нерухомості є стагнація економіки й відмова держави від розв'язання соціальних проблем населення. Внаслідок цього приватизація житла здійснюється в умовах зубожіння квартиронаймачів та уповільнення темпів житлового будівництва. Під виглядом ринкових відносин відбувається процес перерозподілу квартир на користь заможних громадян, що супроводжується кримінальними проявами проти колишніх квартиронаймачів.

Головними причинами відтворення прошарку бездомних стає недотримання та нерозвиненість законодавства – житлового, сімейного, трудового, відсутність належного контролю у сфері укладання угод з житлом та профілактики шахрайства у житловій сфері (наприклад, у формі обов'язкового страхування угод), а також відсутність соціально-орієнтованої економічної державної політики. Відсутність державного контролю за цінами у сфері житлово-комунального господарства призводить до значного дисбалансу між середнім доходом громадян та необхідними витратами на житлові послуги, що створює привід для позбавлення громадян житла. Необхідним є активний розвиток житлового фонду соціального використання, який би задовольняв вимоги різних категорій населення, які потребують житло, та надання приміщень на різноманітних умовах.

Важливо зауважити, що заходи щодо первинної профілактики бездомності мають запобігати ризикам втрати житла. Впровадження освітніх і просвітницьких програм може сприяти підвищенню поінформованості населення з актуальних питань житлового, цивільного й адміністративного законодавства. Особлива увага має приділятися тим аспектам законодавства, які пов'язані з придбанням, відчуженням, оформленням і державною реєстрацією права на житлові приміщення й земельні ділянки; правами й обов'язками учасників правовідносин у житловій сфері. Усім бажаючим різні консультації з житлових питань мають надаватися безкоштовно [3].

Для запобігання втрати житла в результаті несумлінних угод необхідне введення їх обов'язкового страхування. У разі порушення прав і охоронюваних законом інтересів фізичних або юридичних осіб при угодах з житлом, страхові виплати мають покривати видатки, необхідні на відновлення порушених прав. Уведення такого виду страхування дозволить уникнути не лише глибокої криміналізації ринку житла, але й масової появи «нових бездомних».

Жертви незаконних операцій з житлом мають бути внесені до списку пільгових категорій на отримання житла у ході реалізації соціальних програм та безкоштовної адвокатської допомоги. Для залучення додаткових джерел

фінансування необхідно стимулювання благодійної активності бізнесу та населення, що можливе лише за умови існування ефективного закону про благодійність та сприятливої моральної атмосфери у суспільстві. Має проводитися робота із залучення ЗМІ для підвищення правової грамотності населення.

Для реалізації відповідної політики щодо первинної профілактики бездомності та удосконалення програм з роботи з бездомними доцільно рекомендувати:

- при розробці програми орієнтуватися на підхід, який фокусується на причинах бездомності, передбачає їх вивчення та аналіз;
- створювати та розвивати послуги для бездомних, які б забезпечували можливості для допомоги та підтримки насамперед на ранніх етапах виникнення бездомності;
- забезпечувати різноманітні можливості постійного доступного житла та створювати «запаси» тимчасового житла, такі як гуртожитки, будинки тимчасового проживання, соціальні гуртожитки;
- створювати різноманітні можливості для тимчасового проживання;
- інформувати, консультувати, надавати підтримку з пошуку та найму житла, зокрема через ведення переговорів з власниками помешкань, які здаються в найм, та посередництво при виникненні конфліктів;
- посилювати роль освіти та навчання, зокрема професійного;
- створити систему координації соціальних послуг та послуг з розширеної юридичної допомоги у випадках, коли існує загроза виселення чи примусового (нечесного) продажу житла;
- розробити програми підтримки та заохочення власників помешкань надавати їх в найм бездомним людям;
- визначити тенденції та причини бездомності через вдосконалення системи збору відомостей про бездомних людей та сім'ї, включаючи випадки повторюваної бездомності;
- розробити та прийняти визначення бездомності, яке стосувалося б і тих людей, які ризикують опинитися в стані бездомності;
- ідентифікувати причини бездомності в різних регіонах України та визначити райони найбільшого ризику.

Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо дотримання права на достатнє житлове забезпечення, які визначені у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Європейській соціальній хартії (переглянутій) та інших міжнародних угодах. Але, на жаль, на сьогодні в Україні відсутні ефективні механізми доступу до житла. Нові ринкові відносини (ринок доступного житла, ринок легального орендованого житла, фонд соціального житла) та механізми доступу до житла до цього часу знаходяться у початковій стадії свого становлення та є недоступними для більшості громадян України.

Необхідно підкреслити, що доки не відбудуться конструктивні зміни в правовому полі щодо регулювання відносин у сфері житлової політики, жертви незаконних операцій з житлом поповнюватимуть лави бездомних і продовжуватиметься боротьба з наслідками, а не з причинами бездомності.

1. Конституція України : [офіц. текст]. – К. : КМ, 2014. – 94 с.
2. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10
3. Платонова Н. М. Направления социальной работы с лицами без определенного места жительства / Н. М. Платонова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: socionom.ru/journal/stati-zhurnala/napravlenija-socialnoi-raboty-s-licami-bez-opredelenenogo-mesta-zhitelstva/

Ю. В. Кривобок*

ОСНОВНІ ЗАХОДИ ПІДТРИМКИ БЕЗДОМНИХ ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ ВІД ЗГУБНИХ ЗВИЧОК ТА СОЦІАЛЬНИХ ХВОРОБ

В умовах політичної нестабільності та поглиблення економічної кризи населення перебуває у стані невпевненості у завтрашньому дні. Економічна ситуація в країні складається не на користь широких верств населення, значна частина якого перебуває за межею бідності. Особливу тривогу суспільства викликають громадяни, становище яких характеризується не просто бідністю, а відсутністю житла, роботи і деградацією особистості. Тому **актуальними стають проблеми підтримки бездомних осіб**. Часто основною причиною бездомності стає хвороба, яка потребує лікування (алкоголізм, наркоманія, психічні вади), в інших випадках – особисті психологічні проблеми або негаразди в сім'ї. До погіршення стану здоров'я призводить і спосіб життя бездомних громадян. У значній частині бездомних відсутній доступ до безпечної питної води, гарячого харчування, елементарних санітарно-гігієнічних умов, що безумовно призводить до погіршення здоров'я.

Важко переоцінити небезпеку насамперед для самих бездомних, а потім і для оточуючих, пов'язану з розповсюдженням інфекційних захворювань (туберкульозу, захворювань шкіри та статевих хвороб). Соціальна обумовленість таких хвороб вказує на відповідальність суспільства та держави, які зобов'язані знайти політичну волю та ресурси для вирішення проблеми бездомності та пов'язаних із нею важких санітарно-гігієнічних та медичних наслідків. Складна життєва ситуація, в якій опиняються бездомні особи у зв'язку з втратою житла, проблеми зі здоров'ям та згубні звички обтяжують один одного, породжуючи замкнене коло. Враховуючи специфіку цієї категорії осіб, метою соціальної підтримки бездомних із фізичними та психічними вадами є **досягнення максимально можливого рівня здоров'я, а також створення умов для соціальної адаптації таких осіб у суспільстві**.

Зростання протягом останніх років кількості хворих на ВІЛ/СНІД та гепатит, а також збільшення серед бездомних наркозалежних осіб спричинене низькою ефективністю існуючих форм і методів роботи з ними, а також відсутністю належної мережі служб, спеціально орієнтованих на таку діяльність. Тому при організації медико-соціальної роботи з хворими бездомними необхідно дотримуватися принципів, які б дозволили забезпечити професійний комплексний підхід до вирішенні цього питання, яке перебуває не лише у

* к.філол.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

площині сфери надання соціальних послуг, а й в інших сферах діяльності – охорони здоров'я, житлової сфери, правової допомоги, освіти і науки тощо. Враховуючи багатоаспектність проблем бездомних, реінтеграція таких осіб вимагає об'єднання усіх учасників процесу та чіткої скоординованості їхніх дій за **такими пріоритетними напрямками**:

1) Найважливішою складовою соціальної політики держави має бути ефективна система профілактичних заходів, покликаних убезпечити громадян України від потрапляння до категорії бездомних. До таких заходів належать: а) підвищення правової культури населення, особливо у сфері житлового законодавства; б) забезпечення праці та зайнятості населення, зокрема сприяння працевлаштуванню хворих громадян та інвалідів; в) просвітницька робота серед дітей та молоді про шкоду для здоров'я, які несуть згубні звички (наркотики та алкоголь); г) надання першочергової соціальної допомоги особам, що потрапляють до групи ризику, зокрема громадянам, які страждають від згубних звичок та соціальних хвороб.

2) У зв'язку з невирішеним питанням забезпечення реалізації положень законодавства і соціальних програм щодо реінтеграції бездомних (зокрема тих, що гарантують бездомним доступні соціальні послуги та правову допомогу) удосконалення потребують механізми регулювання та контролю за виконанням норм законів, які забезпечують права та свободи громадянам України і гарантують надання послуг бездомним особам.

3) Державна соціальна політика з вирішення проблем бездомних хворих та інвалідів буде неефективною без розвитку мережі спеціалізованих закладів допомоги бездомним – центрів тимчасового розміщення бездомних (притулків, будинків нічного перебування, соціальних готелів, центрів соціальної адаптації, центрів медико-соціального догляду).

4) Діяльність системи державних та муніципальних установ з надання соціальної, медичної та правової допомоги має вестися у двох напрямках: а) соціальна підтримка бездомних – діяльність, спрямована на профілактику маргіналізації осіб, які потрапили у складну життєву ситуацію, попередження втрати ними позитивних соціальних зв'язків та щоденних навичок; б) ресоціалізація (соціальна реабілітація) – діяльність, спрямована на повернення бездомних до звичайного життя.

5) Соціальні установи з надання допомоги хворим бездомним громадянам мають надавати широкий спектр соціальної та правової допомоги: а) програми екстреної допомоги мають передбачати створення умов, за яких бездомні мали б безпечні та гігієнічні умови для сну, могли б за необхідності здійснювати гігієнічні процедури, отримувати мінімально достатнє харчування та мали б доступ до питної води; по суті, це програма-мінімум з екстреної соціальної допомоги; б) програми соціальної реабілітації та ресоціалізації мають носити диференційований характер, тобто будуватися з урахуванням конкретної ситуації, стану здоров'я бездомного, намагаючись максимально вирішити комплекс проблем конкретної особи.

Програми соціальної реабілітації та ресоціалізації мають охоплювати максимальну кількість бездомних, включаючи осіб із великим досвідом проживання на вулиці. Для виконання цього завдання необхідно зробити

послуги, які сприяють підвищенню бездомними свого соціального статусу, не тільки безкоштовними, але і доступними. Такі послуги мають іти до тих, хто їх потребує, незалежно від того, усвідомлюють вони цього чи ні. Соціальна робота з бездомними має проводитися на місцях – там, де перебувають бездомні. Для того, щоб допомогти таким бездомним змінити стратегію виживання на стратегію ресоціалізації, необхідно сумістити послуги, потрібні у рамках стратегії ресоціалізації, з послугами, затребуваними у рамках стратегії виживання (наприклад, відкривати пункти, що надають правові, соціальні, психологічні консультації у місцях проживання бездомних, благодійних їдальнях, пунктах медичної допомоги тощо).

6) На всіх етапах реалізації програми профілактики бездомності та ресоціалізації хворих бездомних громадян слід активно використовувати усі канали для інформування нужденних осіб про можливості з надання соціальної, медичної, правової допомоги та тимчасового притулку (особливо у холодну пору року).

7) З метою реалізації права хворих бездомних громадян на безперешкодне отримання медичних послуг та оформлення права на соціальну допомогу і пенсію необхідно вирішити проблему забезпечення бездомних документами, що засвідчують особу. Доречними кроками у цьому напрямі є: а) прискорення документообігу та полегшення процедури отримання паспортів для громадян України; б) введення до обігу документа, що засвідчує особу для громадян, які не мають місця проживання; в) вдосконалення системи обліку громадян за місцем проживання та місцем перебування; г) впровадження необхідних заходів, щоб зробити механізми реалізації прав та свобод людини незалежними від наявності або відсутності у неї права власності на житло та реєстрації.

8) Удосконалення системи медичного обслуговування бездомних осіб має базуватися на таких кроках: а) створення спеціалізованих медичних пунктів для бездомних на базі організацій різних форм власності; б) психологічна підтримка осіб, які страждають від згубних звичок та соціальних хвороб, зокрема, сприяння у створенні терапевтичних спільнот; в) удосконалення механізму надання психіатричної допомоги, який би не залежав від наявності або відсутності у громадянина реєстрації за місцем проживання; г) удосконалення механізму забезпечення медичного та психіатричного супроводу осіб, які страждають на хронічні психічні захворювання.

9) Пріоритетними напрямками державної політики мають бути питання забезпечення бездомних осіб житлом та їх працевлаштування. Необхідно розпочати процес перетворення свободи вибору місця проживання із декларації на реальність, підкріплюючи удосконалення реєстраційної системи формуванням механізмів, які забезпечують усім прошаркам населення доступ до житла, що відповідає санітарним та технічним нормам, зокрема: а) розвиток ринку доступного житла для тих, хто може і хоче мати житло у власності; б) створення ринку доступного найманого житла для тих, хто не може дозволити мати собі житло у власності; в) розвиток фонду соціального житла для тих, хто потребує соціальної підтримки держави.

Вирішення проблеми залежності людей від займаного ними житлового приміщення не тільки б покращило ситуацію із бездомністю, але б і сприяло

зниженню безробіття в економічно нерозвинених регіонах та зменшило дефіцит кадрів (у тому числі і на непрестижних та низькооплачуваних робочих місцях) в економічно розвинутих регіонах.

10) Одночасно з цим необхідно розробити та розпочати проведення загальнодержавної цільової програми, спрямованої на покращення становища бездомних та формування на всіх територіях однакових умов надання допомоги цій категорії населення.

11) Враховуючи позитивний досвід провідних країн світу, в Україні потребує підтримки діяльність благодійних та волонтерських організацій, які опікуються проблемами бездомних осіб. Зокрема слід створити механізм співпраці державних та громадських установ.

12) Насамкінець, одним із найважливіших аспектів удосконалення підтримки бездомних хворих громадян є розробка системи заходів, спрямованих на зміну ставлення суспільства до бездомних, що своєю чергою, сприятиме підвищенню довіри бездомних до суспільства та стимулюватиме активну позицію самих бездомних щодо вирішення власних проблем. Передумовою якісних змін стану суспільної думки з проблеми бездомності могла би бути планомірна та широка діяльність з інформування населення у цілому, а також професійних груп, які займаються підтримкою життєдіяльності бездомних та пошуком виходу з їх трагічної ситуації. Таке інформування має об'єктивно розкривати причини, соціальну обумовленість бездомності, диференційований склад бездомних громадян, а також описувати можливі ефективні шляхи вирішення проблеми бездомності. Діяльність з інформування може полягати у поширенні соціальної реклами з питань бездомності, залученні ЗМІ з метою повідомлення широкій громадськості шляхів вирішення проблеми бездомних громадян.

Отже, в Україні потреба у спеціалізованих програмах і дослідженнях у сфері підтримки хворих бездомних осіб відчувається надзвичайно гостро. Однак досягти поваги до прав і свобод бездомних неможливо без повноцінного співробітництва органів державної влади і громадського суспільства, що передбачає повсякденну діяльність і суспільний контроль над діяльністю держави, систематичний обмін інформацією, залучення фінансових, матеріальних та людських ресурсів до втілення спільних суспільно-державних програм допомоги і реінтеграції бездомних громадян.

А. В. Сивак*

ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ БЕЗДОМНИХ СІМЕЙ ІЗ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

Серед пріоритетних завдань державного регулювання у сфері соціального захисту бездомних – поліпшення умов розвитку дітей, які вже опинилися в скрутному становищі, а також запобігання поширенню цього явища в суспільстві. Кабінет Міністрів України постановою №162 від 13 березня 2013 р.

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

затвердив «Основні напрями запобігання бездомності до 2017 року», реалізація яких, як очікується, дасть змогу вдосконалити систему запобігання бездомності, підвищити якість надання соціальних послуг бездомним особам тощо.

У період 2006–2012 рр. Центром перспективних соціальних досліджень за підтримки Міністерства соціальної політики України проведено два соціологічних дослідження: «Соціальний портрет бездомних громадян». Щодо демографічних характеристик досліджуваної групи, то суттєві зміни відбулися за ознакою статі. У 2012 р. серед бездомних зафіксовано збільшення (на 10%) кількості жінок – з 24,25% у 2006 р. до 34,17% у 2012 році. Серед тих, хто має дітей (58,94% від загальної кількості опитаних) на 21,37% збільшилася частка наймолодшої вікової групи – від 18 до 27 років (див. табл.). Тобто така проблемна соціальна група, як бездомні, інтенсивно поповнюється молодими особами з дітьми.

Таблиця. **Розподіл вікових груп за наявністю дітей, у %**

Вік	немає		1 дитина		2 дитини		3 дитини		більше 3-х дітей	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012	2006	2012	2006	2012
18-27 років	84,33	62,96	11,19	31,48	3,73	5,56	0,75	0	0	0
28-35 років	60,0	58,46	24,57	32,31	13,71	1,54	1,71	1,54	0	6,15
36-45 років	45,53	34,82	35,8	44,64	12,84	15,18	2,72	2,68	3,11	2,68
46-55 років	39,73	29,46	34,68	36,43	20,88	28,68	2,69	4,65	2,02	0,78
56-65 років	39,5	35,29	32,5	27,06	21,5	34,12	4,5	3,53	2,0	0
більше 65 років	45,33	56,0	29,33	24,0	17,33	12,0	4,0	8,0	4,0	0

На жаль, сучасні методи дослідження бездомності не дозволяють вирахувати точну кількість бездомних осіб, бездомних сімей з дітьми тощо, але ми можемо прогнозувати тенденції, що характеризують зміни цієї кількості. Слід зауважити, що сьогодні високі ризики втрати житла осіб з дітьми та права на його використання можуть мати: мешканці гуртожитків, для яких таке житло є єдиним місцем проживання; ті, які не мають власного житла та проживають в орендованих приміщеннях, знайомих, родичів, друзів, або особи, що придбали житло за рахунок кредиту та через різні життєві обставини не мають коштів на погашення кредиту. Отже, всі ці фактори можуть сприяти поповненню кількості бездомних осіб з дітьми, що потребує державного регулювання запобігання бездомності та розробки ефективних програм соціального захисту осіб, що відносяться до груп ризику.

Законодавство України про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей ґрунтується на Конституції України і складається із законів України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про житловий фонд соціального призначення», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» тощо. Крім того в аспекті нормативно-законодавчого регулювання проблеми бездомності в країні діє низка спеціальних актів.

Аналіз нормативно-правової бази щодо соціального захисту та забезпечення реінтеграції бездомних сімей (осіб) з дітьми показує, що для

вирішення проблем бездомності необхідно:

- посилення міжвідомчої координації, взаємодії зусиль різних державних, громадських, релігійних тощо суб'єктів;
- удосконалення механізмів співпраці інституцій, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг такій категорії бездомних громадян;
- розв'язання правових колізій щодо формальних підходів (взяття на облік, зняття з обліку, відновлення документів, надання соціального житла тощо) та відповідальності за подальшу долю бездомних сімей (осіб) з дітьми;
- створення умов щодо запобігання позбавлення батьківських прав та соціального сирітства.

Дослідники проблем бездомності серед основних причин бездомності виділяють кризу сім'ї. Підтримка сім'ї при виникненні кризових ситуацій у багатьох випадках може бути єдиним засобом реабілітації бездомних на початковому етапі [1]. Але при організації соціальних установ для розміщення бездомних сам факт існування бездомних сімей, у тому числі з дітьми, як правило, ігнорується. Тому в разі втрати житла, наприклад, в результаті виселення за рішенням суду без надання іншого житла, сім'я буде вимушена або залишитися жити на вулиці, або фактично розлучитися, розійтися по різних установах (дитячих і дорослих) чи приміщеннях (чоловічих і жіночих). Фактично спеціальної роботи зі збереження сім'ї у тому випадку, якщо батьки виявилися бездомними, не ведеться.

Згідно із Сімейним кодексом, позбавлення або обмеження батьківських прав здійснюється, якщо залишення дитини з батьками (одним із них) внаслідок поведінки останніх небезпечно для дитини. Фактично це означає, що бездомного батька (матір) можуть позбавити батьківських прав навіть у тому випадку, якщо він хоче зберегти контакт із дитиною, але не може забезпечити йому безпечні умови для життя. У цих умовах люди навряд чи самі звернуться до державних установ, боячись, що їх розлучать із дітьми. Крім того, можуть і заборонити контакти бездомних батьків із дитиною.

Отже, не дивлячись на державні гарантії підтримки сім'ї, в Україні практично немає закладів для бездомних, де сім'я, що втратила житло, могла би проживати спільно. В таких випадках дитину, як правило, потрібно передавати до дитячої установи інтернатного типу, що руйнує сім'ю, створює ризики для розвитку хронічної та спадкової бездомності. В державі на цей час тільки розпочато формування житлового фонду соціального призначення. Недостатність соціального житла гальмує процес реінтеграції бездомних, перешкоджає їх поверненню до самостійного повноцінного життя [2]. Крім того, ускладнюють вирішення питання продуктивної діяльності з подолання соціальної ексклюзії бездомних сімей, формування єдиної державної системи соціального захисту бездомних громадян з дітьми такі фактори, як:

- відсутність превентивної системи заходів;
- нестача повної та достовірної статистичної та аналітичної інформації, що необхідна як для розробки та удосконалення програм (заходів) соціального захисту цих громадян, так і для впровадження напрямів соціальної роботи з цією категорією осіб;
- недосконалість нормативно-правової бази щодо бездомних взагалі, а

особливо бездомних сімей із дітьми щодо документального оформлення реєстрації цієї категорії;

– недосконалість практики застосування чинного порядку такого оформлення;

– недостатнє інформування громадськості, роз'яснювальної роботи серед населення, виховання толерантності та терпимості до такої категорії населення на прикладі країн ЄС;

– брак фінансування роботи діючих державних служб і комунальних закладів, призначених надавати соціальні послуги бездомним сім'ям із дітьми;

– брак фінансування подальшого розвитку мережі цих закладів, потреба в чому виявляється абсолютно визначено;

– недостатня кількість фахівців із соціальної роботи з бездомними сім'ями (особами) з дітьми;

– нестача підтримки з боку державного та комунальних бюджетів на адресу громадських, благодійних та релігійних організацій, які працюють в інтересах бездомних сімей.

Виходячи з викладеного, визначимо пріоритетні напрями та завдання державного регулювання у сфері реінтеграції та соціального захисту бездомних сімей, упровадження яких дозволить підвищити ефективність заходів підтримки цієї категорії громадян [3]:

– формування державної сімейної політики;

– формування системи запобігання бездомності;

– підвищення ефективності роботи мережі закладів для бездомних сімей із дітьми;

– вдосконалення програм реінтеграції бездомних осіб із дітьми.

Аналіз стану соціального захисту бездомних сімей із дітьми, системи реінтеграції та вивчення світового досвіду роботи з цією категорією населення дозволив зробити висновок, що для цих громадян на практиці необхідно застосовувати заходи підтримки та різні форми і методи роботи, що враховують специфіку потреб саме цієї групи бездомних.

Вирішення проблем бездомності в Україні, а особливо сімей із дітьми, є головним обов'язком держави, основними напрямами політики якої мають стати подальше реформування системи нормативно-правового забезпечення захисту цієї категорії населення, створення системи запобігання бездомності та реінтеграції в сучасне українське суспільство.

1. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000–2009 років) : щорічна державна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації сімейної політики. – К. : Держ. ін-т. розв. сім'ї та молоді, 2010. – 227 с.

2. Жилье для многодетных: нужны оперативные меры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: fond-rodnik.ru/tag/bezdomnye-semi

3. Інформаційно-аналітичний звіт мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді міста Києва за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ssm.kiev.ua/index.php/soc-program/95-zv.html

О. О. Давидюк*

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Виокремлення соціальної безпеки в самостійну проблему йде паралельно з історичним поділом економічної та соціальної сфер. На відміну від економіки, в якій діє принцип оптимуму, тобто досягнення максимуму будь-якого заданого критерію, наприклад, прибутку в межах ресурсних обмежень, соціальна сфера функціонує за принципом підтримки певного набору соціальних параметрів, тобто набагато більшого значення має збереження самої соціальної сфери, ніж максимізація показника добробуту.

Українська держава за недовгий період реформ зробила все для того, щоб прибутки, відсотки, рента досягали нечуваних величин за рахунок мінімізації витрат на відтворення робочої сили. Сьогодні в країні робоча сила в кілька разів дешевша за робочу силу в розвинених країнах [1]. Її значущість визначається порогами фізичного виживання. Основна частка грошових доходів, одержуваних найманими працівниками, витрачається ними на харчування та найнеобхідніші товари тривалого користування.

Держава не змогла вирішити головної соціальної проблеми – глибокої соціальної нерівності. Вона її своїми діями тільки посилила, породила класи, які на свій лад присвоюють додаткову вартість, за допомогою легітимації приватної власності і конкуренції. Особливе значення для становлення соціальної безпеки відіграє соціальне розшарування – соціальні відмінності, пов'язані з відмінностями в грошовому доході.

Враховуючи той факт, що соціальні конфлікти виникають, зокрема, через розмір заробітної плати, можна стверджувати, що відносини між заробітною платою і прибутком є життєво важливими як для представників бізнесу, так і для представників найманої праці. У зв'язку з цим питання про заробітну плату і прибуток набуває політичного характеру, а ставлення держави до заробітної плати і до прибутку має, нарешті, придбати змістовний характер, тобто заробітна плата і прибуток повинні знаходитися в прямій залежності від зростання продуктивності праці, а їх розподіл – враховувати потреби найманих працівників у відповідному рівні соціальної безпеки.

Держава обмежена своїми внутрішніми потенціями у справі формування соціальної безпеки громадянського суспільства. Вона компенсує нездатності ринку повноцінно сформувати соціальну безпеку громадянського суспільства за допомогою постійного конфлікту з ним. Для держави розширюється поняття об'єкта соціальної безпеки, елементи соціальної безпеки громадянського суспільства у своєму змісті отримують більш широке тлумачення, ніж для ринку. Це пов'язано насамперед з тим, що держава на відміну від ринку вибудовує систему соціальної безпеки на колективістських засадах. Держава редукує приватну власність у державну і тим зміцнює соціальну безпеку практично всіх членів громадянського суспільства. Вона знижує за рахунок громадських фондів

* к.соц.н, завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

рівень соціального розшарування, обмежує конкуренцію правилами і законами, а в інших випадках монополізує найбільш небезпечні види діяльності. Вона інституціоналізує конфлікт і тим самим створює умови партнерських відносин [2]. Результатом конфлікту ринку і держави у становленні соціальної безпеки є соціальна політика, як політичний інструмент вирішення означеного конфлікту.

Вектори конфліктної взаємодії ринку і держави як двох суб'єктів організації громадянського суспільства обертаються навколо фундаментальних загальних ознак, життєво важливих як для ринку, так і для держави, – цими ознаками є власність, конкуренція, соціальне розшарування і конфлікт. Якщо власність створює видиму основу як для ринку, так і для держави, соціальне розшарування ділить суспільство за частками власності, то конкуренція надає життя власності і виробляє розшарування. Конфлікту відводиться роль способу поєднання ринку і держави, способу структурування громадянського суспільства та зміцнення соціальної безпеки для одних верств і її ослаблення для інших. Соціальна безпека своїм корінням іде в конфлікт приватної і суспільної власності, глибокі соціальні відмінності і постійну конкуренцію за частку багатства суспільства. Постійний процес перерозподілу власності стає основною «концепцією» ринкових відносин та становлення контролю з боку держави над ними.

При домінуванні ринкового способу організації соціальна безпека зазнає змін: перш за все культивується «самобезпека», що залежить від положення індивіда в ринку, від того місця, яке він займає в системі обміну. При домінуванні державного способу організації соціальної безпеки насамперед культивується національна безпека, органічною частиною якої є власне соціальна безпека. При цьому держава націлена на реалізацію соціальних програм, спрямованих на зміцнення соціального становища індивідів, їх положення в державі, суспільстві і на ринку. Соціальна безпека при цьому представлена як деяка система соціального захисту та соціальних прав. Громадянське суспільство набуває необхідну систему соціального захисту від стихійної дії ринкових механізмів, здобуває необхідний рівень соціальної безпеки. Соціальна безпека при цьому виступає практичною формою зниження ступеню конфліктності самого громадянського суспільства. З іншого боку, високий ступінь конфліктності між ринком і державою передбачає і високий ступінь конфліктності громадянського суспільства. Соціальна безпека не може в повному обсязі забезпечити вирішення конфлікту, і він зберігається в інших сферах, що вимагають зміни. Тим самим соціальна безпека виступає не тільки вдалим інструментом вирішення конфлікту, а й засобом для збереження конфлікту як джерела змін у межах тих цінностей і форм організації, які пропонує і ринок, і держава.

Наразі завдання української держави полягає в тому, щоб встановити розумне співвідношення між заробітною платою і прибутком. Для цього необхідно переосмислити цілі і завдання соціальної політики держави – потрібно розширити уявлення про неї, визнати за нею необхідність впливати на основні витрати виробництва, співвідношення форм власності, розумно формувати обсяги державних соціальних фондів і приватних інвестиційних соціальних програм. Реалізуючи сучасну соціальну політику, необхідно з

довірою ставитися до досвіду великих компаній, що взяли на себе відповідальність щодо соціального забезпечення своїх працівників, зорієнтувати бізнес на вирішення соціальних проблем, ув'язати підвищення заробітної плати і посадових окладів з продуктивністю праці.

Здійсненню соціальної політики за такими принципами сьогодні перешкоджають суттєві відмінності у статусі суб'єктів і об'єктів самої соціальної політики. До числа суб'єктів соціальної політики належать: політичні лідери вищої, середньої та нижчої ланки; політична та господарська еліта регіонального та муніципального рівнів; керівництво політичних партій і громадських організацій; управлінці (чиновники) всіх розрядів і рангів. Вони мають особливий соціальний статус, який базується на їх володінні владою, засобами виробництва, фінансами, каналами інформації, що дає їм можливість бути причетними до розподілу одержуваних у суспільстві доходів, господарських, матеріальних і духовних цінностей.

Соціальний статус об'єктів соціальної політики – а це переважна більшість населення – заснований на тривалому та досить значному відчуженні людей від влади, засобів виробництва, фінансів, каналів інформації. Така ситуація призводить і до серйозного відчуження людей від політики загалом, від формування та регулювання умов власної життєдіяльності, стану та відносин. Зазначене розходження в соціальних статусах суб'єктів та об'єктів соціальної політики є одним із дестабілізуючих чинників суспільного розвитку. Воно стимулює зростання соціальної напруженості, здатне викликати в суспільстві серйозні кризи регіонального характеру.

У сукупності з багатьма іншими дестабілізуючими чинниками – різким зниженням обсягу валового національного продукту, фінансовими негараздами, управлінським безсиллям політичної системи, чиновницькою корупцією, слабкою правовою захищеністю населення – зазначений диспаритет соціально-класової структури призвів до загальнонаціональної кризи.

1. Саєнко Ю., Петрушина Т. Якість життя – головний критерій стану суспільства / Ю. Саєнко, Т. Петрушина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – № 2. – С. 117–141.
2. Газимагомедов Г. Г., Рац С. В. Рынок, государство и социальная безопасность / Г. Г. Газимагомедов, С. В. Рац. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 174 с.

Н. О. Поляк*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ОЦІНКИ СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Соціальний захист населення є невід'ємною складовою соціальної безпеки. Беззаперечний факт, що запровадження цивілізованих форм соціального захисту, зокрема соціального страхування, соціальної допомоги та соціального обслуговування разом із виваженою державною соціальною політикою сприяють досягненню сталої соціальної безпеки в державі.

* в.о. завідувача відділу соціального прогнозу Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Система соціального захисту спрямована на захист населення від таких соціальних ризиків, як безробіття, тимчасова непрацездатність, інвалідність, виробнича травма чи професійне захворювання, старість, втрата годувальника тощо. Зазначені соціальні ризики є основними чинниками, що спричиняють розвиток загроз у соціальній сфері.

Сьогодні в Україні спостерігається незадовільний рівень захисту населення від соціальних ризиків, що позначається на низькому рівні та якості життя переважної більшості населення та є потенційною загрозою соціальній безпеці.

Створення ефективної системи соціального захисту певною мірою залежить від рівня державних соціальних стандартів і гарантій, визначених чинним законодавством. Слід зазначити, що держава повинна гарантувати соціальний захист населенню на законодавчо встановленому мінімальному рівні для підтримання життєзабезпечення людини, у протилежному випадку виникатимуть загрози життю і здоров'ю громадян. Межа мінімальних соціальних гарантій не дозволяє вийти на рівень нормального функціонування й розвитку людини і водночас дає змогу не допустити можливості фізичної загибелі.

Як відомо, у системі соціального захисту населення України застосовується такі державні соціальні гарантії у сфері доходів населення, як мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, розміри державної соціальної допомоги та соціальних виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, які повинні забезпечувати рівень життя не нижчий від базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму, встановленого законодавством.

Для оцінки стану соціальної безпеки на практиці використовують відповідні показники та індикатори. Так, до показників соціальної безпеки у сфері соціального захисту слід віднести законодавчо встановлені мінімальні розміри таких соціальних гарантій, як допомога з безробіття, пенсія за віком, допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога сім'ям з дітьми у розрізі окремих видів цих допомог. А співвідношення розмірів вищезазначених показників до прожиткового мінімуму для відповідних соціально-демографічних груп населення та середньої номінальної заробітної плати є індикаторами соціальної безпеки у сфері соціального захисту.

Проведений аналіз показників та визначених індикаторів у сфері соціального захисту населення надав можливість оцінити стан соціальної безпеки та виявити граничні значення її індикаторів. В цілому стан соціальної безпеки можна оцінити як незадовільний. За досліджуваний період (2005–2012 рр.) відбувалися незначні покращення окремих значень показників та визначених індикаторів у сфері соціального захисту населення, зокрема це стосується допомоги з безробіття та пенсії за віком. Під час оцінки виявлено та підтверджено економічними розрахунками, що більшість індикаторів у сфері соціального захисту знаходяться в небезпечній зоні. До найнижчих граничних значень індикаторів соціальної безпеки, динаміка яких останніми роками погіршується, відносяться: допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомога малозабезпеченим сім'ям, для сімей, які складаються лише з працездатних осіб; допомога самотнім матерям (див. рис. 1).

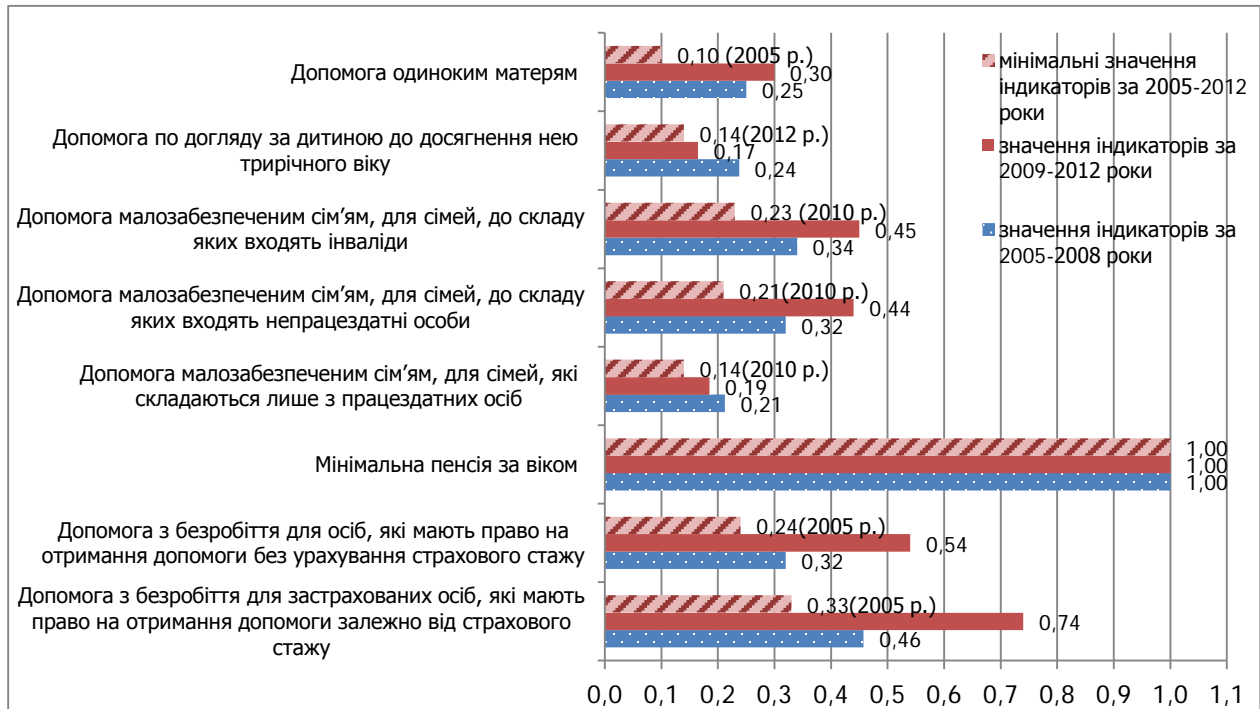

Рисунок 1. Фактичні граничні значення індикаторів соціальної безпеки у сфері соціального захисту (відношення показників соціальної безпеки до прожиткового мінімуму) у 2005-2012 роках*

Спостерігається значна диференціація визначених індикаторів соціальної безпеки за регіонами України. До регіонів з найвищими значеннями індикаторів соціальної безпеки (які мають низький рівень соціальної безпеки) відносяться Тернопільська, Херсонська, Чернігівська та Волинська області, тоді як до регіонів з найменшими значеннями індикаторів (які мають більш високий рівень соціальної безпеки) належать м. Київ, Донецька, Дніпропетровська та Київська області.

Таким чином, результати представленої аналізу доводять, що тенденції останніх років у сфері соціального захисту мають загрозливий характер для соціальної безпеки окремих категорій населення та суспільства загалом.

О. П. Тарасюк**

РИЗИКИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

Вироблення нових підходів до формування і реалізації якісної системи соціальної підтримки в Україні в контексті запобігання, обмеження й нейтралізації потенційних ризиків є надзвичайно актуальним, що обумовлено спрямуванням соціальної політики країни в русло загальних процесів світового та європейського розвитку.

* розраховано автором.

** молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

У прагненні виконати затверджене Конституцією соціальне призначення в Україні створена розгалужена система соціальної підтримки, яка перевантажена різноманітними видами і формами соціальних виплат, допомог, пільг, субсидій тощо. Умови їх нарахування недостатньо обґрунтовані, а облік і аудит використання неупорядкований. Безсистемні соціальні заходи не призвели ні до суттєвого зменшення ризиків втрати доходів населенням, ні до розширення можливостей самозабезпечення хоча б середнього рівня добробуту. Тим не менш, останніми роками кількість соціальних функцій держави зростала, фінансування державних соціальних програм у сфері соціальної підтримки щороку збільшувалося, державні соціальні стандарти та гарантії нібито регулярно підвищувалися. В результаті, в процесі реалізації соціальної політики держави спостерігається очевидна суперечність: з одного боку, відповідність між завданнями держави та їх виконанням наявне, а з іншого – головна мета держави щодо забезпечення гідного рівня добробуту населення, яка закріплена відповідними законодавчими нормами не досягнута. Тобто, соціальна політика в Україні так і не сформувалась як цілісна, комплексна стратегія, зорієнтована насамперед на результат, а не на механічне виконання поточних завдань щодо перерозподілу фінансових ресурсів.

Однак досягти вказаної мети досить важко з огляду на необхідність постійного і своєчасного визначення потенційних ризиків, які передбачають розробку і виконання відповідних заходів з узгодження фінансових можливостей держави та ієрархії соціальних цінностей у суспільстві. Відмова від врахування ризиків буде надалі призводити до таких негативних явищ у суспільстві, як створення споживацьких настроїв, зростання питомої ваги отриманих доходів громадян за рахунок соціальних трансфертів, соціального відторгнення населення, обмеженості умов для доступу певних категорій громадян до системи соціальної підтримки, втрати стимулів до праці тощо.

Отже, проблема ризику ввійшла до переліку найбільш актуальних та обговорюваних сучасних наукових проблем. Проте дослідження цього надскладного, поліаспектного явища мають фрагментарний, епізодичний характер. Це приводить до ускладнень як у методологічній, так і практичній площині. Розгляд деяких існуючих підходів до трактування категорії «ризик» дозволяє більш повно зрозуміти його сутність. «Походження терміну «ризик» має свої витoki із грецьких слів *ridsikon*, *ridsa* – стрімчак, скеля. В італійській мові *risiko* – небезпека, погроза; *risicare* – лавірувати між скель. У французькій мові *risque* – погроза, ризикувати (буквально – об'їжджати стрімчак, скелю)» [1, с. 7]. Науковцями при розгляді сутності «ризик» залежно від мети дослідження вживаються різні поняття: «дія, що загрожує втратою», «відхилення від обраної мети», «ситуація вибору», «очікуване неблагополуччя», «втрати», «недодержання доходів», що визначається «ймовірністю неуспіху», «ступенем несприятливих наслідків», «небезпека». Доцільно погодитися з думкою Л. І. Донець, яка вважає повним визначення ризику в такому формулюванні: «ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого мається можливість кількісно і якісно оцінити імовірність досягнення передбаченого результату, невдачі і відхилення від мети» [1, с. 7].

Одним із перших, хто у науковому форматі започаткував вивчення ризику був американський економіст Ф. Найт. Його величезною заслугою є розрізнення термінів «ризик» і «невизначеність». «Практична різниця між категоріями ризику та невизначеності полягає у тому, що у першому випадку розподіл результатів у групі відомий (що досягається шляхом апіорних обчислень або вивчення статистики попереднього досвіду), а у другому – ні» [2, с. 16]. Таким чином, слід вважати, що ризик є таким, що може бути обчислений.

У системі соціальної підтримки під ризиками слід розглядати відхилення від обраної мети, що полягає у виникненні несприятливих наслідків, певних фінансових втрат бюджетних коштів та загрозливих соціальних явищ у суспільстві. Варто зазначити, що вітчизняна модель соціальної підтримки населення не передбачає запобігання потенційним ризикам, що своєю чергою призводить до загострення негативних явищ.

Особливістю ризику в системі соціальної підтримки є висока відповідальність суб'єктів, що приймають рішення. Ця відповідальність насамперед є соціальною, економічною перед суспільством та фінансовою, політичною – перед державою.

Таким чином, надзвичайно важливим є дослідження системи соціальної підтримки населення крізь призму об'єктивних ризиків. У цьому контексті доцільним є вивчення джерел зародження, аспектів функціонування ризиків та фінансової можливості попередження чи подолання конкретних видів ризиків, визначення економічної доцільності певних дій для досягнення такого результату.

Отже, соціальна система в державі має за мету зробити події, які ще не відбулися, об'єктами поточних дій, раннього попередження, компенсації або інших запобіжних заходів проти майбутніх негативних наслідків.

1. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посібн. / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

2. Найт Ф. Поняття риска и неопределённости / Ф. Найт // THESIS (Theory and History of Economic and Social Institutions and Systems). – 1994. – Вып. 5. – С. 12–28.

І. С. Камінник*

ПОПУЛІЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Будь-яке людське співтовариство потребує управління – діяльності з організації процесів та потоків інформації. Управління є складним та універсальним суспільним феноменом і неможливим без координації та цілеспрямованої спільної роботи всіх членів суспільства. Філософська наука трактує поняття «управління» як «елемент, функцію організованих систем різної природи (біологічних, технічних, соціальних), які забезпечують збереження їхньої структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності» [1, с. 674]. Тобто, система соціального управління –

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

система, в якій присутні суб'єкт-суб'єкт (людина-людина) відносини, вона з'являється при наявності спільності, яка складається з двох чи більше людей, об'єднаних якимось видом діяльності для досягнення певних результатів. Управління як механізм забезпечення результатів людської діяльності можна визначити як «комплекс необхідних мір впливу на групу чи суспільство з метою упорядкування, збереження якісної специфіки, вдосконалення і розвитку» [2, с. 171]. Цей тип управління називається соціальним управлінням.

З функціональної точки зору соціальне управління – це вид діяльності, який спрямований на забезпечення певної поведінки людини і соціальних груп. Існує безліч різновидів соціального управління. Сімейне, церковне, політичне, організаційне, державне – це лише кілька прикладів соціального управління, кожен з яких характеризується різними відносинами.

Один із видів соціального управління – політичне – як «відтворення певних інтересів, що вийшли на політичний рівень, наповнилися політичним змістом, що забезпечуються насамперед правовими нормами країни, які створюють правові гарантії самоврядування народу» [3, с. 45]. Процес політичного управління має починатися з визначення суперечностей, що обумовлює постановку цілей і задач управління.

Політичне управління складається з п'яти основних компонентів: діяльність певних політичних сил; участь усього народу або його частини у справах держави; діяльність конкретних керівників з відстоювання певних інтересів; повсякденні дії, спрямовані на досягнення певної політичної мети у відносинах між людьми; сукупність питань або подій, пов'язаних з функціонуванням державної влади [4, с. 170].

Важливо відзначити, що відносини суб'єкта й об'єкта політичного управління вимагають певного рівня відповідальності обох сторін. Зміст політичного управління полягає в обслуговуванні соціальної системи. Рішення політичного управління оцінюються за результатами стану об'єкта, а не за критеріями власної досконалості [3, с. 45]. Тому важливим фактором політичного управління є фактор «відчуженості» об'єкта політичного управління. Поняття «відчуженості» вводить Б. А. Гаєвський, характеризуючи зміст суб'єктно-об'єктних відносин політичного управління. Адекватна форма відносин – це максимальне звільнення управлінської діяльності від безпосереднього впливу об'єкта політичного управління на свого суб'єкта. Власне кажучи, фактор відчуження стає формою зворотного зв'язку, тобто, якщо об'єкт управління починає активно впливати на суб'єкт, це означає, що відбулися якісь небажані для об'єкта зміни.

В Україні політичне управління є професійною діяльністю, що регламентується відповідними нормативними документами. Державне управління – це частина політичного управління, і є виконавчо-розпорядницькою діяльністю, основний напрям якої полягає у виконанні законно-нормативних актів. Державне управління здійснюється відповідно до нормативно-правової бази держави і насамперед регламентується конституцією країни, яка є уніфікованим відображенням інтересів народу, тобто об'єкта управління. Всі інші нормативно-правові документи повинні відповідати нормам конституції, а отже і відповідати інтересам об'єкта управління.

Політичне управління може здійснюватися не лише в межах правового поля. Навіть найкраща конституція не може гарантувати безпомилковість ухвалення політичного рішення. Вихід із правового поля відбувається через економічне непідкріплення положень Конституції чи непогодженість інших правових актів, а також через наміри окремих індивідів чи груп. Гострий антагонізм у суспільстві, невдоволення об'єкта управління скорочує «дистанцію» між ним і суб'єктом, що необхідна для адекватного політичного управління. Ці фактори є «точками проникнення» популізму в систему і процеси державного і політичного управління.

Популізм вважається специфічним методом впливу на суспільство і, таким чином, може розглядатися як один із різновидів соціального управління. На відміну від інших видів соціального управління (наприклад, державного або політичного), коли управлінські відносини вибудовуються на усвідомленні суб'єктом і об'єктом управління повноважень і важелів, забезпечених традиціями, законами чи іншими легітимними механізмами, популізм ґрунтується в основному на психологічному та інформаційному зв'язку сторін. Об'єкт управління підкоряється владній волі суб'єкта управління без жодних «реальних аргументів» для об'єкта.

Виникає питання: на чому засноване визнання об'єктом управління владної волі? В ідеальному випадку об'єкт управління задоволений своїм станом, отже, довіряє суб'єкту управління здійснювати політичне управління, тобто реалізовувати політичні інтереси. Довіра виражається через обрання депутатів у представницькі органи влади, Президента, а також інші форми делегування повноважень. Питання легітимності неодноразово обговорювалося багатьма вченими. Природа реагування на силові методи доведення владної волі (наприклад, фізична сила) є очевидною і не вимагає особливого пояснення. Інші форми впливу засновані на нормах певного співтовариства, моралі, традиціях також досить ефективні і менш витратні. Державне управління як частина політичного управління, здійснюється відповідно до нормативно-правової бази. Однак, в умовах обмеженості або недосконалості права, можуть відбуватися випадки порушення й обмеження інтересів об'єкта управління, що неминуче приводять до відхилення від його звичайного стану.

У випадку відхилення від звичайного стану об'єкт управління починає виявляти активність із взаємодії із суб'єктом управління, тобто знижується фактор відчуженості. Порушення ідеального стану відбувається, коли є незадоволеними або не цілком задоволеними якісь потреби суб'єкта. Тому об'єкт висловлює сподівання, на які суб'єкт управління змушений реагувати.

Дослідники державного і політичного управління постійно порушують важливе питання про рівень культури суспільства, насамперед політичної. Державне управління, так само як і будь-який інший вид соціального управління, здійснюється в складному середовищі політичних, економічних, соціальних сил. Для створення чіткої картини необхідно досліджувати ці сили в широкій перспективі, а для цього вивчати культуру суспільства, де ці сили впливають на поведінку організацій і індивідів.

Г. Райт розглядає два аспекти культури, які значно впливають на управління загалом і державне зокрема [5, с. 22]. Перший – це цінності, які

ототожнюються із соціальними, економічними і політичними інститутами. Це ті інститути, які користуються увагою і повагою суспільства та підтримують культурні і соціальні цінності, приписувані їм. Наприклад, якщо культурні цінності суспільства – це рівність усіх членів суспільства перед законом, то правові інститути повинні представляти і розділяти ці цінності. Важливо усвідомити, що рівень довіри до соціальних, економічних і політичних структур підсилює механізм співробітництва чи протистояння, необхідний для збереження стабільного суспільства. Втрата довіри чи негативні почуття щодо цих інститутів означають, що варто створити інші інститути чи структури для того, щоб перебороти недолік поваги і авторитету [5, с. 22].

Нижче наведені дані дослідження з виявлення рівня довіри населення до соціальних та владних інститутів, що було здійснено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова у травні місяці 2013 року. Отримані статистичні результати свідчать про кризу довіри суспільства до інститутів влади в Україні у всіх її гілках. Найбільше населення не довіряє Верховній Раді України, Президенту України та судам – по 45,1%, 45,0% та 44,9%, а довіряє цим органам – відповідно 6,5%, 1,6% та 2,7%. Правоохоронцям українці скоріше не довіряють, найкращі показники в СБУ, де сукупний рівень недовіри – 48,5%, а довіри – 33,4%, найгірші – у міліції: 70,0% недовіри та 22, 2% довіри. Низька оцінка ефективності діяльності владних інститутів є складовою загального рівня зневіри населення. Винятками серед недовіри є лише церква (баланс довіри-недовіри становить +50,2%), українські ЗМІ (+24,5%), а також єдиний з державних органів – Збройні Сили України (+11,4%). Громадським організаціям довіряють лише на 2,8% більше ніж не довіряють. Ця категорія також є лідером серед частки осіб (26,0%), яким важко оцінити рівень довіри. А найменш вагається населення при оцінці довіри до Президента України – 5,3%.

Також варто зазначити високий рівень недовіри населення до банків, який складає 67,3% – на противагу 22,9%, які довіряють. З усіх існуючих соціальних та владних інститутів найменший рівень довіри до судів – 15,9% та політичних партій – 17,6%. Отримані результати свідчать, що в Україні лише двом соціальним інституціям в переважній більшості (понад 50%) довіряє населення, серед яких є церква – 70,1% та українські ЗМІ – 58,3%. Криза довіри населення до владних та політичних інститутів в країні поглибилася, досягнувши показників недовіри у переважній більшості 65–75%.

Там, де не вистачає довіри, соціальні, економічні, духовні і політичні інститути повинні забезпечити допоміжні методи і механізми обмеження конфліктів. У зв'язку з цим варто звернутися до розгляду проблеми культури суспільства. Дуже багато дослідників говорять, що звичайна людина не може судити глибоко й усвідомлено про складні процеси суспільно-політичного життя, тому що на першому місці для неї стоять власні інтереси (потреби різних рівнів). Виходить, рівень політичної культури прямо залежить від задоволеності цих потреб? При задоволенні базових потреб виникає інформаційний, культурний, ... «голод», а значить сфера політичних інтересів «плавно перетікає» на культуру, науку, екологію тощо.

Таким чином, в об'єкта управління завжди є інтереси і очікування, що

можуть стати політичними. Розглянемо на типовому прикладі, важливому для всіх міст країни – стані житлового фонду. Якщо стан будинків незадовільний (течуть дахи, відсутнє опалення), то природна потреба населення, пов'язана з проживанням у сухих теплих квартирах, не задоволена. Загострюється інтерес і очікування – ремонт житлового фонду. Якщо з якихось причин він не може бути дозволений відразу (наприклад, через нестачу ресурсів), то інтерес стає політичним. Кандидат у депутати ставить основним пунктом передвиборної програми проведення капітального ремонту житлового фонду. Якщо механізм забезпечення ресурсів для виконання цієї обіцянки не забезпечений – ми спостерігаємо типовий приклад популізму. Це досить простий приклад, хоча на державному рівні простежуються ті ж тенденції.

Якщо ж ресурси для ремонту дахів не з'являться, потреба населення не буде задоволена, інтерес буде здобувати все більше загострення і значимість, а отже, буде все активніше використовуватися. Такий приклад відноситься до передвиборчого популізму. Обіцянки, рішення, правові документи, що виходять від наділених владою суб'єктів – посадових осіб, представників законодавчих органів – це вже сфера владного і правового популізму. В невідповідності реальним умовам положень нормативно-правових актів і рішень, що виходять від посадових осіб знаходяться точки перетину політичного управління, державного управління і популістського впливу.

1. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
2. Крысько В. Г. Социальная психология : схемы и комментарии / В. Г. Крысько. – М. : Владос-Пресс, 2001. – 208 с.
3. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. Політичне управління: навч. посіб. / Б. А. Гаєвський, В. А. Ребкало, М. В. Туленков. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 160 с.
4. Ребкало В., Гаєвський Б. Українське політичне управління: деякі сучасні риси / В. Ребкало, Б. Гаєвський // Вісник УАДУ. – 2000. – № 2. – С. 169–186.
5. Райт Г. Державне управління; пер. з англ. В. Івашка, О. Коваленка, С. Соколів / Г. Райт. – К. : Основи, 1994. – 191 с.

Н. В. Федірко*

СУСПІЛЬНИЙ ДОБРОБУТ: СУЧАСНІ СВІТОВІ ВИМІРИ ТА ЇХ ІДЕНТИФІКАЦІЯ В УКРАЇНІ

Добробут суспільства є діалектичною категорією, яка відображає задоволеність потреб не лише у різноманітних матеріальних благах, але й духовному та інтелектуальному розвитку. Широке тлумачення суспільного добробуту обумовлює відсутність єдиного підходу до його вимірювання та оцінки. Найбільш поширеним способом визначення рівня суспільного добробуту, який використовується в дослідженнях ООН, є вирахування доходу на душу населення та середньої тривалості життя. Втім існують й інші підходи щодо показників, що його характеризують. Так, у королівстві Бутан вимірюється не багатство, а справедливість, гармонія та духовне життя, які враховуються при визначенні показника «Валове національне щастя». В Австралії розроблено «Індекс гарного настрою», а в Німеччині соціологами виведено «Національний

* к.е.н., доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

індекс добробуту» та здійснюються кроки з розробки індексу «Зростання, добробут, якість життя», найважливішими критеріями якого визначені матеріальний добробут, соціальний мир, рівень освіти, медичне обслуговування та охорона навколишнього середовища.

Існує поширена думка, що чим вищим є ВВП, тим багатшою є країна, і тим краще в ній живеться. Втім проведене в Німеччині у 2012 р. опитування щодо розуміння добробуту її громадянами виявило, що, незважаючи на зростання ВВП, відносно задоволеними своїм становищем є лише 42,4% людей [5].

Серед опитаних німців 71% вважають, що добробут – це життя без матеріальних турбот, у доброму здоров'ї та із упевненістю у завтрашньому дні, 36% – висловили думку, що критерієм добробуту є можливість «жити в мирі зі своїм оточенням, рідними та близькими», для 33% респондентів важливою є спроможність відкрито висловлювати свою думку, а 24% – хочуть жити в толерантному суспільстві. Між тим, 15% опитаних необхідною ознакою добробуту вважають відмову від атомних станцій та перехід до альтернативних джерел отримання енергії. Отже, важливим є не лише економічне зростання, але і впевненість у майбутньому: гарантія збереження робочих місць, стабільні доходи, захищені від інфляції накопичення, належне медичне обслуговування та пенсія.

Протягом останніх десяти років Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), здійснюючи дослідження сфер, що впливають на якість життя тієї чи іншої нації, розробила методику вимірювання добробуту суспільства «Ваш індекс кращого життя» [3], яка найважливішими його параметрами визначає дохід, роботу, житлові умови, здоров'я, співвідношення робочого і вільного часу, освіту, суспільне життя, громадянську активність, довкілля, безпеку і задоволення життям. Відповідно до усередненої позиції громадян різних країн світу, найбільшою мірою краще життя обумовлюється відчуттям задоволеності, станом здоров'я та освітою. Дослідження ОЕСР визначило, що протягом останніх п'ятнадцяти років добробут країн поліпшився, що підтверджує зростання матеріального статку людей та розширення можливостей їх працевлаштування. Окрім того, покращилися житлові умови, тривалість життя та рівень освіти, зменшився рівень забруднення повітря та знизилася злочинність. Однак існують значні відмінності як всередині кожної країни, так і між ними. Для деяких груп населення, зокрема менш освічених і з низьким доходом, характерним є систематичне відставання показників за всіма параметрами добробуту.

В Україні визначення стану суспільного добробуту та оцінювання його окремих складових є одним із найбільш актуальних питань, що привертає широку увагу не лише економістів, але й інших фахівців, зокрема соціологів та політологів. Економічна криза, що виникла внаслідок жорсткого утримання протягом тривалого часу курсу гривні на фоні нестабільності і девальваційних тенденцій в багатьох країнах світу, обумовила погіршення матеріального становища громадян. Результати соціологічних опитувань засвідчують, що рівень щастя громадян за їх самооцінкою також суттєво погіршився: у 2011 р. щасливими себе почували 63% опитаних українців, у 2012 р. – 53%, а 2013 р. – 56% [2].

У світовому рейтингу «Індекс добробуту», який розробляється міжнародною аналітичною установою Legatum Institute, Україна у 2013 р. займала 64 місце із загальної кількості 142 країн [1], при цьому відмічаються позитивні тенденції у сфері розвитку комп'ютерних технологій і зв'язку, водночас найбільш негативними проявами є погіршення особистих свобод, відкритості і демократичності системи управління.

Низька довіра до влади та утриманські настрої в українському суспільстві на сьогодні є ключовими чинниками, які обумовлюють кризовий стан добробуту та призводять до укорінення «соціальної пастки» державного перерозподілу. Опитування громадської думки виявило, що майже половина українців вважають забезпечення їхнього добробуту виключно функцією держави, а за перерозподіл доходів від багатих до бідних висловилися 40% опитаних [4]. Основними вимірами соціальної справедливості понад 90% респондентів визначили законність і захист прав громадян з боку державних інституцій, рівність прав у всіх сферах життя (медицина, праця, освіта), прозорість отримання державної допомоги, реалізації яких заважає корупція, бюрократія та соціально-економічна криза світового масштабу.

Визначення особливостей та складових добробуту українського суспільства на основі чіткого виявлення потреб громадян повинно бути в основі державного управління соціально-економічним розвитком країни. Головним завданням щодо покращення суспільного добробуту в Україні є подолання високої його залежності від державного соціального перерозподілу та формування можливостей самореалізації і розвитку особистих здібностей людей на засадах демократичної ринкової економіки.

1. The Legatum Prosperity Index / London: Legatum Institute, 2013 [Electronic resource]. – Access mode: media.prosperity.com
2. Динаміка відчуття щастя в Україні : прес-реліз результатів опитування / Київський міжнародний інститут соціології, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=182&page=1&t=7
3. Better Life Initiative : Measuring Well-Being and Progress / The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2013 [Electronic resource]. – Access mode: www.oecd.org/betterlifeinitiative
4. Основні пріоритети соціальної політики очима населення України : прес-реліз результатів опитування / Центр «Соціальний моніторинг», Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uisr.org.ua/news/71.html
5. Венкель Р., Варкентин А. Что означает для немцев благосостояние / Р. Венкель, А. Варкентин // Deutsche Welle. Русская редакция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dw.de/p/15zQa

О. О. Демешок*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ ПОЛОЖЕНЬ ДИРЕКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: УТОЧНЕННЯ МАСШТАБІВ ТА ОБСЯГІВ ЗУСИЛЬ

Питання гео економічного вибору України та реалізації інтеграційного вектору призводить до необхідності з'ясування характеру та цілей провадження інтеграційних процесів відповідно до положень, що передбачено директивами ЄС. Їх визначають і втілюють у життя основні діючі суб'єкти державного

* к.е.н., докторант відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.

управління і, відповідно, контролюють макросуб'єкти глобального соціально-економічного розвитку світового співтовариства. Таким чином, національні корелянти виступають вже в якості об'єктів інтеграційних зусиль.

Слід підтвердити, що проблематика національного гео економічного позиціонування у директивах представлена без застосування помітної «свободи вибору» напрямів інкорпорації до стихійних глобалізаційних конкурентних процесів. Оскільки, рамки реалізації цільових функцій українських корелянтів значною мірою визначено інтересами провідних «європейських гравців», які (згідно положень директив) спрямовують екологічну політику в межах реального сектору національної економіки до «належних ніш», розбудова яких є пріоритетною для переважної кількості учасників міжнародних торгівельних і економічних відносин.

Наприклад, у директивах (зокрема, 96/82 ЄС від 09.12.1996 р.) не йдеться про те, що можна вирішальним чином «помилитися» у виборі засобів контролю за ризиками виникнення засобів упередження нещасних випадків, спричинених небезпечними речовинами. А, навпаки, лише чітко розтлумачено окремі терміни і вимоги до провадження гео економічної та екологічної політики в Україні в контексті реалізації інтеграційного вибору держави. Тому, визнаємо, що імплементація змісту зазначених директив дозволяє обґрунтувати й обрати для нашої держави певний напрям розвитку [детальніше див.: 1].

Також вважаємо за доцільне вказати, що, наприклад, зміст ст. 11 (Директива 96/82 ЄС від 09.12.1996 р) упереджує втрату історичного шансу провадження європейського інтеграційного вибору. Однак, у реальності дійсно може мати місце відмова від його використання, щоправда через інші причини: відмову від реалізації активної державної політики підтримки національного товаровиробника; відсутність дієвої екологічної стратегії; нерозробленість національних прогресивних технологій, регіонального розвитку продуктивних сил та соціально-економічних систем тощо. Саме у цьому контексті незрозумілою є інформаційна політика національних корелянтів та недостатньо чіткою оцінка ними швидкоплинних політичних тенденцій, що відбуваються в межах національної економічної системи [детальніше див.: 2].

Таким чином, можна підсумувати, що директивними положеннями чітко ідентифіковано оперативне, але водночас, і неухильне врахування «викликів і загроз» гео екологічній та економічній політиці держав-членів ЄС та України. І є нічим іншим, як організаційно-економічною та інформаційно-методичною домінантою насамперед формування і спрямування, а також – формалізації етапності запровадження макроекономічної і міжнародної політики України. Відтак детальне вивчення та науково-практичне осмислення сутності та змісту вказаних вище директив дозволяє стверджувати: ними репрезентуються лише потреби й вимоги до розробки і запровадження систем моніторингу і контролю.

Тому імплементація змісту європейських регламентів щодо інформатизації спільноти є важливою задля об'єктивного висвітлення і відповідного встановлення реальних подій та тенденцій з урахуванням особливостей розвитку національної промисловості та системи державного управління її інкорпорації до моделей трансформації економічної системи ЄС [детальніше див.: 3]).

Отже, виконання доктринальних засад, передбачених у положеннях вказаних вище директив Ради ЄС, по-перше, не потребує масштабного докладання зусиль і ресурсів, а може бути здійснене, навіть, у більш стислі/скорочені терміни, ніж передбачено та визначено засадами; по-друге, забезпечує адекватний інформаційно-методичний обмін – від взаємопроникнення до взаємоінкорпорації.

Загалом інформаційно-методична та організаційно-регламентна імплементація в Україні положень двох директив (96/82 ЄС від 09.12.1996 р. та 96/61ЄС від 24.09.1996 р.) потребуватиме у цілому 36,5 млн. євро. Відтак можна припустити, що зазначений обсяг витрат дозволить сформуванню нового типу системи державного управління розробкою та реалізацією екологічної політики України і, відповідно, посилити відповідальність декларантів за достовірність відомостей, необхідних для створення довірчих відносин між національними корелянтами та представниками Ради Європи.

1. Демешок О. О. Ресурсно-функціональне забезпечення розбудови і запровадження еколого-економічного моніторингу в державі в контексті сталого розвитку України та наближення до стандартів ЄС / О. О. Демешок, І. В. Драган, В. В. Микитенко // *АгроСвіт*. – 2013. – № 20. – С. 45–51.
2. Алимов О. М. Домінанти розбудови в Україні економіки інноваційно-інформаційного типу / В. В. Микитенко, О. М. Алимов // *Український соціум: наука – освіта – виробництво* : зб. наук. пр. / [А. О. Пінчук, С. М. Шкарлет, В. Ю. Худолей та ін.]; за ред. В. В. Микитенко. – Вип. 6. – К. : МНТУ ім. Ю. Бугая, Центр перспективних соціальних досліджень НАН України і Міністерства соціальної політики України, 2013. – С. 101–123.
3. Микитенко В. В. Структурно-динамічні виміри функціонування реального сектору економіки України в контексті його інкорпорації до зовнішньоекономічної діяльності країн Митного та Європейського союзу / І. В. Драган, Р. В. Кузьменко, В. В. Микитенко // *Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання*. – 2013. – № 7.

Т. С. Чуруксаєва*

РАТИФІКАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ (ПЕРЕГЛЯНУТОЇ) ЯК МОЖЛИВІСТЬ ПІДТВЕРДИТИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

Одним із головних орієнтирів соціального прогресу завжди було прагнення до справедливості. Соціальна справедливість є загально визнаною цінністю сучасного суспільства, що закріплена в документах світової спільноти. Тому в реалізації соціальної політики держави вона є ключовим принципом. Соціальна справедливість – основний принцип мирного та успішного життя.

Занепокоєння викликає зростаюча соціально-економічна нерівність і поширення бідності в суспільстві, що пов'язано з нерівномірним розподілом здобутків від економічного зростання, погіршенням умов існування окремих вразливих груп населення, молоді, відсутністю справедливості в політиці перерозподілу доходів. Покращення ситуації можна досягти шляхом стабілізації соціально-економічної ситуації в країні, усунення нерівності шляхом запровадження прогресивного оподаткування доходів, ефективної системи соціальної підтримки та поширення вільного доступу до послуг соціальної сфери, насамперед якісної освіти, охорони здоров'я.

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Одним із важливих факторів сталого економічного зростання та пом'якшення нерівності має стати дотримання міжнародних трудових норм і стандартів, а також приведення норм і нормативів соціального забезпечення українського законодавства до стандартів, визначених у Європейській соціальній хартії, Європейському Кодексі соціального забезпечення тощо.

Європейська соціальна хартія присвячена захисту соціальних та економічних прав людини і є одним із основних документів, що регламентує систему соціального захисту та соціальних стандартів.

Основні права, передбачені хартією, поділені на чотири тематичні групи:

- 1) зайнятість, професійне навчання та рівні можливості;
- 2) охорона здоров'я, соціальне забезпечення і соціальний захист;
- 3) трудові права;
- 4) діти, сім'я, мігранти.

Ратифікація Європейської соціальної хартії (переглянутої) обумовлена обов'язками, взятими на себе Україною при вступі до Ради Європи, а також при підписанні цієї хартії 7 травня 1999 року. Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту) 14 вересня 2006 р., приєднавшись до 27 статей та 74 пунктів Хартії. Тим самим Україна підтвердила свій європейський вибір і взяла на себе зобов'язання сприяти забезпеченню надійних передумов для реалізації прав та свобод громадян у всіх їх проявах. Ратифікація цієї хартії сприяє розвитку національної політики у сфері соціального забезпечення відповідно до європейських норм та стандартів.

Ратифікувавши Хартію, країна зобов'язана подавати до Ради Європи доповіді про те, як вона виконує взяті на себе обов'язки. Контроль за дотриманням обов'язків виконує Європейський комітет із соціальних прав, який складається з незалежних експертів. Протягом 2008–2012 рр. урядом України подано п'ять національних доповідей щодо дотримання статей Європейської соціальної хартії (переглянутої), здійснюється підготовка шостої національної доповіді. Україною отримано Заключні висновки Європейського комітету із соціальних прав щодо відповідності національного законодавства та ситуації положенням Хартії за чотирма національними доповідями, які охоплюють повний цикл звітування за чотирма тематичними групами.

При ратифікації Україна не приєдналася до п. 3 ст. 2 «Право на справедливі умови праці», п. 1 ст. 4 «Право на справедливу винагороду», пп. 1–4 ст. 12 «Право на соціальне забезпечення», пп. 1–4 ст. 13 «Право на соціальну та медичну допомогу», пп. 1–12 ст. 19 «Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу», ст. 25 «Право працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця», п. 3 ст. 31 «Право на житло».

Таким чином, процес підготовки приєднання України до нератифікованих положень Хартії вимагає адаптації, а також подальшого вдосконалення норм вітчизняного законодавства відповідно до статей та пунктів Хартії, до яких Україна не приєдналася при ратифікації, з метою її ратифікації в повному обсязі. Приєднання до Європейської соціальної хартії, що захищає основні соціальні та економічні права людини, стане важливим кроком для України на шляху інтеграції до Європейського Союзу.

1. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 51.
2. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №43. – Ст. 418.
3. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 23. – Ст. 285.
4. Інформаційно-аналітичний матеріал до слухань у комітеті на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої). – К., 2013.
5. Федорін М. П. До ратифікації Європейської соціальної хартії / М. П. Федорін // Законодавство України: проблеми вдосконалення : зб. наук. пр. Вип. 7. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. – С. 177–186.

М. В. Рапаєва*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Історичні етапи розвитку філософської думки та особливості змін світової економіки формували різні аспекти і концепції тлумачення поняття «соціальна справедливість». Його сучасне розуміння ототожнюється з такими концепціями, як: егалітарна, сучасна ліберальна, утилітарна, соціалістична, комунітарна тощо. Проте домінуючою ідеєю, що їх пов'язує, є ідея рівності шансів усіх людей щодо досягнення власного успіху і добробуту. Розбіжності між існуючими концепціями полягають не в базових принципах, а інтерпретації фундаментальних цінностей рівності. Уряди держав по-різному розуміють соціальну справедливість для свого населення. На абстрактному рівні виділяють такі моделі поєднання рівності і соціальної справедливості: 1) американська (рівність можливостей, заохочення підприємницької діяльності. Втручання в економіку з боку держави є незначним; прийнятний рівень добробуту малозабезпечених груп досягається за рахунок перерозподілу частини національного доходу, податкових функцій. Рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет є невеликим (порівняно з європейськими країнами) – менше ніж 17–18% через федеральний бюджет і близько 30% – через консолідований бюджет) [3, с. 24]; 2) континентальна (базується на соціальному страхуванні та системі пенсій, принципах професійної солідарності); 3) середземноморська (переважно невеликі сімейні допомоги і допомоги з безробіття); 4) скандинавська (високий рівень видатків на соціальний захист, значне податкове втручання, висока роль профспілок, найбільш повна реалізація принципу соціальної рівності). Саме ця модель забезпечує високий рівень зайнятості і низькі ризики бідності, де найкращим чином можливо поєднати ефективність і соціальну справедливість. Тому країни північної Європи продовжують посідати провідні позиції у світових рейтингах щодо якості життя населення.

Проте сучасні процеси глобалізації зумовили надзвичайно швидкі зміни розвитку економік країн світу. Країни «першого світу» замість постачальників готових виробів перетворюються на експортерів новітніх технологій і

* к.пед.н., доцент кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

кваліфікованих фінансових послуг. Більшість компаній західних країн зосереджується на дослідженнях та введеннях інновацій. Натомість країни, що розвиваються, замість постачальників сировини і продуктів харчування стають експортерами готових виробів. Якщо раніше світ умовно розподілявся на «місто» (Північ) і «село» (Південь), то відтепер існує інший розподіл: «офіс і лабораторія» (Північ), «місто» (Східна і Північна Азія, Латинська Америка) і «село» (країни з низьким розвитком економіки, що не перетворившись на виробників готових товарів, так і лишилися постачальниками сировини в інші країни).

Активізація руху капіталів країн «першого світу» у віртуальних формах вимагає для співробітництва такого ж високого технічного рівня розвитку з боку інших держав. Віртуальний капітал здатен злагоджено працювати і інтегруватися до тих економічних структур і національних економік, які відповідають один одному за своїм технічним рівнем розвитку. Виникають нові умови отримання прибутків, а звідси з'являється надзвичайно високий рівень конкуренції, що проявляється у гострому дефіциті ресурсів, вузьких ринках, нехтуванні морально-етичними нормами, зниженні ролі регулювання з боку політичних сил держав. Звичайно, що до зон країн високої конкуренції ніколи не зможуть увійти держави з низьким ресурсно-технічним потенціалом і невідповідним набором пропозицій. Таким чином, глобалізація в геометричній прогресії сприяє розшаруванню не тільки економік країн, а й населення всього світу на «шалено багате» і «катастрофічно бідне». Нічим не обмежений ринковий розподіл, справедливий з точки зору ринку, призводить до різкої диференціації доходів, відсутності соціального захисту населення.

Глобалізаційні процеси безпосередньо впливають на економіки країн. Нинішня ситуація навіть у країнах північної Європи з найвищим рівнем соціального захисту не є однозначною. За даними Eurostat, з 2005 р. до 2010 р. сумарні витрати європейських урядів зросли із 46,8 до 50,3% ВВП. Проте деякі країни отримали негативні наслідки значного зростання рівня перерозподілу. Навіть така благополучна країна, як Швеція, визнаючи наявність негативних наслідків надмірного рівня перерозподілу доходів, вимушена була скоротити державні видатки з 72% ВВП у 1994 р. до 52,7% у 2010 р., а у 2012 р. до 50% [3, с. 26].

Україна має невисокий (близько 30%) рівень перерозподілу доходу через бюджет. На жаль, така ситуація не стає передумовою розвитку ефективної економіки і, з іншого боку, знаходиться далеко позаду від скандинавської моделі щодо забезпечення соціальної справедливості. Як конкурент на світовому ринку Україна поступово перетворюється на країну найнижчого ґатунку. Така ситуація не може лишатися без змін. Наша держава, враховуючи специфіку її розвитку, терміново потребує сучасних соціально-філософських досліджень і розробок щодо соціальної справедливості з їх подальшою практичною реалізацією.

1. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. – К., 2013. – 50 с.

2. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черненко, О. В. Макарова, за ред. Е. М. Лібанової : у 2 т. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.

3. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
4. Новіков В. М., Семенов В. В. Досягнення справедливості як умова соціогуманітарного розвитку / В. М. Новіков, В. В. Семенов // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2. – С. 40–48.
5. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення : [науково-аналітична монографія] / В. В. Онікієнко – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.

А. В. Стукалов*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Творення політичної нації – нагальна потреба для сучасної України. Цей процес не може відбуватися без ґрунтового економічного, соціального та правового забезпечення. Важливе місце в системі такого забезпечення посідають права людини, зокрема, право на соціальний захист. Не лише словами або закликами можна об'єднати українську націю, але фактичними соціальними стандартами та чіткими гарантіями дотримання прав людини.

Як свідчить історія розвитку людства, культурний прогрес суспільства неможливий, якщо людина в процесі переходу від однієї суспільно-історичної формації до іншої не отримує розширення обсягу прав і свобод та головне – практичного забезпечення їх дотримання та захисту.

Виникнення і розвиток прав людини мають довгу історію, яка супроводжувалася боротьбою різних доктрин (традицій), характерних для тієї чи іншої країни. Незважаючи на давність виникнення самої ідеї прав людини, справжнього змісту вони набувають лише на основі принципів демократії, свободи, справедливості, формальної рівності людини. На такій основі стало можливим формування правових держав, одним із найголовніших принципів яких є верховенство права загалом і повага до прав людини зокрема, серед яких найважливішими є соціальні права.

Потреба адекватного захисту соціальних прав людини у нашій державі обумовлює актуальність дослідження даної проблеми з позицій філософії та теорії права, а також галузевих юридичних дисциплін. Досі залишається багато невирішених питань у цій сфері, зокрема, з метою досягнення однозначності у вживанні юридичних термінів потребує дослідження та вдосконалення поняттєвий апарат у галузі соціального захисту і забезпечення.

Право на соціальне забезпечення належить до соціальних прав. Це одне з природних прав людини, яке визнане світовим співтовариством і закріплене в основних міжнародно-правових документах. Конституція України у ст. 46 встановила право громадян на соціальний захист, що охоплює право на забезпечення в разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Забезпечення цього права здійснюється як в Україні, так і за кордоном за допомогою окремої галузі права – права соціального забезпечення.

* здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

У Конституції України йдеться про право на соціальний захист, а не право на соціальне забезпечення, але достатньо часто ці поняття ототожнюють або визнають соціальне забезпечення складовою частиною соціального захисту населення. Розуміння терміну «соціальне забезпечення» ґрунтується на спеціалізованих нормах міжнародного права, одним із основних джерел якого є конвенція Міжнародної організації праці «Про мінімальні стандарти соціального забезпечення». Згідно з цією конвенцією, до сфери соціального забезпечення належить медична допомога, допомога у разі безробіття, старості, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, по вагітності та пологах, сімейна допомога.

На нашу думку, соціальне забезпечення – поняття, яке має інше смислове наповнення, ніж поняття соціальний захист, адже термін «забезпечення» означає задоволення когось або чогось у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чого-небудь, гарантування того чи іншого. Тобто соціальне забезпечення – це задоволення соціальних потреб населення. Разом із тим, захист не передбачає створення чогось нового, а лише збереження існуючого, соціальний захист розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян. Тобто соціальний захист – це збереження існуючого стану особи після можливих соціальних ризиків, а не задоволення її соціальних потреб. До того ж соціальні потреби з плином часу змінюються і завданням соціальної політики є здійснення соціального забезпечення громадян, яке ґрунтується на викликах сьогодення, а не лише захист наявних на момент прийняття закону потреб громадян.

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права визнається право кожної особи на соціальне забезпечення. Аналіз ст. 46 Конституції України свідчить, що її норми встановлюють саме це право, яке традиційно у міжнародній і вітчизняній юридичній практиці позначається спеціальним терміном – право на соціальне забезпечення. Водночас у межах соціального захисту ми фіксуємо наявність відносин, які регулюються іншими галузями права – трудовим, екологічним, адміністративним, фінансовим тощо. Соціальний захист застосовується до всіх соціальних прав.

Навряд чи можна вважати правове регулювання у соціальній сфері таким, що відповідає міжнародним стандартам, якщо використання термінів не буде однозначним і послідовним у всіх нормативно-правових актах, а їхній зміст не буде чітко визначено і узгоджено між собою як у межах вітчизняного законодавчого масиву, так і нормативних документах міждержавного характеру, особливо в контексті підписання нашою державою асоціації з ЄС.

Не лише деклараціями потрібно забезпечити соціальний захист населення України, але науковими дослідженнями, які б формулювали конкретні пропозиції, та послідовним втіленням схвалених експертами та міжнародною спільнотою проектів реформування цієї сфери на основі відповідних інвестиційних програм і громадським контролем за їх виконанням. Тоді можна вважати цю діяльність реальним чинником творення української політичної нації.

З. В. Самерханова*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Конституцією України визначається право громадянина на соціальний захист, що включає право на його забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, старості та інших випадках, передбачених законом (ст. 46) [1]. В Україні систематизовано правові акти, що стосуються соціального обслуговування, обґрунтовано наявність підгалузі права соціального забезпечення як права соціального обслуговування. Вносяться нові елементи у визначення понять «соціальне обслуговування», «соціальні послуги», «статус соціальних служб». На їх підставі запропоновані такі компоненти соціального обслуговування, як: складні життєві обставини, соціальні служби, види соціальних послуг. Також, визначене законодавчо коло осіб, які отримують соціальні послуги, джерела їх фінансування, виділені основні риси соціальних послуг [2, с. 7].

У нормативній вітчизняній практиці встановлено найважливіші державні соціальні стандарти та нормативи, які визначають рівень певних соціальних благ і встановлюють соціальні гарантії їх забезпечення [3–5]. Основним законодавчим актом, що регулює правове поле функціонування системи соціальних послуг в Україні є Закон України «Про соціальні послуги» [6]. Ним визначається поняття «соціальні послуги» як комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їх життєвих проблем. Враховуючи той факт, що у 2012 р. сферу дії цього закону було розширено шляхом введення принципів «попередження виникнення складних життєвих обставин» і «створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем», а також доповнення двома видами соціальних послуг (юридичні та з працевлаштування), можна стверджувати, що сучасні норми закону відповідають новому поняттю сутності соціальних послуг.

Низка інших законодавчих актів встановлює державні гарантії щодо надання соціальних послуг визначеним категоріям населення. Так, ключові напрями розвитку сфери соціальних послуг визначаються у Стратегії реформування системи соціальних послуг та Стратегії розвитку системи соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді на 2009–2014 роки. Основні принципи діяльності закладів системи соціального обслуговування населення визначаються відповідними постановами Кабінету Міністрів України та через накази профільних міністерств виражаються у відповідних типових положеннях про діяльність закладів.

Правила організації, надання, контролю, моніторингу соціальних послуг та здійснення соціального обслуговування передбачено відповідними наказами Міністерства соціальної політики України (МСП). Фінансування сфери соціальних

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

послуг законодавчо закріплюється Бюджетним кодексом та законами про Державний та місцеві бюджети на відповідний рік. Крім того, нововведення в організації надання соціальних послуг шляхом часткової чи повної їх оплати, врегулювання тарифів тощо фіксується відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

З метою впорядкування різноманітних законодавчих та правових актів, що діють у сфері надання соціальних послуг, здійснено їх систематизацію за напрямками, сферу дії яких вони охоплюють, типом документу та видавником [7].

Група 1. «Загальне законодавство» включає 21 документ, серед яких кодекси, закони та накази, що є базовими для діяльності системи соціальних послуг у правовому полі.

Група 2. «Законодавство сфери соціальних послуг та соціального обслуговування» складається із 29 документів, що регулюють правовідносини у площині сфери організації, управління та надання соціальних послуг між МСП та іншими інституціями, а також громадянами – отримувачами соціальних послуг.

Група 3. «Законодавство у сфері сім'ї, дітей та молоді» включає 21 документ та регулює правовідносини у площині організації, управління та надання соціальних послуг для Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту з іншими інституціями, а також сім'ями, дітьми та молоддю – отримувачами соціальних послуг.

Група 4. «Законодавство у сфері дорослих осіб інвалідів та осіб похилого віку» складається з 20 документів, що регулюють систему соціальних послуг у площині правовідносин між МСП та іншими інституціями, а також дорослими особами інвалідами та громадянами похилого віку – отримувачами соціальних послуг.

Група 5. «Законодавство у сфері громадян, які опинились у складних життєвих обставинах» представлено 19 документами, які регулюють правовідносини у площині організації, управління та надання соціальних послуг між МСП та іншими інституціями, а також громадянами, які опинились у складних життєвих обставинах.

Загалом сучасна законодавча та нормативно-правова база з питань надання соціальних послуг є вичерпною у частині: інформації щодо органів, які здійснюють координацію, моніторинг та контроль за станом надання соціальних послуг; суб'єктів державних та комунальних форм власності, що надають соціальні послуги та вимог до них; переліку отримувачів та джерел фінансування соціальних послуг. Водночас низка нормативно-правових документів залишається досить розпорошеною з точки зору поняття «соціальна послуга» за видами, типами, підвидами, змістом, обсягом, переліком тощо і вимагає уніфікації та додаткової типологізації. Не достатньо чітко виписані визначення недержавного надавача соціальних послуг, механізми бюджетних потоків, які мають бути переглянуті в умовах реформування системи соціальних послуг, і розширення державного сектору до залучення приватних надавачів послуг та становлення ринкових відносин у цій сфері. Також відсутнє комплексне правове регулювання забезпечення якості соціальних послуг і стратегічного пріоритету до побудови ринку соціальних послуг. Насамкінець,

положення Закону України «Про соціальні послуги» не повною мірою знайшли відображення у підзаконних правових актах, які регулюють надання соціальних послуг та не відповідають певним міжнародним нормам і стандартам у цій сфері. Напрацювання МСП останніх років дещо заповнили існуючу прогалину з цього питання. Однак потрібен час на повне приведення у відповідність усіх підзаконних актів щодо питань якості.

Важливою для підсумку є думка, що без здійснення організаційних заходів у системі надання соціальних послуг усі юридично закріплені права залишатимуться лише декларативними та неефективними.

1. Конституція України : [офіц. текст]. – К. : КМ, 2014. – 94 с.
2. Сташків Б. І. Право соціального обслуговування : навч. посібник / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2007. – 567 с.
3. Більбот А. В. Конституційно-правові засади соціального захисту в Україні та проблеми їх реалізації / А. В. Більбот // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 52 / С. В. Ківалов та ін. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 105–111.
4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III (зі змінами від 15 березня 2012 р. № 4523-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2017-14
5. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/966-14
6. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV зі змінами, внесеними від 18 вересня 2012 р. № 5290-VI (5290-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/про_соціальні_послуги
7. Проміжний щоквартальний звіт / Twinning проект «Підтримка розвитку системи соціальних послуг в Україні». – К., 2013.

Е. Гашімова, Г. Мураховська*

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ,
ЩО ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ
ТА ЇХ ПОДАЛЬША СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ:
ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

Актуальність цієї теми полягає в тому, що належна реалізація прав і свобод осіб, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також їх подальша соціальна адаптація, ресоціалізація та працевлаштування є важливим та складним питанням, що потребує особливої уваги і вдосконалення.

Ця проблема висвітлена в наукових працях таких вчених, як: Ю. М. Антонян, Ю. В. Баулін, О. В. Бец, В. І. Гуськов, В. С. Наливайко, О. Б. Пташинський, Г. О. Радов, М. О. Стручков, В. В. Суліцький, В. П. Тихий, О. В. Філімонов, В. І. Шакун та інші.

«Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1] – проголошує ч. 2 ст. 3 Конституції України. Таким чином, держава виступає як основний гарант захисту прав і свобод людини і громадянина. В Україні на конституційному рівні закріплена політика держави, що заснована на визнанні та захисті загальнолюдських цінностей, якими є

* студенти Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

людина, її честь і гідність, життя, недоторканність та безпека. Особи, що відбувають та відбули покарання у місцях позбавлення волі не є винятком. Навпаки, законодавство України надає цій групі осіб додаткові гарантії забезпечення їхніх прав та свобод. Найдієвішим механізмом реалізації таких гарантій є діяльність громадських організацій, що гарантується Конституцією України, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, а також Законом України «Про громадські об'єднання», постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» тощо.

З кожним роком зростає число громадських організацій, які діють у сфері проблематики кримінально-виконавчої системи та на постійній основі співпрацюють з територіальними управліннями та установами Державної пенітенціарної служби України (ДПтС України).

До основних напрямів співпраці ДПтС України та громадських організацій щодо перебування осіб в місцях відбування покарання належать такі, як соціально-правова, гуманітарна та благодійна допомога; покращення умов тримання засуджених; психологічна корекція та соціальна реабілітація; естетичне виховання; проведення спортивних та культурно-просвітницьких заходів; підготовка до звільнення засуджених; проведення сумісних заходів щодо профілактики розповсюдження ВІЛ/СНІД, туберкульозу та інших інфекцій; пропаганда здорового способу життя тощо [4].

Загальний стан взаємодії ДПтС України з громадськими організаціями останнім часом зазнає активізації, проте ведеться на недостатньому рівні, що зумовлено, з одного боку, не завжди належним кадровим потенціалом органів ДПтС України, а з іншого – відсутністю активності щодо покращення співпраці ДПтС України з громадськими організаціями зі сторони територіальних управлінь та установ виконання покарань на місцях. Робота громадських організацій при ДПтС України та її територіальних управліннях також ведеться без єдиної системи, через що у багатьох областях активність новостворених організацій є вкрай низькою.

Що стосується осіб, звільнених з місць позбавлення волі, то у зв'язку з економічною нестабільністю, низьким рівнем життя та безробіттям, постає гостра необхідність у розв'язанні проблеми забезпечення їх соціальної та трудової реабілітації. Держава надає таким особам додаткові гарантії реалізації прав і свобод, так звані «заходи соціального патронажу», перелік яких закріплений в Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Проте на практиці більшість гарантованих Конституцією та іншими Законами України прав і свобод осіб, що відбули покарання у місцях позбавлення волі, не реалізуються належним чином.

Найефективнішим вирішенням цієї проблеми є діяльність громадських організацій, що підвищують рівень поінформованості осіб щодо послуг, які мають їм надаватися державними органами й установами, здійснюють правороз'яснювальну роботу, надають соціальну допомогу з працевлаштування та забезпечення побутових умов засуджених після звільнення з місць позбавлення волі [4].

Постпенітенціарний вплив є надзвичайно важливим в процесі ресоціалізації. Цей вплив забезпечується як зі сторони держави, так і суспільства через діяльність громадських організацій. Він є комплексом заходів правового, соціального, психологічного, медичного, трудового та адміністративного нагляду й контролю за наданням допомоги цій категорії осіб у працевлаштуванні, налагодженні ними соціальних та сімейних зв'язків з метою недопущення вчинення ними повторних злочинів.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що громадським організаціям належить провідна роль у забезпеченні належної реалізації прав і свобод осіб, що відбувають чи відбули покарання у пенітенціарних установах, а також їх соціальна адаптація та ресоціалізація. Проте діяльність таких організацій потребує постійного вдосконалення, так як життя будь-якої особи, її права і свободи, честь та гідність є найвищими соціальними цінностями кожної демократичної держави, тому необхідно визначити низку шляхів та механізмів вирішення цієї проблеми, які діятимуть на базі співпраці держави і громадських організацій.

Такими шляхами, на нашу думку, може бути:

- 1) збільшення кількості громадських організацій у сфері кримінально-виконавчої системи;
- 2) приділення особливої уваги ефективній діяльності громадських організацій у кримінально-виконавчій сфері на регіональному рівні: створення чіткого та узгодженого механізму координації діяльності центральних і місцевих органів ДПтС України;
- 3) своєчасне надання необхідної допомоги звільненим особам;
- 4) підвищення рівня поінформованості всього населення загалом та особливо осіб, що відбувають чи відбули покарання в місцях позбавлення волі про наявність таких громадських організацій та послуги, що ними надаються.

1. Конституція України. – К.: Велес, 2014.

2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17

3. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3160-17

4. Офіційний сайт Державної пенітенціарної служби України – www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index

В. Зелениця*

НОВЕЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Стабільність і динамізм законодавства цілком справедливо визнаються парними категоріями, які так тісно взаємопов'язані й взаємодіють одна з іншою, що їх роздільне існування неможливе. Стабільність закону про кримінальну відповідальність, з одного боку, є свідченням прогнозованої та усталеної політики держави у сфері протидії злочинності, бо створює умови для

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

належного опанування працівниками правоохоронних та судових органів основних законодавчих приписів і формування на цій підставі відповідної практики застосування норм Кримінального кодексу (КК), а з іншого – надає можливість кожному громадянину ознайомитися зі змістом законодавства про кримінальну відповідальність, а отже, бути обізнаним щодо того, якими заходами кримінально-правого впливу забезпечується його безпека, захист законних прав та інтересів. Таким, що витримав апробацію часом і довів свою ефективність, слід вважати й підхід до побудови системи КК України, а саме його поділ на Загальну та Особливу частини, систематизацію статей у Загальній частині КК відповідно до етапів реалізації кримінальної відповідальності, а в Особливій частині КК – за ознаками родового об'єкта кримінально-правової охорони.

За час дії чинного КК (а це майже 13 років) сучасні дослідники виділяють щонайменше три основні напрями його розвитку. Перший напрям не порушує концептуальних засад чинного КК і має на меті внесення змін і доповнень до конкретних норм або окремих інститутів Загальної та Особливої частин КК. Другий напрям передбачає істотні системні зміни, які тим не менше за своєю сутністю не порушують концептуальних засад чинного законодавства про кримінальну відповідальність, а, навпаки, розвивають, уточнюють їх. Третій напрям стосується вже радикальних, концептуальних змін законодавства про кримінальну відповідальність.

У світлі останнього напрямку окремої уваги заслуговує актуалізована після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України проблема запровадження до національного кримінального законодавства інституту кримінального проступку. Її розв'язання потребує надання відповідей на низку принципових питань: по-перше, щодо форми нового нормативного акта (відбудеться це шляхом змін і доповнень чинного КК чи відбудеться прийняття окремого Закону України «Про кримінальні (антигромадські, суспільно небезпечні) проступки»; по-друге, щодо критеріїв їх розмежування зі злочинами та адміністративними правопорушеннями.

Попри це ситуація, яка склалася сьогодні у сфері новелізації законодавства України про кримінальну відповідальність, викликає занепокоєння. Останні підрахунки засвідчують, що за час чинності КК 2001 р., в якому налічувалося 447 статей, було прийнято понад 150 законів України, якими були внесені відповідні зміни та доповнення до КК, загальна кількість яких становить 516, основна частка яких стосується Особливої частини КК. Сьогодні на розгляді Верховної Ради VII скликання перебуває 84 зареєстрованих законопроектів, що містять пропозиції про внесення змін до чинного КК України.

Привертає увагу й те, що в останніх законопроектах щодо внесення змін до чинного КК простежується прагнення розв'язати засобами кримінального права «болючі» проблеми сучасного українського суспільства. Сьогодні можна знайти немало прикладів того, як поява цілої низки законопроектів диктується не так нагальною потребою приведення законодавства про кримінальну відповідальність у відповідність до вимог швидkozмінюваних умов життєдіяльності сучасного суспільства й держави, як бажанням відгукнутися, відреагувати на ту чи іншу резонансну подію чи справу (прикладом є низка

законопроектів у сфері корупції, подолання хабарництва як правило, щодо збільшення санкцій Особливої частини КК тощо).

Як відомо, згідно з ч. 5 ст. 3 КК закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Але це зовсім не означає, що приписи таких міжнародних актів повинні втілюватися в національне законодавство шляхом звичайного їх копіювання, що, на жаль, зустрічається в багатьох законопроектах. Під час розробки таких новел подекуди зовсім не враховано, що у переважній більшості цих міжнародних актів, як правило, прямо зазначається, що закріплені в них приписи, по-перше, мають для держав-учасниць не імперативний, а лише рекомендаційний характер; по-друге, вжиття передбачених ними законодавчих заходів може здійснюватися державами-учасницями «згідно з основоположними принципами своєї правової системи» та з урахуванням її принципів права».

Зрозуміло, що імплементація в національне законодавство приписів міжнародно-правових актів повинна відбуватися не шляхом так званої прямої, первинної їх рецепції (запозичення, текстуального копіювання норм), а за рахунок належної їх трансформації на підставі врахування основоположних принципів національної правової системи, конституційних приписів, національних, законодавчих, культурних і ментальних традицій тощо.

На наш погляд, до перспективних напрямів підвищення якості сучасного кримінального закону доцільно віднести такі:

- подальша гуманізація кримінального закону;
- пояснення у кримінальному законі понять та термінів, що в ньому вживаються;
- виділення інституту кримінального проступку як окремої категорії правопорушень;
- законодавче закріплення правил кваліфікації діянь;
- вивчення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за окремі види злочинів;
- декриміналізація діянь за ознакою відсутності чи невеликого ступеня суспільної небезпеки;
- мінімізація оціночних критеріїв кваліфікуючих ознак матеріальних складів злочинів.

Y. Dorokhina*

THE OBJECT OF CRIMES AGAINST PROPERTY

Criminal law differentiated responsibility for offences against property relations based on type of property, the importance given to plundering as a tool against unreasonable and unequal distribution and redistribution of wealth. But at the same time, unanimity of opinions has not been observed in the issue of understanding the value of property protection in criminal law, and there were several concepts of understanding of object of offences against property.

* PhD, associate professor of civil and commercial law of National Academy of management.

The first concept of object of offences against socialist property offered to consider the right of property as the legal right [1, p. 15]. This conclusion was made based on the fact that property was a complex social phenomenon involving not only economic relations between people regarding material goods, but also legal relationship providing certain behavior between people regarding means of production as well as wears. Offences against socialist property infringe not on the actual social relations, but only on one part – right of property according to which right of possession, use and disposal of socialist property is exercised [2, p. 16].

Thus, property in legal sense is a superstructural phenomenon, specifically volitional and ideological connections between people, which are the external form of expression of social relations regarding appropriation of material goods, in this case «property» being concretized in the concept of right of property. It should be noted that at present, according to some criminal law experts [3, p. 475] public relations regarding possession, use and disposal of property should be considered the generic object of offences against property. In many cases property in this context is interpreted as property relationship related to possession, use and disposal of material goods by subjects of right of property. The second concept established that the particular area of social relations of socialist property protected by the law served as the object of offences against property. Determining social property relations rather than the right of property and legal property relations as generic object of offences against property was substantiated by the fact that social relations were primary and subjected to offence, while the law and legal relations were secondary and violated «concurrently». The object of offence is considered to be the substance, which the offence infringes upon – actual social relations protected by the criminal law. In this case, under the criminal acquisition of property of citizens entrenchment on right of property does not occur while it remains with the victim and does not transfer to offender with the property. Property being out of actual possession of the owner denies him first of all the opportunity to benefit from the lost property and carry out production of material goods by means of the lost property, consume, exchange and dispose of it at his discretion.

The object of offences against property in this case was considered the property itself, i.e. the attitude of individual (staff) to property item that belonged to him as towards his own. The term «property» often covered the totality of social and production relations, and in this sense property was identical to the economic basis of society. Classics of Marxism-Leninism defined property as fundamental, principal economic relations between people in view of or regarding the appropriation of material goods (instruments and means of production). However, at present the property continues to be considered as the direct object of offence (or certain forms of property are specified: private, state, municipal etc.). Moreover, at the time it was suggested to consider property relations in the wide sense, as the social relations of production, distribution and exchange of material goods intended for consumption; in some cases as a specific form of property, embodied in goods and materials that had exchange and use value.

The third concept by object of offences against property meant property as economic and legal concept involving factual and legal appropriation of property by particular individual or entity that had authority of possession, use and disposal

regarding this property, and had the exclusive right to transfer that authority to other persons. The above concept has absorbed all the previous concepts as well as concepts most common at the present, since property is a two-in-one category (economic and legal).

Thus, the main approaches to understanding property as the object of offences against the relevant group of criminal offences reduce to the following: a) property – is the economic relationship; b) property – is a legal value, c) property – is the economic relationship and right of property. Problems of understanding the property have not been exhausted given the adoption of the new criminal legislation. Most researchers continue to consider property as an object of criminal protection. However, there are new conceptions based on the idea of substitution of offences against property for property crimes intended to cover a wider range of unlawful acts, but understanding of property crimes today is not homogeneous as well.

1. Никифоров Б. С. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1952. – 177 с.
2. Матышевский П. С. Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в Украинской ССР / П. С. Матышевский. – К. : Изд-во Киев. гос. ун-та, 1972. – 202 с.
3. Кудашев Ш. А. Проблемы дифференциации уголовной ответственности за хищения чужого имущества (в законе и судебной практике) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ш. А. Кудашев. – М., 2007. – 25 с.

О. О. Звоненко*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

Норми, що забезпечують безпеку руху та експлуатації транспорту, існували у дореволюційному кримінальному законодавстві. Основна увага в «Кримінальному укладенні» 1903 р. приділялася в першу чергу забезпеченню безпеки руху та експлуатації залізничного, річкового та морського транспорту. Так, у гл. 30 «Пошкодження майна, шляхів сполучення, граничних і тому подібних знаків або інших предметів» встановлювалася відповідальність осіб, винних службовців «в пошкодженні для громадського користування водяних шляхів, шлюзів, водоспуску, греблі, мосту чи іншої споруди для переправи, судноплавства, попередження повеней» (ст. 557). У ч. 2 цієї статті передбачалася відповідальність за такі ж дії, якщо вони створювали небезпеку для життя людей. У ст. 558 говорилося про відповідальність за порушення безпеки залізничного руху або плавання, що могло виражатися в пошкодженні залізничних шляхів або рухомого складу залізниць, пароплавів і морських суден, а також про відповідальність за пошкодження попереджувальних знаків, встановлених для безпеки залізничного руху або судноплавства. Найбільш сувора відповідальність встановлювалася для осіб, які порушили правила безпеки з метою викликати крах будь-якого з названих видів транспорту.

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

Радянська влада з перших днів існування рішуче боролася з організаторами та учасниками контрреволюційних виступів, саботажів, розбоїв, погромів тощо. В обстановці господарської розрухи і важкого економічного становища боротьбі з транспортними злочинами приділялася увага тільки в плані боротьби з саботажем і шкідництвом. У першу чергу мав потребу в охороні залізничний транспорт. Тому вже 10 грудня 1919 р. Рада робітничої і селянської оборони прийняли постанову, згідно з якою дозволялося в належних випадках розстрілювати на місці осіб «за зловмисне руйнування залізничних споруд», тобто за дії, що створюють загрозу безпеці руху залізничного транспорту.

У Кримінальному кодексі 1922 р. спеціальних статей про відповідальність за безпеку руху та експлуатації транспорту не було. Однак вона регламентувалася нормами, які передбачали відповідальність за невиконання або порушення правил, встановлених законом або обов'язковою постановою для охорони порядку руху залізницями і водними шляхами. З 1923 р. відповідні статті були доповнені вказівкою на повітряні шляхи. Таким чином, дані норми поклали початок формуванню кримінального законодавства про транспортні злочини.

Відповідальність за злочинні посягання на безпеку руху залізничного, водного і повітряного транспорту передбачалася в різних главах Кодексу, що визначалося специфікою суб'єктивної сторони і суб'єкта злочину.

Так, при наявності контрреволюційної мети посягання на безпеку руху залізничного, водного або повітряного транспорту кваліфікованих як контрреволюційні злочини відповідальність була передбачена у відповідній главі. Аналогічні дії, вчинені без контрреволюційної мети, вважалися злочинами проти порядку управління (наприклад, вчинені при масових заворушеннях). У деяких випадках злочини, що посягали на безпеку руху та експлуатації транспорту, законодавець відносив до майнових злочинів. Кримінальний кодекс 1926 р. також містив норми, що забезпечували безпеку руху та експлуатацію транспорту. Наприклад, у ст. 75 передбачалася відповідальність за порушення правил безпеки на залізничному транспорті. Однак окремих норм про відповідальність за автотранспортні злочини в цьому Кодексі ще не було. У 1929 р. у нього ввели статтю про відповідальність за руйнування та пошкодження залізничного та інших шляхів сполучення, споруд на них, застережних знаків, рухомого складу та судів з метою викликати крах поїзда чи судна.

23 січня 1931 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про відповідальність за злочини, що дезорганізують роботу транспорту», відповідно з якою до Кодексу була включена ст. 59-3 в. До кримінально караних діянь були віднесені порушення працівником транспорту трудової дисципліни (порушення правил руху, недоброякісний ремонт рухомого складу та колії тощо), якщо ці порушення спричинили або могли спричинити пошкодження або знищення рухомого складу, колії та колійних споруд або нещасні випадки з людьми, несвоєчасну відправку поїздів і суден, скупчення на місцях вивантаження порожняка, простій вагонів та інші дії, що тягнуть за собою зрив (невиконання) намічених урядом планів перевезень або загрозу правильності або безпеки

руху. Це діяння законодавець відніс до групи державних, підгрупи контрреволюційних злочинів. Верховний Суд СРСР у постановках Пленумів від 26 травня 1932 р. і від 19 грудня 1936 р. орієнтував судові органи на діяння на залізничному і водному транспорті, ними кваліфікувалися також злочинні порушення правил руху на автотранспорті. Згодом Кримінальний кодекс 1926 р. доповнювався й іншими нормами, наприклад, про порушення працівниками цивільної авіації своїх службових обов'язків, якщо це спричинило чи могло спричинити пошкодження або знищення повітряного судна, обладнання для польотів або нещасні випадки з людьми; про відповідальність осіб, які досягли 12-річного віку, за вчинення дій, здатних викликати аварію поїзда.

Лише в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 15 вересня 1950 р. «Про кваліфікації злочинів, пов'язаних з порушенням правил руху на автотранспорті», роз'яснювалося, що при аваріях автотранспорту з людськими жертвами відповідальність водіїв, які не є працівниками транспорту, повинна наступати залежно від наслідків та характеру провини за статтями про злочини проти особи.

Таке вирішення питання проблему не вирішувало. Тому, в Кримінальному кодексі 1960 р., хоча і не була виділена самостійна глава, присвячена нормам про відповідальність за посягання на безпеку руху і експлуатації транспортних засобів, однак у ньому сформована досить чітка система транспортних злочинів.

Статті про відповідальність за такі діяння містилися в різних розділах Кодексу. У гл. I «Державні злочини» в підрозділі «Інші державні злочини» передбачалася відповідальність за порушення правил міжнародних польотів (ст. 84), порушення правил безпеки руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту (ст. 85), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 86).

У 1993 р. у розділ «Інші державні злочини» була включена ст. 86.2 (порушення правил безпеки при будівництві, експлуатації або ремонті магістрального трубопроводу). Разом із тим у розділі «Особливо небезпечні державні злочини» зберігалася відповідальність за диверсію (ст. 68) і шкідництво (ст. 69). У ст. 68 передбачалася відповідальність за «руйнування або пошкодження підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення: з метою ослаблення Радянської держави», а в ст. 69 – за вчинення з тією ж метою дії або бездіяльності, спрямованих, зокрема, на підлив транспорту тощо. Інші склади транспортних злочинів законодавець помістив у гл. 10 «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і здоров'я населення». Згодом ця глава доповнювалася новими статтями, які передбачали відповідальність за транспортні злочини.

На момент набрання чинності Кримінального кодексу 1960 р. у ньому містилися у гл. 10 статті про відповідальність за: порушення правил безпеки руху та експлуатації механічного транспорту працівником транспорту (ст. 211), такі ж порушення особами, які не є працівниками транспорту (ст. 212), і порушення чинних на транспорті правил (ст. 213).

У 1965 р. Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 3 липня в Кримінальний кодекс 1960 р. були включені статті про відповідальність за угон автотранспортних засобів (ст. 212.1), самовільну без потреби зупинку поїзда

(ст. 213.1). У 1968 р. ст. 212 була об'єднана зі ст. 211, так як законодавець визнав, що розмежування відповідальності за порушення правил безпеки руху і експлуатації механічних транспортних засобів залежно від ознак суб'єкта ні теоретично, ні практично не виправдано.

У тому ж 1968 р. Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 19 червня група транспортних злочинів була доповнена статтями про відповідальність за керування транспортним засобом у стані сп'яніння (ст. 211.1); за випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів (ст. 211.2). Пізніше ст. 211.1 була з Кодексу виключена, і він був доповнений ст. 211.3 (допуск до керування транспортними засобами водіїв, які перебувають у стані сп'яніння).

У 1973 р. розглянута група злочинів була доповнена ст. 213.2 «Угон повітряного судна». Крім глав 1 і 10 дві статті гл. 3 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи», на думку деяких вчених, мали б бути віднесені до групи транспортних злочинів. Це ч. 2 ст. 127 (залишення в небезпеці) і ст. 129 (ненадання капітаном судна допомоги потерпілим).

Приблизно з середини 1960-х рр. у теорії кримінального права стала виділятися група транспортних злочинів як підсистема «злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку і здоров'я населення».

Таким чином, до моменту прийняття у 1996 р. нового Кримінального кодексу в доктрині кримінального права склалася досить струнка система транспортних злочинів. І хоча деякі злочини цієї групи продовжували залишатися в розділі «Інші державні злочини», багато вчених висловлювалися про невідповідність родових об'єктів і ступеня небезпеки інших державних злочинів і транспортних злочинів. Разом із тим знаходилося все більше прихильників виділення всіх злочинів, що посягають на безпеку руху та експлуатації будь-якого виду транспорту, з урахуванням їх специфіки та спільності родового об'єкта в самостійну главу Кодексу.

У слідчій та судовій практиці виникали питання щодо кваліфікації та розмежування із суміжними складами діянь, що відносяться до транспортних злочинів. Наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 6 січня 1950 р. (з наступними змінами) зазначалося, що «в судовій практиці немає однаковості в питанні кваліфікації злочинів, які спричинили аварії суден, які не належать органам міністерств морського і річкового флоту».

На помилки у кваліфікації порушень правил безпеки руху механічного транспорту вказувалося і в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 6 жовтня 1970 р. (з наступними змінами). У теорії кримінального права розгорнулася дискусія щодо змісту глави про транспортні злочини: пропонувалося тяжкість покарання за транспортні злочини визначати не стільки наступними наслідками, скільки іншими обставинами (наприклад, знаходження за кермом водія в стані сп'яніння, особливо злісний характер порушення або ненадання допомоги потерпілому в аварії), включаючи ці ознаки в якості кваліфікуючих ознак окремих транспортних злочинів. Пропонувалися і привілейовані склади при наявності таких ознак, як обумовленість настання наслідків порушення правил руху діями інших осіб, наявність прихованих дефектів транспортного засобу, екстремальні умови ситуації.

Однак законодавець пішов іншим шляхом, уніфікувавши норми про транспортні злочини, за винятком трьох (ст. 265, 270, 271 КК), і сконструювавши їх залежно від тяжкості наслідків:

ч. 1 – заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю або великої матеріальної шкоди (у деяких нормах);

ч. 2 – смерть людини;

ч. 3 – смерть двох або більше осіб.

Об'єднавши норми про відповідальність за посягання на безпеку руху та експлуатації транспорту в самостійній главі Кримінального кодексу, законодавець зберіг колишні склади злочинів, доповнивши систему транспортних злочинів лише ст. 265 (залишення місця дорожньо-транспортної пригоди). Однак у статті, що передбачали відповідальність за проаналізовані злочини, були внесені істотні зміни і доповнення.

А. Н. Дутов*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ ОТ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

В последнее десятилетие количество опасных природных явлений и крупных техногенных катастроф на территории Российской Федерации ежегодно растёт, при этом количество чрезвычайных ситуаций и погибших в них людей неуклонно снижается. Это говорит о высокой эффективности предупредительных мероприятий и мероприятий по ликвидации чрезвычайных ситуаций. Вместе с тем риски природных и техногенных чрезвычайных ситуаций, возникающие в процессе глобального изменения климата, хозяйственной деятельности или в результате крупных техногенных аварий и катастроф, несут значительную угрозу для населения и объектов экономики.

Повышению эффективности принимаемых государством и обществом мер по обеспечению безопасности жизнедеятельности населения, уменьшению рисков возникновения и проявления чрезвычайных ситуаций, социальной защищенности лиц, вовлеченных в эту сферу деятельности, должно способствовать налаживание тесного взаимодействия с общественными организациями (объединениями) граждан, деятельность которых направлена в первую очередь на подготовку населения к преодолению последствий стихийных бедствий, экологических, техногенных или иных катастроф и оказание помощи пострадавшим, а также совершенствование механизма оказания государственной поддержки социально ориентированным некоммерческим организациям.

Так, по мнению С. П. Гришаева, поскольку общественная деятельность может осуществляться образованиями, не имеющими статуса юридического лица, следует указать на возможность использования понятия «некоммерческая организация» в двух значениях – широком и узком.

* аспирант Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации.

В широком смысле к некоммерческим организациям относятся все организации, в том числе не являющиеся юридическими лицами коллективные образования, созданные с общественно полезными целями и выполняющие социально-экономические функции, а потому, хотя и наделенные определенными правами и обязанностями, но не могущие выступать в гражданском обороте.

В узком, гражданско-правовом смысле под некоммерческими организациями следует понимать только те из указанных организаций, которые приобрели статус юридического лица [1].

Некоммерческой организацией является организация, не имеющая извлечение прибыли в качестве основной цели своей деятельности и не распределяющая полученную прибыль между участниками. Некоммерческие организации могут создаваться, в том числе в форме общественных организаций (объединений), учреждений, ассоциаций и союзов, а также в других формах, предусмотренных федеральными законами [2].

Примером тесного взаимодействия федеральных органов государственной власти, органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации и органов местного самоуправления в указанной сфере, посредством налаживания тесных взаимоотношений, закреплённых соответствующими соглашениями о взаимодействии и сотрудничестве, а также нашедшими своё отражение в нормативных правовых актах указанных органов, может служить модель взаимодействия и оказания мер государственной поддержки, выстроенная Общероссийской общественной организацией «Российский союз спасателей» (Россоюзспас), которая создана в целях консолидации усилий общества в решении проблем безопасности и спасения населения [3].

Одной из форм тесного взаимодействия органов государственной власти (местного самоуправления) и социально ориентированных некоммерческих организаций является участие последних в деятельности по профилактике и тушению пожаров и проведению аварийно-спасательных работ на территориях муниципальных образований, путём создания подразделений добровольной пожарной охраны.

Функционирование социально ориентированных некоммерческих организаций предопределено их правовой и экономической природой, а также стремлением человека создать комфортную и безопасную среду обитания и возможностью ее формирования по своему усмотрению, путем соединения интересов в различных организационно-правовых формах для социальных, благотворительных, культурных, образовательных, научных, управленческих и иных целей, направленных на достижение общественных благ [4].

В настоящее время социально ориентированные некоммерческие организации, в том числе и Россоюзспас, призваны осуществлять важнейшие государственные функции в сфере защиты населения и территорий. При этом одной из задач государства становится создание условий для деятельности и предоставление мер государственной поддержки социально ориентированным некоммерческим организациям, призванным оказывать содействие в деятельности специально уполномоченных органов государственной власти.

1. Гришаев С. П. Некоммерческие организации / С. П. Гришаев // СПС КонсультантПлюс. 2010.
2. О некоммерческих организациях: Федеральный закон от 12.01.1996 № 7-ФЗ // Собрание законодательства РФ. – 1996. – 15 января. – № 3. – Ст. 145.
3. Устав общероссийской общественной организации «Российский союз спасателей»: утв. 20.06.2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ruor.org/documents
4. Социальные аспекты глобального кризиса : сборник статей / под ред. А. А. Слинко. – Воронеж : ИПЦ «Научная книга», 2013. – 316 с.

І. Гнатенко*

ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Конституція України передбачає права робітників, реалізація яких повинна бути забезпечена сучасними правовими засобами. Враховуючи сучасні умови, розгляд проблем правового регулювання взаємин між роботодавцями й особами найманої праці є актуальним питанням. Для їх вирішення необхідно не лише закріплення певних прав за суб'єктами трудових відносин, але й створення правових механізмів, що забезпечуватимуть ефективний захист цих прав і реалізацію законних інтересів працівників і роботодавців.

Метою наукового дослідження є встановлення недоліків регулювання чинним законодавством порядку розгляду і вирішення індивідуальних трудових спорів.

Трудовий конфлікт – це зіткнення між роботодавцями і працівниками з приводу встановлення і застосування умов праці. Перебудова трудових відносин, нові форми застосування і використання праці істотно вплинули не лише на індивідуальні трудові відносини, а й на структуру організаційно-управлінських відносин, що виникають між роботодавцем, з одного боку, і трудовим колективом або органом, що його представляє, – з іншого. Непорозуміння виникають вже не між окремими працівниками і роботодавцями, а між групами працівників та роботодавцями. Тобто, у результаті існування двох видів відносин виникають і два види розбіжностей між суб'єктами цих відносин: індивідуальні і колективні.

Якщо трудовий конфлікт не вирішується його учасниками і виникає необхідність притягнення до його вирішення спеціальних уповноважених на це органів, то він переростає в трудовий спір. Розгляд трудових спорів у цих органах дозволяє реалізувати право громадян на працю і захистити його у випадку порушення.

Отже, питання вирішення трудових спорів є одним із основних правових інститутів трудового права, оскільки дає можливість захистити трудові права працівників і майнові права власника. Чинне законодавство має низку недоліків, які перешкоджають захисту прав та інтересів трудящих.

Насамперед слід зазначити, що етап досудового вирішення індивідуальних трудових спорів не відповідає Конституції України.

У Кодексі законів про працю України (КЗпП) необхідно закріпити правило, що спори про порушення трудових прав усіх категорій працівників без будь-

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

яких винятків можуть бути предметом судового розгляду. Розширення сфери судового захисту трудових прав працівників потребує створення судів, які б спеціалізувалися на розгляді трудових спорів і спорів про порушення соціального захисту громадян.

Разом із тим, розширення сфери судового захисту не повинно завадити подальшому використанню примирливих процедур для розгляду індивідуальних трудових спорів.

Крім цього, у законодавстві необхідно змінити порядок формування комісії з трудових спорів, які повинні формуватися на паритетних засадах. На сьогоднішній день комісія формується трудовим колективом на загальних зборах або конференції. Цей порядок порушує права роботодавця на участь у розгляді індивідуального трудового спору, тому пропонується змінити порядок формування комісії.

Доцільно також у законодавстві врегулювати питання про момент виникнення індивідуального трудового спору, оскільки відповідні норми в чинному кодексі відсутні.

Враховуючи, що трудові спори існують як індивідуальні, так і колективні, необхідно змінити назву глави 15 КЗпП України на «Трудові спори». У першій статті зміненої глави доцільно помістити поняття трудового спору і вказати, що вони поділяються на індивідуальні та колективні. Водночас друга стаття цієї глави повинна визначати сторони трудового спору. Така зміна КЗпП України повинна бути узгоджена з нормами Основного Закону та Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», норми якого не повинні дублюватись.

Отже, основними недоліками досліджуваної проблеми є прогалини чи колізії у чинному законодавстві. Проте як показує судова практика, справи з трудових спорів розглядаються і вирішуються судом в основному правильно. Тобто, не дивлячись на встановлені недоліки, інститут трудового права дає можливість захистити трудові права працівників і майнові права власника.

1. Конституція України : [офіц. текст]. – К. : КМ, 2014. – 94 с.

2. Кодекс законів про працю України : текст із змінами та доп. станом на 15 липня 2007 р. / Міністерство юстиції України. Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2007. – 151 с.

3. Трудове право України: Академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Ін Юре, 2007. – 536 с.

4. Іншин М. І. Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних конфліктів / М. І. Іншин // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 71–75.

О. І. Куц*

ОЦІНКА ЗАПАСУ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Перехід до ринкової економіки потребує від підприємства підвищення ефективності виробництва, конкурентоздатності продукції і послуг на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм

* провідний інженер Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

господарювання і управління виробництвом, активізації підприємництва тощо. Важлива роль у реалізації цієї задачі приділяється аналізу господарської діяльності підприємств. За його допомогою виробляються стратегія і тактика розвитку підприємства, обґрунтовуються плани й управлінські рішення, здійснюється контроль за їхнім виконанням, виявляються резерви підвищення ефективності виробництва, оцінюються результати діяльності підприємства, його підрозділів і робітників.

У наш час економічні кризи охоплюють усі галузі й види діяльності, тому вони багатогранні та залежно від сфери, тривалості й середовища функціонування мають свою специфіку. Кризи поділяються на певні види, що відображають різні сторони кризового процесу. Криза надвиробництва характеризується тим, що охоплює усі сфери господарства, її властиві велика глибина і тривалість, у ній відображається вся сукупність суперечностей і диспропорцій економічного розвитку. Надвиробництво виступає скоріше як соціальне явище, а не як кількісне співвідношення вироблених матеріальних благ.

При аналізі фінансового стану підприємства необхідно знати запас його фінансової стійкості. З цією ціллю попередньо всі затрати підприємства слід розбити на дві групи залежно від об'єму виробництва і реалізації продукції – змінні та постійні.

Змінні затрати збільшуються і зменшуються пропорційно об'єму випуску продукції. Це витрати сировини, матеріалів, енергії, палива, зарплати робітників на підрядній формі оплати праці, відрахування і податки від зарплати і виторгу тощо. Постійні затрати не залежать від об'єму виробництва і реалізації продукції. До них відноситься амортизація основних засобів і нематеріальних активів, суми виплачених відсотків за кредити банків, орендна плата, витрати на управління і організацію виробництва, зарплата персоналу на погодинній основі.

Постійні затрати разом з прибутком становлять маржинальний прибуток підприємства. Поділ затрат на постійні та змінні і використання показника маржинального прибутку дозволяє розрахувати межу рентабельності, тобто суму виторгу, яка необхідна для того, щоб покрити всі постійні витрати підприємства. Прибутку при цьому не буде, але і не буде збитків. Рентабельність при такому виторзі буде дорівнювати нулю. Розраховується межа рентабельності відношенням суми постійних затрат у складі собівартості реалізованої продукції до частки маржинального прибутку у виторзі.

При розрахунку рентабельності та запасу фінансової стійкості підприємства необхідно дотримуватися наступного алгоритму:

- виторг від реалізації продукції з відрахуванням ПДВ, акцизів тощо;
- прибуток;
- повна собівартість реалізованої продукції;
- сума змінних затрат;
- сума постійних затрат;
- сума маржинального доходу;
- частка маржинального доходу у виторзі, %;
- межа рентабельності;

– запас фінансової стійкості.

На початок року потрібно реалізувати продукцію, щоб покрити всі затрати. Це і є запас фінансової стійкості. На кінець року фінансова стійкість підприємства суттєво знизиться, так як для покриття всіх затрат потрібно реалізувати продукцію. Проаналізувавши загальний стан підприємства, можна зробити пропозиції з покращення фінансового стану підприємства.

1) Перш за все підприємство повинно реалізувати всю продукцію, що накопичується на складах. Реалізацією і просуванням продукції на ринок на підприємстві займається відділ маркетингу. Саме цей відділ має забезпечити просування товару не лише на вітчизняний ринок, а й за кордон. Введення сучасної моделі відділу маркетингу налагоджує зв'язок цього відділу зі всіма іншими відділами підприємства, що забезпечує їх ефективну роботу.

2) Зниження собівартості продукції дозволить підприємству бути конкурентоспроможним на ринку збуту. Таке зниження можливе за рахунок упровадження нової техніки, технологій, більш раціонального використання як матеріальних, так і трудових ресурсів, зменшення питомої ваги постійних затрат у собівартості продукції, адже зниження собівартості продукції прямо пропорційно впливає на збільшення прибутку підприємства.

3) Збільшення грошових коштів на розрахунковому рахунку підприємства збільшить коефіцієнт абсолютної ліквідності та дозволить підприємству брати довго і короткострокові позики в банку для фінансування поточної діяльності, які видаються лише платоспроможним підприємствам, у яких коефіцієнт абсолютної ліквідності відповідає нормі. Збільшення грошових коштів можна забезпечити за рахунок реалізації зайвих виробничих і невиробничих фондів, здачі їх в оренду.

4) Налагодження виробництва і розробки нових видів продукції зацікавить споживачів, а отримання ліцензій на виробництво «ходових» товарів дозволить стабілізувати і покращити фінансовий стан підприємства.

Н. В. Дараганова*

ПОНЯТТЯ «ОХОРОНА ПРАЦІ» У ПРАВОВІЙ НАУЦІ

Загалом питаннями охорони праці займаються не лише юристи, але й фахівці різних галузей науки: медицини, токсикології, хімії, психології, епідеміології, ергономіки тощо.

Попри висловлювання тези про багатоаспектність терміна «охорона праці» [1, с. 53], при розгляді цього поняття як правової категорії більшість науковців розглядають цю багатоаспектність лише в контексті галузі трудового права, найперше як один з інститутів трудового права. Наприклад, О. Мірошніченко вважає, що інститут охорони праці є одним із визначальних інститутів трудового права [2]. На думку П. Ізуїти, охорона праці як інститут трудового права представлена сукупністю правових норм, що регулюють відносини із забезпечення безпечних та здорових умов праці, а також спеціальних умов

* к.ю.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління».

праці жінок, неповнолітніх, інвалідів та осіб, які працюють на роботах зі шкідливими, важкими і небезпечними умовами праці [3]. Цю тезу поділяють й інші науковці з трудового права, наприклад, В. Прокопенко, Ю. Дмитренко, В. Венедиктов та інші.

Таким чином, поняття «охорона праці» насамперед можна розглядати з позиції того, що охорона праці є одним з інститутів галузі трудового права – як сукупність правових норм, що регулюють відносини щодо забезпечення безпечних та здорових умов праці, спрямованих на збереження життя і здоров'я працівників. Вказане розуміння охорони праці визначають як «вузьке» її значення.

У трудовому праві поняття «охорона праці» у широкому сенсі уособлює всі норми трудового права, є всією його сутністю [4, с. 232]. Відтак, у широкому розумінні охорону праці можна розглядати як поняття, що уособлює в собі весь масив норм трудового права, всіх його інститутів.

Охорону праці визначають також як принцип трудового права. Зокрема Ю. Дмитренко до основних принципів трудового права відніс принцип безпеки праці, тобто створення безпечних умов праці на виробництві, дотримання правил техніки безпеки праці тощо [5, с. 103].

Сьогодні, як відзначив У. Бек, вже сформована сукупність правових норм, яку можна вважати надшироким розумінням охорони праці. Ці норми належать до різноманітних галузей права, але об'єднані однією метою і завданнями – зберегти життя, здоров'я і працездатність працівника в процесі виконання ним своїх трудових обов'язків. Ці норми є предметом вивчення навчальних курсів з охорони праці, тісно переплетені з нормами трудового права, що визначають професійну безпеку і можуть позначатися єдиним поняттям охорони праці в надширокому його розумінні. Розглядаючи теоретичні аспекти поняття охорони праці, не можна зігнорувати і надшироке його розуміння, оскільки ця група норм володіє специфічними змістовними особливостями, які доповнюють і роблять цілісною характеристику такого юридичного явища, як «охорона праці» [4, с. 232–233].

Отже, багатогранність поняття «охорона праці» виявляється у тому, що його можна розглядати: 1) у вузькому значенні – як один з інститутів трудового права, як головну категорію галузі «Охорона праці», як легально визначене поняття; 2) у широкому розумінні – як поняття, що уособлює в собі весь масив норм трудового права, всіх його інститутів і є синонімом всього трудового права України; 3) як один із принципів трудового права України; 4) у т.з. «надширокому» значенні, враховуючи те, що норми охорони праці є предметом вивчення та розгляду не лише галузі трудового права, але й інших галузей права, в тому числі й адміністративного, кримінального, а також й інших галузей науки.

При розгляді поняття «охорона праці» у т.з. «надширокому» значенні слід враховувати, що нормами цивільного права врегульовані питання щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, або у разі смерті потерпілого; нормами кримінального права встановлено кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого чи

спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки; нормами адміністративного права врегульовані питання щодо державного управління охороною праці, державного нагляду та контролю за охороною праці, а також і питання застосування адміністративної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці.

1. Івчук Ю. Ю. Правове визначення поняття «охорона праці» / Ю. Ю. Івчук // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди: «ПРАВО». – 2012. – Вип. 18. – С. 51–57.
2. Мірошниченко О. Проблеми правового регулювання охорони праці на сучасному етапі / О. Мірошниченко // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 78–81.
3. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / П. О. Ізуїта. – Х., 2008. – 18 с.
4. Бек У. Багатоаспектність поняття охорона праці / У. Бек // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 228–234.
5. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підручник / Ю. П. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.

К. Затишна*

РОБОТОДАВЕЦЬ – ГАРАНТ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

На сучасному етапі економічного і виробничого розвитку країни пріоритетне місце посідає ефективність діяльності держави щодо удосконалення системи охорони праці, що забезпечить продуктивну роботу підприємств, установ, організацій, чим безпосередньо сприятиме покращенню зовнішньоекономічних зв'язків держави.

Окремі аспекти охорони праці досліджувалися в працях М. Гандзюка, Є. Желібо, М. Халімовського, З. Козака, М. Грищука, В. Кузнєцова, П. Бущенко, Н. Болотіної, В. Венедиктова, С. Попова, О. Реус, А. Цесарського, І. Шамшиної, П. Пригуби, І. Білик, Т. Усенко, О. Панасик, І. Козуб та інших науковців.

Метою цього дослідження є з'ясування ролі і завдань роботодавця у організації охорони праці на підприємстві та забезпеченні безпечних умов праці.

Під час даного наукового дослідження було проведено порівняння норм Кодексу законів про працю та норм Проекту Трудового кодексу. В ході аналізу було встановлено, що Проект Трудового кодексу написаний з великою перевагою на користь власників-роботодавців щодо встановлення режиму роботи, ухвалення локальних нормативних актів, спостереження за роботою працівника за допомогою технічних засобів, збільшення робочого часу; також роботодавцю пропонується надати право самостійно встановлювати режим роботи, що передбачає зайнятість у загальні вихідні дні, дні державних і релігійних свят та інші умови, що можуть обмежити права працівників.

Щодо охорони праці, то за Проектом нового Трудового кодексу визначено, що трудовий договір має містити також і умови охорони праці. За ст. 27 цього кодексу до обов'язків роботодавця віднесено зобов'язання створити працівникам належні, безпечні та здорові умови праці. Суто питанню охорони праці присвячена глава 9 цього Проекту, яка, порівняно з КЗпП України, ширше

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

описує обов'язки роботодавця щодо забезпечення охорони праці під час роботи, що є досить позитивним явищем. Ця глава також передбачає забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, миючими та знешкоджуючими засобами; молоком і лікувально-профілактичним харчуванням, забезпечення працівників гарячих виробництв газованою солоною водою, обов'язкові медичні огляди працівників певних категорій; покладає на роботодавця обов'язок розслідування нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, фінансування охорони праці. В Проекті Трудового кодексу наявні питання щодо регулювання праці жінок, інвалідів, неповнолітніх.

Для порівняння слід також провести аналіз забезпечення охорони праці за кордоном. За країну дослідження було обрано Польську Республіку. Так, Конституція Польщі регулює основні права працівників, а саме ст. 24 вказує, що праця знаходиться під захистом Республіки Польща. Держава здійснює нагляд за умовами праці. Ст. 66 Конституції передбачає право кожної людини на безпечні і здорові умови праці, спосіб реалізації цього права та основні обов'язки роботодавця визначаються законом. Права та обов'язки громадян у сфері охорони праці визначає Трудовий кодекс Республіки Польща. Так, глава 10 цього кодексу «Безпека і гігієна праці», розділ 1, передбачає основні обов'язки роботодавця, зокрема те, що роботодавець несе відповідальність за стан безпеки і гігієни праці: він зобов'язаний захищати здоров'я і життя працівників шляхом забезпечення безпечних і здорових умов праці з відповідним використанням науково-технічних досягнень. Ст. 237 Трудового кодексу встановлює, що роботодавець, який має чисельність працівників понад 100 осіб, організовує службу безпеки і гігієни праці (в Україні ця норма діє при кількості 50 осіб), якщо менше 100 осіб, то покладає обов'язки цієї служби на одного зі своїх працівників, а у разі відсутності компетентного працівника, може залучити до виконання такої діяльності іншу особу не з числа власного персоналу. Нагляд та контроль за дотриманням законодавства про працю здійснюють такі органи як Державна інспекція праці, Санітарна інспекція, що здійснює нагляд за дотриманням правил гігієни праці, Рада з охорони праці, яка складається з представників уряду, роботодавців, працівників, депутатів, сенаторів, а також фахівців в області охорони праці. В процесі формування безпечних умов праці на робочому місці бере участь сам роботодавець, співробітники, а також консультативно-дорадчий орган – виробнича комісія з безпеки і гігієни. Представницькі органи, такі як професійні спілки і громадський інспектор праці, виконують в основному наглядові і контролюючі функції за дотриманням роботодавцем правил охорони праці.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що організація охорони праці в Україні потребує вдосконалення та доопрацювання. Законодавство України потребує спрямованості на міжнародні засади у сфері праці. Але перш за все, потрібно звернути більшу увагу на забезпечення охорони праці саме роботодавцем, сприяти покращенню умов діяльності особи, яка використовує найману працю в цій сфері, адже саме власник несе безпосередню відповідальність за стан охорони праці і забезпечення безпеки та прав працюючих, що є однією з найважливіших засад Конституції України.

БЛАГОДІЙНІСТЬ В УКРАЇНІ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Людству притаманний потяг допомоги ближнім, нужденним знедоленим. Такою є незаперечна істина існування на землі людини розумної. Однак Homo sapiens є не лише людиною розумною, але й соціальною, що живе в оточенні до себе подібних, відповідно співпереживає іншим індивідам. Людині від природи притаманно піклуватися про інших. Вагомим чинником гуманності є благодійність.

До теми благодійності звертались вчені І. Гребцова, В. Самодурова, М. Подрезова, І. Таланчук та інші. Проте в сучасних умовах на проблему благодійності є необхідність поглянути по новому.

Відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» благодійна діяльність – це добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара [1].

Деяку історично-правову цінність мають положення попередньої редакції цього Закону України. Він визначав, що благодійництво – це добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги; специфічними формами благодійництва є меценатство і спонсорство; меценатство – добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у матеріальній, фінансовій та іншій підтримці набувачів благодійної допомоги; спонсорство – добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами набувачів благодійної допомоги з метою популяризації виключно свого імені (найменування), знака для товарів і послуг. Важливим також є тлумачення терміну «благодійна організація». Цим поняттям визначали недержавну організацію, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Загалом благодійна діяльність – це безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності. [3].

Таким чином, в юридичній літературі поняття благодійності висвітлюється у двох основних аспектах, по-перше, доктринальному, по-друге, законодавчому.

На доктринальному рівні більшість учених вважає, що благодійність – це прояв співчуття до нужденних осіб, яке здійснюють заможні особи. Однак частина вчених визначає додатковою метою благодійності розвиток науки, освіти та культури. Крім того важливо зазначити, що класично в попередні часи благодійність вважалася не правом, а моральним обов'язком багатих людей.

На наш погляд, усі вище зазначені складові є такими що відображають зміст благодійності, а саме це: моральний обов'язок багатих прояву співчуття до бідних; матеріальна допомога нужденним, внесок у розвиток науки, освіти та

* студентка Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

культури, поєднаний із позитивним виховним аспектом для широкої маси громадян.

Якщо подивитися, наскільки українські законодавчі норми відповідають вище сформованому змісту благодійності, то стане зрозумілим, що загальним критерієм для доктринального і законодавчого визначення є фактор допомоги нужденним, при цьому обов'язково зазначається, що метою такої допомоги може бути виключно популяризація свого ім'я (комерційної марки) при відсутності мети отримання прибутку. Ми в цілому погоджуємося із законодавчим підходом до розуміння благодійності. Однак, поняття благодійності має розглядатися окремо як із соціальної, так і з правової точки зору. І обидва підходи будуть влучними та правильними. Кожен із них визначає мету, яка, безумовно, є важливою у цій сфері, адже вона спрямована на допомогу людям.

1. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI // *Голос України*. – 2013. – № 22.
2. *Энциклопедический словарь*. – СПб. : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1891. – [Т. 4 А (8): Бос – Бунчук]. – 6, VI, 473–940 с.
3. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України 16 вересня 1997 р № 531/97-ВР [закон втратив чинність на підставі Закону № 5073-VI (5073-17) від 05.07.2012] // *Голос України*. – 1997. – 15 жовтня.
4. Гребцова И. С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) / И. С. Гребцова, В. В. Самодурова; под. ред. М. А. Подрезова. – Одесса : Астропринт, 2009. – 504 с.
5. Бесплатная раздача товаров, проведение благотворительных мероприятий, осуществляемых предприятиями самостоятельно // *Энциклопедия бухгалтера и экономиста*. – 2001. – № 18. – С. 8–12.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК СТРАН МИРА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ*

В. І. Надрага**

СОЦІАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досвід європейських країн свідчить, що соціальна політика все більшою мірою визначає темпи, характер і ефективність економічних процесів, стає надійним стабілізатором суспільного розвитку. Розвинені демократичні держави дійшли необхідності інституалізації механізмів подолання соціальних протистоянь, забезпечення соціальної злагоди і миру. Для сучасної України вельми актуальним є завдання використання відповідного досвіду європейських країн при належному врахуванні вітчизняної специфіки.

У світі склалася різна практика провадження соціальної політики. Відповідно до цього можна виокремити такі моделі побудови соціальних стратегій:

- ліберальна чи неоліберальна (США, Велика Британія);
- соціально-демократична (Швеція);
- консервативна (Німеччина).

Характерними рисами *ліберальної моделі* є:

- залежність від ринку;
- відносно висока стратифікація доходів;
- державна інтервенція, що регулює ринкові відрахування до фондів соціального захисту;
- фінансову основу складають приватні заощадження і приватне страхування, а не кошти державного бюджету

Соціально-демократична модель характеризується такими особливостями:

- незалежність від ринку;
- низька стратифікація, інтенсивне державне забезпечення і фінансування;
- перерозподіл матеріальних благ: багатий платить за бідного, здоровий – за хворого, молодий – за старого;
- фінансовими механізмами перерозподілу є державний бюджет і державні соціально-страхові фонди.

Консервативній моделі властиві:

- висока стратифікація доходів і соціального статусу;
- помірна залежність від ринкового внеску;
- незначне державне забезпечення з орієнтацією на некомерційних добродійників;

* в этом разделе представлены доклады участников IX Киевской международной школы аналитики «Kyiv International School of Analytics», которая проходила 1–30 апреля 2014 г. и была посвящена проблеме «Инновационное развитие национальных экономик стран мира в условиях глобализации».

** к.держ.упр., доцент, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.

– фінансовою основою є кошти підприємств і корпоративних соціальних фондів

Можна проаналізувати, яка з охарактеризованих моделей є прийнятною для України:

– ліберальна модель є непринятною, оскільки роль держави виявилася гіпертрофованою. Така модель вимагає наявності визначених економічних умов і розвинутого ринку та пофазового упровадження відповідних заходів для забезпечення мінімального життєвого рівня;

– проблематичним є застосування й соціал-демократичної моделі. Українці не готові платити високі податки заради того, щоб підтримати всіх тих, хто жебракують;

– нерозвиненість корпоративного сектору обумовлює неможливість упровадження консервативної моделі

На сьогодні в Україні сформувалася модель побудови соціальної стратегії, яка є похідною від сполучення західноєвропейського консервативного чи корпоративного соціал-капіталізму і північноамериканського лібералізму. Це проявляється у поєднанні суперечливих компонентів соціального забезпечення. Ознаками своєрідності моделі є відірваність економіки від суспільного розвитку, регіональна диференціація, нездатність вчасно виплачувати зарплати і допомоги внаслідок відсутності податкових надходжень, здійснено лише окремі кроки щодо реформування пенсійної та податкової системи.

Для визначення оптимальних шляхів побудови соціальної стратегії в Україні доцільно провести порівняння показників європейських країн за деякими параметрами: за рівнем співвідношення до ВВП в більшості країн ЄС робоча сила переоцінена. Зокрема, в шести країнах, які широко використовують так звану шведську модель соціалізму (Бельгія, Данія, Швеція, Франція, Італія, Фінляндія), робоча сила дуже переоцінена. Ще в 10 країнах робоча сила просто переоцінена. Лише в країнах Центрально-східної Європи робоча сила є недооціненою. У багатьох країнах ЄС видатки на соціальний захист населення та соціальну допомогу становлять від третини до половини ВВП на одного мешканця (Греція, Італія, Португалія, Ірландія); у країнах ЄС на 7% населення планети припадає 50% усіх соціальних витрат (див. табл.)).

Соціальна політика України

Загальна ефективність соціальної політики в Україні складає близько 30%, тобто лише третина загального обсягу соціальних витрат припадає на дійсно бідних людей, що мають середньодушовий дохід нижче прожиткового мінімуму, інші кошти розпорюшуються серед більш забезпеченого населення. Соціальна політика замість того, щоб зменшити соціальне напруження, перетворилася на один із суттєвих факторів його посилення.

За даними щорічного звіту «Купівельна спроможність Європи, 2013» Україна посіла друге місце в списку найбідніших європейських держав. Так, в Україні на одну людину припадає 2,206 тис. євро. Для порівняння: у Ліхтенштейні – 58,8 тис. євро; Швейцарії – 36,3 тис. євро; Норвегії – 31,8 тис. євро; Білорусі – 2,32 тис. євро; Молдові – 1,28 тис. євро.

У державному бюджеті України соціальна політика виділена окремим рядком і передбачає забезпечення низки соціальних законів, що встановлюють різні види соціальних допомог і пільг певним категоріям громадян, а також компенсації пенсійному фонду і фінансування соціальних пенсій.

Після здобуття Україною незалежності система пільг зазнала значного розвитку. Проте збільшення кількості пільг і розширення кола пільговиків не підкріплене можливостями бюджетного фінансування.

Систему пільг сьогодні регулюють близько 50 законодавчих актів, згідно з якими право на пільги має майже третина населення України.

Вартість задекларованих пільг становить понад 30 млрд. грн. на рік, що у кілька разів перевищує обсяг бюджетних коштів, які виділяються на пільги.

Чи можна українську соціальну модель адаптувати до загальноєвропейських параметрів? Більшість аналітиків вважають досить невдалими спроби окремих держав з перехідною економікою вибудувати одну із систем соціального забезпечення західного типу. Такі спроби спровокували хаос і плутанину, а також нерівність і соціальну деривацію. Модель соціальної політики тісно пов'язана з типом суспільства, в якому вона існує, і, відповідно, соціальна політика в різних типах суспільних систем реалізує різні функції. Головна проблема – в Україні не відбувалося наукового моделювання системи, яку хотіли створити. На державному рівні затверджували різні концепції, програми, проекти, однак їхні автори не переймалися цілісною моделлю ефективного розвитку, не враховували досвіду країн-сусідів, що інтегрувалися до Європейського Союзу, а віддавали перевагу власній національній моделі.

Основними стратегічними функціями в системі соціальних пріоритетів держави мають стати:

– домінуюча функція (соціальна стабільність, яка передбачає, що ресурси мають бути спрямовані на допомогу тим прошаркам населення, від яких можна очікувати реальних протестних дій);

– гуманітарна функція (ресурси мають спрямовуватися на підтримку найбідніших прошарків населення).

Ключовим напрямом соціальної політики повинно стати не стільки розширення заходів соціальної допомоги, скільки розвиток людського потенціалу, підвищення його якості як основи економічного зростання і суспільної динаміки на тривалу перспективу.

Для реалізації кожної з існуючих моделей необхідні різні типи ресурсів і методи їх використання. Хоча, незалежно від моделі соціальної держави, ефективною соціальною політикою є така, що має як економічний, так і соціальний ефект.

До практики соціального управління необхідне впровадження не соціальних мінімумів, а якісної системи соціальних стандартів з позиції нормальної життєдіяльності людини.

Методичні підходи до визначення норм і нормативів соціального забезпечення суттєво відрізняються у вітчизняній та європейській практиках. Більшість соціальних виплат в Україні прив'язана до розміру прожиткового мінімуму, тоді як в країнах ЄС вони виплачуються залежно від попереднього заробітку стандартного отримувача.

Досягнення європейських стандартів у соціальній сфері – рівня доходу, структури споживання, добробуту, зайнятості, фінансування соціальних програм, що забезпечують розвиток людських ресурсів, має пріоритетне економічне значення.

Можливості реалізації в Україні тієї чи іншої моделі соціальної політики полягає не стільки у фінансових чи інституційних обмеженнях, а в необхідності чіткого визначення місця і ролі держави у цьому процесі.

Г. К. Муханова*

САМООРГАНИЗАЦИЯ – СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ФОРСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

*«Безумен тот, кто, не умея управлять собой,
хочет управлять другими»*
Публилий Сир

Стратегия модернизации в странах с конституционными либерально-реформистскими режимами, к которым можно отнести многие государства Латинской Америки, имела свои особенности. Правительства этих республик в 1970-80-х гг. стремились обеспечить сочетание развития экономики с эффективной социальной политикой. В *Мексике* и *Венесуэле* – основных странах – производителях нефти в регионе – надежды на хозяйственный подъем связывались с ростом поступлений от экспорта углеводородов, цены на которые в 1973 г. резко поднялись. Но и здесь чувствовалось влияние неолиберальных концепций, в результате чего усилилось стимулирование крупного частного бизнеса – как местного, так и иностранного. Беспрецедентные масштабы приобрели финансовые заимствования за рубежом. В 1980-е гг. четко проявилась *уязвимость латиноамериканских моделей модернизации*, в той или иной мере основанных на принципах неолиберализма. В подавляющем большинстве стран экономический рост либо сильно замедлился, либо прекратился, что дало повод назвать эти годы *«потерянным десятилетием»*. В результате 1980-е гг. стали в Латинской

* к.э.н., доцент Казахского экономического университета имени Турара Рыскулова.

Америке периодом ухода с политической сцены диктаторских режимов. Однако позитивные политические изменения далеко не всегда сопровождались улучшением и стабилизацией экономического положения. До начала 1990-х гг. латиноамериканским странам так и не удалось развязать тугие узлы финансово-экономических проблем, придать импульс хозяйственному росту. Выход из сложившейся ситуации правящие круги вновь, как и в 1970-х гг., усмотрели в неолиберализме. В условиях глобализации влияние неолиберальных идей многократно возросло. На путь рыночных реформ встал и Казахстан.

Мексиканский кризис стал первым звеном в цепи социально-экономических и политических потрясений в странах Латинской Америки в 1990-е годы. «Неолиберальная передозировка» и «шоковая терапия», а также критическое увеличение зависимости государств региона от внешних факторов нанесли тяжелые удары по крупнейшим экономикам – бразильской и аргентинской. Особенно сильно пострадала аргентинская экономика, служившая в 1990-е гг. «витриной успехов неолиберальных реформ».

Одним из знаковых социально-политических последствий неолиберальных реформ и ослабления роли государства как общественного регулятора стал рост активности и влияния институтов *гражданского общества*. Этот процесс начался еще в годы борьбы за демократизацию, против авторитарных режимов и консолидировался на этапе рыночных преобразований. Причем, именно в условиях военных диктатур происходило становление движений и объединений, ставших основой независимого от государства гражданского общества. В ряде стран, прежде всего в Бразилии, на арене общественной жизни появилось мощное рабочее движение нового типа, из рядов которого вышли национальные лидеры новой формации, например, Луис Инасио Лула да Силва – президент в 2003–2010 годах.

Феномен самоорганизации населения в противостоянии репрессивной государственной власти, поначалу носивший неполитический характер, со временем приобрел политическое измерение, поскольку «гражданское общество становилось заменой, субститутутом политической оппозиции». В результате имевшие место в условиях диктатур отделение общества от политики и фактическая ликвидация публичной политической сферы обернулись формированием автономных институтов гражданского общества, которые вышли из-под государственного контроля. Это означало не что иное, как *частичный демонтаж существовавшей государствоцентричной модели взаимоотношений власти и общества*.

Главным последствием развития указанного процесса в период демократизации, а затем проведения неолиберального экономического курса было дальнейшее ослабление прямого воздействия политической власти на гражданское общество. Максимальное значение независимые общественные организации приобрели в годы кризисных испытаний на рубеже XX и XXI веков. В качестве иллюстрации приведем пример *Аргентины*, где эти явления проявились особенно ярко. В период 1998–2002 гг. произошло максимальное за всю историю страны ухудшение социальных показателей – индексов безработицы и бедности. Более половины населения оказалось за чертой

бедности, а работу потерял каждый четвертый экономически активный аргентинец.

Реализация названного курса в практическом плане и в общем виде – в качестве основных трендов – предполагает следующее:

- повышение роли государства (государственной власти) во всех сферах общественной жизни, начиная с экономики и заканчивая информацией;
- ослабление зависимости органов политической власти от традиционных групп давления, прежде всего местных и международных бизнес-сообществ;
- формирование новой модели государственно-частного партнерства, приоритетное значение в котором отводится национальным интересам;
- укрепление финансово-экономической суверенности, стремление диверсифицировать национальную экономику;
- усиление роли и влияния исполнительной власти за счет других ее ветвей (законодательной и судебной);
- отчетливое стремление власти ограничить автономию институтов гражданского общества, подчинить их государству;
- выстраивание своего рода «*полупартийной демократии*», когда при формальном сохранении демократического строя (со всеми его главными атрибутами) происходит значительное укрепление позиций одной партии (партийной группы), регулярно побеждающей на выборах и доминирующей в общественно-политической жизни. Речь, по сути, идет об **авторитарных тенденциях**, характерных для большинства стран «левого поворота»;
- концентрация властных полномочий в руках центрального правительства в ущерб региональным и местным управленческим структурам (с использованием, в частности, механизмов финансовых трансфертов);
- проведение мероприятий по снижению уровня бедности и сокращению неприемлемого разрыва в доходах между различными группами населения;
- ощутимое повышение реальных заработных плат и пенсий;
- субсидирование сравнительно низких тарифов на общественный транспорт и коммунальные услуги в интересах малоимущих слоев населения;
- широкое использование популистских и националистических лозунгов;
- активизация международных связей, расширение диапазона внешнеполитических и внешнеэкономических контактов, интенсификация внутрорегиональных отношений, настойчивое стремление участвовать в процессе формирования новых механизмов глобального регулирования (в частности, через «Группу двадцати»).

Проведенный анализ показал, что при всех цивилизационных, культурных и исторических различиях Казахстан со странами Латинской Америки роднит общий тип общественно-исторического развития, который может быть определен как **государствоцентричная модель**. Речь идет о следующем: государство (власть) сыграло и во многих случаях продолжает играть центральную роль в формировании национальной системы общественных взаимосвязей. Для такого типа развития характерна инверсия по отношению к классической парадигме, в рамках которой роль центрального структурообразующего фактора, мотора развития играют экономика и экономические отношения, а точнее – частное предпринимательство в самом

широком смысле слова. И в Казахстане, и в Латинской Америке наблюдался другой процесс, при котором государство выступало как ведущая, а часто – единственная сила, способная обеспечить хозяйственный рост и интегрировать общество.

В последнее время каждому гражданину Республики Казахстан, не безразличному к будущему своей страны, очевидно влияние негативных последствий на национальную экономику, проявляющихся в виде различной этимологии: кризисах, финансовой нестабильности, замедленном осуществлении модернизации и диверсификации экономики – это, несомненно, сказывается на замедлении развития Казахстана. Однако, не каждый человек, будь то управленец, государственный служащий или даже исследователь, задумывается о возможных причинах такого влияния и инструментах, которые помогли бы не только ослабить, но и конструктивно преодолеть эти негативные последствия. Логика целенаправленных государственных действий, мероприятий бизнес-сообщества и людей с активной гражданской позицией должна быть устремлена на консолидацию совместных усилий и реализацию разработанной политики, а также комплекса мероприятий, позволяющих обеспечить результативный прорыв Казахстана на мировую арену [1]. В экономике XXI в. в связи с возрастанием темпов изменений и степени неопределенности экономической среды увеличивается потребность в повышении адаптивности и скорости реакции на внутренние и внешние изменения. Современная экономика остро нуждается в исследовании проблем самоорганизации, выявлении механизмов и факторов социально-экономической стабильности и порядка для выработки эффективных средств регулирования и управления, определяющих благоприятные траектории экономического развития. Это требование становится одним из важнейших факторов конкурентоспособности Республики Казахстан как части мировой экономической системы. В Казахстане необходимо внедрять методiku современного управления экономикой, предполагающую резонанс организационных и самоорганизационных процессов, их согласованность, в результате чего экономическая система может иметь эффективную регуляцию и механизмы изменения качества социально-экономического развития. В процессе эволюции происходит в основном усложнение строения эволюционирующих объектов с целью их адаптации к внутренним и внешним условиям существования. А. Болонкин приводит доводы в пользу того, что системы, обладающие свойством повышенной сложности, становятся более устойчивыми, жизнеспособными, заполняют все доступное пространство и существуют до тех пор, пока резко не изменятся породившие их условия [2, с. 24].

Самоорганизация в экономической системе идет в направлении создания всё более сложных структур путём интеграции различных частей, развивающихся в разном темпе подсистем в эволюционные целостности. В сложных структурах, таких как национальная и региональная экономика, всегда существует проблема когерентности. Для построения эффективно действующей сложной структуры и формирования рациональных механизмов управления ею, необходимо когерентно соединить все структуры и подсистемы внутри неё,

синхронизировать темп их эволюции. В результате такой синхронизации подсистемы сложной экономической системы начинают функционировать и развиваться в одном темпе. Следовательно, для повышения управляемости, устойчивости и эффективности функционирования экономики, увеличения темпов её развития необходимо, чтобы все её важнейшие подсистемы, находящиеся на разных стадиях развития, были приведены к единому темпу эволюции, синхронизированы, и были правильно топологически организованы [3, с. 5–6]. Фундаментальное различие между развитием природных и общественных систем заключается в том, что самоорганизация в последних дополняется сознательной организацией. Поскольку в обществе действуют люди, одаренные волей и сознанием, преследующие те или иные интересы и ставящие себе определенные цели, они могут влиять на стихийные процессы, совершающиеся в обществе, корректировать и предупреждать их негативные последствия. Искусство управления социально-экономическими и гуманитарными системами во многом зависит именно от умения учитывать не столько различие, сколько взаимодействие между процессами самоорганизации и организации в этих системах. Тот факт, что спонтанный порядок возникает в ходе рыночного регулирования, был отчетливо осознан основоположником классической политической экономии А. Смитом: «Каждый отдельный человек старается употребить свой капитал так, чтобы продукт его обладал наибольшей стоимостью. Обычно он и не имеет в виду содействовать общественной пользе и не сознает, насколько содействует ей. Он имеет в виду лишь свой собственный интерес, преследует лишь собственную выгоду, причем в этом случае он невидимой рукой направляется к цели, которая не входила в его намерения. Преследуя свои собственные интересы, он часто более действенным образом служит интересам общества, чем тогда, когда сознательно стремится служить им» [4, с. 332]. Зачастую наши соотечественники даже не подозревают, что каждый формирует общую картину мира степенью развития своей личности и может внести существенный вклад в общечеловеческий банк процветания и успеха, начав с самопознания, самообучения, дисциплины, организации времени и гармонизации своей жизни. Все наши сограждане привыкли нещадно трудиться, успевая только отработать положенное время и затем броситься в рутину домашних дел.

При таких обстоятельствах трудно допустить мысль о том, что эффективное использование концепции самоорганизации может стать не только плюсом для конкретного человека, а действенным инструментом развития экономики целой страны. Казахстан находится на перепутье: развитие жёстких схем управления как дальнейшее углубление социального отчуждения и тем самым усиление неравновесного состояния экономики и социума, или же сознательно управляемое преодоление социального отчуждения и развитие самоорганизации социально-экономических систем.

В настоящее время существует целый арсенал современных управленческих технологий для развития самоорганизационного потенциала систем и субъектов. Сюда относят эволюционный менеджмент, сетевое управление, плоские матричные и дивизиональные структуры управления, корпоративная культура и корпоративные методы ведения хозяйства, тайм-

менеджмент и саморазвитие, интегративный менеджмент, стратегическое планирование и многие другие. В политической системе координат это звучит как развитие гражданского общества, демократизация, преодоление бюрократизма, развитие местного самоуправления и т.п. Новая парадигма управления рассматривает экономику как открытую самоорганизующуюся систему, обладающую эмерджентными свойствами, для управления которой необходимо знание и применение принципов эволюции и синергетики с целью продуктивного использования потенциала самоорганизации. Специалисты считают, что искусство управления сложной экономической системой состоит в выявлении программы самоорганизации системы, идентификации её собственной внутренней программы и тенденций развития при помощи современных средств социально-экономического прогнозирования и моделирования [5, с. 6].

1. Концепция проекта Государственной программы «30 корпоративных лидеров Казахстана».
2. Болонкин А. Постчеловеческая цивилизация / А. Болонкин // Энергия разума. – 2000. – № 1.
3. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 238 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
5. Афонасова М. А. Новые подходы к управлению экономическими системами с позиций эволюционной экономической теории / М. А. Афонасова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2007/1/Afonasova.pdf

У. Омирханова*

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ УРОВНЯ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Бедность представляет собой сложное явление, имеющее глубокие социально-экономические и культурно-психологические корни. Бедность относительна во времени и пространстве. Ее оценку и измерение необходимо проводить с учетом исторических условий развития каждой страны. Бедность в Казахстане, как и в других странах СНГ, предопределена трудностями переходного периода: общий экономический спад, неблагоприятные условия на рынке труда, а также неравенство при распределении национального богатства, возникшее по ряду геополитических и экономических причин на начальном этапе независимости, политической и экономической реструктуризации. Признавая важность решения проблемы бедности, Правительство Казахстана придает приоритетное значение развитию социальной сферы и занимается разработкой среднесрочных программ в области здравоохранения, образования и социальной защиты населения, которые направлены на дальнейшее совершенствование системы финансирования этих сфер жизнедеятельности.

Для решения проблемы бедности используется опыт стран с развитой экономикой. Измерение бедности в этих странах связано с разработкой

* студентка Казахского экономического университета имени Турара Рыскулова.

методологии, на основании которой можно определить, кого именно следует относить к бедным и как исчислять уровень бедности. Из анализа зарубежных публикаций можно сделать вывод, что критерии бедности в целом могут быть одинаковы, но их конкретный выбор для практических целей во многом зависит от достигнутого в стране среднего стандарта жизни и культуры. Основным критерием бедности служит уровень доходов, приходящихся на одного человека, что зависит от размера и состава семьи.

В мировой практике бедность чаще всего измеряется с помощью прожиточного минимума, на основании которого устанавливается черта бедности – уровень среднедушевого дохода, когда семья признается бедной. Черта бедности устанавливается через основные материальные потребности, а для этого выбирается минимальное количество различных товаров для их удовлетворения, а затем определяется, сколько будет стоить покупка. Уровень бедности в каждой стране определяется показателем, который представляет долю бедных в численности населения от 15 лет и старше.

Уровень бедности – это доля населения, выраженная в процентах, семейный доход которой находится ниже какого-то абсолютного уровня, который называется чертой бедности.

Важным инструментом государственной социальной политики является прожиточный минимум. В мировой практике он применяется в качестве критерия абсолютной бедности и называется «чертой бедности», под которой понимается минимальный уровень дохода, необходимый для удовлетворения основных потребностей человека. В Казахстане для измерения уровня бедности также используется прожиточный минимум [1–3]. Однако бедность, которая тесно взаимосвязана с экономическим неравенством, должна рассматриваться в контексте уровня благосостояния всех слоев общества.

Отличие городской и сельской бедности связано с неравными возможностями городского и сельского населения обеспечивать себе достаточный доход для создания условий достойного уровня жизни. В городах большое развитие получили строительство, торговля и услуги, также в городах традиционно находятся все промышленные объекты, что естественно, подразумевает относительно высокую заработную плату. В этой связи, уровень бедности в городах ниже, что связано с более высокой оплатой труда и более высоким уровнем образования горожан (см. табл. 1 и рис. 1).

Таблица 1. Динамика доли населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины

	2009	2010	2011	2012	2013
Доля населения страны с доходами ниже стоимости продовольственной корзины, в %%	1,33	0,75	0,50	0,02	0,15
В городской местности, в %%	0,68	0,40	0,15	0,13	0,05
В сельской местности, в %%	1,95	1,15	0,93	0,30	0,30

Рисунок 1. Доля населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины в разрезе местностей на 2013 год (составлено по данным источника [2]).

Государственная политика в отношении снижения уровня бедности в Казахстане декларируется как такая, что должна быть направлена не только на тех, кто уже находится в состоянии абсолютной бедности, но также способствовать предотвращению рисков наступления бедности. Для того чтобы определить, кто находится в зоне риска оказаться абсолютно бедным, рекомендуется использовать пороговое значение уровня дохода, равное двум размерам прожиточного минимума. Прожиточный минимум представляет собой минимальный денежный доход на одного человека, равный по величине стоимости минимальной потребительской корзины, которая состоит из стоимости продовольственной корзины и расходов на непродовольственные товары и услуги.

Стоимость минимальной продовольственной корзины рассчитывается ежемесячно путем умножения норм потребления продуктов питания на средние цены, сложившиеся на середину месяца в областях, что позволяет учитывать уровень инфляции по каждому региону. Состав нового продовольственного минимума корректируется с учетом сезонности того или иного продукта, и его доля составляет 60% стоимости прожиточного минимума.

Величина прожиточного минимума или размер его продовольственной части, как правило, используется в качестве критерия абсолютной бедности. Размер черты бедности зависит от реальных экономических возможностей страны и используется только для целей социальной защиты.

Как видно из данных рис. 2, численность населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины из года в год уменьшается. Если в 2009 г. доля такого населения составляла 1,33%, то в 2013 г. – 0,15%. Для выявления основной тенденции развития бедности использован метод экспоненциального сглаживания.

Используя график рис. 2, с той или иной степенью точности можно выбрать экспоненциальную зависимость. Уравнение тренда имеет вид:

$$Y = 2,6494 * e^{-0,569t}, \text{ где}$$

Y – доля населения с доходами ниже продовольственной корзины

t – год (2009 =1, 2010=2....2013=5)

С помощью полученного уравнения можно построить прогнозные значения доли населения с доходами ниже продовольственной корзины на 2020 год. Оно будет равно 0,0028% (t=12, $y=0.0028$), что, на наш взгляд, является неплохим показателем.

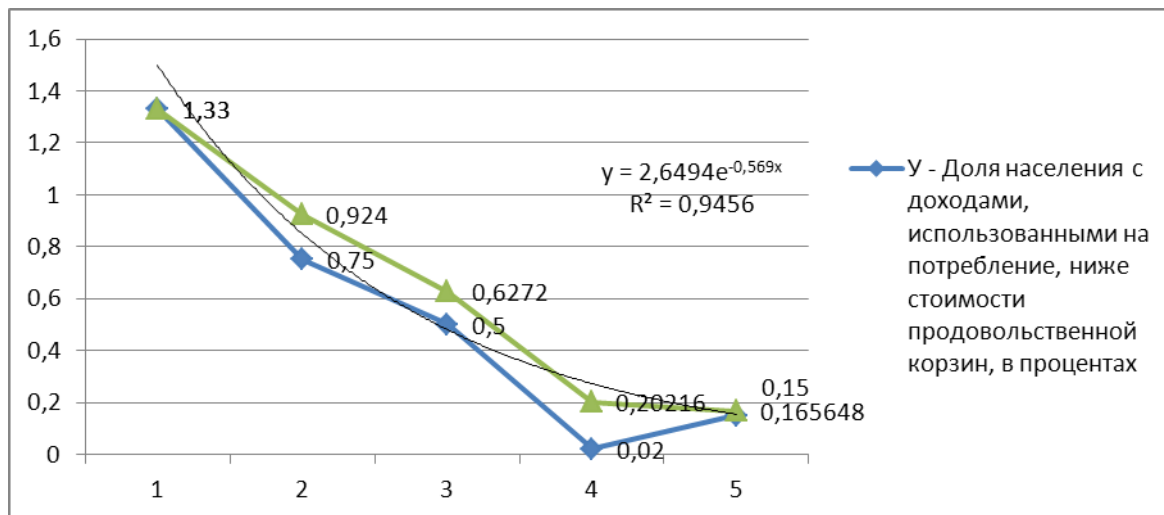

Рисунок 2. Доля населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины на 2013 год

Проследить показатель в разрезе областей за последние пять лет можно с помощью табл. 2.

Таблица 2. Доля населения, имеющая доходы ниже стоимости продовольственной корзины по регионам (глубина бедности) за период 2001–2012 годов, в %%

	Глубина бедности*											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Республика Казахстан	14,8	13,3	10,2	8,3	7,5	3,9	2,4	2,3	1,3	1,1	0,9	0,5
Акмолинская	12,2	12,1	9,4	9,7	8,5	7,0	4,5	2,1	0,9	0,8	1,3	0,8
Актюбинская	15,0	12,1	9,1	7,8	8,0	2,9	2,4	1,1	0,9	1,1	0,5	0,3
Алматинская	20,8	18,0	10,6	5,6	6,7	5,0	4,1	4,8	2,6	0,8	0,4	0,4
Атырауская	20,6	20,3	14,9	16,1	14,7	5,1	1,9	3,4	1,9	1,0	0,5	0,2
Западно-Казахстанская	13,9	15,8	8,3	7,3	8,3	3,3	2,2	1,8	1,2	0,6	0,9	0,5
Жамбылская	24,0	17,5	16,7	6,8	9,4	4,7	1,6	1,8	0,3	0,6	0,6	0,9
Карагандинская	11,3	9,6	7,5	6,4	5,0	5,0	1,7	1,2	0,6	0,7	0,6	0,4
Костанайская	15,0	16,7	15,9	12,0	9,7	3,5	1,4	1,3	1,2	1,0	0,9	0,5
Кызылординская	17,8	18,9	13,9	16,8	10,5	7,8	4,6	4,9	1,2	0,8	0,8	0,3
Мангыстауская	23,2	19,8	10,2	9,6	7,5	4,8	5,0	5,5	4,3	2,0	1,1	0,4
Южно-Казахстанская	19,0	13,1	13,2	10,4	10,0	2,6	2,3	2,4	1,9	2,4	1,8	1,0
Павлодарская	9,3	12,4	6,0	6,3	4,5	1,8	1,6	1,2	1,0	0,6	0,9	0,5
Северо-Казахстанская	6,3	11,2	8,3	8,7	7,1	5,6	3,0	2,3	1,1	0,8	1,8	1,0
Восточно-Казахстанская	12,3	11,7	9,1	8,6	6,6	2,3	1,9	1,8	1,2	1,3	1,5	0,6
г. Астана	1,6	1,5	0,9	0,8	0,8	1,0	0,3	0,3	0,8	0,6	0,4	0,2
г. Алматы	3,9	2,3	2,3	2,1	1,4	2,2	1,4	2,0	0,4	0,3	0,2	0,1

* Данные получены с использованием шкалы эквивалентности доходов.

Наибольшая доля населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины в 2012 г. наблюдается в Акмолинской (0,8%), Восточно-Казахстанской (0,6%), Южно-Казахстанской (1%) и Северо-Казахстанской (1%) областях. Наименьшая – в Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской областях и г. Алматы – доля составила 0.1%. Хотя доля населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины из года в год уменьшается, проблемой для Казахстана является неравномерность распределения доходов по областям.

Важными показателями, позволяющими определить, достигают ли своих целей социальные программы поддержки бедного населения, в каком объеме или где не достигают, являются такие показатели: доля бедных, глубина бедности, острота бедности.

В Республике Казахстан идеология снижения бедности в стране наиболее эффективно реализована в рамках специальных государственных программ. Среди государственных мер по снижению бедности выделяют:

- создание условий для роста производства и, соответственно, тем самым для увеличения денежных доходов населения;
- поддержание макроэкономической стабильности;
- проведение антиинфляционной политики;
- установление минимального размера оплаты труда;
- разработка социальных программ и механизмов их реализации.

Приказом министра труда и социальной защиты РК «Об определении черты бедности на первый квартал 2012 года» черта бедности в Казахстане устанавливается на уровне 40% от величины прожиточного минимума, рассчитанной Агентством по статистике РК за предыдущий квартал.

Политика государства должна быть направлена на решение проблемы занятости со специальным акцентом на безработицу среди женщин и молодежи, а также решение проблемы длительной безработицы. Другой проблемой, требующей решения, является повышение реальной заработной платы как минимум половине работников, особенно занятых в социальной сфере, на государственной службе и сельском хозяйстве. Государственная социальная политика также является важным компонентом стратегии снижения уровня бедности. Система социальной защиты населения должна предоставлять помощь людям при наступлении социальных рисков. Существующая в Казахстане система социальной защиты требует совершенствования для обеспечения ее эффективности и усиления адресности социальных выплат.

Социально-демографическая ситуация сложившаяся в стране свидетельствует о положительной динамике основных показателей, влияющих на качество и уровень бедности населения.

В целом, бедность, которая тесно взаимосвязана с экономическим неравенством, должна рассматриваться в контексте уровня благосостояния всех слоев общества. Согласно с Докладом «Цели развития ООН на пороге тысячелетия в Казахстане», государственная политика по снижению уровня бедности в стране должна быть направлена не только на тех, кто уже находится в состоянии бедности, но также способствовать предотвращению

рисков наступления бедности для других категорий населения [4]. Для определения групп населения, которые находятся в зоне риска оказаться бедным, ООН рекомендует использовать пороговое значение уровня дохода населения, равное двум размерам прожиточного минимума в стране.

В этой связи, бедность остается серьезной проблемой для Казахстана. Снижение уровня бедности, повышение уровня жизни населения являются приоритетными направлениями социально-экономической политики проводимой в Республике Казахстан.

Для снижения уровня бедности в регионах страны необходимо:

– содействие развитию предпринимательской инициативы безработных граждан путем предоставления материальной помощи для организации собственного дела, обеспечив приоритет жителям сельской местности;

– создание новых производств, расширение действующих предприятий, что позволит создать новые дополнительные рабочие места.

Перспективный рост денежных доходов обусловит положительные изменения в структуре расходов населения, связанные с определенным снижением доли потребительских расходов, увеличением расходов на социальное страхование и ростом сбережений населения.

Рост реальных денежных доходов населения позволяет решить проблему абсолютной бедности в стране и поднять качество и уровень жизни. Необходимо и дальше снижать неравномерность по доходам, увеличивая минимальную заработную плату и пенсию. Адресная социальная помощь, предоставляемая уязвимым группам (инвалидам, семьям, потерявшим кормильца и т.д.), также должна быть улучшена в плане назначения и эффективности.

1. Информационный ресурс Mojazarplata.kz. – Режим доступа: mojazarplata.kz/

2. Уровень жизни населения : статистический сборник. – Астана : Агентство Республики Казахстан по статистике, 2013. – 167 с.

3. Бедность в Казахстане: причины и пути преодоления. – Алматы, 2004. – 144 с. (Серия публикаций ПРООН в Казахстане).

4. Демографический ежегодник Казахстана : статистический сборник / Под ред. А. Смаилова. – Астана : Агентство Республики Казахстан по статистике, 2011 – 592 с.

Л. З. Мухамедалиева,* М. Конырбеков**

ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЕ В ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОМ ХОЗЯЙСТВЕ – ОСНОВА «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В Послании Президента Республики Казахстан (РК) Н. А. Назарбаева «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» одним из десяти глобальных вызовов XXI века была названа глобальная энергетическая безопасность. Первоочередным способом преодоления дефицита энергии является энергосбережение и повышение

* старший преподаватель кафедры государственного регулирования экономики Казахского экономического университета имени Турара Рыскулова;

** студент Казахского экономического университета имени Турара Рыскулова.

энергоэффективности [2]. Этому служит и Программа модернизации ЖКХ на 2011–2020 годы.

Жилищно-коммунальное хозяйство на сегодняшний день, как важнейшая отрасль всей экономики страны, переживает второе рождение, где уже работают и начали применять новые технологии строительства жилья и ремонта многоквартирных жилых домов, внедряют методы и способы энергосбережения, экономии тепла, воды и электрической энергии. Эта отрасль является основой для обеспечения социального комфорта и наиболее базовых потребностей населения.

Сегодня весь мир понимает необходимость перехода к «зеленой» экономике. Такая экономика направлена на сохранение благополучия общества путем эффективного использования природных ресурсов, которые в настоящее время подвержены истощению (нефть, газ), обеспечивающих возвращение продуктов конечного пользования в производственный цикл и рациональное использование неисчерпаемых ресурсов.

Переход на «зеленый» рост – это не просто единственная опция устойчивого развития, но и подготовка к грядущей третьей индустриальной революции, идеи которой основаны на широкой доступности возобновляемой энергии. Переход от «коричневой» экономики к «зеленой» экономике предполагает снижение энергоемкости ВВП страны до 10% к 2015 г., т.е. экономию до 9 млн. тенге. Для достижения данного индикатора важен переход сферы ЖКХ к низкоуглеродной, ресурсоэффективной экономике наравне с иными ключевыми секторами экономики, как промышленность и энергетика [1].

Потребление электроэнергии ЖКХ достигает сейчас более 22% всей электроэнергии страны, и самыми крупными потребителями электроэнергии в коммунально-бытовом хозяйстве являются жилые дома. Сегодня жилищный фонд Казахстана составляет около 280 млн. кв. м., и значительная часть городского жилого фонда была построена в 1960–1990 годы. В связи с чем они оборудованы неэффективными теплоизоляционными ограждающими конструкциями и системами теплоснабжения, что приводит к значительным тепловым потерям. Специалистами подсчитано, что до 70% теплотерь в обычном здании «обеспечивают» окна и двери. До 30% тепла теряется через кровлю и стены. В итоге на обогрев одного квадратного метра в Казахстане требуется в четыре раза больше топлива, чем в такой же холодной стране, как Финляндия: 240 против 82 кВт/кв. м. в год. Общие потери энергии в существующих системах теплоснабжения и горячего водоснабжения достигают в отдельных регионах Казахстана до 40%. Поэтому борьба со сверхнормативными потерями может принести значительный эффект. Потенциал энергосбережения в секторе теплоснабжения и теплопотребления по оценкам экспертов составляет не менее 20%, и 32% общего потенциала ресурсосбережения приходится в целом на ЖКХ. Поэтому актуальны вопросы «оздоровления» коммунальных предприятий страны путем внедрения ресурсосберегающих технологий и энергоэффективного менеджмента, развитие «зеленого» строительства и реновации старого многоквартирного жилого фонда. Немаловажен вопрос энергосбережения в быту, где во главе угла – формирование культуры энергопотребления каждого человека. А знаем ли мы,

что 40% электроэнергии расходуем на электробытовые приборы, которых ежегодно становится все больше и больше? Почти 30% электроэнергии уходит на освещение и более 12% – на приготовление пищи. Высокая идея о третьей индустриальной революции достижима только при участии каждого из нас персонально.

«Зеленая» экономика должна стать брендом среди общественности. Любой казахстанец должен понимать основную идеологию, заложенную в стратегии «зеленой» экономики. В связи с чем в марте текущего года создана Коалиция за «зеленую» экономику Казахстана, объединяющая неправительственный сектор Казахстана как общественное движение в поддержку инициатив «зеленой» экономики страны и продвижения ее основных идей. Влияние на самосознание населения путем пропагандистско-разъяснительных и культурно-массовых мероприятий в целях формирования эффективного собственника станет приоритетной задачей этой Коалиции. Модернизация ЖКХ, совершенствование системы управления твердо-бытовыми отходами позволят существенно снизить потребление энергии и воды, вторично использовать отходы с получением прибыли, также повысить качество и безопасность жилья, сократить расходы на его содержание [3].

Национальная палата жилищно-коммунального хозяйства Казахстана со своими партнёрами в 2013 г. в рамках Программы модернизации ЖКХ реализовала проект «Энергоэффективный микрорайон» в нескольких крупных городах страны. В результате была апробирована новая модель эффективного управления инфраструктурой микрорайона, которая позволит снизить расходы на энергоресурсы.

В целях информационной пропаганды политики энергосбережения и вовлечения широких слоев населения объявлен старт общереспубликанских акций «Эффективный собственник» плюс энергосбережение – основа успешной модернизации ЖКХ», и «Молодежь за модернизацию ЖКХ» (семинары, обучающие тренинги, флеш-мобы, мастер-классы и т.д.), со сроком март-декабрь 2013 года. Проведение этих акций поддержано Народно-демократической партией «Нур Отан», Объединением юридических лиц «Гражданский Альянс Казахстана», ПРООН/ГЭФ (Программа развития ООН/Глобальный экологический фонд), Акиматом города Астаны, АО «Казахстанский центр модернизации и развития ЖКХ».

На решение проблем в сфере ЖКХ направлена Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства до 2020 года. Основной целью Программы является обеспечение комфортных условий проживания населения и улучшение состояния коммунальной инфраструктуры. В Программе модернизации ЖКХ на 2011–2020 гг. определены три основных направления: модернизация коммунальных систем; приведение многоквартирных жилых домов в нормативное состояние; повышение эффективности жилищно-коммунального хозяйства. При этом ключевыми определены мероприятия по повышению энергоэффективности отрасли. Их реализация позволит не только снизить потребности в электрической и тепловой энергии, но и приведет к уменьшению выбросов парниковых газов [4].

Первоочередные направления развития «зеленой» энергетики в Казахстане

Проблемы: – рост выбросов парниковых газов; – потери при производстве/транспортировке энергии – 40%, при потреблении – 50–60%; – основа энергетики – уголь, доля которого в валовых выбросах растет до 66%.	Возможности: – 1 долл. США в энергосбережение дает отдачу в 2 долл. США; – один из лучших в мире потенциал по ветровой и солнечной энергии, значительные возможности для развития миниГЭС и утилизации органических отходов.
--	--

Подходы к внедрению мер по энергосбережению и повышению энергоэффективности в сфере ЖКХ:

1) Установление тарифов и финансовая поддержка.

Для повышения энергоэффективности фонда зданий можно использовать один или комбинацию описанных ниже вариантов:

– финансовая поддержка модернизации теплосетей, производственных мощностей и зданий в виде грантов, займов, налоговых льгот, субсидирования процентных ставок и т.д.;

– пересмотр тарифов на тепло для обеспечения большей автономности системы отопления. Эти действия должны сопровождаться установкой счетчиков, созданием тепловых подстанций и переходом к системе платежей за потребленное тепло.

2) Разработка механизма поддержки реализации мероприятий по энергосбережению и повышению энергоэффективности, в том числе через государственно-частное партнерство.

3) Предоставление мер государственной поддержки для формирования национальных отраслей по производству теплоизоляционных материалов, окон и труб с заводской теплоизоляцией и другого энергоэффективного оборудования и материалов.

Основными техническими мерами по энергосбережению и повышению энергоэффективности в ЖКХ и системе отопления являются:

– модернизация или замена старых и неэффективных котельных;

– при расширении или внесении иных изменений в систему теплоснабжения необходимо оценить возможность максимально эффективного использования доступных способов комбинированного производства тепла и электроэнергии;

– замена старых труб на новые, преизолированные. При этом наиболее приоритетен ремонт теплосетей малого диаметра, где на них приходится более 60% всей трубопроводной сети, а затраты составляют четверть от общего объема инвестиций в модернизацию всей системы теплораспределения, куда приходится наибольшая часть потерь;

– термомодернизация существующих зданий в момент проведения капитального ремонта с элементами энергосбережения;

– строительство новых зданий в соответствии с последними стандартами теплозащиты;

Для повышения энергоэффективности фонда зданий потребуются создание ряда благоприятных факторов для потребителя и производителя:

- а) доведением тарифов на тепло до уровня экономической окупаемости;
- б) установкой счетчиков, созданием тепловых подстанций и переходом к системе сбора платежей за фактически потребляемое тепло;
- в) разработкой мер по оказанию помощи социально уязвимым слоям населения в виде целевой адресной поддержки;
- г) финансированием модернизации тепловых сетей, производственных мощностей и зданий.

1. Электронное Правительство Республики Казахстан. – Режим доступа: egov.kz
2. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: egov.kz/wps/portal/Content?contentPath=%2Fegovcontent%2Fstate_plan&lang=ru
3. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности : обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.unep.org/greenecomony/Portals/88/documents/ger/GER_synthesis_ru.pdf
4. Исмагулова Г. Приоритеты зеленого развития: от идеи до реализации в Казахстане / Г. Исмагулова // Доклад на Казахстанской международной конференции «Механизмы сотрудничества для перехода к зеленой экономике: от стратегии к практике» в рамках выставки EcoTech-2013, 19–20 сентября 2013 г., Алматы

K. Janizakova*

EURASIAN ECONOMIC COMMUNITY: THREATS AND OPPORTUNITIES IN THE MONETARY SPHERE

An important outcome of twenty years of independent development of our countries and the CIS as a whole, Kazakhstan, Russia and Belorussia in particular, is to preserve the foundations of socio- economic, political and cultural unity, and the unity of the Eurasian space. Even in the absence of a clear concept of CIS development and regional integration processes, our countries have been able to keep the potential of trade – economic cooperation and development strategies come to form a single economic policy within the EEC, which allows us to speak about the future of the regional union, as well as the new opportunities it provides to its member countries.

Intensified integration processes in Russia, Kazakhstan and Belarus, which began with the Customs Union, continuing as a single economic space and planned as the Eurasian Economic Union, includes the phased development of economic integration in various fields, including in the area of monetary and financial relations between the three countries. Monetary and financial integration of the region is one of the key in the process of building architecture interstate integration association and at the same time the most important in terms of impact on the economic and even political sovereignty of the participating countries. In this regard, the process of integration in the financial sector should be carefully worked through and decisions – different special restrained [1]. Consider in more detail the possible direction of integration in this area, the most important of which may be the following:

* student of T. Ryskulov Kazakh Economic University.

- integration in the monetary sphere;
- formation of common investment instruments;
- the integration of financial markets.

Integration in the monetary sphere, usually identified with the only possible form – EEC transition to the single currency and is one of the most critical and controversial topics, so this area of potential integration need to consider in detail.

Restraint on the introduction of the single currency is justified, as this initiative could result in the opposite effect for Eurasian integration. The fact that the single currency requires a single emission center, the common central bank conducting the single monetary policy – such a system exists in the EU where there is a common European Central Bank. But even more important to have a unified Ministry of Finance, conducting a single budget and tax policy , as well as issuing common currency area for general debt securities. Such a system is not even in the EU, and attempts to centralize budgetary and banking processes, which are now being taken there, come with great difficulty. Without such system integration alliance is doomed to inconsistency in the conduct of macroeconomic and fiscal policy, because in different countries practice different approaches to budget expenditure, resulting in some of these countries budgetary expenditures exceed the capacity of their economies. This leads to a sharp increase in debt and budget deficits, which in conditions of monetary union quickly go beyond the boundaries of the problem and are common problems. To avoid this, there is only one way – while the Ministry of Finance and the general budget. But the overall budget is the actual centralization of all cash flows, rejection countries – members of the monetary union to conduct independent fiscal policies, fiscal policy that is de facto loss of fiscal sovereignty, control over the collection and spending their money on that no country in the EEC foreseeable future will not work. Attempts to create a single currency without a centralized fiscal policy and a single Ministry of Finance and pointless will have no effect [2].

Introduction of a single currency without a single budget will inevitably lead to imbalances between countries hypothetical monetary union. Now we are seeing such imbalances in the euro area, but we can recall our own experience – the destruction of the ruble zone in the early 90s: the more there was a single emission center already own budgets in the former Soviet republics, and each of them tried to increase their spending without regard neighbors and to the center, printing money. As a result, any hyperinflation, collapse of economic relations, payments crisis and other negative consequences. These two examples – a single ruble zone for virtually independent of the early 90's and today's Eurozone as a single currency without a single fiscal policy for all – show the consequences of hasty introduction of the single currency within the EEC. Therefore, the introduction of the single currency is strictly inadvisable in any form of association and integration into any time – either after 5 or 10 or 20–30 years. One currency can only be in one state [3].

However, the inadvisability of a single currency as a common means of payment does not mean hopelessness other forms of monetary integration, which can also be quite diverse. Among such may be mentioned, and the transition to interstate settlements in any of the currencies of the EEC, and the use of the currencies of the other participating members of the EEC as a reserve asset. But, in

our view, there are also opportunities for the creation of a common supranational currency that performs certain functions, but not substitute national currencies of the participating countries. The main function of such currency may be dominated it common to several countries within the EEC investment instruments issued under the same general large-scale joint projects. In the future, such financial instruments denominated in supranational currency could become a reserve asset, which will gradually replace the portfolios of central banks and sovereign funds EEC government bonds of developed countries, which is getting less and less reliable as reserves.

Forming common within the EEC / EEU investment instruments is, very relevant and promising direction of financial integration that due to a number of preconditions, including such as:

- the need to diversify the risks of investing funds from the national reserves, which are now almost entirely consist of debt obligations of the developed countries with very low levels of security a real asset;

- the possibility of solving large-scale problems of the economy and infrastructure of a transnational nature, which require significant resources and long-term nature of the relatively low cost;

- the increasing influence of the economy EEC / EEU on the world stage by joining the club issuers of reserve currencies and investment assets sought a wide range of international investors, and on this basis to strengthen participating countries as a growing center of global economic forces.

Low supply of debt in developed countries calls into question the safety provisions of the EEC, the data stored in liabilities. This means that in the future 5–10 years EEC countries may be faced with a sharp decline in recent years of accumulated foreign exchange reserves.

The second factor contributing to the need to create their own reserve assets and non-current is the need for development on existing backup resources their economies instead of financing projects in the USA and the EU, often directed against the CIS [4].

In the CIS countries themselves / EEC many challenges remain, which could be sent to the reserves in case of creation of adequate financing tools. Large-scale infrastructure projects, improving defense capabilities, the development of scientific institutions, projects for the development of human capital in health, education and other sectors, which are currently not implemented due to lack of financial resources could be financed through the issuance of new investment instruments, which were directed reserves of the central banks of the EEC.

Finally, an important factor for the formation of its own reserve assets is the potential for enhancing the integration of EEC on this basis. Strengthen the integration and interaction will promote multilateral character of the projects financed by the issuance of the proposed bonds, which will increase the interest of countries to cooperate in the project. On the other hand, the need to ensure the reliability of international bonds so as to conform to the backup status of the asset means that also require high reliability issuers. As a basis, the guarantor for such tools will eventually be the country – members of the project, they should be on a consistent basis adhere to high standards of financial discipline. This means that all

countries participating in the project will respect the framework of sound public finances and thereby eliminate the symptoms that are similar to those currently experiencing the EU countries that do not meet the provisions of the «Pact of stability». In turn, the coherent implementation of the EEC countries, standards of financial discipline, due to project a new world reserve asset will mean standardization of all economic systems and processes that will allow for more effective economic integration in other areas [5].

A key issue in the process of creating a new class of reserve assets, emitted within the EEC, is the problem of forming adequate emission mechanism. In this case, a number of serious problems, without which such instruments are not possible. The main problems of the organization issuing new common EEC bonds could become a new class of international reserve assets, are as follows: the problem of emission center – authority issuing the bonds; problem of the distribution of funds from the bond issue between the participating countries; currency problem of dominated financial instruments.

These measures will ensure the formation within the future EEU common market securities, which will be the final step in creating a functioning common economic space, and allow for free movement of capital, as well as serve as a further deepening of integration in all spheres of the economy on this basis.

1. Танас О. «В одной лодке». Странам Таможенного союза нужна единая валюта, заявил российский премьер Дмитрий Медведев / О.Танас [Электронный ресурс]. – Режим доступа: gazeta.ru/financial/2012/06/15/4628233.shtml

2. Таможенный союз не перейдет на единую валюту в ближайшие годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: tengrinews.kz/markets/tamojennyiy-soyuz-ne-pereydet-na-edinuyu-valyutu-v-blijajshie-godyi--201768/

3. Введение единой валюты в Евразийском союзе будет зависеть от успеха финансовой интеграции // Новости-Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: newskaz.ru/economy/20120618/3350308.html

4. Government debt. General government gross financial liabilities as a percentage of GDP // OECD iLibrary. Economics: Key Tables from OECD [Electronic resource]. – Access mode: oecd-ilibrary.org/economics/government-debt_gov-debt-table-en

5. Перспективы интеграции фондовых рынков России и Казахстана / Евразийский банк развития. – Алматы, 2010. – 56 с.

М. Станкевич*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РЕКЛАМЫ В РАЗВИТИИ СТРАН ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Таможенный союз (ТС) как форма торгово-экономической интеграции трех стран Беларуси, Казахстана и Российской Федерации функционирует с 2010 года. В настоящее время одной из основных его задач является активное и эффективное продвижение продукции, как по территории интеграционного формирования, так и в третьи страны. Важнейшим инструментом реализации данной политики выступает реклама, которая регулируется национальным законодательством каждой страны-участницы ТС (см. табл.).

* студентка Института предпринимательской деятельности (Республика Беларусь).

Таблица. **Определения категории «рекламы» в соответствии с национальным законодательством стран Таможенного союза**

Таможенный союз		
Республика Беларусь	Республика Казахстан	Российская Федерация
Закон Республики Беларусь «О рекламе» от 10.05.2007 № 225-З (ред. 03.01.2013)	Закон Республики Казахстан «О рекламе» от 19.12.2003 № 508-III	Федеральный закон «О рекламе» от 13.03.2006. № 38-ФЗ (ред. 30.01.2014)
Реклама – информация об объекте рекламирования, распространяемая в любой форме с помощью любых средств, предназначенная для неопределенного круга лиц (потребителей рекламы), направленная на привлечение внимания к объекту рекламирования, формирование или поддержание интереса к нему и (или) его продвижение на рынке (ст. 2).	Реклама – распространяемая и размещаемая в любой форме, с помощью любых средств информация, предназначенная для неопределенного круга лиц и призванная формировать или поддерживать интерес к физическому или юридическому лицу, товарам, товарным знакам, работам, услугам и способствовать их реализации (гл. 1, ст. 3, п. 1).	Реклама – информация, распространенная любым способом, в любой форме и с использованием любых средств, адресованная неопределенному кругу лиц и направленная на привлечение внимания к объекту рекламирования, формирование или поддержание интереса к нему и его продвижение на рынке (гл. 1, ст. 3, п. 1).

Законодательство стран ТС во многом схоже, хотя есть и различия. Основное его отличие от европейского законодательства заключается в том, что оно затрагивает в первую очередь прямую рекламу. Вне регулирования остаются разнообразные методы продвижения, направленные и на специалистов, и на население, хотя продвижение и в этом направлении есть. А также важным отличием является отсутствие в законодательстве обязательных, четко обозначенных требований к содержанию рекламы.

Тем не менее, инновационные технологии активно внедряются в рекламный инструментарий стран ТС и Единого экономического пространства (ЕЭП). В настоящее время инновации используются в различных областях рекламы, как в ее традиционных форматах, так и в нестандартных рекламных коммуникациях. Однако общие требования к рекламе включают необходимость ее достоверности и запреты на рекламу нелегализованной продукции; не имеющую разрешения экспертного органа; ненадлежащую рекламу.

Соблюдение этих требований является обязательным в соответствии с законодательством, как стран ТС, так и ЕС.

Исходя из этого, нами проанализирован ряд применяемых инновационных рекламных технологий в современных условиях. Так, среди наиболее перспективных и уже зарекомендовавших себя видов рекламы в странах ТС и за рубежом (Япония, Китай, Франция, Германия, США) является видеореклама в местах массового скопления людей с использованием технологии *InDoor TV* [4, с. 5]. Исследования показывают, что технологию InDoor TV активно используют в крупных супермаркетах, клубах, развлекательных торговых центрах, сфере компьютерных технологий, а также банковской и продуктовой.

Технология *интерактивного взаимодействия* (Just Touch), разработанная специалистами США, используется в странах ТС. Она позволяет отслеживать движение рук потребителя и с их помощью управлять функциями меню, расположенного на специальном табло. Благодаря сверхчувствительной сенсорной пленке, покрывающей поверхность информационного табло, система реагирует на любое, даже самое легкое прикосновение. Потребитель имеет возможность легко найти интересующую его информацию, проверить наличие товара, ознакомиться с программой заведения, при этом в поле его зрения постоянно попадает логотип рекламируемого бренда.

Технология *Ground FX* представляет собой сверхсовременную интерактивную проекцию, которая позволяет потребителю не просто наблюдать за рекламным сюжетом, но и принимать в нем участие, что достигается путем проецирования объемного изображения на плоскую поверхность.

Практическое применение на рынке рекламы стран ТС и ЕЭП нашла и японская технология *Free Format Projection*, которая поражает воображение и привлекает внимание любого, даже самого равнодушного зрителя [5, с. 17]. Она создает ощущение присутствия персонажей или других объектов в натуральную величину за счет особой обработки изображения, которое впоследствии проецируется на поверхность. Здесь фантазия рекламодателя может быть безгранична: виртуальная девушка, примеряющая наряды прямо в витрине магазина, огромная бутылка, танцующая у входа в развлекательный центр, консервная банка, прогуливающаяся в супермаркете и т.д.

Большое влияние на рекламный рынок стран ТС оказывают технологии *цифровой печати и цифровые медиа*. Так, в последние годы активно развивается широкоформатная печать, которая вносит серьезные изменения в способы нанесения изображений на рекламные поверхности. Сейчас любое изображение можно нанести практически на любую поверхность, что позволяет реализовывать самые смелые идеи дизайнеров и рекламных оформителей.

Анализ показывает, что развитие цифровых медиа позволяет внедрять в различные рекламные конструкции экраны, передающие статичный и видеоконтент посредством дистанционного управления. Немаловажную роль играет и эволюция источников света. Благодаря внедрению на рекламный рынок светодиодной подсветки стало возможным изготавливать плоские светящиеся вывески и постеры, подсвечивать изнутри мелкие объемные элементы, экономить на электроэнергии и обслуживании световых вывесок.

Эффективность инновационного подхода в рекламной деятельности нами оценена показателями развития национальных рынков рекламы стран ТС. Так, емкость рекламного рынка *Беларуси* за 2012 г. составила 122,6 млн. долл. США, что на 27,2 млн. долл. США больше, чем в 2011 году. В структуре доходов по видам рекламы выделяется наружная, которая составила по итогу 2012 г. 42,6%. На втором месте реклама на радио и телевидении – 28,5%, третьем – в печатных средствах массовой информации (26,9%) [1].

В 2010 г. на долю отечественных производителей товаров и услуг приходилось 58,1% от общей суммы договоров на выполнение рекламных работ, оказание рекламных услуг в Беларуси. В 2011 г. этот показатель

составил 57,7%, 2012 г. – 61,3%. Это свидетельствует о том, что отечественные производители больше внимания стали уделять маркетинговой политике и в частности рекламной деятельности на внутреннем рынке. При этом особое внимание предприятиями и организациями Беларуси отводится активным формам работы с потребителями и прямому взаимодействию с ними.

Рекламный рынок *Казахстана* является вторым по объему на территории стран ТС после РФ, третьим – в СНГ после РФ и Украины. Наиболее крупным его сегментом является телевизионная реклама, доля которой в 2013 г. составила 78,0% от общих рекламных затрат [2]. Активно используемые инновационные технологии характеризуют казахстанский телевизионный рынок 14 эфирными каналами, телеканалами локального вещания, порядка 40 кабельными операторами и операторами интернет ТВ. Продажа рекламных возможностей телеканалов осуществляется либо сейлз хаусами (TV Media Advertising Agency, Видео Интернешнл Казахстан, Arna Media Advertising), либо рекламными службами телеканалов самостоятельно.

Суммарный объем рынка рекламы *РФ* за 2013 г. в средствах ее распространения составил более 10 млрд. долл. США, что на 10,0% больше, чем в 2012 г. За исключением прессы все остальные медиасегменты рекламного рынка продемонстрировали положительную динамику. Объем рынка рекламы в сегменте BTL-услуг составил 2,8 млрд. долл. США, что на 13,0% больше, чем аналогичный показатель 2012 г. [3].

Также увеличилась доля Интернет-рекламы в общем рекламном рынке РФ. В 2013 г. реклама в сети составила уже около 22,0% рынка. Лидером по-прежнему осталась телереклама, доля которой достигает 47,0%. Тем не менее, еще в 2009 г. доля ТВ-рекламы была значительно выше и превышала 55,5% (доля Интернет-рекламы в 2009 г. колебалась в пределах 9,0%) [3].

В целом рекламный рынок стран ТС функционирует с учетом мировых тенденций, современных инновационных технологий в организации и управлении рекламой, активным использованием глобальной информационной сети – Интернет. Его дальнейшее развитие должно быть основано на комплексном системном подходе. Выбор такого решения проблемы обеспечит рост как в качественном отношении за счет повышения уровня конкуренции среди рекламных организаций, так и в количественном – увеличения спроса на данные услуги со стороны отечественных субъектов хозяйствования, а также потенциальных иностранных инвесторов.

1. Официальный сайт Национального статистического комитета Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: belstat.gov.by

2. Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по статистике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: stat.gov.kz

3. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gks.ru

4. Хапенков В. Н. Организация рекламной деятельности : [учебное пособие] / В. Н. Хапенков, О. В. Сагинова, Д. В. Федюнин. – М. : Академия, 2012. – 233 с.

5. Шарков Ф. И. Реклама в коммуникационном процессе : учебник / Ф. И. Шарков. – М. : Дашков и К°, 2012. – 346 с.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА

В условиях развития рыночных отношений инвестиции являются не только источником прибыли для предприятий, но и влекут за собой развитие экономики страны в целом. Украина имеет широкий спектр инвестиционной деятельности, но из-за нестабильности и недостаточности правовых гарантий защиты инвестиционных средств потенциальные инвесторы теряют желание проводить инвестиционную деятельность на территории страны.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует о всестороннем изучении проблемы инвестиционных процессов, которые широко представлены в работах современных экономистов. Эти вопросы исследуются не только отечественными, но и зарубежными учеными, среди которых стоит отметить таких, как А. Анискин, А. Асаул, М. Змиенко, В. Кучко-Бадина, В. Мамаев, В. Онищенко, Б. Райзберг, В. Ступницкий, Т. Семенова и другие. Однако много вопросов по оптимизации и развитию методических приемов оценки инвестиционной привлекательности, различных отраслей экономики регионов нуждаются в дальнейшем исследовании.

Целью этой статьи является изучение процесса привлечения иностранных и зарубежных инвестиций в экономику Донецкой области и перспективы привлекательности для инвестора.

Инвестиционная деятельность является одним из наиболее важных аспектов функционирования предприятия. Управление инвестиционной деятельностью является составляющей частью общего управления инвестиционным процессом на уровне государства, региона, отраслевого производства, которое охватывает организацию, стимулирование и контроль экономических отношений между субъектами в инвестиционной сфере.

Для инвестиционной привлекательности важную роль играет ответственность, надежность и своевременное достижение целей инвестора. Определение инвестиционной привлекательности конкретного предприятия осуществляется потенциальными инвесторами в процессе определения целесообразности капитальных вложений.

Донецкая область и в целом Донбасс имеют хорошие перспективы для привлечения инвестиций. Удачное месторасположение дает возможность выходить на европейское пространство через сухопутные транспортные коридоры, а также через порты Азовского и Черного морей. Кроме того есть возможность быстрого выхода к рынкам Турции и Ближайшего Востока. Расположение Донецкого региона на юго-востоке страны дает ему возможность граничить не только с областями Украины, но также с Ростовской областью Российской Федерации.

Анализ предыдущих исследований показал, что в последнее время рост объемов инвестиций имел положительную тенденцию к увеличению. Так, на

* студентка Донбасской государственной машиностроительной академии.

начало 2008 г. Донецкая область получила более 650 млн. долл. США, а к началу 2013 г. уже 2 млрд. 860 млн. долл. США.

Основным источником финансирования региона являются его собственные средства – это 72,6%. Все остальные средства разделяются на государственные (8,4%) и местный бюджет (3%).

Общей целью для развития региона является возрастание социального уровня населения, стабилизация финансовой безопасности региона и повышение уровня стабильности и устойчивости темпов экономического роста.

Донецкий регион входит в тройку самых инвестиционно привлекательных регионов. Об этом свидетельствуют рейтинги, подготовленные Киевским международным институтом социологии совместно с Институтом экономических исследований и политических консультаций [2].

Донбасс является крупнейшим промышленным, культурным и научным центром Украины. Основную часть промышленного комплекса составляют металлургия, машиностроение и угольная промышленность. Специализация региона обусловлена богатой минерально-сырьевой базой и выгодным географическим расположением в Украине. Этот регион знаменит еще и трудолюбием и талантами людей, проживающих на этой территории.

Донецкая область – самый богатый природными ресурсами регион Украины. Здесь находится 12% всех природных богатств страны. Запасы природных ресурсов позволяют обеспечивать нужды региона и поставлять их в другие области Украины. К таким полезным ископаемым относятся: каменный уголь, каменная соль, известняки и доломиты, гипс, мел, ртуть, каолин, огнеупорные и керамические глины, а также строительный и облицовочный камень. Неслучайно именно здесь находятся крупнейшие предприятия строительного комплекса страны, в частности, по производству кирпича и цемента. Также внедряются перспективные программы по разработке месторождений таких ископаемых, как полевой шпат, фосфориты, графит, железная руда, бентонитовая глина, полудрагоценные металлы и т.д.

Донбасс известен как место добычи каменного угля. Эту свою базовую характеристику регион не потерял и сейчас, добавив к своему потенциалу немалую долю промышленной и коммерческой деятельности.

Развитию сельскохозяйственной отрасли способствует богатая черноземом почва Донецкой области, предоставляющая широкий спектр возможностей для производства продукции. Общее пользование сельскохозяйственных угодий составляет около 2 млн. га всей площади региона. На территории области находится 414 сельскохозяйственных предприятий, функционирует 2132 фермерских хозяйства и 567 агроформирований рыночного типа. Основными видами производимой продукции в регионе являются птицы, рыба, говядина, свинина, различные виды овощей, озимая пшеница и семена подсолнечника.

Пищеперерабатывающая промышленность, занимая 8,8% в Донецком регионе, является значительно свободной нишей на рынке готовых продуктов питания. Эта отрасль – наиболее привлекательный сектор для вложения капитала. Пищевая промышленность на сегодняшний день является наиболее популярной среди инвесторов. Одним из инвесторов является всемирно

известная компания Cargill. Этот регион также специализируется на изготовлении алкогольных напитков. Один из крупнейших заводов по производству вин находится в Артемовске.

Производство товаров широкого потребления и легкой промышленности занимает малую часть экономики региона – 7,4%. В области находится около 400 предприятий, выпускающих товары для населения. Здесь производят обувь, одежду, холодильники, газовые плиты, трикотаж, мебель и многое другое.

Металлургия в регионе занимает 34,3% промышленности. На территории расположены 3 крупнейших металлургических комбината, 4 металлургических завода, 2 предприятия по производству труб, трубопрокатных и металлопрокатных заводов. Самые известные комбинаты региона – ПАО «Донецкий металлургический завод», ПАО «Азовсталь».

В Донецкой области находятся важные для Украины промышленные комплексы цветной металлургии. К этой отрасли относятся 7 предприятий, которые работают на вторичном сырье. Экспорт этой продукции направляется в более чем 50 стран мира: черная металлургия составляет около 70%, а цветная – около 20% товарной продукции.

Машиностроительный комплекс Донецкой области включает 220 предприятий – это составляет 15,9% экономики. Этот сектор обеспечивает большую часть Украины различными видами машин и оборудования. Все предприятия являются достаточно развитыми в инфраструктуре, это дает возможность поставлять сырье и материалы, необходимые для производства и реализовывать готовую продукцию.

Одними из крупнейших производителей машиностроительной продукции являются ПАО «НКМЗ», концерн «Азовмаш», СКМЗ.

Угольная промышленность составляет 13,6% экономики региона. На данный момент в регионе находится 101 шахта и шахтоуправление, 12 шахтостроительных предприятий, а также 33 обогатительные фабрики. Промышленные запасы угля на данный момент составляют 14,3 млрд. тонн, в том числе коксующегося угля в размере 7,5 млрд. тонн. Мощность угледобывающих предприятий составляет около 56 млн. тонн. В рамках реструктуризации угольной промышленности региона закрываются неперспективные шахты.

Нельзя забывать об электроэнергетическом комплексе Донецкой области, на который приходится 5,1% экономики региона. Электроэнергетический комплекс обеспечивает не только потребности области, но также позволяет экспортировать электроэнергию за пределы региона и обеспечивать другие области. Эта отрасль представлена единым комплексом генерирующих, сетевых, ремонтно-технических производств.

Малую часть занимает химическая промышленность, на нее приходится 4,6% экономики Донецкой области. Эту промышленность представляют 15 предприятий различного рода специализации, которые производят широкий спектр продукции, включая минеральные удобрения, соду, кислоту, пластмассы. Большую часть производимой продукции экспортируют в страны СНГ, Азии и Европы.

Помимо различного рода промышленности в Донецкой области развивается и туристический бизнес. Одним из наиболее привлекательных объектов этой отрасли является Святогорье с его красочными видами и уникальной флорой и фауной. В теплое время года можно посетить побережье Азовского моря с его курортными городами.

Донецкий регион очень привлекателен в инвестиционном плане. В области успешно работают немецкая компания по производству стройматериалов «Кнауф Гипс Донбасс», французская строительная компания «Лафарж Гипс», американская продовольственная компания по производству пивной продукции «Карлинг» и многие другие.

В Донбассе можно и нужно делать бизнес. Иностранные компании, которые приходят в регион, знают, что Донецкая область – территория, куда стоит вкладывать денежные средства. Можно выделить 10 причин, побуждающих к инвестированию в экономику этого региона:

- наличие опыта инвестиционной деятельности;
- развитая промышленность;
- развитая инфраструктура;
- выгодное географическое положение;
- доступ к рынкам Восточной Европы и Азии;
- налаженные международные отношения;
- высококвалифицированная рабочая сила;
- ведущее положение региона в Украине;
- богатые природные ресурсы и плодородные земли;
- специальный режим свободных экономических зон и территорий приоритетного развития.

Перспективы дальнейшего исследования этой проблематики могут быть связаны с разработкой теоретико-методологических рекомендаций для дальнейшего развития и привлечения инвестиционных ресурсов в экономику Донецкой области.

1 Мендоза-Вилсон Дж. Инвестиционная привлекательность Донецкой области / Дж. Мендоза-Вилсон // Систем Кепитал Менеджмент. Корпоративный блог [Электронный ресурс]. – Режим доступа: blog.scm.com.ua/ru/2011/10/20/investicionnaya-privlekatelnost-doneckoj-oblasti/

2 Головне управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.donetskstat.gov.ua/

K. Opielak* , J. Zubrzycki**

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMIES OF THE WORLD IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Innovation and competitiveness are two of the greatest development challenges posed by today's economies advancing globalization. Economic globalization in a short time changed the world economic order, bringing with it new challenges and opportunities. Europe cannot begin to compete in the new

* M. Sc. Eng. Institute of Technological Systems of Information, Lublin University of Technology;

** Ph. D. Eng. Institute of Technological Systems of Information, Lublin University of Technology.

environment until it is more novel and begins to respond more effectively to the needs of and consumer preferences.

Globalization of the economy determines the opening to the world, and it is characterized by competitiveness, innovation and efficiency. Innovation creates real benefits for societies, perceived both as citizens, but as a group of consumers and workers. Innovation accelerates and streamlines the production of and access to new products, processes and services. It is the key not only to create new jobs, build a society more environmentally friendly and improve our quality of life, but also to maintain the competitiveness of the European Union in the global market.

On globalization, its importance, size and consequences have already created a lot of papers. Views on globalization and its definitions are very different, often divergent, mainly due to the fact that it is multi-dimensional and multi-level process that can be analyzed from different points of view.

In economic terms, globalization frequently identified with the merger process of national economies and the creation of the world economy as a whole. In other words, globalization reflects the growing economic interdependence between countries of the world, is a manifestation of the integration of the world economy or the accelerated internationalization of the economic process [1, s. 103].

Information about events and activities taking place in remote areas of the world are coming to us faster and more often, gradually exerting increasing influence on our lives. It happens that we know much more about them than about what is happening in our vicinity. Thanks to modern technology and the free exchange have plenty of current information, we feel the closeness of the world and the speed of events, assimilate different patterns of behavior, we can see the world famous products and companies in our market, we are aware of sodium current growing importance and strength of various kinds of linkages with the international environment. On our decisions increasingly affect the effects of actions of people, companies, institutions functioning somewhere far in the world.

Globalization is a very broad and complex phenomenon in adjusting to the economic and social sphere. According to many scholars, globalization is the most fundamental process of change taking place in the world today [2, s. 7].

The globalization of markets means combining the various initially independent of the markets in different countries in transnational global markets. Thanks to the development of transport and telecommunications and the progressive liberalization of international trade in the borders of individual countries are becoming more open to foreign business entities. We define a measure of the globalization of markets, according to which the market is characterized by a generally similar customer needs, global customers and global segments [3, s. 24].

Markets determine consumers and their needs. The extent, to which the market is global, will depend on whether the needs of consumers in relation to the product or the service are similar throughout the world. The activities of global firms can be characterized as follows: it takes among them the constant search for the most profitable niches not only within the production process, but also other sectors of the economy, more and more often these services (eg, financial).

We constantly make buy-sell transactions of smaller companies, there is between them to frequent mergers. On the one hand, there is diversification, on the

other hand deeper specialization among groups of products. The most important issue for managers of global companies is to get as much profit for shareholders (shareholders). In an increasingly less time to make changes to their business development strategies. These companies are more responsive to changes in the environment than the other, very often make changes in their organizational structures.

The environment, in which organizations operate today, has changed dramatically over the past few years [4, s. 13]:

- The growing competition in global markets.
- It is expected more and more new products and services.
- We are dealing with changes in technology, occurring at a rapid pace.
- Becoming more assertive customers demand the highest quality, even in the case of traditional products and services.

Competitive and constantly changing environment may be inducing terror challenges for managers of different companies. You cannot count on the fact that this is a temporary situation. With the increase in customer expectations and global competition, it becomes obvious that we cannot count on a little rest and stability. The only constant thing will be change [4, s. 13–14].

The innate propensity for entrepreneurial activities, imagination, creativity and willingness to take risks will become the guides' company of the future practically necessary qualities and skills. Companies will have to accept chaos as the primary process, share knowledge as the leading force of the institution.

In the twenty-first century competition that makes the modern manager is constantly testing new concepts of total quality remodeling company function processes, creating key competencies, knowledge management, time management, continuous learning, and all this that the company was better than its competitors in order to it was more efficient to reached the upper hand.

International institutions and organizations should take into account not only the smooth operation of national governments, the profits of corporations and enterprises, but also what is the overarching value: sustainable raise the living standards of the vast majority of citizens of developed countries and developing countries. Just thinking about the unit could become an innovative lever to raise the global economy.

Unfortunately, not always apply a particular concept gives the expected results. New management concepts have a large force of attraction, because largely organize and simplify the reality, and that's what managers expect. However, caution is needed in the selection of new solutions, and the ability to implement change and patience, if not achieved immediate results.

To capture process and implement changes to work successfully, it must be embedded in the culture and structure that supports it. If introduced as the world's most perfect method of changes in backward company, it will still approach the change of ignorance [5, s. 341].

It is worth remembering that in times of constant change successful past does not matter. The company should be proud of their achievements, but must remember that past performance does not guarantee future success. Globalization has changed radically the methods and models of functioning of enterprises. There is

no doubt that we are now in a period of huge change in the socio-economic life.

As every social-economic phenomenon, globalization is associated also with new opportunities and challenges, but also new risks and threats – so it should be the most important, the most spectacular, and most interesting, even exciting phenomenon in the modern world [6, s. 27].

The benefits and risks of globalization are shown in the tables.

Table 1. Benefits of globalization

Advantages of globalization
<ul style="list-style-type: none">– access to an wide range of data source and information;– faster contact with other people and with the whole world;– opportunities of searching information about new products in the differed fields – all in real time;– intellectual development of man;– development of different types of companies and institutions, and the ability to use different sources of information (by the company), advertising and contacts between employees;– growth of national economies through the removal of barriers in the trade exchange;– the rise in goods quality;– stimulation of the economy – forcing the competitiveness (business change management methods and organization, reduce costs, maximizing profits);– popularization of the technical progress and new production technologies;– the opportunity of increased support to people in need, through various actions.

Source: own preparation

Table 2. Threats of globalization

<ul style="list-style-type: none">– products of countries with lower levels of development are usually relegated to the role of local products;– increase bureaucracy and the collapse of a number of entities such as – small, uncompetitive businesses, farms and small businesses;– limitation of national sovereignty by forcing accession to various international systems and organizational structures;– location production with less processing and more harmful to the environment in less developed countries;– sale of state enterprises to foreign investors, whose side effect is the reduction of employment or reduction in pay;– supporting the consuming lifestyle, so you can still sell more and more profits wind up not paying attention to the quality of life.

Source: own preparation

In conclusion, the main dimensions of globalization are [7, s. 13]:

- global competition,
- concentration of the property and capital,
- global cooperation between companies,
- new innovative policy,
- management based on knowledge and intellectual capital,
- the development of advanced technologies in the field of information and telecommunications, including the Internet.

Changes in the business environment, companies that are the result of globalization can be characterized in several points:

- markets higher is the supply of high quality than the demand for them,

- increasing complexity of products are increasing requirements for quality,
- increases in the incidence of innovation to production,
- follow a distinct change in the organization of production,
- followed by a shift to industrial production in less material-and energy-intensive products and processes,
- increasing importance of information, which is often the most important export commodity,
- growing importance of marketing and strategic management in a global context,
- changing laws and restrictions abroad.

The processes of globalization pose serious challenges to Poland. Processes of globalization cannot be prevented as well as you cannot go past them indifferently. There should be sufficient to no reaction, containing the program and specific actions in the long-term state policy aimed at increasing the benefits of globalization and minimize the associated costs or risks. This response should include both external factors, internal as well as basic development objectives.

1. Michałków I. Globalizacja a gospodarcze perspektywy rozwojowe / I. Michałków // *Gospodarka Polski wobec globalnych wyzwań rozwoju* / red. nauk. W. Kowalczewski. – Warszawa : Dialog, 2000. – S. 103–121.
2. Zorska A. Ku globalizacji. Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej / A. Zorska. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1998. – 263 s.
3. Kłosiński K. A., Masłowski A. Globalizacja sektora usług w Polsce / K. A. Kłosiński, A. Masłowski. – Warszawa : Wyd. Ekonomiczne, 2005. – 214 s.
4. Rummler G. A., Brache A. P. Podnoszenie efektywności organizacji / G. A. Rummler, A. P. Brache. – Warszawa : Polskie Wyd. Ekonomiczne, 2000. – 272 s.
5. Hammer M. Sztuka konkurowania w gospodarce XXI wieku. Plan działania / M. Hammer. – Gliwice : Wyd. Helion, 2006. – 358 s.
6. Flejterski S. Ryzyko, niepewność i globalizacja a rozwój mikro- i małych przedsiębiorstw / S. Flejterski // *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*. – 2006. numer specjalny. – S. 25–28.
7. Gierszewska G., Wawrzyniak B. Globalizacja. Wyzwania dla zarządzania strategicznego / G. Gierszewska, B. Wawrzyniak. – Warszawa : Poltext, 2001. – 268 s.

Д. Билак*

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАНКОВ И РИСКИ ВНЕДРЕНИЯ БАНКОВСКИХ ИННОВАЦИЙ

Конкуренентоспособность и эффективность работы банков во многом зависят от спектра услуг, которые они предоставляют физическим и юридическим лицам. Многие украинские банки могут предложить достаточно большой выбор кредитно-депозитных и карточных программ, расчетно-кассовых и валютных операций, зарплатных проектов. Инновации являются самым эффективным средством конкурентной борьбы, поскольку развитие инновационной деятельности повышает количество и качества услуг. Не все банковские учреждения способны реализовать инновационную деятельность, поскольку внедрение инновационной программы сопровождается высоким уровнем финансовых и инвестиционных рисков.

* студент Донбасской государственной машиностроительной академии.

Именно поэтому актуальной остается проблема развития инновационной деятельности как одного из факторов роста количества и качества услуг, и своевременное распознавание риска внедрения банковских инноваций, которые заключаются в необходимости формирования представления о риске конкретных нововведений и выявления границ его допустимого значения.

Проблемы инновационной деятельности банков и рисков внедрения банковских инноваций отмечены в научных работах и публикациях таких ученых, как А. Пересада, Т. Майорова, С. Егоричева, Т. Медведь, С. Леонов, Ю. Русанов, В. Брижко, А. Новицкий, Н. Поповенко.

В современной экономической литературе существуют разные по форме, но практически единые по смыслу определения сущности банковских инноваций. Большинство научных работников соглашаются, что банковские инновации являются результатом деятельности банка, направленной на получение дополнительных доходов в процессе создания благоприятных условий формирования и размещение ресурсного потенциала с помощью нововведений, которые содействуют получению прибыли клиентами. Банковская инновационная деятельность ориентирована на гармонизацию интересов банка, потребителей и общества в целом в рамках создания продуктов и услуг более высокой ценности, чем у конкурентов.

На данный момент в банковском секторе функционируют следующие инновационные программы:

- интернет-банкинг как альтернативный канал продажи банковских продуктов, которые есть одним из наиболее перспективных каналов, позволяющий финансовым учреждениям значительно снизить операционные затраты и улучшить качество обслуживания клиентов;

- инновационные банковские услуги – Интернет-эквайринг, Privat24, Mobile-Banking, Cash Management, мультивалютные вклады, эмиссия «привилегированных» пластиковых карточек, новые депозитные решения, оформление онлайн кредитов, использование драгоценных металлов в банковских операциях.

Интернет-эквайринг – это банковская услуга, позволяющая покупателям интернет-магазина быстро и удобно рассчитываться платежной картой за выбранные товары и услуги, а торгово-сервисному предприятию получать безналичные средства за реализованную продукцию. Оплату товаров или услуг покупатель осуществляют, используя карты VISA и MasterCard.

Преимущества интернет-эквайринга для интернет-бизнеса:

- повышение имиджа интернет-магазина;
- заказ и оплата товаров или услуг в режиме on-line 24/7;
- увеличение объемов продаж за счет «импульсивных» покупок;
- безопасность осуществления платежей через интернет-эквайринг;
- гарантия получения оплаты за товары или услуги;
- уменьшение рисков, связанных с оборотом наличных средств (исключаются ограбления курьеров, «человеческий фактор» и возможность расчета фальшивыми деньгами);

- автоматическое перечисление средств на счет компании по факту подтверждения выполнения заказа.

Преимущества интернет-эквайринга для клиентов интернет-магазина:

- удобство и простота осуществления оплаты товаров и услуг;
- возможность выбора способа оплаты товаров и услуг;
- возможность круглосуточного совершения покупок и их оплаты, не выходя из дома или офиса;
- отсутствие ограничений у клиента в наличных средствах.

На данный момент услугу интернет-эквайринга предоставляют такие финансовые учреждения, как ПАО КБ «Приватбанк», АО «Укрэксимбанк», ПАО «Райффайзен банк Аваль», ПАО «Первый Украинский Международный Банк», ПАО «Финансы и Кредит» и ПАО «Пивденный». В стадии разработки находится интернет-эквайринг в UniCredit Bank (ПАО «Укрсоцбанк»).

Система «Privat24» – это интернет-банкинг и самая большая в Украине платежная система, запуск которой состоялся в 2001 году. Внедрение системы принадлежит ПАО КБ «Приватбанк». Данная система позволяет получить доступ и руководить платежными картами клиента в режиме реального времени, а также производить оплату за услуги водоснабжения, электроэнергии, газа, интернета, связи и других услуг, получение цифровых подписей, оплату билетов и т.д.

Система Mobile-Banking позволяет владельцам платежных карт с помощью SMS-сообщений со своего мобильного телефона узнавать доступный остаток, зачисления, списания по карточному счету, карте, а также самостоятельно заблокировать платежную карту в случае ее потери или кражи.

Сервис Cash Management – это комплекс традиционных и инновационных продуктов по управлению денежными потоками как одного предприятия, так и крупной бизнес группы или организации с разветвленной филиальной сетью в Украине и за ее пределами.

Данный сервис имеет две услуги cash pooling и notional pooling.

Cash pooling – это система, которая позволяет консолидировать доступные средства участников группы на счете основной компании. Данная услуга удобна тем, что позволяет оперативно управлять остатками средств всех компаний бизнес-группы. Переводы осуществляются автоматически согласно с ранее согласованным графиком, поэтому клиенту не нужно формировать платежные документы для каждого перечисления. Также cash pooling позволяет минимизировать потребность в дополнительных краткосрочных займах, а, следовательно, в расходах на их получение и на выплаты по процентам.

С помощью услуги notional pooling группа компаний может получать больший процентный доход по остаткам на счетах.

Notional pooling – это виртуальное перечисление средств, которое позволяет компании получать процентное вознаграждение по совокупному остатку средств на всех счетах бизнес-группы, без необходимости «физического» перечисления средств с одного счета на другой. В процессе использования notional pooling никакого реального движения средств между счетами различных участников пула не происходит, но при начислении процентов остатки на счетах, входящих в пул, рассматриваются совместно.

Кроме того, notional pooling позволяет снизить расходы по овердрафту на одних счетах группы за счет «виртуального» покрытия позитивными остатками

на других счетах группы.

Преимущества использования продуктов «Cash management»:

- своевременное и корректное исполнение платежей с использованием локальных и международных платежных систем;
- возможность оптимизировать процентные доходы и расходы компании;
- эффективное управление расходами компании за счет прозрачной и конкурентной тарифной политики банка;
- использование стандартных международных форматов передачи информации и осуществления расчетов;
- оперативное распоряжение наличными средствами компании;
- использование современных технологий в управлении финансами компании, таких как электронные каналы проведения платежей и мониторинга состояний счетов через системы.

Одним из вариантов улучшения качества и количества услуг является внедрение банковскими учреждениями социальной системы помощи банкам в получении дополнительной информации о пользователях CRM (Customer Relationship Management – управление отношениями с клиентами).

CRM в банке – это единая база клиентов в истории отношений с ними, которая накапливается различными службами и системами, начиная с этапа маркетинга и продаж. CRM система аккумулирует как финансовую, так и поведенческую информацию о клиентах, что позволяет всестороннее оценивать риски работы с клиентом.

За счет встроенных средств управления процессами (workflow) CRM системы в банке обеспечивает автоматизацию операционных процессов взаимодействия с клиентами, помогает контролировать своевременность выполнения задач, делегированных другим службам.

Внедрение CRM системы в банке позволяет снизить риск ведения бизнеса, повышает эффективность работы руководителей и исполнителей, повышает эффективность продаж.

Любая инновационная деятельность сопровождается рисками, и такой риск можно определить как вероятность потерь, возникающий при вложении банком средств в разработку новых технологий и внедрения услуг. Такие вложения, возможно, не найдут ожидаемого спроса на рынке, и также при вложении средств в разработку организационных, управленческих, маркетинговых инноваций могут не принести ожидаемого эффекта. По данным исследований научных работников, положительным результатом заканчиваются не больше 5% инновационных проектов.

Инновационный банковский риск определяется такими факторами:

- законодательной неурегулированностью деятельности банков в сфере нововведений;
- зависимостью банковского учреждения от влияний внешней среды;
- неопределенностью целей банка или их приоритетности;
- влиянием конкуренции, которая часто бывает недобросовестной;
- недостаточным уровнем подготовки персонала.

Эффективное управление риском внедрения банковских инноваций должно включать следующие компоненты:

- раннюю и наиболее полную идентификацию рисков определенного проекта;
- учет не только опасности, а и возможностей улучшения параметров инновационного процесса;
- проведение анализа и ранжирования рисков;
- установление лиц, ответственных за контроль вероятных угроз;
- заблаговременное создание планов действий в случае проявления рисков;
- регулярное отслеживание и избежание проблем, которые возникают.

На основании проделанной работы можно делать вывод, что активное внедрение инновационных банковских программ позволит банкам увеличить свою прибыльность, расширить клиентскую базу и повысить свою конкурентоспособность. Кроме этого, банковские учреждения могут быть успешными лишь тогда, когда они могут контролировать принятые риски, которые будут находиться в пределах их финансовой возможности.

Управление рисками инновационных программ является не только приоритетной задачей инновационной политики государства, но и каждого отдельного банка, поскольку основным двигателем экономического роста являются внедрение инноваций.

Процессы привлечения инвестиций в Украине достаточно высокие, потому с каждым днем возникает потребность в поиске и использовании новых идей и решений, которые дали бы возможность максимально эффективно использовать имеющиеся ресурсы и возможности банков ради достижения поставленных целей и задач.

1. Леонов С. В. Інноваційний пакет послуг як інструмент антикризового управління банківськими установами України / С. В. Леонов // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2011. – № 1. – С. 1–2.
2. Погореленко Н. П. Фінансові інновації у розвиток банківського сектору / Н. П. Погореленко // Научно-технический сборник. – 2003. – № 54. – С. 56–64.
3. Полищук А. И., Зварыкина Е. Б. Коммерческие банки: новые услуги и инновационные технологии коммуникации / А. И. Полищук, Е. Б. Зварыкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.i-free.com/industry/articles/572
4. Поповенко Н. С., Марченко Н. Б. Інноваційні процеси у банківській справі / Н. С. Поповенко, Н. Б. Марченко // Економічний простір. – 2008. – № 15. – С. 99–104.
5. Теоретичні аспекти банківських інновацій / С. Б. Єгоричева // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 86–96.

Д. Голубцова*

ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В современных интеграционных условиях наблюдается значительная потребность предприятий в финансировании, которое может быть осуществлено в форме кредитования или инвестирования. Однако каждый регион имеет свои особенности, что выражается в инвестиционном климате региона – это совокупность различных условий, таких как социально-

* студентка Донбасской государственной машиностроительной академии.

экономические, политические, экологические и многие другие, определяющие объемы и темпы привлечения инвестиций в основной капитал региона.

Поэтому из-за различного инвестиционного климата каждый регион обладает отличительной инвестиционной привлекательностью для потенциальных инвесторов. Необходимо отметить, что на инвестиционную привлекательность региона влияют такие факторы: инвестиционный потенциал региона и региональные инвестиционные риски.

Значительный вклад в исследование инвестиционного климата внесли такие ученые, как А. Пересада, В. Савчук, Ю. Макогон, Т. Майорова и другие.

В настоящее время существует необходимость в мониторинге изменения инвестиционной привлекательности, как предприятий, так и регионов Украины, что связано с нестабильностью политической, а, следовательно, и экономической ситуации в Украине.

Киевский международный институт социологии в партнерстве с Институтом экономических исследований и политических консультаций представили рейтинг инвестиционной привлекательности регионов на 2013 г. Была охарактеризована инвестиционная привлекательность 27 регионов Украины по 19 показателям. Анализ проводился по 3 направлениям и включал в себя оценку 10 жестких и 9 мягких факторов.

Среди жестких факторов выделялись такие факторы, действие которых в краткосрочном периоде изменить очень сложно или практически невозможно. К ним относятся:

- географическое расположение;
- природные ресурсы (водные и земельные);
- инновационный потенциал, трудовые ресурсы (здоровье, доступность, качество);
- потребительский сегмент;
- бизнес-сегмент, инфраструктура.

Среди мягких факторов, т.е. тех, которые возможно изменить в краткосрочной перспективе, выделяют:

- деловой климат;
- открытость власти;
- деловой оптимизм;
- успешный опыт;
- правила и процедуры (эффективность госорганов, административные процедуры, соблюдение прав собственности, коррупция, налоги и сборы).

В свою очередь, жесткие факторы в большей степени касаются инвестиционного потенциала региона, а мягкие – рассматриваются как барьеры развития производственно-коммерческой деятельности.

Согласно данному рейтингу инвестиционной привлекательности лидерами являются Харьковская (1,51927 балла), Львовская (1,482541 балла) и Донецкая (1,470753 балла) области [1].

Однако необходимо отметить, что в связи с политической ситуацией в Украине интерес европейских инвесторов к стране снизился, поэтому наблюдается падение сумм инвестиций в украинскую экономику.

Оценка инвестиционного климата субъективна, так как каждый инвестор и зарубежный, и отечественный по-разному оценивает будущие риски и выгоды предложенного проекта. При выборе объекта инвестирования нельзя полагаться только на одну методику оценки инвестиционного климата и инвестиционного привлекательности региона. Это обусловлено тем, что каждый из разработанных методов имеет свою специфику, ряд недостатков, которые необходимо учитывать. Также важным является и анализ потенциального объекта инвестирования в отдельности, его финансовой устойчивости и перспективы развития.

Принимая во внимание изменчивую политическую ситуацию в Украине, а именно референдум в Крыму, подписание политического соглашения с ЕС, предстоящие выборы президента, можно прогнозировать определенные последствия для страны в целом и регионов в отдельности.

В качестве примера рассмотрим авиапромышленность Украины, которая представлена ОАО «Мотор Сич» (г. Запорожье), АНТК «Антонов» (г. Киев), Харьковским государственным авиационным производственным предприятием (г. Харьков) и другими.

Необходимо отметить, что вступление Украины в ЕС возможно приведет к тому, что украинская авиационная промышленность перестанет существовать. Это объясняется несоответствием промышленности Украины стандартам Европы.

Однако, несмотря на все политические изменения, Россия и Украина объединяются в авиастроении, о чем сообщил В. Богуслаев, глава крупнейшего украинского предприятия «Мотор Сич». Поэтому можно предположить, что ожидаются значительные инвестиции в данную отрасль.

Авиапромышленность Украины получает из РФ почти 70% готовых изделий и 95% материалов и полуфабрикатов; в кооперации участвуют около 100 российских предприятий. В свою очередь материалы и комплектующие изделия к двигателям украинского производства поставляют более 400 заводов-смежников из СНГ, преимущественно из России, откуда идут 80% всех комплектующих (без электроники) и 38% материалов. Сотрудничество в области авиакосмической промышленности является одной из наиболее перспективных сфер, поскольку здесь обе страны действительно конкурентоспособны и могут выходить на мировые рынки. Интересам России и Украины отвечает создание и продвижение на внутренних и внешних рынках перспективных образцов авиационной техники [2].

На данном этапе Россия эксплуатирует 2497 украинских самолетов и необходимо отметить, что 70% доходов поступает от поддержки и обслуживания самолетов.

Таким образом, существует необходимость продолжения сотрудничества с РФ и для повышения конкурентоспособности авиапромышленности, и выхода на европейский рынок. Это обуславливается высокой конкуренцией на мировом пространстве, необходимостью новых подходов к подготовке инженерных и конструкторских кадров и т.д.

Согласно представленной методике Киевского международного института социологии, при условии улучшения партнерских отношений с РФ и

повышением конкурентоспособности основных предприятий авиапромышленности Украины, инвестиционная привлекательность регионов Украины, работающих в данном секторе экономики, для инвесторов повысится. Это окажет положительное влияние на экономику страны в целом, так как авиационная отрасль Украины активно развивается и является одной из приоритетных. Однако эта сфера нуждается в финансировании, как со стороны государства, так и частных инвесторов.

В связи с изменчивостью политической ситуации в Украине, существует необходимость в усовершенствовании принципов ведения бизнеса. Было бы целесообразно предложить мероприятия, которые могли бы повысить инвестиционную привлекательность регионов, в которых располагаются предприятия авиационной промышленности. К ним можно отнести:

- улучшение законодательной базы, регулирующей авиапромышленность страны;
- комплексная поддержка отрасли со стороны государства;
- создание системы государственных гарантий, которая рассматривается многими инвесторами как наиболее предпочтительная форма государственной поддержки;
- поддержка компаний, эксплуатирующих и импортирующих отечественную продукцию;
- развитие высококачественного человеческого потенциала;
- утверждение среднесрочной стратегии развития отрасли с целью определения основных путей развития и финансирования и пр.

В заключение можно отметить, что важной необходимостью является разработка комплекса мероприятий по улучшению инвестиционного климата регионов и Украины в целом, влияние на который оказывают различные факторы, а также специализация и развитость региона. Таким образом, чтобы определить инвестиционный климат отдельной территории или региона, требуется проанализировать факторы, составляющие инвестиционный потенциал и инвестиционный риск, а также выявить уровень инвестиционной активности. Выход из негативной ситуации и последующее развитие украинской экономики требует вливания капитала.

1. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів 2013 / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/rejting_investicijnoyi_privablivosti_regioniv_.pdf

2. Цветков В. Россия и Украина: перспективы сотрудничества / В. Цветков // Аналитические записки. – 2009. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: analyticismz.ru/?p=594

Е. Рябоконт*

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КИТАЯ

На сегодняшний день инновации для Китая являются одним из главных залогов дальнейшего развития. Ведь, как известно, недостаточно добиться высоких показателей роста, необходимо постоянно их поддерживать, не снижая

* студентка Воронежского государственного университета.

темпов. Необходимость инноваций постоянно озвучивается с самых высоких трибун. Например, в сентябре 2013 г. на заседании совета центрального руководства Коммунистической партии Китая лидер Си Цзиньпин подчеркнул, что реализация стратегии инновационного развития будет определять будущее китайской нации. Он призвал партию и общество осознать тенденции мировой науки и технологических инноваций и использовать возможности, предлагаемые научно-технической революцией для реализации инновационного развития в качестве ключевой стратегии на будущее. Уникальность китайской модели инновационного развития – в четком следовании национальным интересам, непрерывном расширении научной и технической базы страны, активном привлечении инвестиций в научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки (НИОКР), постоянном совершенствовании законодательства в сфере защиты интеллектуальной собственности.

Партийное руководство Китая осознает, что инновации во всех отраслях экономики являются основным двигателем ее роста. Реформы последних тридцати лет принесли свои плоды. ВВП Китая на душу населения – показатель, по которому Китай не так давно занимал самые низшие строчки в рейтингах, на сегодняшний день составляет 6100 долл. США. Успехи экономики очень долго достигались за счет внутренних ресурсов, прежде всего дешевой рабочей силы. Однако период экстенсивного роста за счет этого потенциала подходит к концу. Рабочая сила дорожает, освоенные технологии устаревают, поэтому вопрос о необходимости инноваций перед Китаем стоит как никогда остро.

За время экстенсивного развития Китай сделал приличный задел в области науки и инновационных технологий. В частности значительно повысились средний образовательный уровень населения, квалификация кадров, появился класс высококвалифицированных рабочих. Очень много молодых китайских специалистов прошли профильное обучение за рубежом по самым современным методикам.

Курс на создание инновационной стратегии экономического развития был взят в Китае еще в начале 1980-х годов. Первоначально ставилась задача достигнуть высокого технологического и промышленного развития страны. Это предполагало инвестирование сфер образования и науки, налаживание эффективной работы вузов и научно-исследовательских центров, реорганизацию их деятельности в пользу создания НИОКР. Роль координатора, модератора, реформатора, интегратора в одном лице взяло на себя государство. После вступления Китая в 2001 г. в ВТО активизировались усилия по совершенствованию инновационной стратегии и привлечению инвестиций в сферу высоких технологий. Изменилась структура экспорта и спроса на продукцию. В условиях трудоизбыточного населения КНР стала развиваться выпуск не только трудозатратной, но и высокотехнологичной продукции.

Определяющую роль в становлении высокотехнологичного Китая играет человеческий фактор. Государство создает для ученых эффективную систему, стимулирующую их участие в разработке и реализации наиболее актуальных инновационных проектов. В стране поощряется получение образования

молодежью, в том числе в зарубежных странах. В результате научно-технический потенциал Китая непрерывно растет. В период мирового финансового кризиса в стране был принят ряд антикризисных мер, среди которых – снижение зависимости от экспорта за счет стимулирования внутреннего спроса, в том числе и на высокотехнологичную продукцию, расширение инвестирования научных и образовательных сфер, поощрение новых инновационных направлений деятельности. В период финансового спада правительство Китая начало реализовывать ряд инфраструктурных проектов, предусматривающих строительство дорог, газопроводов, аэропортов, сельской инфраструктуры, улучшение экологии, восстановление территорий, пострадавших от стихийных бедствий. Это позволило создать около 9 млн. рабочих мест, что весьма важно в условиях кризиса. Для поддержки предприятий, специализирующихся на инновационном производстве, были предоставлены налоговые льготы. Государственные льготы получили в первую очередь наукоемкие производства, производства, которые позволяют экономить энергоресурсы, экологические производства, и те, которые создают китайские бренды. Таким образом, разработанная антикризисная программа позволила не только справиться с финансовым кризисом, но и определила ориентиры национальной стратегии инновационно-технологического прорыва КНР на основе постиндустриального развития страны.

Экономика Китая – это многоукладный конгломерат крупных госпредприятий и небольших предприятий частного сектора. Не следует думать, что государство является основным направляющим экономических преобразований нации. Например, основная доля инноваций принадлежит частному сектору. Так, если в 2000 г. частный сектор производил 55% ВВП, то к 2013 г. показатель превысил 62%.

Среди проблем, с которыми сталкивается экономика КНР, следует выделить перенаселение, ухудшение экологии, социальные и региональные дисбалансы развития, дефицит энергетики, нехватка энергоресурсов. Для их преодоления КНР возлагает большие надежды на инновации. Выверенный государственный курс на внедрение инновационно-технологичного производства доказал свою эффективность в преодолении проблемы регионального неравенства.

Производственный бум, охвативший крупные города Китая в 1980-е гг., с трудом достигал отдаленные китайские провинции. Сельское хозяйство и рыбацкий промысел – вот основные сферы, в которых были заняты жители отдаленных регионов. Но политика реформ в области развития высоких технологий позволила прибрежным провинциям Китая приступить к модернизации основных сфер экономики и стать самостоятельными экономическими единицами. Особый акцент в региональной инновационной стратегии был сделан в пользу промышленного и технологического развития. В прибрежных регионах начали создаваться свободные экономические зоны (СЭЗ). Правительство Китая предприняло ряд мер для привлечения иностранных инвестиций в СЭЗ, создания условий, позволяющих капиталу эффективно работать на китайской земле, что в результате привело к инвестиционному буму из Европы, США и Японии.

Шэньчжэнь, Чжухай, Шаньтоу, Сямэнь – наиболее значимые СЭЗ в Китае. Проникнув на китайский рынок, мировые компании начали инвестировать в крупные промышленные центры высоких технологий в Пекине, Шанхае, Гуанчжоу. Это стало мощным стимулом для развития собственной высокотехнологичной продукции, которая начала активно продвигаться на экспорт. В результате Китай вышел на первые позиции по поставке высокотехнологичной продукции в сферах машиностроения, электроники, авиапромышленности. Развитие высокотехнологичного производства в прибрежных районах Китая и создание на основе региональной промышленности СЭЗ позволило стране не только продвинуться вперед в реализации своей инновационной стратегии, но и решить множество социальных проблем.

В национальной инновационной стратегии Китая значимую роль играет внедрение высокотехнологического производства. Главный принцип современного экономического развития КНР – это экономика открытых дверей. Китайские предприятия поощряют обмен опытом между китайскими и европейскими компаниями, но в то же время стремятся обрести собственный путь развития, который бы учитывал местные особенности и региональную специфику.

В становлении инновационной экономики Китая весьма существенную роль сыграли регионы. Инновационные проекты разрабатывались под специфику определенного региона, где уже функционировали СЭЗ. Регионы получили значительные инвестиции и налоговые льготы. Сложность масштабов применения новых технологий, затратность методов их внедрения в производство делает региональную инновационную политику особенно привлекательной, так как позволяет осуществлять контроль над производственными процессами, экономить финансы и развивать новые направления инновационной активности. Поставленные перед зонами развития задачи начали реализовываться в форме создания бизнес-инкубаторов, доработки НИОКР до стадии опытного образца с последующим производством на собственной промышленной базе. Сегодня такие города, как Шэньчжэнь, Чжухай, Сямэнь, Шаньтоу являются ведущими центрами инновационного развития Китая, где сосредоточено высокотехнологичное производство, как ведущих мировых компаний, так и отечественных.

Региональная политика в сфере инноваций, проводимая в рамках национальной инновационной стратегии Китая, ориентирована в основном на экспорт, что делает ее уязвимой к любым экономическим спадам. Поэтому после мирового финансового кризиса первоочередной задачей регионального развития Китая стало поощрение и укрепление внутреннего спроса, расширение точек сбыта продукции внутри страны, снижение зависимости от поставок комплектующих и энергоносителей из-за рубежа. В условиях ограниченности ресурсов для Китая жизненно важно использовать и развивать альтернативные источники энергии, открывать новые материалы, стимулировать развитие новых технологий, чтобы снизить затраты и зависимость от импорта ресурсов, стоимость которых выросла за последнее время. Преодоление данных проблем видится только сквозь призму

инновационного курса развития, который способен сделать страну ведущим центром силы в позитивном смысле этого слова.

Значимую роль в структурном изменении промышленности Китая и переориентации ее на новый инновационный лад сыграли технопарки – технологические центры, объединившие на единой территории научно-исследовательские институты, объекты индустрии, деловые центры, выставочные площадки, учебные заведения. Наиболее эффективное развитие технопарков отмечается при их учреждении на территории СЭЗ. В технопарках ученые могут проводить исследования, преподавать в учебных заведениях, участвовать в процессе внедрения результатов своих исследований в производство. По сути, технопарки – это главные центры инноваций.

Главным стимулом, давшим толчок организации технопарков в Китае, стала общегосударственная научно-производственная программа «Факел», нацеленная на коммерциализацию и индустриализацию наукоемких технологий. Эта программа была запущена в 1988 г. и уже через 10 лет было учреждено 2500 предприятий, основанных на высоких и новых технологиях, освоено около 4000 видов наукоемкой продукции.

Китайская модель создания технопарков в мировой практике получила определение как модель создания зон развития новой и высокой технологии. Технопарки Китая можно условно разделить на те, которые расположены в центральных (Пекин, Шеньян) и приморских районах (Шанхай, Хайнань). Например, высокотехнологичный парк Чжанцзян в Шанхае по своим масштабам и технологиям у многих ассоциируется с Силиконовой долиной.

В настоящее время в Китае насчитывается 120 зон освоения новых и высоких технологий различного уровня, среди них 53 – государственного назначения, 137 сервис-центров по созданию новых предприятий.

Большой интерес с точки зрения организации деятельности зоны новых и высоких технологий представляет опыт развития технопарка Чжунгуаньцунь в Пекине. Территория технопарка составляет 232 км², здесь сосредоточено 39 университетов, в том числе один из ведущих – Государственный Пекинский университет, 213 исследовательских институтов, а также крупнейшие в Китае Академия общественных наук и Академия инженерных наук. При создании технопарка Чжунгуаньцунь применялись модели организации Силиконовой долины, технопарка Синьчжу на Тайване, приглашались иностранные консультанты. Сегодня этот технопарк – ведущий центр науки и высоких технологий. На базе технопарка в Чжунгуаньцуне развивались более 2000 малых и средних высокотехнологичных предприятий. Среди них такие известные во всем мире компании, как Lenovo и Aigo. Уникальность технопарка, прежде всего в том, что малые и средние компании, созданные на его базе, носят в основном не государственный, а частный характер.

На территории парка расположен Пекинский муниципальный комитет, который осуществляет административные функции и дает рекомендации частным компаниям по продвижению промышленности. В настоящее время в технопарке Чжунгуаньцунь налоговая ставка, как для иностранных, так и для китайских инвесторов составляет 23%. Для продвижения приоритетных для государства направлений промышленного производства в технопарке

существует общественный бюджет. Основные средства из его фонда расходуются на развитие приоритетных для государства направлений промышленности, таких как зеленые технологии, энергосберегающие, биомедицина, биотехнологии, новые материалы и новые энергии, перспективные технологии. Использование финансов общественного бюджета осуществляется по двум моделям:

- 1) как венчурный капитал с долевым участием венчурных компаний;
- 2) дифференциация при предоставлении финансовой поддержки компаний.

Технопарк Чжунгуаньцунь по праву считается центром человеческих ресурсов. Ежегодно 200 тыс. выпускников готовы применить свои навыки и знания в производстве инновационной продукции. Молодые специалисты могут подать заявку по программе НИОКР в Комитет науки и высоких технологий и после отбора по технологичной значимости проекта им предоставляются финансы из общественного бюджета для проведения инновационных разработок. Ежегодно на программу НИОКР расходуется 15% финансовых средств из общественного бюджета технопарка.

Государственная поддержка технопарков не ограничивается лишь финансовой составляющей. В Китае также широко распространена практика создания бизнес-инкубаторов на базе технопарков. Администрация технопарков оказывает значимую техническую, деловую, консультативную поддержку молодым инноваторам в открытии собственного предприятия, предоставляет на льготных условиях офисные площади и импортное оборудование. Это избавляет предпринимателей от текущих административных расходов и позволяет сконцентрироваться непосредственно на производстве своей инновационной продукции. Подобная модель создания малых предприятий на базе технопарков за счет мощной государственной поддержки доказала свою эффективность и берется на вооружение многими государствами, стоящими у истоков инновационного развития.

Стремительное развитие китайских технопарков способствовало привлечению в КНР венчурного капитала. В конце 2004 г. в Китае насчитывалось более 180 различных венчурных инвестиционных компаний, из них 90% – правительственные, 8% – иностранные, а остальные 2% – совместные. Общая сумма их капиталовложений превысила 30 млрд. юаней (более 3,5 млрд. долл. США). Все показатели, характеризующие уровень развития Китая в сфере инноваций, демонстрируют ежегодный рост. Заметно увеличение спроса на отечественное оборудование и технологии, что также свидетельствует о расширении внутреннего рынка сбыта новой высокотехнологичной продукции.

В основных положениях государственного плана средне- и долгосрочного развития в области науки и техники намечается заметно усилить способность к самостоятельной инновационной научной деятельности и делается прогноз, что к 2020 г. доля капиталовложений в научные исследования и открытия в ВВП Китая возрастет до 2,5%; более чем до 60% вырастет коэффициент вклада науки и техники в экономику; до 30% снизится внешняя техническая зависимость [1]. Правительство Китая уже приступило к поэтапному

претворению этих планов в жизнь, разрабатывая и реализуя государственные программы в области развития НИОКР. Главная цель данных программ – создать государство с инновационно-ориентированным обществом, а в перспективе выйти в мировые лидеры в области науки и высоких технологий. Так, если в 1985 г., согласно данным Организации Объединённых Наций по промышленному развитию (ЮНИДО), Китай не входил даже в двадцатку стран, экспортирующих высокотехнологичную продукцию, то уже в 1998 г. страна уверенно удерживала 11 строку в данном рейтинге. Вплоть до 2003 г. Китай являлся в основном импортером высокотехнологичной продукции. Ситуация изменилась уже в 2004 г., когда экспорт высокотехнологичной продукции превысил импорт и стал важной статьёй внешней торговли страны. Доля мирового экспорта высокотехнологичной продукции Китая увеличилась с 6,6% в 1995 г. до 66% в 2013 году.

Создание инновационной экономики – процесс, способствующий развитию не только экономики и науки. Он гораздо масштабнее и охватывает сферы государственного строительства, образования, культуры. Вместе с тем в КНР есть осознание того, что национальная инновационная стратегия требует определенной корректировки в соответствии с социально-экономическим развитием страны. Медленное изменение модели экономического роста, высокая энерго- и материалоемкость производства, усиление загрязнения окружающей среды, проблемы трудоустройства, дисбаланс инвестиций и потребления – это те проблемы, которые придется преодолевать не только Китаю, но и многим развивающимся странам, встающим на путь инновационного развития. И чем дальше по нему будет продвигаться страна, тем большую роль будет играть международное научно-техническое сотрудничество.

1. В Китае опубликованы «Основные положения государственного плана научно-технического развития» // Газета «Жэньминь жибао» он-лайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: russian.people.com.cn/31517/4089523.html

2. Инновационная модель развития Китая – доступ к рынку в обмен на технологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: экономическое-развитие-китая.рф/Инновационная-модель-развития-Китая-доступ-к-рынку-в-обмен-на-технологии-665.html

3. Инновационный взгляд Китая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: finance.uz/top/cat/economy/innovative-view-of-china

4. Инновационная модель развития по-китайски [Электронный ресурс]. – Режим доступа: sdic.ru/news/innovatsii/

Ю. Сухомлинова*

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ НИДЕРЛАНДОВ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Нидерланды – страна с высокоразвитой экономикой. Она занимает 24 место в мире по уровню ВВП и ВВП на душу населения.¹ Мировой финансовый кризис 2008 г. серьезно повлиял на экономику Европейского Союза

* студентка Воронежского государственного университета.

¹ Netherlands // Central Intelligence Agency [Electronic resource]. – Access mode: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nl.html

и темы роста самих Нидерландов. С 2010 г. темпы роста ВВП падают,¹ и экспертные группы ЕС делают неутешительные прогнозы относительно будущего голландской экономики.² Правительство страны сосредотачивает усилия на восстановление стабильности и эффективности всех сфер хозяйственной деятельности государства. Еще до кризиса страна была известна как инвестиционнопривлекательный европейский финансовый центр и крупный мировой кредитор. Сильными сторонами голландской экономики считаются рост рабочих мест и производительности труда, стремление взрослых людей к получению образования, а также объем иностранных инвестиций. Однако слабой стороной до 2010 г. специалисты считали низкий процент разработки новых продуктов и видов услуг. Влияние последствий экономического кризиса в Европе спровоцировало создание новой политики правительства Нидерландов, направленной на инновационное развитие страны.

Основные направления проводимой в настоящее время региональной инновационной политики Нидерландов были заданы в 2003 году. Министерство экономических отношений реализовало программу «Путь к инновациям: борьба с Лиссабонскими амбициями», призванную улучшить инновационный климат, стимулировать компании к ведению инновационной деятельности и сосредоточению большего количества ресурсов в стратегически важных сферах.³

В 2010 г. новым премьер-министром стал Мартин Рютте. После формирования нового правительства приоритетной задачей стало вхождение Нидерландов в число пяти наиболее успешных стран мира в категории «Глобальный индекс благоприятной конкуренции» (GlobalCompetitivenessIndex).

С целью проведения новой «инновационной реформы» была создана нидерландская инновационная платформа (НИП). Она является консультативным советом при голландском правительстве, осуществляющим выработку мер и координацию в сфере инновационной политики в Нидерландах на общенациональном уровне. Главная задача НИП – усиление инновационного потенциала Нидерландов для обеспечения лидирующих позиций в сфере наукоемких технологий.

В августе 2010 г. НИП как официальный орган, ответственный за инновационное развитие страны, опубликовала программу «Нидерланды 2020» по созданию «новой нидерландской экономики» и восстановлению утраченных позиций страны на международном рынке инноваций. Программа предлагает 4 приоритетных направления государственной политики в сфере инноваций:

1) Централизованное распределение инноваций по отраслям экономики (обуславливается целесообразность осуществления подъема отрасли за счет внедрения инноваций в традиционно развитые отрасли, как-то:

¹ Экономика Нидерландов // EREPORT.RU. Мировая экономика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=netherlands

² Нидерланды выигрывают от выхода из ЕС // Вести. Экономика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vestifinance.ru/articles/39092

³ Справка о международном опыте инновационного развития // Министерство экономического развития РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.economy.gov.ru/minec/about/structure/depsvod/doc20110407_02

высокотехнологичные системы и материалы, растениеводство и производство продовольствия, водные ресурсы, химическая и перерабатывающая промышленность).

2) Вхождение в международную систему инновационных разработок (предполагается государственная поддержка 100 ведущих мировых компаний с целью создания в Нидерландах полноценных центров этих компаний с привлечением национальных научных кадров).

3) Консолидация промышленного сектора по совместному внедрению новых технологий.

4) Увеличение объема инноваций в сфере услуг.¹

Инновационная политика в Нидерландах характеризуется преобладанием региональной компоненты, причем происходит смещение с поддержки отстающих северных регионов на поддержку экономических преимуществ регионов, являющихся движущей силой национального роста. К недостаткам национальной инновационной системы Нидерландов относится недостаточная плотность научно-исследовательской деятельности в голландских компаниях (1% по сравнению со средним уровнем по государствам Организации экономического сотрудничества и развития в 1,5%) и увеличивающаяся нехватка докторов наук по научно-техническим специальностям.

Участие Нидерландов в международных программах по инновационному сотрудничеству централизовано и координируется основными министерствами и агентствами в рамках их основной специализации. При организации участия в международных инновационных проектах основное внимание уделяется привлечению к исследованиям предприятий малого и среднего бизнеса, а также перспективных инновационных компаний.

Министерство экономики, сельского хозяйства и инноваций оказывает содействие устойчивому экономическому росту в Нидерландах, фокусируется на ключевых областях: «Экономика знаний и инноваций», «Конкуренция и динамика», «Ведение бизнеса». Два независимых административных органа являются частью министерства: Центральное статистическое бюро и Телекоммуникационное агентство.²

Основными факторами успеха в Нидерландах стала выборочная поддержка ведущих инновационных регионов, а также развитый научно-образовательный комплекс, который включает в себя систему поддержки студентов, систему трансфера технологий в научном секторе, развитую сеть научных университетов с государственным финансированием.

К благоприятствующим факторам инновационного развития Нидерландов можно отнести географическое положение и высокий уровень владения английским языком. Факторами, препятствующими развитию инновационных систем, в частности, являются низкая доля бизнеса в финансировании научно-

¹ Периодический обзор инновационной деятельности стран-лидеров инновационного развития в Европе, Северной Америке и Азии № 1 // Министерство экономического развития РФ. Портал внешнеэкономической информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ved.gov.ru/moder_innovac/analitic/analysis/

² Government of the Netherlands. Ministry of Economic Affairs [Electronic resource]. – Access mode: www.government.nl/ministries/ez?#ref-minInv

исследовательских и опытно-конструкторских разработок и слабое вовлечение малого бизнеса в инновационную деятельность.

Среди направлений инновационной политики Нидерландов можно выделить:

- создание специальных организаций и органов, ответственных за определение и реализацию инновационной политики;
- активное взаимодействие с другими странами в части обмена технологиями;
- осуществление основных инноваций в крупных транснациональных корпорациях;
- использование «инновационных ваучеров».

В рамках данной политики выполняется кластерная программа «Пункт первый: нанотехнологии и встроенные системы». Миссия программы заключается в реализации потенциала страны в направлении создания экосистемы наноэлектроники мирового уровня и академической, промышленной и институциональной инфраструктуры, способной превзойти лучшие мировые аналоги.¹

Ярким примером внедрения инновационной деятельности в транснациональных корпорациях является деятельность компании «Shell». Ни одна компания не может в одиночку создать все продукты и технологии, которые необходимы для удовлетворения растущего мирового спроса на энергоносители и минимизации возможного негативного воздействия на окружающую среду. Поэтому, чтобы генерировать новые идеи и обмениваться знаниями, которые определяют развитие научно-технической мысли, «Shell» тесно сотрудничает с другими нефтегазовыми компаниями и отраслевым экспертным сообществом. Используются и нетрадиционные формы сотрудничества со специалистами в сопряженных областях. Компания приветствует креативные идеи, которые предлагают независимые эксперты. Такой подход называется «открытый мир инноваций».²

Таким образом, мировой финансовый кризис отрицательно повлиял на экономику Нидерландов, и правительство приняло ряд мер для преодоления его последствий. Одним из нововведений была реформа инновационной политики государства. В странах ЕС главной задачей является формирование единой общеевропейской политики научно-технологического развития в целях усиления экономической и политической мощи стран. Нидерланды поддержали эту политику и идут по пути инновационного развития. Для этого у страны имеются необходимые ресурсы, в частности, высококвалифицированная рабочая сила, высокий уровень образования, развитая экономика и т. д. При поддержке правительства голландские компании внедряют в процесс своей деятельности новые технологии и получают инновационный продукт, что способствует дальнейшему развитию экономики страны.

¹ Обзор международного опыта инновационного развития // Наука и технологии России – STRF.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=223&d_no=39679#. U3E4rvl_tqU

² Инновации, которые реализует «Шелл» // «Шелл» в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.shell.com.ru/future-energy/innovation.html

ИННОВАЦИОННАЯ ПРОГРАММА РАЗВИТИЯ КАНАДЫ

Канада является сегодня одной из наиболее передовых и влиятельных стран в мире. Богатые природные ресурсы, передовая промышленность, развитый сектор услуг, научный и человеческий потенциал, казалось бы, позволяют канадцам уверенно смотреть в будущее. Однако темпы происходящих в мире перемен, возникновение новых проблем, без решения которых невозможно поддерживать конкурентоспособность, приводят к необходимости радикального изменения подходов к оценке будущих вызовов и разработке стратегий, нацеленных на усиление позиций страны, прежде всего на основе поддержки инноваций и повышения эффективности исследований и разработок.

Развитие инновационной системы Канады началось в середине 1940-х гг. и было во многом связано с успехами США в той же сфере. К этому времени были созданы определенные предпосылки для развития науки и технологий – сформирована система университетского образования, где параллельно проводились научные исследования, в том числе совместно с британскими и американскими учеными и учреждены государственные органы, целенаправленно занимавшиеся развитием науки.

В настоящее время основным документом, который регулирует развитие инновационной системы в Канаде, является принятая в 2007 г. стратегия «Мобилизация науки и технологий для достижения рыночных преимуществ Канады», которая предполагает развитие таких направлений: защита экологии, энергетика и природные ресурсы, медицина и информационные технологии.

В конце 1960-х гг. в стране по образцу США в Канаде начали появляться первые венчурные фонды, для финансирования научных разработок. В 1973 г. появилась Ассоциация венчурного капитала, объединившая всех венчурных инвесторов. Канадская венчурная сфера демонстрирует гораздо меньшее влияние на экономику, чем американская – если инновационные фирмы в США предоставляют 12,1 млн. рабочих мест из 115 млн. или свыше 10% от их общего числа, то в Канаде они предоставляют всего лишь 150000 рабочих мест или 1,3% от их общего числа. С другой стороны, канадские венчурные фирмы демонстрируют большую устойчивость на рынке.

Успешному развитию национальной инновационной системы способствуют такие факторы:

- 1) последовательная и долгосрочная инновационная политика государства с четко сформулированными целями и задачами;
- 2) рациональное использование имеющегося инновационного потенциала в качестве фундамента для строительства инновационной экономики и реализации инновационной политики;
- 3) систематические усилия по налаживанию и укреплению сотрудничества между частным, исследовательским и образовательным секторами;

* студентка Воронежского государственного университета.

4) выявление и целевая поддержка важных для инновационно-технологического потенциала направлений, недостаточно быстро развивающихся либо не развивающихся самостоятельно;

5) охват как можно большего объема потенциально инновационных фирм посредством предоставления им государственной поддержки;

6) развитые программы коммерциализации инноваций, создаваемых и заимствуемых технологий;

7) разумное привлечение иностранных инвестиций транснациональных корпораций;

8) наличие развитого законодательства в области интеллектуальной собственности;

9) систематическое изучение и внедрение лучшего международного опыта.

В течение первого полугодия 2013 г. экономика Канады продолжила медленное восстановление после глобального финансово-экономического кризиса, постепенно преодолевая его последствия. В то же время канадская экономика, во многом зависящая от динамики своего внешнеэкономического сектора, по-прежнему испытывала на себе сильное влияние негативных тенденций, сохранившихся в экономиках основных торговых партнёров Канады. Главными среди этих тенденций канадские аналитики считают слишком медленное улучшение экономических индикаторов в США, нестабильную ситуацию в европейской экономике, а также замедление роста экономики Китая в связи с изменением вектора экономического развития, переориентированного на внутреннее потребление.

В этой связи в целях сохранения хотя бы минимальных темпов экономического роста канадское руководство было вынуждено сфокусировать основное внимание на новом плане мер по поддержке национальной экономики, который стал составной частью федерального бюджета страны на 2013–2014 финансовый год (Economic Action Plan 2013, www.actionplan.gc.ca).

Отдельное внимание в новом бюджете было уделено поддержке модернизации канадской промышленности и стимулированию инновационного сектора страны. Так, в 2013–2014 финансовом году выделено 325 млн. Фонду технологий устойчивого развития Канады (Sustainable Development Technology Canada) для поддержки развития и внедрения новых «чистых» технологий, повышающих эффективность бизнеса, создающих высокооплачиваемые рабочие места и стимулирующие инновации. Помимо этого 225 млн. долл. выделено на поддержку Канадского фонда инноваций (Canada Foundation for Innovation). Правительство Канады также запланировало выделение 20 млн. долл. в течение трех лет на помощь предприятиям малого и среднего бизнеса в получении доступа к услугам по развитию бизнеса и исследовательской деятельности.

Особое внимание уделялось развитию аэрокосмической отрасли. В частности, предусматривается выделение около 1 млрд. долл. в течение пяти лет на реализацию Стратегической аэрокосмической и оборонной Инициативы (Strategic Aerospace and Defence Initiative), создание Программы развития аэрокосмических технологий (Aerospace Technology Development Program) с финансированием в размере 110 млн. долл. в течение четырех лет начиная с

2014/2015 года и 55 млн. долл. после, а также начало консультаций по созданию Национальной сети аэрокосмических исследований и технологий (National Aerospace Research and Technology Network);

Активная работа ведётся в рамках имплементации мер по созданию Общего периметра безопасности с США (Border Security Agreement), в том числе в части унификаций законодательств в области приграничного контроля, для того чтобы ускорить процесс прохождения товаров через границы двух стран, что будет способствовать повышению двустороннего сотрудничества как в торгово-экономической, так и инвестиционных сферах.

Благодаря вышеупомянутым мерам Федерального правительства канадская экономика в первом полугодии показывала положительную тенденцию. Рост ВВП составил 1,7% по отношению к аналогичному показателю 2012 года. По итогам же 2013 г. рост ВВП Канады прогнозируется на уровне 2%, что является одним из лучших показателей среди промышленно-развитых стран.

Как национальные, так и региональные власти Канады хорошо понимают важность формирования стратегий долгосрочного развития, и опыт использования ими в этих целях методов Форсайта весьма поучителен.

На первом этапе основные направления исследований включали:

- изучение глобального контекста;
- оценку влияния общемировых проблем на развитие страны;
- анализ глобальной экономической конкуренции и ее эффектов для Канады;
- определение новых задач для сферы науки и технологий.

На этом этапе осуществлялись исследовательские и организационные мероприятия с применением методов Форсайта. Они предполагали участие большого числа экспертов, представляющих науку, бизнес и прочие заинтересованные стороны; изучение разнообразных информационных источников; проведение мозговых штурмов, опросов, интервью, рабочих семинаров. На основе собранных и проанализированных мнений разрабатывались возможные сценарии будущего.

Второй этап предполагал стратегические направления развития. Исследования этого этапа исходили из обобщенных результатов глобальных оценок и анализа внутренних ресурсов, осуществленных на первом этапе. В течение трех месяцев с участием членов Национального совета по науке были проведены 26 рабочих семинаров, цель которых состояла в достижении общего понимания возможностей и проблем научно-технологического развития Канады на период до 2020 года. Для каждого из ключевых направлений, определенных на первом этапе исследования, экспертами был выявлен потенциал дальнейшего развития. В результате проведения серии семинаров общенационального уровня с привлечением представителей промышленности, образования, органов власти были определены стратегические проблемы, требующие решения в рамках указанных ключевых направлений.

Обсуждение было сфокусировано на так называемых «разрушающих» технологиях, способных привести к радикальным изменениям в экономике, возникновению новых и модернизации традиционных секторов производства и

услуг. В результате определены области с высоким потенциалом реализации прорывных технологий (табл. 1), которые рассматриваются как наиболее привлекательные и перспективные для инвестирования.

Таблица 1. Области, привлекательные для инвестирования

Здоровье человека	<ul style="list-style-type: none">– диагностика– терапия– взаимодействие биосистем– продукты питания
Транспорт	<ul style="list-style-type: none">– автономные транспортные средства– микротранспортные средства– суборбитальные транспортные средства
Интеллектуальные системы	<ul style="list-style-type: none">– в производстве– в сфере мониторинга состояния окружающей среды– в инфраструктуре
Квантовые технологии	<ul style="list-style-type: none">– криптография и компьютерные науки– волоконно-оптическая оптика– спинтроника и молекулярная электроника– высокоточные измерения и системы контроля
Информационно-коммуникационные технологии	<ul style="list-style-type: none">– математическая теория компьютерных наук– языки программирования– разработка программного обеспечения– прорывные методы использования– новые сообщества разработчиков программного обеспечения
Устойчивая энергетика и защита окружающей среды	<ul style="list-style-type: none">– производство энергии– хранение и транспортировка энергии– технологии эффективного использования энергии

В целом проект обновления позволил по-новому охарактеризовать роль науки и технологий, оценить потенциал национальной инновационной системы в решении проблем, стоящих перед Канадой, выявить преимущества и пути их использования для социально-экономического развития. В итоге Канада имеет все возможности сохранить и упрочить свои позиции в качестве одной из наиболее влиятельных стран мира, если будет своевременно учитывать важнейшие факторы мирового развития, быстро и гибко реагировать на происходящие перемены.

1. Биккулов А. С. В Канаде: два уровня / А. С. Биккулов, М. Г. Салазкин // Форсайт. – 2007. – № 2. – С. 68–77 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ecsocman.hse.ru/data/220/828/1219/009_forsait_2.pdf

2. Обзор экономики Канады // Министерство экономического развития Российской Федерации. Портал внешнеэкономической информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ved.gov.ru/exportcountries/ca/about_ca/eco_ca/

3. Справка о международном опыте инновационного развития // Министерство экономического развития Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: economy.gov.ru/minec/about/structure/depsvod/doc20110407_02

4. Internet resource Canada`s economic action plan 2013. – Access mode www.actionplan.gc.ca

**Сучасна політична нація:
духовно-моральні, культурно-етичні
та соціально-економічні засади розвитку**
МАТЕРІАЛИ XIV НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник: Т. В. Привалко

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 31.10.2013 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Таһома»
Ум. друк. арк. 19,8. Обл.-вид. арк. 20,1. Наклад 160 прим.
Замовлення №

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10
тел./факс 246-34-38
www.nam.kiev.ua, gumanitar@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Наш формат»
02105, м. Київ,
проспект Миру, 7/45